Sheila Margaret Pelizzon

Kadının Konumu Nasıl Değişti?

Sheila Margaret

Pelizzon

KADININ KONUMU NASIL DEĞİŞTİ?

Feodalizmden Kapitalizme

İngilizce Aslından Çevirenler: İhsan Ercan Sadi · Cem Somel

2. BASKI

Sheila Margaret Pelizzon, State University of New York at Binghamton'da sosyoloji doktorası yaptı. Ankara'da Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisat Bölümünde öğretim üyesidir.

Eserleri:

- *Kadının Konumu Nasıl Değişti? Feodalizmden Kapitalizme* (İmge Kitabevi Yayınları, 2009, 2020)

İhsan Ercan Sadi, lisans eğitimini 2006 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisat Bölümü'nde tamamladı. New York Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden doktora derecesini 2019 yılında aldı.

Eserleri:

- *Kadının Konumu Nasıl Değişti? Feodalizmden Kapitalizme* (S. M. Pelizzon'dan çeviri, Cem Somel ile birlikte, İmge Kitabevi Yayınları, 2009, 2020)

Cem Somel, Ankara Üniversitesinde iktisat doktorası yaptı. Emekli öğretim üyesidir.

Eserleri:

- *Küreselleşme, Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı* (E. A. Tonak, K. Boratav, O. Türel, T. Şengül, H. Arslan ile birlikte, İmge Kitabevi Yayınları, 2000, 2004)
- *Makroiktisada Giriş* (Yordam Kitap, 2014)
- *Kadının Konumu Nasıl Değişti? Feodalizmden Kapitalizme* (S. M. Pelizzon'dan çeviri, İhsan Ercan Sadi ile birlikte, İmge Kitabevi Yayınları, 2009, 2020)

Sheila Margaret Pelizzon

Kadının Konumu Nasıl Değişti?

Feodalizmden Kapitalizme

Editör
Cem Somel

İngilizce Aslından Çevirenler
İhsan Ercan Sadi • Cem Somel

2. Baskı

İmge Kitabevi Yayınları
Genel Yayın Yönetmeni
Refik Tabakçı

ISBN 978-975-533-624-4

1. Baskı: Haziran 2009
2. Baskı: Ankara, Ağustos 2020

Kapak
Aycan Kurt

Dizgi ve Sayfa Düzeni
Yalçın Ateş

Baskı ve Cilt
Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Tel: 0 (312) 395 25 80
Sertifika No: 16157

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 17/2 Kızılay 06650 Ankara
Tel: 0 (312) 419 46 10 - 419 46 11
İnternet: imge.com.tr • E-Posta: imge@imge.com.tr
Yayınevi Sertifika No: 44982

Öğrencilerime

İçindekiler

Dördüncü Bölüm

Beşinci Bölüm

BİRİNCİ BÖLÜM

Çalışmanın Sorunsalı

Kadının eşit olmayan, yani düşük konumunu ve toplumsal cinsiyet meselesini modern dünya-sistemindeki toplumsal tabakalaşma çerçevesinde incelemek isteyen, ya da günümüz dünyasında kadının durumunu iyice anlamak isteyen bir araştırmacı, kadın çalışmaları denilen alanda bir cevap bulamaz. Günümüzde kadınların konumundaki görece eşitsizliğini açıklamaya ne 1968 sonrası feminist kuram,[1] ne kadın tarihi çalışmaları muvaffak olmuştur. Son dönem feminist düşünürlerin bir kısmı kadınların tabi konumunun, kadınların iktisadî açıdan erkeklerle eşit şartlarda olmamasından, diğer bir ifadeyle kadınların çalışma imkânlarının yetersizliğinden ve dahası, gördükleri ev işlerinin de ücretlendirilmemesinden kaynaklandığını öne sürmektedir:

---

[1] Buna feminizmin ikinci dalgası denmektedir. Feminizmin birinci dalgası yirminci yüzyılın başında Sufragette hareketinin (kadınların siyasî haklarını kabul ettirme hareketinin) zaferi ile tamamlanmıştı (Whelehan, 1995: 1).

> "Kadınların tabiyetinin iş fırsatlarının yokluğundan kaynaklandığına ve yeterli iş imkânlarının sağlanmasıyla çözülebileceğine uluslar arası kalkınma kuruluşlarından devlet kurumlarına, Marxistlerden pek çok kadın örgütüne kadar uzanan geniş bir kamuda inanılmaktadır" (Elson ve Pearson, 1984: 18).

Alıntıladığımız bu satırların yazarı bir Marxist feministtir, ya da en azından yakın bir tarihe kadar öyleydi. Kendisi bu yaklaşımı kadın hareketinin liberal kanadının da benimsediğini belirtebilirdi. Bir farkla ki, liberaller bu konuda bir adım daha ileridedir. Liberallere göre eşitsizliğin çözümü kadınların bireysel durumunu ücretli istihdam yoluyla iyileştirmektir. Bu projeden çok sayıda kadın yararlanamıyor ise, bu, kadınların kendi bireysel yetersizliklerindendir (Whelehan, 1995: 34).

Sorun bu şekilde inşa edildiğinde, kadının eve kapatılması ve ev içi faaliyetlere mahkum edilmesi, ezelden beri süren yalın bir gerçek olmaktadır. Bu rolü ekseriya "geleneksel" olarak nitelendirilmektedir. Öngörülen çare ise genelde ücretli istihdamın bir şekilde "özgürleştirici" olduğunu varsayarak, kadını ücretli işgücüne katılmaya teşvik etmektir. Burada işgücü piyasasında ayırım yapılmadığı da varsayılmaktadır. Fakat kadınların neden kendilerini çoğunlukla hep düşük statülü düşük ücretli işlerde bulduğu ve kadınların neden bu tarz istihdam piyasalarıyla ilişkilendirildiği sorusu cevapsız kalmaktadır.

Başka köktenci feminist araştırmacıların savunduğu başka bir görüşe göre ise kadının düşük toplumsal konumunun asıl sebebi, ataerki denen, muhtemelen çok eskilere giden toplumsal kurumdur:

"Feminist araştırmacıların önemli bir kısmı kadının kaderini belirleyen ilişki yumağının kökenlerinin kapitalizmden eski olup üretim tarzlarından da görece özerk olan bir toplumsal dizgede bulunduğunu iddia etmektedir" (Smith, 1983: 205).

Bu yüzden,

"...ataerkinin toplumun iktisadî tarzından türemeyip, onun yanısıra işleyen görece özerk bir sistem olduğunu anlamak lazım...ataerki kendisini idame ettirmek için kendisini değiştirir" (Eisenstein, 1981: 20).

Kısaca, ataerki kadim zamanlardan beri vardır; ancak ataerkinin unsurları çağdan çağa (ve belki yazardan yazara) değişmektedir. Fakat ataerkinin diğer toplumsal kontrol düzeneklerinden farkı nedir?

Ataerkiye mi bakıyoruz yoksa başka bir şeye mi, buna karar verebilmek için ilkin ataerkinin bileşenlerinin ne olduğuna karar vermek gerekir. Ataerki bir tanıma göre "kabilede ya da ailede atanın [babanın] hem ev içinde hem de dinî işlerde üstünlüğü, karının veya karıların ve çocukların ataya yasal bağımlılığı ve soyun erkek evlatlarla sürmesi ile ayırt edilen toplumsal örgütlenmedir" (*Webster's Third New International Dictionary*, 1, 656).

Bu tanım Eisenstein'ın günümüz dünyasında kadının toplumsal konumu ile ilgili betimlemesine hemen hiç uymamaktadır; ataerki günümüzde aile aracılığıyla sürdürülen bir şey değildir, kaldı ki kabile örgütlenmesi içinde yaşayan pek az kalmıştır. Eisenstein da pekâlâ farkındadır ki günümüz ataerkiyi idame ettiren devlettir (Eisenstein, 1981: 244-48). Eğer Eisenstein'a göre ataerki esnek ve değişken ise, ve herhangi bir toplumsal

dizgede ataerkinin bileşenlerinin ne olduğu belli değil ise bir toplumun ataerkil olup olmadığını kendisi nasıl öne sürebilir ve biz bunu nasıl bilebiliriz? Ataerkinin değişkenliğine gelince, toplumsal dizgeler ya da kurumlar kendi kendilerine değişmez. Bunları kendi amaçları için yaratan ve değiştiren, insanlardır; çoğunlukla da iktidarı elinde tutan insanlar. Buna rağmen Eisenstein ataerki dediği şey ile şimdiki toplumsal dizge arasındaki özgül ilişkiyi ortaya koymuyor. Eğer ataerkinin bileşenlerinin toplumsal dizgeden dizgeye değiştiğini söylüyorsak, bunların her bir toplumsal dizgede kadının konumunu ne ölçüde ve nasıl etkilediğini de saptamamız gerekir.

Eisenstein 1968 sonrasındaki fikir akımlarından köktenci feminizmin bir ürünüdür. Her ne kadar bu düşünce akımının açıkça ifade edilen bir temel fikri ya da öğretisi olmasa da, en azından bir temel görüşü olduğu öne sürülebilir: kadınlar tarih boyunca tüm dönemlerde, tüm kültürlerde ve yaşamlarının her alanında erkekler tarafından bastırılmış ve sömürülmüştür. Bu akım mensuplarının gözünde ataerkinin özü budur.

Bu yüzden köktenci feministler, toplumsal yapılara ve bunlardaki eşitsizliklere odaklanmak yerine, kadınların kişisel yaşantıları ve evlilik, çocuk bakımı, sağlık ve cinsellik gibi kişisel yaşantılarının belli veçhelerine odaklandı ("kişisel olan siyasîdir" sloganı buradan çıktı); ve ataerkiyi biyolojik olarak izah etme eğilimi belirdi (Whelehan, 1995: 73). Firestone'un (1970: 8) şu ifadesindeki gibi: "sokaktaki adam cinsiyete göre eşitsiz bölüşümün 'doğal' olduğunu tereddütsüz varsaymaktadır; bu varsayımının sağlam dayanakları olabilir". Firestone'a göre kadının tabi konumu, doğurmasından ve

emzirmesinden kaynaklanmaktadır: biyolojik üreme sebebiyledir ki kadın erkeğe boyun eğmek durumunda ve bağımlı kalmaktadır. Ona göre sorunun çözümü, teknoloji kullanarak kadınların üreme yeteneğini iptal etmektir.[2]

Biyolojik belirlenimci açıklamalar, toplumsallığı hesaba katan başka savlarda da kendini göstermektedir. Sherry Ortner'in başlattığı çevreci feminizm akımı buna örnektir. Ona göre kadınların tabiyetinin kaynağında, kadının toplumsal ve kültürel bağlamda "doğaya yakın" olarak inşa edilmiş olması yer almaktadır. Bu tasarımın mantığı, evrensel olarak dişinin fizyolojik işlevlerini ve yeni nesilleri toplumsallaştırma işlevini "doğal" saymak ve bu işlevleri erkeklerden ve "uygarlıktan" aşağı görmektir (Ortner, 1974: 87, 76, 77, 81). Kadının "doğaya yakın" olarak inşasını anladık diyelim. Peki "doğal" olanın aşağılık mütalaa edildiği bir dünya görüşü nereden çıkıyor? Çevreci feminizm akımlarından birinin sözcüsü olan tarihçi Gerda Lerner (muhtemelen bugünkü) ataerkinin kökenini kadim Mezopotamya'nın uzak geçmişinde arar iken, "... kadın erkeği nasıl köleleştirebileceğini henüz akledemeden, biyolojik ve kültürel unsurlar erkeği kadın üzerinde tahakküm kurmaya yatkın hâle getirdi" demektedir (Lerner, 1986: 87). Lerner'e göre ataerki zamanla ortaya çıkmıştır; ama "dikkati ... bildik iktisadî meselelerden ziyade, kadının cinselliğini ve doğurganlığını kontrol etmek üzerinde

[2] Elbette ki bu tür inşada Firestone tek değildir. Susan Brownmiller (1976) erkeği ve cinsel tecavüzü irdelerken erkeklerin doğuştan mütecaviz olduğunu öne sürmektedir. Bu, dolaylı olarak, erkek saldırganlığının kolay kolay önlenemeyeceği anlamına gelmez mi? Kate Millet de *Sexual Politics*'de (1970) biyolojik bir determinizmi benimsemektedir.

toplamak [gerekir]" (Lerner, 1986: 8). Bunun neden gerektiğine dair Lerner herhangi bir fikir vermemektedir. Dahası, kadim toplumlarda genellikle erkek savaş esirlerini öldürmek adet olmasına rağmen, Lerner'in, kökenleri kadim dünyada bulunan köleliğin tarihsel olarak kadının aleyhine evrildiğine dair kanısını anlamak da zordur.[3]

Pek çok feminist kuramcının kadının tahakküm altına girmesinin nedenlerini biyolojide araması ve toplumsal ve tarihsel bağlamdan soyutlanmış biyolojik vasıflarda araması insanı rahatsız etmektedir; zira feminist kuramcılar böylece analitik olarak sosyobiyologlarla aynı kefeye girmektedir:

> "Sosyobiyoloji, insan davranışlarının temelini, bu davranışların belli bir toplumsal faaliyete dönüşümünün içinde yer aldığı toplumsal bağlam dışında anlamaya çalıştığı içindir ki, tarihsel değişimi de, toplumsal bütünün öğeleri arasındaki ilişkiler üzerinden anlamak yerine topluluğun uyum sağlama yetileri üzerinden açıklamak durumundadır" (Smith, 1983: 207).

Wallerstein vaktiyle eski Solun ve eski Sağın aynı bilgikuramsal öncülleri paylaştığını kaydetmişti. Biyolojiye kayan feminist yaklaşımlar yeni Solun da yeni Sağın ön-

---

3 Örneğin Homeros'un Ilyada'sının Lattimore tarafından çevirisine bakınız (1951: 494). Andromahe oğlu ile vedalaştığında kendisi Yunanistan'da esarete gitmektedir, oğlu ise surdan aşağı mızrakların üzerine atılarak öldürülecektir. Kadim toplumların sadece kadınları esir ettiği görüşüne gelince, Eski Ahit'te Mısırdan Çıkış bölümü (Exodus, 1: 13; 2:23; The New English Bible, 1970) bunu yanlışlamaktadır. Başka bir sav da kadın düşmanlığının ve erkek egemenliğinin erkek bir tanrının etrafında örülen tek tanrılı dinlerin çıkışı ile ilişki olduğu, ve bu tanrıların kadınların hoşuna gittiğidir (Miles, 1989: 60-67). Olabilir; ama bu tez, çok tanrılı olup kadın düşmanlığı içeren Hindu dini ile nasıl bağdaşır? Ayrıca, tek tanrılı dinlere neden geçildi ki?

cüllerinden türeyip türemediği sorusunu akla getirmektedir.[4] Bu yaklaşımın bir varyantı biyolojik belirlenimci açıklamaları kültürel olanlarla harmanlamaktır. Örneğin Millet'e göre ataerki yalnız biyolojik değil aynı zamanda kültüreldir:

> "Diğer siyasî akidelerde de bulunabileceği üzere erkek üstünlüğünün nihaî kaynağı fiziksel güç değil, biyoloji ile ilgisi bulunmayan bir değer dizgesinin kabulüdür" (Millet, 1970: 29).

Bundan olumlu bir şey çıkabilir. Ne var ki Millet daha sonra Yeni Gine'de erkek hane kurumu örneği üzerinden ataerkinin evrensel ve tarih-dışı olduğunu öne sürmektedir:

> "İlkel toplum kadına karşı olumsuz tavrını, açıklayıcı efsanelere evrilen tabu ve mana'lar ile göstermektedir. Tarihsel kültürlerde ise cinsiyet siyaseti, önce ahlakla ve sonra edebiyat yoluyla rasonelleştirilmekte; modern dönemde ise bilimsel gerekçelere dayanmaktadır" (Millet, 1970: 51).

Millet, Yeni Gine hakkındaki bu bilgileri Heinrich Schurtz'un 1902'de yayınlanmış antropolojik çalışması *Alterkassen und Mannerbunde* kitabından ve ruh hastalıkları uzmanı Geza Roheim'ın aynı kabile hakkında 1932'de *International Journal of Psychoanalysis* dergisi-

---

[4] Yeni sağ ile yeni solun en azından birkaç ortak öncülü olduğu Andrea Dworkin'in ve Catherine MacKinnon'un Moral Majority baskı grupları ile güçbirliği yapmaya yatkınlığında, özellikle Başkan Reagan'ın pornografinin topluma etkisini inceleyip bunu kısıtlamak için kurduğu Meese Komisyonu ile işbirliği yapmasında görülmektedir (Whelehan, 1995: 78). [Moral Majority ("Ahlakçı Çoğunluk") 1980'li yıllarda ABD'de sağcı Hıristiyan örgüttür. ç.n.].

nin XIII. cildinde yayınlanmış "İlkel Kültürel Örneklerin Psikanalizi" başlıklı makalesinden edinmiştir. Öncelikle şunu belirtmemiz gerekiyor ki Millet, Yeni Ginelilerin de çağdaşlarımız olduğu gerçeğini inkâr etmek, yani onlardan belirsiz bir geçmiş zamanın kalıntıları imiş gibi söz etmek suretiyle en hâlisinden ırkçı bir tavır sergilemektedir (Fabian, 1983: 23-24).[5] Ama bunun yanı sıra Millet o dönemde Yeni Gine toplumunun savaşçı insanlara nasıl bir statü tanıdığını, savaş nesnelerine ve faaliyetlerine hangi anlamlar yüklediğini bilemezdi. Schurtz'un betimlediği şekliyle erkek dayanışmasının kadim bir gelenek olup olmadığını da bilemezdi (ki bunun işlevi kadını baskı altına almak da olabilirdi, başka herhangi bir ihtiyaç için geliştirilmiş bir tedbir de olabilirdi). Zaten antropolojinin tarihsel olmayan yaklaşımı sebebiyle adı çıkmıştır. Bunun yanı sıra, psikanalitik kuramların da had safhada etnik merkezci olduğu iddia edilebilir.[6] Yirminci yüzyılın başında Yeni Gineli kabile-

---

5 Beyaz olmayan bazı feministler şimdiki kadın hareketinin (ve bazı feminist yayınların) esasında ırkçı ve sınıfsal önyargılı olduğunu işaret etmiştir. İngiltere'de Kum-Kum Bhavnani kadınların devletin ve toplumun ırkçılığı ile başederken ailenin desteğinden güç aldığını yazdı. [Kadınlara yapılan tecavüzlere karşı 1970'lerde ABD ve Avupa kentlerinde yapılan –ç.] 'Take Back the Night' gösterilerinin siyahların yaşadığı semtlerden geçmesinin siyasî anlamını da siyahlar gayet iyi anlamıştır (Bhavnani, 1981: 88, 84). ABD kadın hareketinin on dokuzuncu yüzyılda da şimdi de ırk ve sınıf sorunlarını görmezden geldiği ve bu konularda önyargılı olduğu ortaya kondu (hooks, 1981: 137, 145). Tahmin edilebileceği gibi, işçi sınıfından ve beyaz olmayan birçok kadın kadın hareketine yabancılaşmıştır. Feminist kuramdaki çatışmalar üzerine genel bir çerçeve için Marianne Hirsch ile E. Fox Keller'in derlediği *Conflicts in Feminism*'ine (1990) bakınız.

6 Freud'un kuramları ebeveyn ile karşı cinsiyetten evlat arasında fücur ilişkisi üzerinde odaklanmıştır. Birçok Doğu Afrika toplumundaki durumu Freud izah edemez: akrabalar çocuğun hangi ebeveyninin yakını ise ona göre davranır. Çocuğun halaları çocuğun erkek anaları sayılıp çocuğa babalık eder. Bunlara kadın baba anlamına gelen bir kelime kullanılır. Keza dayılar da ye-

lerin sosyal tasavvurları ve sosyal yapıları ne olursa olsun, bunları en azından daha geniş bir tarihsel bağlamda - örneğin, on dokuzuncu yüzyılın son döneminde Avustralyalı kaptanların ve plantasyon sahiplerinin yaptığı "blackbirding" denen köle avcılığı (Bassett, 1986) ışığında - değerlendirmek aklıselimin gereğidir.

Bu tarih dışılık bazı feministlerin antropoloji çalışmalarına da yansımaktadır. "İlkellerin" binlerce yıldır değişmeden kaldığı varsayımı, yazılı bir tarihi olmayan topluluklarda efsanenin tarih yerine geçtiği varsayımıyla desteklenmektedir. Joan Bamberger[7] pek çok Güney Amerika efsanesine böyle bakıp efsaneleri gerçek tarihsel anlatı gibi ele almaktadır. İncelediği efsanelerde kadın üzerindeki erkek tahakkümünün anlatıldığına bakarak bunu kadının tabiyetinin evrensel olduğuna delil sayabilmektedir. Bu nedenledir ki feminist gelenekte çalışan antropologlar şöyle diyebilmektedir:

> ".. pek çok faaliyetin toplumsal cinsellik içinde kodlanarak kadının tabi konuma itilmesi ve kadın olarak tanımlananların sınırları kesin olarak belirlenmiş dar bir alana mahkûm edilmesi pek çok kültürde ve birbirinden son derece farklı üretim sistemlerinde görülmektedir" (Harris, 1984: 153).

Bütün toplumlar modern dünya-sistemine eklemlenme sürecinden geçmiş olduğuna göre (Wallerstein, 1974:

ğenlerine ana gibidir; onlara da "erkek anne" denir. Bu ortamda Oidipus kompleksi kuramı tamamen çöktüğü gibi, penis gıptası gibi acayip kuramlar da yerle bir olur. 1971'de bahar döneminde Boston Üniversitesinde A. Legesse'nin okuttuğu bir ders bu konuların üzerinde durmakta idi.

7 Joan Bamberger'in "The Myth of Matriarchy: Why Men Rule in Primitive Society" başlıklı makalesine bakınız (Michelle Z. Rosaldo ve Louise Lamphere'in derlediği *Woman, Culture, and Society*, 1974 içinde). Antropologların araştırma konularını nasıl seçtiği, bizatihi ilginç bir sorundur.

301-344) ve dikey bir toplumsal cinsiyetçi yapının inşası eklemlenme ve sömürgeleşme sürecinin bir unsuru olduğuna göre (bkz. Comaroff, 1989; Gailey, 1980; Yates, 1982) bugün herhangi bir toplulukta hiyerarşik toplumsal cinsiyetçi ilişkilerin olmaması zor.[8] Bu, eklemlenme ve sömürgeleşme öncesinde her yerde eşitlik vardı anlamına gelmez; önceden de cinsiyetler arasında pek çok değişik ilişki yapısı gösterilebilir ve bunlardan bazılarında ilişkilerde yoğun bir hiyerarşi olmuştur. Bundan çıkan sadece erkek tahakkümünün evrenselliğinin, özellikle erkek tahakkümünün çok eski bir gelenek olduğu varsayımının doğru olmayabileceğidir.

Kadının bugünkü konumunu tarihsel diyalektikten çıkarması beklenen Marxistlerin de bunu yapmakta pek başarılı olduğu söylenemez. Hem 1968 sonrasında yeniden canlanan feminizm, hem de on dokuzuncu yüzyıldan beri işçi hareketlerinin zeminini oluşturan Marxizm, solcu sıfatına sahip çıkıyordu. Ama cinsiyetler arası eşitsizlik sorunu üzerine farklı dünya görüşleri olduğundan ve buna çok farklı çözüm önerileri getirdiklerinden bu iki düşünce akımının çatışması ihtimali kuvvetli idi. Feminist düşünce akımının önemli bir kısmı sınıfları göz ardı edip kadınların maruz kaldığı tabiyeti biyolojik olarak belirlenmiş ataerki ile açıklamasına karşılık, Marxistlerin bu konudaki duruşu Engels'e dayanmakta idi: "...ev kadınının özgürleşmesinin birinci koşulu bütün kadınların sanayie dönmesidir..." (Engels, 1984: 104). Başka bir ifadeyle kadının tabiyeti, kadının ücretli istih-

---

8 Mona Etienne ve Eleanor Leacock'in derlediği *Women and Colonization*'deki (1980) makalelerden hemen her biri bunu kanıtlamaktadır. Eleanor Burke Leacock'ın *Myths of Male Dominance*'ında (1981) erkek egemenliğinin olmadığı toplumlara başka örnekler verilmektedir.

dama girmemesinin sonucuydu (kadın üzerindeki tahakkümün özel mülkiyetle ilişkilendirilmesine rağmen).

Marxist-feminist tartışmasında ilk gümbürtüler ta 1969'da işitilmeye başlamışken, Dalla Costa ve James'in *The Power of Women and the Subversion of the Community* [Kadının Kudreti ve Toplumsal Hayatın Çökertilmesi] adlı kitabı çatışmayı alevlendirip tartışmada yeni bir evre başlattı. Bu eser kapitalizme karşı mücadelenin sadece işyerinde değil evde de sürdüğünü; sadece burjuva fabrika sahipleri ve fabrika çalışanları arasındaki ilişkide değil, ev kadınının bu ikisi ile ilişkisinde de yürütüldüğünü saptadı. Sınıf mücadelesinin fabrika dışındaki alanlarda da yürütüldüğü savı, o günkü tutucu Marxistlerin eylem stratejisine ve entelektüel çözümlemesine karşı bir duruştu. Ama asıl huzur kaçıran, sömürünün yalnız artık değere el konulmasıyla sınırlı kalmadığı iması idi:

> "kapitalist üretim tarzının ve bunun hâkim olduğu toplumsal oluşumların bilimsel çözümlemesi, kapitalizmi bu oluşumlardaki diğer üretim biçimlerinden açık bir şekilde ayırt etmeyi gerektirir. Eğer kapitalizmin ev işlerini ve devlet işletmelerini nasıl şekillendirdiğini anlamak istiyor isek bunları kapitalist üretim tarzından ayırt etmek gerekir. Aksi hâlde üretim tarzı ile toplumsal oluşumu sosyolojik ve ampirik olarak birbiriyle karıştırmak suretiyle Marxist kapitalist gelişme kuramını reddetmeye varır" (Smith, 1978: 212).

Başka bir ifadeyle, sakın ola ki gözlemlenen gerçekliğin bilimsel ortodoksiye halel getirmesine müsaade etmeyin. İhtilaf ABD'de, Paris'te ve İngiltere'de solcular arasında şiddetli sokak çatışmalarında (Mitchell, 1971: 84-90) ve pek çok sol yayında on yıl kadar sürdü. Bütün bu

görüşlerde temel sorun şu idi ki, mesele bu çerçevede tartışıldıkça sonuçsuz kalmaya mahkûmdu. Feministler, sömürü ve baskının biyolojik bir nitelik olan cinsiyetten kaynaklandığı iddiasında idi. Marxistler ise savlarını tarihsel süreçte ortaya çıktığı kabul edilen sınıf mücadelesi (yani zamane Marxistleri açısından fabrika içi mücadele) üzerine kuruyorlardı. Tartışma sağırlar diyaloğuna dönüştü.[9]

Bu arada, köktenci feministler de ataerkiden her yerde her zaman mevcut olan bir olgu olarak bahsetmekteydi (Whelehan, 1995: 80). Şu anda ya da geçmişte ataerkini oluşturan nedir ya da neydi hiç sorgulanmaksızın kullanılan bu kavram, hem kadın üzerindeki maddî tahakkümün bir aracı, hem bu tahakkümü sürdüren bir ideoloji, hem de bu tahakkümün ilk nedeni hâline gelmektedir. Böylece köktenci feminist tavır, kapitalizmi çözümleme sorumunu üstlenmek yerine metafiziksel bir yaklaşım tercih etmiştir. Bu metafizik yaklaşımda ataerki (ve cinsel ayırımcılık) kadının tabi konumunun hem birinci müsebbibidir, hem bunun gerçekleştiği süreçtir, hem de bunun sonucudur. Böyle bir açıklama ise herhangi bir somut çözüm önerisi üretebilmek bir yana, sebep ve sonucu dahi birbirinden ayırt edemez. Elimizde kala kala, bütün erkekler ataerkinden nasiplendiğinden hepsinin kötü olduğunu öne süren ahlakî bir önerme kalmaktadır. Bu önermeden çıkan (telaffuz edilen veya edilmeyen) sonuç da erkeklerin davranışlarını düzeltmesi gerektiğidir. (Erkekler ezelden beri böyle ise

---

9 En az iki kişi yazara akademik tartışmaların çoğu zaman böyle cereyan ettiğini söylemiştir. Gözlemlerimden dünya hakkında bildiklerimizi ve dünyayı kavrayışımızı artırmada akademik tartışmaların tamamen beyhude olduğuna kaniyim. Ancak akademiklerin meslekte ilerlemesine yaramaktadır.

davranışlarını nasıl düzeltecek ki?) Ahlakî yargılara içkin sorun şudur ki, hemen her şeyde ahlakî bir boyut ortaya çıkarılabilir. Neyin iyi ve neyin kötü olduğu bir kanaat meselesidir; ve kanaatler çözümleme için iyi bir dayanak oluşturmayabilir.[10] Kaldı ki ahlakî telkinlerin esaslı yapısal dönüşümler gerçekleştirmek için temel oluşturabileceği de şüphelidir.

Marxistler, kadın üzerindeki tahakkümü özel mülkiyetle ilintili bir toplumsal ilişki olarak görmekte ve mülkiyeti de kapitalizmin temeli olarak görmekte haklı idi. Buna mukabil ataerkini çözmekte kadınların işgücüne katılmasını fazla önemsiyorlardı. Öte yandan Marxizmin diğer yapı taşı yani sınıf mücadelesi, kadınların tabiyet sorununu yutup yok ediyordu. Bunun mantıksal sonucu olarak Marxist feministler, toplumsal cinsiyeti sınıfla ilişkilendirebilecek iken ve bunların ikisini de egemen zümrenin nasıl kendi lehine yonttuğunu ifşa edebilecek iken, "biri, ailenin içinde değişmez cinsiyet farklarına dayanan ataerkil bir ideoloji; ve diğeri iş yerinde cinsiyete dayalı iş bölümü olan ... iki yarı özerk tahakküm düzeneği" (Whelehan, 1995: 47) şeklinde, çözümlemeye elvermez bir kavrayışta takılıp kaldı. Acaba kaç tane sistem gözlediklerini sanıyorlardı? Sheila Rowbotham (1981: 365) "ataerkiyi" fazla sabit bir kavram olduğu için eleştirmiştir; zira kavram toplumsal hareketi anlamaya yaramamaktadır. Ancak kadının toplumsal konumunu Marxist sınıf ve toplum çözümlemesi ile ilişkilendirerek anlamak gerektiğini ileri süren birileri vardı:

---

10 Bilim denilen şeyin temeli olduğu kabul edilen "nesnel" çözümlemenin etik veya siyasî gayelerden mutlaka kopuk olduğunu söylemiyoruz. Sadece çözümlemenin tartışmaya sırf kişisel kanaatin ötesinde bir dayanak sunması gerektiğini söylüyoruz.

> "Feminizmden ayrı duran bir Marxizm eksik kalır çünkü nüfusun yarısının içinde bulunduğu kötü koşulları ve maruz kaldığı baskıyı göz ardı eder... üreme örüntülerinin toplumsal önemini ve ev işlerinin düzenlenişini görmezden gelen bir Marxist çözümleme hükmünü yitirmiş sayılır. Böyle bir çözümleme sadece eksik değildir; *yanlıştır*. Marxizm'den ayrı duran bir feminizm ise tarih dışı boş bir inanca, cinsel baskının ezelî olduğu yolunda desteksiz bir iddiaya dönüşür..." (Middleton, 1979: 168).

İki duruşu uzlaştırmak için cesur bir girişimde bulunan Heidi Hartmann'ın 1981'de kaleme aldığı bir makale bu ikileme örnek teşkil etti. Buna rağmen o da ataerkinin kapitalizmin dışında var olan, fakat onun işleyişi için gerekli bir kurum olduğu fikrinde kaldı (Hartmann, 1981: 22). Marx (1967, I: 26. kısım) sermayenin, kendi yaratmadığı koşullardan da istifade ettiğini kaydetmişti. Hartmann'ın görüşleri de kapitalizmin sınırının nerede başlayıp nerede bittiği sorusunu ortaya atmaktadır: bu sınır evin kapısı mıdır? Ya da tersinden: kapitalizm yalnız işyerinde mi hüküm süren bir toplumsal dizgedir?

Bu konuda sonraki araştırmalara temel oluşturan bir çalışma, Mitchell'in *Women's Estate* [Kadının Toplumsal Konumu] (1971) adlı kitabı, özellikle de bu kitabın ikinci bölümü oldu. Bu çalışma bazı çevreleri kadın üzerindeki tahakkümün temel sebebi olarak psikolojik sorunlar üzerinde durmaya sevk etti.[11] (Kanımca bu, buradaki tartışmanın dışındadır; fakat kadının tabiyetine ve ataerkine şimdilerde psikolojik açıklamaların yaygın ya da ön planda olması nedeniyle değiniyorum.)

---

11 Bazı Marxistler bir yandan erkek egemenliğinin kökenini ailede ve biyopsikolojik etmenlerde saptar iken, öte yandan Mitchell'i ailenin biyososyal biçimlerini tarih dışında ele almakla eleştirmeye girişmiştir (Zaretsky, 1986: 6-7).

Mitchell *Psychoanalysis and Feminism*'de [Psikanaliz ve Feminizm] (1974) bu görüşlerini geliştirdi ve derinleştirdi. Bu türün en isabetli çalışmalarından biri de Chodorow'un *The Reproduction of Mothering* [Analığın Üretilmesi] (1978) adlı eseridir. Chodorow bu eserinde toplumsal cinsiyeti (her ne kadar kendisi bunu cinsiyete dayalı iş bölümü ile karıştırmış olsa da) analığın tarihsel olarak yapılandırılmış örüntülerinde ve kadının toplumsal görevlerinde saptamaya çalıştı (Chodorow, 1978: 32-36). "Erkeklerin erkekliklerini muhafaza etme ve kadını tali ve güçsüz olarak tanımlayıp muamele eden toplumsal ve kültürel alanlar üzerinde kontrolü muhafaza etme ihtiyacını" (Chodorow, 1978: 218) izah etmek için aile içi toplumsallaşma biçimlerinin -özellikle de çocuk yetiştirme işinin çoğunun kadına kalmasının- kişilerin psikolojisine etkileri ile açıklamaktadır. Chodorow'un çözüm önerisi, erkeğin çocuk bakımında daha fazla görev üstlenmesidir. Buradaki sorun ise toplumsal cinsiyetin evde başladığı (belki yalnızca bununla sınırlı olduğu) yolundaki varsayım ve bu yüzden de sebeplerin belirtilerle karıştırılmasıdır. Chodorow ne bu analık örüntüsünün yaygınlığını sorgulamakta, ne bunun tarihsel kökenlerine inmekte, ne de kadın üzerindeki tahakkümün bunun kaçınılmaz sonucu olup olmadığını sormaktadır. Bu yüzden de cinsiyete dayalı toplumsal tabakalaşmanın siyasi çıkarımlarına hemen hiç değinmemektedir.

Siyasî ikiyüzlülük de bu türün temel özelliklerinden biri gibi görünüyor. *In a Different Voice*'da [Farklı Bir Ses] Carol Gilligan (1982) kadının erkeğe kıyasla adalet anlayışından hakkaniyet anlayışına daha yakın olduğunu, soyut ilkeleri gözetmektense toplumsal uyumu gö-

zetmeye daha yatkın olduğunu vs. öne sürmektedir. Kısacası kadınlar daha duygusaldır, kafaları o kadar çalışmaz; tam da on dokuzuncu yüzyılda birçok feminizm muarızının benimseyeceği bir görüş. Pek çok feminist Gilligan'ı farkları yargılamadan dile getirdiği için ve erkek-normatif gelişimsel psikolojinin kullanımını eleştirdiği için övmektedir. Buna biz de katılabilirdik. Ne var ki yaşadığımız dünyada cinsiyet ve zihinsel farklar, çok defa erkek ve kadınların kazançlarını farklılaştırmaya gerekçe olmaktadır; bu sebeple böyle çıkarsamalar vahim sonuçlara yol açabiliyor. Şirketlerde personel yöneticileri Gilligan'ın bu çalışmasını kadın çalışanların büyük çoğunluğunu tali işlerde görevlendirmelerini gerekçelendirmekte kullanmıştır. Carol Tavris *The Mismeasure of Woman*'da [Kadının Yanlış Ölçümü] (1992: 57-92) Gilligan'ın çalışmasını kullandığı yöntem, veriler ve siyasî acemiliği üzerinden etraflıca eleştirmiştir.

Bu çatışmaların ve kafa karışıklığının sonucunda bazı feministler cinsiyet ayırımcılığını üretim ilişkilerinde aramaktan vazgeçmiş, kapitalizmde kadın üzerindeki tahakkümü yalnızca (bu ilişkilerin dışında varsaydıkları) "aile" içinde ele almaya ve kadının tabi durumunun çözümünü psikanalitik kuramın tadil edilmiş bir varyantında aramaya başlamıştır.

Bütün bu kuramcıların (hem Marxist, hem de feminist kuramcıların) temel sorunu, ataerkini biyolojiyle ilişkili ezelî bir kurum, ve bu yüzden evrensel ve kaçınılmaz olarak gördüklerinden ortak bir tarih dışı yaklaşımı paylaşmasıdır (bu bir feminist görüş); bununla beraber kadınlar işgücüne dahil olup ücretli istihdama katılırsa (sanki kadınlar şimdiye kadar bunu yapmamış gibi) kadın üzerindeki tahakkümün üstesinden geline-

bilecektir (Marxistlerin ve bazı feministlerin görüşü bu). Dalla Costa ve James çalışma meselesini ücretli istihdamın ötesine taşımış olmakla birlikte bu görüşlerin hiçbiri kapitalizmde kadınların konumu hakkında bir şey anlatmamaktadır. Kapitalizm etki alanı ne işyerine, ne aile yuvasına indirgenebilecek, ama tarihsel olarak sınırlı bir sistemdir. Bu görüşler kapitalizmde kadının konumunun, diğer tarihsel toplumsal sistemlerdekinden herhangi bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığına (ya da nasıl farklılaştığına) dair de bir şey söylememektedir. Bu görüşlerin hiçbirinden ne cinsiyet ayırımcılığının birikim sürecindeki işlevi, ne de kadının şu anda bulunduğu konuma nasıl gelip, kadını nasıl bir gelecek beklediğine dair herhangi bir bilgi edinebilmekteyiz.

Ataerki çok eski bir kurum olabilir, fakat kadının bugünkü tabi konumu ne Mezopotamya'nın, ne Roma İmparatorluğunun, ne kadim İsrail oğullarının, ne de kadim tarihin sayfalarında görülen başka herhangi bir topluluğun "geleneksel" ataerkine benzemektedir. Ataerkinin *Webster's Third New International Dictionary* sözlüğünde 1656'ıncı sayfasındaki (ataerki: kabile ya da ailede atanın [babanın] hem ev içinde hem de dinî işlerde üstünlüğü, karının veya karıların ve çocukların ataya yasal bağımlılığı ve soyun erkek evlatlarla sürmesi ile ayırt edilen toplumsal örgütlenme) tanımı ile kıyaslar isek -bu tanım bir anlam ifade ediyorsa- bugünkü durumumuz atanın hâkimiyeti değildir; erkeklerin devlet eliyle sürdürülen genel egemenliğidir. Bugün insanların çoğunluğu kabile hâlinde yaşamıyor; kabilede yaşadıkları yerlerde dahi, devlet kurumları kabile kurumunun herhangi bir şeye yön verme kudretini iyice kısıtlamıştır. Dahası, erkek üstünlüğü dinî ilişkilerle, kan-

daşlık ilişkileriyle ya da ailevî ilişkilerle sınırlı değildir; erkek egemenliği toplumsal yaşamın her sahasına (modern dünyaya özgü yasal, iktisadî, siyasî ve toplumsal kurumlara) yayılmış durumdadır.

Bunun ötesinde kadının bugünkü tabi konumunun 4000 sene önceki kadim "Yakın Doğudaki" durumundan doğrusal kesintisiz bir süreçle bugünküne vardığını öne sürmek de pek akla yatkın değildir. Bunu öne sürebilmek için günümüzde erkek üstünlüğünün (ve kadın üzerindeki tahakkümün) eski çağlardaki ataerkiyle hangi özgül bağlarla bağlantılı olduğunu; kadın üzerindeki baskının şiddetinin ve çeşidinin hep aynı kaldığını vs. göstermek gerekir.

Batı tarihinin klasik döneminde kadının konumunu araştıran araştırmacıların o çağda ataerkinin aynı şekilde ve aynı derecede olmadığını tespit ettiklerini görüyoruz; ataerki zaman içerisinde ne istikrarlı bir şekilde azalıyor ne de artıyordu; zaman içerisinde kâh ortaya çıkıyor, kâh ortadan kayboluyordu. Kadim Yunan'da Perikles devrinde kadınların toplumsal, siyasî ve iktisadî rolleri çok sınırlı idi. Bunun dayanağı kadını metafiziksel kargaşanın kaynağı olarak gören kadın düşmanı bir ideoloji idi. Helenistik dönem ise, tam tersine, çok daha az ataerkil bir dönemdi; kadınlar bu dönemde eşit yasal haklara malik ve en az erkekler kadar siyasî ve iktisadî ilerleme potansiyeline sahipti. Roma toplumunun ilk dönemi çok ataerkildi; cumhuriyet dönemi ise çok daha az ataerkildi. İmparatorluk çağı evlilik, kadın üzerinde erkek vesayeti vb. konularda daha kısıtlayıcı ve yasaklayıcı bir dönemdi; İmparatorluğun son döneminde ataerki yeniden azaldı (Arther, 1977: 60-89).

Öyleyse tarih, kuramı sınayabileceğimiz anahtarı sağlamaktadır. Gene de toplumsal bilimler içinde tikel olayları incelemekle yetinen (*idiographic*) bu uç, başka bir yönden yetersizdir. Kadınlar geleneksel tarihte neredeyse hiç görünmediğinden kadın tarihi çalışmaları tarih yazımındaki bu önemli boşluğu doldurdu ise de, yalnızca *kadınların* tarihine odaklanmak da tatminkâr olmuyor. Kadın tarihi çalışmaları ekseriya çok dar bir alanda ilerlemektedir. Kadın tarihi araştırmacıları belli tarihsel dönemlerde ve mekânlarda kadınlar hakkında bilgi vermekle birlikte, böyle sınırlı bir alana odaklanmak bu araştırmacıları o dönemlerde toplumun genelinde meydana gelen toplumsal süreçlerde kadınlara ne olduğunu araştırmaktan alıkoymuştur. Bu araştırmacılar bunun (yani, toplumun kadına muamelesinin) ne genel toplumsal düzenlemeler açısından anlamını, ne de toplumun geneli bağlamında kadın açısından anlamını araştırmıştır.[12]

Bu uygulamanın talihsiz bir sonucu kimi zaman çok özgül tikellerden tümeller çıkarıldığıdır. Örneğin bir yazar bütün kitabında on dördüncü yüzyılın başlarında yaşamış küçük bir topluluğa (bir tikel örneğe) odaklanıp bundan Orta Çağda kadının toplumsal ve iktisadî açıdan erkeklerle eşit şartlarda bulunmadığını (tümel bir sonuç) çıkarsamaktadır (Bennett, 1987). Bu dar odak sorunu, bu yazarları toplumsal zaman kavramından uzak-

---

12 Joan Smith de aynı endişeyi paylaşmakta gibidir. "Şu veya bu dönemde kadınların neler yaşadığına dair tarih anlatıları, (hatta kendi başına kadın anlatıları) konuya, sanki tarihsel özne olarak kadınların kişiliği olup biten tarihsel değişmelerden etkilenmemiş ve bu değişmelerce üretilmemiş gibi yaklaşmaktadır... *Kadının tarihini* izlemek kendi gereğini ihlal etmektedir çünkü tarihe "maruz kalan" bir nesne [kişi] yoktur; tarihsel olarak şekillenmiş "özneler" vardır" (Smith, 1993: 8).

laştırmaktadır (bkz. Pomian, 1979: 563-646; Braudel, 1972: 12).[13] Bu sorun, geleneksel tarih yazımının düzelmesine de engeldir.

Neticede bu çalışmalarda zaman ve mekân yok edildiğinden betimlemelerin sıhhati yok olmaktadır. Örneğin "Orta Çağda kadın" ifadesi Roma İmparatorluğunun yıkılışından 1500'lere hatta daha da sonralarına kadar kadın hakkında herhangi bir şeyi ifade edebilmektedir. Gerçekten de Orta Çağda kadın üzerine yazılan makale ve kitapların hemen tamamı toplumsal zaman meselesini çorbaya çevirmiştir. Bunlar ya feodal dönem üzerinde durmaktadır; ya da 1300 ile 1500 ya da 1550 arasında Avrupa'da geniş bir coğrafyada feodal ekonominin toplumsal olarak çözüldüğü dönem üzerinde durmaktadır. Kadın tarihi çalışmalarının zaman ve mekânda tikel incelemelerde yoğunlaşması sonucu bunlar da toplumsal süreç ve toplumsal hareket algısından yoksundur. Bu çalışmalarda, falanca şehirde, filân tarihte çekilmiş, her biri "Orta Çağ Kadını" resmi olduğu iddia edilen birer kadın fotoğraf dizisi ortaya çıkmaktadır. Bu tarihe daha uzun bir zaman diliminde daha geniş bir bölgeyi kapsayan çözümsel bir çerçeve ile yaklaşılmadığı sürece, genel toplumsal süreçler ve süreçlerin erkeklerle kadınlar arası toplumsal ilişkileri nasıl etkilediği açıklanamaz.

---

13 Toplumsal zaman terimi, kronolojik zaman içinde birtakım toplumsal yapıların başka (mümkün) toplumsal yapılara üstün geldiği fasılaları ifade eder. Örneğin 1000 yılı ile takriben 1250 yılı arasında Batı Avrupa'nın çoğu bölgesinde feodal yapılar egemendi. Bu dönem feodalizm toplumsal zamanı idi. Aymard'a göre 1180 civarında İtalya kapitalist oldu. O hâlde 1180'den sonra İtalya feodal toplumsal zaman içinde değildi diyebiliriz. 1450-1500'e kadar Batı Avrupa'da birden çok toplumsal zaman oluştu ve bölge toplumsal zaman bakımından bölündü. Bu dönemden sonra toplumsal zaman tekrar bir oldu.

Benzer bir sorun, kadınlara ait kurumlar üzerine tarihsel çalışmalarda da ortaya çıkmaktadır. Power'in İngiliz rahibe manastırları üzerine incelemesi, çözülmekte olan bir kurumun tarihçesidir. Yine de bu çözülmenin sebebi akla yatkın bir şekilde açıklanabilmiş değildir; bunun daha geniş toplumsal olgularla ilişkisi üzerine herhangi bir önerme yoktur; keşiş manastırları ile bir karşılaştırma yoktur; Kıta Avrupasında başka kurumlar ile bir karşılaştırma da yoktur. Böylece okuyucunun zihninde bunun İngiltere'de rahibe manastırlarına özgü bir çözülme olup olmadığı sorusu cevapsız kalmaktadır. (Power çöküşün İngiltere rahibe manastırlarına özgü olduğunu sanmaktadır. Halbuki manastır kurumu, Orta Çağ'ın son döneminde genel olarak geriledi).

Bu eleştirilerden kısmen kurtulan bir yazar David Herlihy'dir. Herlihy Geç Orta Çağda Batı Avrupa'da kadının toplumsal ve iktisadî konumuna, kadınların çeşitli yerlerde ve meslekî ortamlarda neler yaptığına genel bir bakış açısıyla yaklaşmakta ve genel bir toplumsal değişimden bahsetmektedir:

> "Kadının çalışmasını ev işleri ile sınırlamak ... kadim bir düzen değildi. Tersine, kadının çalışmasının aşırı ölçüde ev içine kısıtlanması Orta Çağın son dönemlerinden bugüne miras kalan bir özelliğidir." (Herlihy, 1990: xi).

Ama bunda da yine olguları betimlemenin ötesinde bir toplumsal süreç anlayışı yok; süreç açıklama yok; terminolojiye dair bir sezgi da yok (Orta Çağda "ev işleri" ne demektir; herhalde sözcüğün dar anlamı ile mesken içi işlerden bahsedilmiyor?).

Akademik camiada durum budur. Kafalar karışıktır. Kanımca ne feminist kuram ve geleneksel Marxizm, ne

de kadın tarihi çalışmaları cinsiyete dayalı iş bölümünün hiyerarşileşmesinin nerede ve ne zaman yayıldığına pek ışık tutabilmektedir.[14] Eldeki çalışmanın savı ise, cinsiyete dayalı iş bölümü zaman ve mekânda yaygın olmakla birlikte, kadınların şimdiki tabi konumu cinsiyete dayalı iş bölümünün hiyerarşileşmesine dayandığıdır (işin püf noktası da budur). Bu hiyerarşik iş bölümünde kadın ve emeği düşük nitelikli (ya da "beceriksiz" ya da "becerisiz" ya da -en önemlisi- "üretken değil" [Wallerstein, 1983: 103]) addedilip erkeklerden daha az istihkaka layık bulunmaktadır. Bir de toplumda genel olarak erkeğin tercih edilmesini buna ekleyelim: "toplumsal cinsiyet" dediğimiz budur. Dahası, bunun modern dünya-sistemine özgü olduğunu öne sürüyoruz. Biyolojik cinsiyet, deri rengi gibi daha "alçak" konumdaki zümre fertlerini imleyen bir damga olup, bundan kurtulmak olanaksızdır. Biyolojik damgalar, cinsel ayırımcı ve ırkçı ideolojilerle iç içedir. Bu ideolojiler dünya-sisteminde birer süreçtir ve dünya-sisteminin ürünüdür; "kendilerini yaratan ve etkileri sayesinde varlığını sürdüren tarihsel sistem bütünüyle yıkılmadan [bunlar] çözülmez" (Wallerstein, 1983: 104). Bu yüzden toplumsal cinsiyet, cinsiyet ayırımcılığı, ırk ve ırkçılık kapitalist dünya-sisteminin toplumsal hiyerarşilen-

---

14 ".... her yerde cinsiyetler arası işbölümü olduğu gerçeğini, değişik görevlerin cinsiyetlere *tahsis edilişinden* ayırt etmeliyiz. Tahsis etmede kültürel etmenlerin önemini anlamak gerek..." ((Levi-Strauss, 1971: 347). 348. sayfada işbölümünün kendi başına mutlaka hiyerarşilenme anlamına gelmediğini, bilâkis işbölümü kavramının karşılıklı birbirini tamamlamayı içerdiğini belirtmektedir. Buna âmin diyoruz. Bununla beraber Levi-Strauss, cinsel ayırımcı toplumsal çözümlemeden arınmış değildir: "insan toplumu ... esas itibariyle erkek toplumudur" (Levi-Strauss, 1969: 276) zikreden Leacock (1981: 222).

dirilmiş yapılarındandır.[15] Wallerstein ise cinsiyet ayırımcılığının, kadının evinde 'ev kadını' olması gerektiğinin kabul edildiği on sekizinci yüzyıl sonları ile on dokuzuncu yüzyıl başları[16] itibariyle kurumlaşmaya başladığını varsaymaktadır. Ama kendisi yazılarında "toplumsal cinsiyet" terimini hiç kullanmamaktadır.

Toplumsal cinsiyet ve ırk benzer işlevler görmektedir; toplumsal cinsiyet de, ırk ve etnik köken gibi, iktisadî düzende kadına ve erkeğe farklı mevkiler vermeye gerekçe olmuştur. Toplumsal cinsiyet, aynı iktisadî konumda bulunan kadının ve erkeğin farklı ücretlendirilmesinin de dayanağıdır. Toplumsal cinsiyete kamusal alan ile özel alan arasında hiyerarşi kurmak ve kadını bu alanlardan ikincisine mahkûm etmek de dâhildir. Toplumsal cinsiyet, kadının kapitalist dünya-sisteminden dışlanması anlamına gelmez; tam tersine kadının, kendisinin epey aleyhine işleyecek şekilde ve zorla bunun içine çekilmesi demektir - kadının toplumsal cinsiyetçi tahakküm altına girmesi hiçbir iktisadî ve siyasî gücü olmayan bir zümre yaratılmıştır. Bu, modern dünya-sisteminde en az iki amaca hizmet etmiştir. İlkin, kadının asıl rolü evinde geçimlik faaliyetler olduğu kabul edildiğinden sermaye, "gerçek işçi" sayılmayıp bu yüzden düşük ücret verebileceği bir işçi kitlesi kazanmıştır. İkinci olarak kadınlar birisinin karısı olarak tanımlanarak kendi kişilikleri inkâr edildiğinden, işgü-

---

15. Bu, modern dünya-sisteminde başka toplumsal ayırımlar olmadığı anlamına gelmiyor. Yaş, milliyet ve sınıf ayırımları da kullanılmaktadır. Cinsiyet ve ırk değiştirilemez. Yaş statüsü zamanla değişir; sınıf ve milliyet değiştirilebilirse de çok zordur.

16 Görüşmede iletilmiştir. Smith ile Wallerstein'ın *Creating and Transforming Households*'unda (1992) bu fikir örtük olarak mevcuttur. Eserdeki çalışmalardan hiçbiri on dokuzuncu yüzyıl ortasından öncesi ile ilgili değildir.

cünde geçici olarak bulundukları ve işyerinden doğru dürüst tazminatsız çıkarılabilecekleri kabul edilmiştir - kadının gerçekten başka bir maddî dayanağı olsun olmasın. Dahası bize öyle geliyor ki toplumsal cinsiyet hiyerarşisi kurumlaşmış olmasaydı, işgücü maliyetini kontrol etmekte kritik işlev gören hane kurumu[17] modern dünya-sisteminde şu an gördüğü işlevi göremezdi.

Profesör Wallerstein bana gönderdiği kişisel bir mektupta (Haziran, 1993) başka bir kuramsal açıklama önermiştir: kapitalist dünya-ekonomisi işçilerin, kadınların, dinsel sapkınların ve küçük rütbeli papazların isyankârlığına karşı geliştirilmiş başarılı bir mukabeledir. Öyle ise cinsiyet ayırımı ve toplumsal cinsiyet, kadınla erkeği birbirine düşürmek suretiyle kırsal ve kentsel işçileri bastırmaya yaramış olabilir. Bu yüzden de, ırkçılık gibi, toplumsal cinsiyetten de "orta tabakaları hizaya getirmekte yararlanılmış ve bu tabakalar sistemin gönüllü muhafızları olarak kullanılmıştır ... ve [bu sayede] siyasî yapıların maliyetleri önemli ölçüde düşürülmüş, ilâveten sisteme karşı duran grupların geniş kitleleri harekete geçirmesi zorlaştırılmıştır, zira ... [egemenler] sistemin mağdurlarını birbirine düşürmüştür" (Wallerstein, 1983: 79). Toplumsal cinsiyetin böylece üstlendiği "jandarmalık" işlevinin kime yaradığını daha sonra göreceğiz...

Her ne kadar kadın ve erkek arasındaki işbölümü ve kadın düşmanlığı feodalizm (1000-1250) süresince ve feodalizmin (takriben 1250-1450 yıllarında) "buhran" döneminde yer yer çeşitli şekiller alıp inişler çıkışlar göstermiş ve ataerki bu dönemlerde hep görülmüş ise

[17] Bir arada yaşayan, gelirlerini birleştiren hane halkı anlamında (ç.n.).

de, verilerden toplumsal cinsiyete dayalı hiyerarşinin ancak uzun on altıncı yüzyılda yayılıp pekiştiği ve "bilim" ile gerekçelendirildiği anlaşılmaktadır (Merchant, 1980). Son olarak, bize göre o dönemden beri toplumsal cinsiyet kapitalizmin dinamikleri tarafından üretilmektedir. Kadını tahakküm altına alarak ucuz işgücüne çevirmeksizin kapitalizm ne asıl hedefi olan kâr etme olanaklarını gerçekleştirebilirdi, ne de sistem bütünlüğünü koruyabilirdi. Öte yandan toplumsal cinsiyet, geniş bir toplumsal tabakalaşma sisteminin boyutlarından biri olarak görülmelidir. Bu sistem toplumsal cinsiyetin yanısıra coğrafî alanlar ve buralarda yerleşik insanlar arasında, kent ile kasaba arasında, ırklar arasında ve sınıflar arasında toplumsal tabakalaşmayı da içermektedir. Bu çalışmanın toplumsal cinsiyete odaklanmasının sebebi, dünya-sistemi çözümlemelerinde toplumda tabakalaşmanın toplumsal cinsiyet veçhesinin göz ardı edilmiş olmasıdır.

Bu kitabın büyük bir kısmı feodalizmden kapitalizme geçişin bir unsuru olarak kadının konumundaki gerilemeyi ve toplumsal cinsiyet inşa süreçlerini izlemektedir.[18] Kapitalist dünya-ekonomisinde kadın üzerindeki tahakküm çeşitlerinin dereceleri ancak kadının daha önceki dönemlerdeki toplumsal konumuyla karşılaştırılarak ölçülebilir. Bu yüzden karşılaştırmalı bir tarihsel yaklaşım benimsiyoruz. Bir karşılaştırma dayanağı sağlamak için ilkin, feodalizm denen tarihsel dizgenin hü-

18 Maria Mies tasvir ettiğimiz süreci sömürgeleştirme süreci ile karşılaştırmıştır. Mies'e göre modern dünya-sisteminde toplumsal cinsiyet hiyerarşisi kadınlara zorla dayatıldı. Ona göre cadı takibatı kurumu kullanılan zorun somut biçimi idi (Mies, 1986: 78-90). Gerçekte süreçte cadı avlarının bir yeri olmakla birlikte, sürecin bütünü bunun çok ötesindedir.

küm sürdüğü kabaca 1000 tarihinden yaklaşık 1250 yılına kadarki dönemde (çoğunlukla soylu) kadınların toplumsal konumlarını inceleyeceğiz. Kitabın ikinci bölümünün konusu budur.

Üçüncü bölümde feodalizmin "buhran" döneminde kadının konumuyla ilgileniyoruz. Gene kişisel bir söyleşi esnasında Profesör Wallerstein, mücadelede inişler çıkışlar bir yana, kadınların buhran döneminde haklarına ve faaliyetlerine önceki dönemde dayatılan kısıtlamalara karşı başkaldırdıklarını ve başarılı olduklarını ileri sürmüştür. Bu tespitin ne ölçüde doğru olduğuna bakacağız.

Dördüncü bölümde egemen seçkinlerin buhrandan çıkmak için başvurdukları çareleri, kadın üzerinde günümüzdeki tahakkümün kurumlaşmasını ve modern dünya-sisteminde çevre bölgelere yayılma sürecini inceliyoruz. Bu eğilimlerin biriken etkisi kadınlar için felâket oldu. Özellikle kadının tabi konumunun on altıncı yüzyılda perçinlenmesi, müteakip beş yüz yıl boyunca dünya-sisteminde kadınların konumunun ne olacağını aşağı yukarı belirledi.

Burada kuramla başlayıp varsayımların sınandığı alışageldik usuller kullanmayacağız. Burada yapmaya çalışılan tüm insan toplulukları için birtakım evrensel kaideler çıkarsamak değildir-- hatta dünya-sisteminin işleyiş kurallarını çıkarsamak da değildir. Sadece kadının kapitalist dünya-sisteminin her yerinde görülen tabi konumunun sistemin tabakalara ayırma işleyişinin yapısal (uzun vadede değişmeyen) bir öğesi olarak nasıl tesis edildiğini sorguluyoruz.[19] Bu yüzden de kuramla

---

[19] Günümüzde dünyada işleyen feodal sistemler, dünya imparatorlukları yoktur. Ücra yerlerde kalmış avcı-toplayacılardan oluşan küçük sistemler eğer

başlamak yerine basit bir soruyla başlıyoruz: nasıl oldu da bugün bulunduğumuz konuma geldik? Bir diğer ifadeyle, nasıl oldu da kadınların yaptığı işler, "... iktisadî öneminden ötede ... ideolojik bir içeriği haiz ... sıkıcı, harcıâlem ev işleri olarak görülüp ... [kadınların yaptığı iş] erkeklerin yaptığı işle aynı olsa (ya da "karşılaştırılabilir değerde" olsa) da karine ile daha değersiz addedilir" (Weisner, 1986: 205)[20] hâle geldi? Weisner devamla on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda çok daha katı bir iş bölümü ve [kadınların çalışabildiği] meslek sayısında bir azalma olduğunu ve kadın emeğinin çok daha insafsızca değerlendirildiğini; ve bunların günümüzde kadınlara özgü sayılan sekreterlik ve öğretmenlik gibi mesleklerdeki düşük ücretlere ve düşük itibara yansıdığını vurgulamaktadır.

Bu çalışmada uzun dönemde yapısal değişimler incelenmektedir. Bu yaklaşım yeni değildir. Bir süredir toplumsal cinsiyete dayalı tahakküm ile kapitalizm dediğimiz toplumsal yapı arasında bir bağlantı olup olma-

fiziksel olarak saldırıya uğramıyorsa, giderek iktisadî ve kültürel saldırıya maruzdur. Gerçi dünya-sisteminin bazı yerlerde aşınmaya başladığına, ya da 1900'den beri dünya-sisteminin yapısal bir buhran dönemine girdiğine ve egemenlerin onu kurtaramayacağına dair emareler vardır. Ama araştırma konumuz bu değildir. Burada sadece sistemin yıkılmaz olmadığına işaret etmek istiyorum.

20 Weisner'in (1986) makalesindeki bütün bulgular kapitalizmin oluşmasında kadının konumunun bozulmasının ve emeğinin değerinin bastırılmasının rolünü göstermesine rağmen, kendisi bunu kesinlikle inkâr etmektedir. Daha sonra Olwen Hufton'in yayımlanan çalışması (*The Prospect Before Her*, 1998) ise modern çağın 1500 civarında başladığını inkâr etmemektedir. Bu yazar da kadının konumundaki değişme için biyolojik açıklamayı desteklemekte, ve bu değişmenin tamamen olumsuz olmadığını öne sürmektedir. Kadınların girebildiği mesleklerin, kadınların gelir seviyelerinin, ya da kadınların bireysel faaliyet imkânlarının modern çağın başlangıcında ve Orta Çağın sonunda nasıl olduğunu karşılaştırmaması dikkati çekmektedir. Paranoyak biri bunu gerçeği örtbas etme çabası olarak görebilir.

dığını araştıranlar çıkmaktadır. Kathleen Casey, "The Cheshire Cat" (1967) başlıklı makalesinde Orta Çağ ile on altıncı yüzyıl arasında Batı Avrupa'da kadının toplumsal konumunu "genelde cinsiyetle ilgisiz güçlerin" düşürdüğünü savlamakla böyle bir çalışmanın genel doğrultusunu işaret etmiş oldu. Joan Kelly yazılarında edebî incelemeler üzerinden ampirik bir toplumsal gerçekliğe ulaşmaya çalışırken, o da böyle bir bağlantının var olduğunu iddia etmektedir.[21] Roberta Hamilton (1978) kadının günümüzdeki tabi konumuna feodalizmden kapitalizme geçiş döneminde düştüğünü saptamaktadır. Bununla birlikte, tarihsel bir süreç olarak bunun boyutlarını araştırmak yerine kadının tabiyetinin sebebini dine dayalı ataerkine ve üreme özelliğine indirgemekten öteye geçememektedir (Hamilton, 1978: 104).

Bu çalışmada genel yaklaşım olarak Batı Avrupa bütün olarak ele alınmaktadır. Maurice Aymard'a (1982) ve Marx'a (1967, I, 666) göre İtalya on üçüncü yüzyılda kapitalizme geçmiş bulunmaktaydı, hatta 1350'den sonra kapitalizme bir kere daha geçti. Eğer durum gerçekten böyleyse, aynı tarihlerde Kuzey Avrupa'daki kadınların konumlarıyla karşılaştırıldığında İtalyan kadınlarının çok daha tahakküm altına girmiş olduğunu tahmin edebiliriz. Herlihy durumun gerçekten de böyle olduğunu söylüyor:

> "...Orta Çağda İtalya'nın iktisadî yaşamında kadının hemen hiç görünmediğini gözlemlemek çok şaşırtıcıdır. On üçün-

---

[21] Joan Kelly'nin makalelerinin tümü *Women, History and Theory*'de (Chicago: University of Chicago Press, 1984) yayımlandı. Bu makaleler, özellikle "Did Women Have a Renaissance?" bu çalışmaya bir miktar ilham vermiştir.

cü yüzyılda bile İtalyan kadınlar örneğin 1292'de Parisli kadınların katıldığı kadar bile kent ekonomisine katılamamakta idi" (Herlihy, 1990: 167).

Böylece Avrupa'da meydana gelen büyük toplumsal değişimlerin kronolojik tarihi ile İtalya yarımadasının toplumsal zamanının örtüşmediği ortadadır. Bu bile başlı başına araştırılacak bir konudur. Bununla beraber bu çalışmada İtalyan kadınların konumu mümkün mertebe karşılaştırmaya yaradıkça ele alınmaktadır.

Bu çalışmayı önemli kılan birkaç "kuramsal" yönü var. Hiyerarşik toplumsal cinsiyet ilişkisi (daha sonra ayrıntılı bir şekilde göstereceğimiz üzere) 500 sene evvel kurumlaştığı, ve sisteme katılan bölgelerde bütünleşme sürecinin bir öğesi olarak oralara sokulduğu (ya da toplumsal cinsiyete dayalı ilişkilerin önceden olduğu yerlerde sömürgecilerin ihtiyaçlarına göre kullanıldığı) için, sosyalist devletler dâhil bütün dünya-sisteminin bir öğesi olagelmiştir. Dünya-sistem çözümlemesi her ne kadar ırkçılığın kökenini merkez-çevre ilişkisine dayalı işbölümü bağlamında ve etnisiteyi de ulus-devletlerin ortaya çıkışı ile açıklamış olsa da, modern dünya-sisteminde işbölümünü tamamlayıcı bir yapı olarak toplumsal cinsiyetin kurumlaşmasını büyük ölçüde göz ardı etmiştir.

Wallerstein'e göre (1992) feodalizm onuncu yüzyılda köylerin dağılmasına ve köle avcılığının tükenmesine karşı "feodal beylerin" geliştirdiği bir düzenleme idi. Aynı şekilde kapitalizm de "uzun" on altıncı yüzyılda, önceki iki yüzyıldaki anarşik ve eşitlikçiliğe yönelen eğilimlere tepki olarak seçkinlerin işgücü üzerindeki denetimlerini pekiştirmek ve iktisadî artığı biriktirmeyi

sağlama almak amacıyla geliştirdiği bir düzenlemedir. Toplumsal cinsiyet inşasının bu çabaların bir unsuru olduğu iddia edilebilir, fakat kendisi buna ne 1992'de yazdığı makalede, ne de *World - Systems*'in birinci cildinde (1974) değinmektedir. Maria Mies'in dünya-sistemleri çözümlemesindeki bu boşluğu doldurmak için "evkadınılaştırmayı" kuramlaştırma çabası iyi niyetli bir girişim olsa da ikna edici değildir; zira bu süreci bir önceki sistemin tarihsel çözülüş ve dünya-ekonomisinin tarihsel inşa süreci ile ilişkilendirmemektedir. Yaklaşımı, cadı takibatı bağlamında kadına uygulanan şiddeti incelemekten ibaret kalmaktadır. Biz bu boşluğu doldurmayı umut ediyoruz.

İkinci husus: kadın çalışmaları geleneksel araştırma ve çözümleme yöntemini takip etmektedir; (*nomothetic*) çözümsel genelleme arayışı ile tekil olguların tasvirini (tarihi) birbirinden ayırmaktadır. Sonuç olarak ortaya ya dayanaksız kuram üretme, ya da görüden yoksun bir tarih yazımı çıkmaktadır. Bu çalışma bu talihsiz çıkmazdan uzak durmayı hedeflemektedir.

Genel kuramsal kaygılarımız bunlar. Daha acil olanı, yöntemsel bir sorun idi: birbiriyle ilişkisiz görünen bir yığın veriyi yoğurarak ikna edici, çözümsel bir anlatı inşa etme sorunu. On dokuzuncu yüzyılda yöntem, kadınların iktisadî ve siyasî faaliyetlerine ve kadınların toplumsal kudretine ilişkin verileri ve kadınlara dair toplumsal ve kültürel fikirleri inceleyip bunları erkeklere dair verilerle karşılaştırıp bir sonuca varmaktı. Biraz daha geniş tutsak yasal veya dinsel alanları, eğitimsel kazanımları vs. de bu çalışmaya dâhil ederdik. Fakat işbu hâlde, az önce itiraz ettiğimiz o "dayanaksız kuram üretme" batağına saplanmaz mıydık? Toplumsal veriler

böyle kategorilere indirgenebilir mi, ya da bu kategorilerde tasnif edilip tertiplenebilir mi? Toplumsal hiyerarşi kavramı bizatihi siyasî midir, iktisadî midir, kültürel midir? Yoksa üçü birden midir?

Her ne kadar dünya-sistem yönteminin bir ilkesi "tek bir işleyiş mantığı olan tek bir dizgenin" varlığı olsa da, "yazdığımız hemen her şeyde bu üç alanın dilini kullanmaktan" (Wallerstein, 1991: 271) kaçınamadığımız da gerçektir. Wallerstein burada kapitalist dünya-ekonomisinin işleyiş mantığından bahsetmektedir. Bununla beraber, mevcut ya da geçmiş tarihsel başka dizgelerin de kendi işleyiş mantıkları olabilir. Bu yüzden feodal dizgede toplumsal hiyerarşiden bahsedeceksek onun da "tek mantığını" göz önünde bulundurmak zorundayız. Esasen, toplumsal tabakalaşma üzerine yazmak, hiyerarşinin sistemlerin işleyişine nasıl yaradığını anlatmaktır.

Feodalizm ve kapitalizm incelemesine yapısal bir yaklaşım sunmaya çalıştım. Bunun için bana göre her sistemin temel çerçevesi ne ise onu teşhis etmem, ve kadının toplumsal konumunun bu yapılara nasıl uyduğunu veya bu yapıları nasıl desteklediğini (ya da desteklemediğini) göstermem gerekiyordu. Feodalizm kısmında bu, sistemin başlangıcını, gelişmesini, doruk noktasını ve çöküşünü izlemek demekti. Kapitalizme gelince, ancak toplumsal cinsiyetin kökenlerini ve kurumlaşma süreçlerini inceledim ve diğer yapısal süreçlere, aydınlatıcı olduğunu düşündüğümde atıfta bulundum. Metni uzatmamak için bu gerekli idi. (Zaten dünya-sisteminin yapıları daha kapsamlı bir şekilde başka pek çok eserde incelenmiştir.) 1250 ile 1450 arası dönemde ise görebildiğim kadarıyla işleyen herhangi bir yapısal bütünlük

yoktu. Bu da başlı başına bir sorundu. Sorunu toplumsal "yöneyler" saptayarak Kara Vebadan önce ve sonra, kırdaki ve kentteki buhranlarda bu yöneylerdeki gelişmeleri inceleyerek aşmaya çalıştım.

İKİNCİ BÖLÜM

Feodalizm

1000-1150: Feodalizmin Yükselişi ile Kadının Toplumsal Konumu Geriledi mi?

Kadınların feodal dönem öncesinde, 1000 ila 1250 yılları arasına kıyasla daha yüksek bir toplumsal konumda olduğu iddia edilmektedir (Stenton, 1957; Herlihy, 1973; McNamara ve Wemple, 1977). Bu yazarlara göre soylu kadınlar ailelerinin toplumsal kudretini kullanarak toprak üzerinde hak sahibi olmuş, manastır yönetmiş, yargıçlık yapmış ve feodal bey[1] dışarda olduğu zaman şatonun veya kalenin yönetimini üstlenmiştir. Başrahibeler şövalyelerini savaşa göndermiştir. Onuncu yüzyılda soylu İtalyan kadınlar bağımsız ve kudretli idi. Bütün bunlar Geç Roma İmparatorluğu döneminde kadının top-

[1] İngilizcede *lord*. *Fief* sahibi soylu (4. dipnota bkz.). Batı Avrupa'da diğer ülkelerde başka terimler kullanıldığından "feodal bey" diye çevirdik (ç.n.).

lumsal konumunun devamı sayılabilir (McNamara ve Wemple, 1977: 99, 107, 109).

Elimizde soylu olmayan kadınların toplumsal konumlarına dair pek az malzeme bulunduğundan tablo ister istemez eksik olmakla birlikte pek çok uzmana göre on birinci yüzyılın ortaları itibariyle bir bütün olarak tüm kadınların haklarında ve toplumsal konumlarında bir aşınma oldu. McNamara ve Wemple (1977: 116) bunu geri dönüşü olmayan bir toplumsal eğilim olarak görüp durumu kilisenin ve devletin kontrolünün kuvvetlenmesine hamletmektedir. Biliyoruz ki feodalizm, yönetim yapılarında parçalanma ve adem-i merkeziyet ile maruftur. Peki aradaki özgül bağlantı nedir? Duby kadınların feodalizm öncesi dönemde tahakküm altına alındığını ve bu tahakkümün feodalizm adıyla bilinen toplumsal dizgede de sürdüğünü belirtiyor: "[feodal] toplumda kadınların boyunduruk altından hiçbir şekilde çıkamadığı bir gerçektir" (Duby, 1991: 6). Kısacası kadınlar için bir "ilerleme" söz konusu değildir.[2] Herlihy biraz farklı bir tavır almaktadır. Ona göre kadınlar feodal toplumda iki yönden, miras hukukundaki değişikliklerle ve kadınların güçlü seçkin zümresine katılmasını kısıtlayan Gregor Refomları ile geriledi[3] (Herlihy, 1978 [1971]: 8-9).

Kadın ve feodalizm konusunda karşıt bir görüş de bulunmaktadır: "Soylu kadınlar hiçbir zaman köşelerine kapanıp kalmadılar. Etraflarında hizmetkârları ile dola-

[2] Bu beyanı Duby'nin on dokuzuncu yüzyıla ait "ilerleme" faraziyesini benimsediğini göstermektedir. Zaman ilerledikçe ilerleme ve iyileşme olur, diye düşünmektedir.

[3] Papa Aziz VII. Gregor'un Katolik Kilisesinde 1050-1080'de yaptığı reformlar (ç.n.).

şan bu kadınlar hanelerini yönetmiş, hatta bazan *fief*leri[4] de yönetmişlerdir - hem de bazen sopa ile (Bloch, 1961, II: 307). Bunun gibi tespitler kadınların itaatkâr ve tabi olduğu intibaını uyandırmamaktadır.

Kısacası, araştırmacılar feodalizmde kadının toplumsal konumuna dair tam bir fikir birliği içinde değildir. Bu manzaradaki muğlaklık, verilerin çözümlenmesinde ya da kavranmasındaki bir kusurdan kaynaklanmamaktadır. Mesele şudur ki feodalizm öncesine kıyasla, feodal dönemde kadının toplumsal konumu gerçekten muğlaktı. Peki bu muğlaklığa sebep olan neydi? Penny Schine Gold, *The Lady and The Virgin* (1985) [Hanım ve Meryem Ana] adlı eserinde, kadına gerek din dışı metinlerde gerek dinsel sanatta farklı farklı tavırların sergilendiğini belirtmektedir. Bu çelişkili durumun kadının toplumsal konumuna ilişkin değerlendirmelerde de ortaya çıktığını görüyoruz: "[feodal sınıf mensubu bir kadın] her ne kadar kocası nezdinde bazı haklardan yoksun olsa da, başkalarına karşı kocasının konumunu paylaşmaktadır" (Painter, 1951: 30). Başka bir örnek: "feodalizmde alenî ve zımnî kısıtlamalara maruz kalsa da kadınlar tüm haklarını, toplumsal konumlarını ve iktisadî güçlerini yitirmemiştir" (Gies, 1976: 29). Bunları göz önüne alınca "on ikinci yüzyılda yaşayan kadınların deneyimlerini ... büyük ölçüde erkeklerin şekillendirdiği ve erkek çıkarlarını yansıtan kurumsal yapılar bağlamında değerlendirmek gerekir" demek çok doğru olmasa gerek (Gold, 1985: xviii). On ikinci yüzyılın kurumsal yapıları muhtemelen erkeğiyle kadınıyla feodal

---

4 *Fief* feodal düzende, bir soylunun başka bir (madun) soyluya, sadakati ve askerî destek vaadi karşılığında verdiği, mirasla devredebileceği, gelir sağlayan bir arazi (veya bir haraç toplama hakkı veya bir mevki) idi (ç.n.).

sınıflarca şekillendirilmiştir ve bu kurumsal yapılar bu sınıfların çıkarlarını yansıtmaktadır. O zamanki erkeklerin kadınlara karşı tavrı da çelişkili olmuş olabilir. Fakat çelişkili veya muğlak toplumsal konum dediğimiz nedir, asıl mesele bu. Toplumsal konumun temeli üretim ilişkilerindedir; bu ilişkilerden özerk bir "zihniyette" değildir. Eğer kadınlar toplumsal konumda feodalizm öncesine kıyasla feodalizmde gerçekten gerilemiş ise, bu defa sorun bu gerilemenin mahiyetidir (yani bunu nasıl ölçebileceğimizdir); nasıl oluştuğudur; neden daha önce değil de tarihin bu kesitinde (1000/50 civarında ve sonrasında) böyle bir gerileme olduğudur; bunun nerelerde ortaya çıktığıdır.[5]

O hâlde ilk elde yapmak gereken "feodalizmin" zaman ve mekândaki yerini, ve "feodalizmin" bileşenlerini tespit etmektir. Bu sorunların hepsinde anlaşmazlık var. Fakat bir olgu kesin gibidir; Doğu Avrupa'da feodalizm olmamıştır:

> "[Doğu Avrupa'daki müstahkem yerleşimler] ... büyük ziraî girişimlerin merkezi gibi işlememiş, ... müstahkem mevkiden yönetilen, büyük bir vergi toplama sisteminin merkezi olarak işlemiştir" (Koebner, 1966: 60).

Feodalizmin vergileme ya da haraç [*tribute*] üzerine kurulu bir dizge olduğu öne sürülmemiştir. Fakat feodalizmi neyin oluşturduğunda ihtilaf vardır:

---

[5] Soruyu vazedişimiz birkaç hususu belirtmeyi gerektirmektedir. Feodalizm, Orta Çağda belirli bir toplumsal döneme tekabül etmektedir. Orta Çağda birden fazla toplumsal oluşum ortaya çıkmıştır. İngilizcede bu çağ çoğu zaman çoğul söylenir [*Middle Ages*]. Fransızcada *le Moyen Age* tekil söylenir ama *le feodalisme* de belirli bir üretim tarzı ve sosyal oluşumu ifade eder. 1250'den sonra feodalizm Avrupa'da başlangıçtaki biçimi ile hemen hiç bir yerde kalmadı, kaldığı yerlerde de gevşemişti.

> "Orta Çağ denilen dönemde (Batı) Avrupa, "feodalizm" olarak adlandırılabilecek bir (üretimsel, yasal, siyasal) düzen içinde idi. Fakat bunun ayırt edici nitelikleri ve bu dizgenin Avrupa'ya özgü olup olmadığı ya da dünyanın başka bölgelerinde de bulunup bulunmadığı üzerinde henüz bir fikir birliği yoktur" (Wallerstein, 1992: 563).

Feodalizm, kral iktidarının çözülerek iktidarın krala ait yetki ve ayrıcalıklara el koyan bölgesel prenslere geçmesi olarak tasvir edilmiştir. Daha sonra bu prenslikler de dağılmaya yüz tuttu. Yaklaşık 1000 yılı itibariyle süreç Galya denilen bölgenin (yani Kuzey Fransa'nın) tümünde tamama ermiş idi. On birinci yüzyılda bu süreç İngiltere krallığında[6] işlemiş ve on ikinci yüzyılın sonları itibariyle Almanya'ya yayılmıştır (Duby, 1973: 184). Buna mukabil Bloch'a göre feodalizmi oluşturan bağımlı *vassal*lıktır;[7] yani belirli bir toplumsal tabiyet ilişkisidir (Bloch, 1961). Bu yüzden Bloch'un muhakemesine göre Güney Fransa'da feodalizm olmadı.[8]

Feodalizmin bileşenleri üzerine anlaşmazlığın bir sebebi de feodalizmin somut görünüşünün yerden yere değişmesidir. Feodalizm dendiğinde akla çoğu zaman İngiltere'deki toplumsal düzen gelmektedir: kalıtımsal asalete dayalı hiyerarşik bir yapı. En tepede kral vardır. Kralın hemen altında kralın vassalı sıfatıyla krala hizmet eden ve elinde toprak bulunduran soylular vardır. Bu soyluların altında da bunların vassallığını yaparak bu sı-

---

6 Bu doğru olabilir mi? Normandiyalıların İngiltere'yi fethi kralı asillere kıyasla güçlendirmiş olamaz mı? Zira asiller *fief* dağıtımında kralın eline bakmakta değil mi idi?

7 Vassal krala bağlılık yemini eden, karşılığında himaye, *fief* ve başka avantajlar temin eden kişidir (ç.n.).

8 Nitekim Le Roy Ladurie ticarî kapitalizmin Languedoc'ta başladığını, ama bunun "tutmadığını" öne sürmektedir (1962: 25, 30).

fatla toprak bulunduran daha az soylu başka bir zümre vardır. Ve en altta da bütün bunlara hizmet eden serfleştirilmiş köylüler bulunmaktadır. Kuzey Fransa'da ise kral, eşit rütbede soylulardan birisidir, ya da olsa olsa az farkla eşitler arasında önde gelendir. Zihinlerdeki feodalizm tasavvurunun gerçekte yalnız İngiltere ile sınırlı olduğu öne sürülebilir.

Bunun dışındaki yerlerde feodal bey, az çok köle konumundaki köylüsünden örf uyarınca aldığı haraç ile ve köylüsüne yaptırdığı angarya ile geçinen büyük toprak sahibi tiplerinden biridir. Ayrıca başka yerlerde feodalleşme süreci dönemin başlangıcında henüz tamamlanmış değildir. Örneğin Almanya'da krallar 932'den itibaren (yaklaşık 1175'e değin) yetkelerini ve iktidarlarını muhafaza edebilmiş ya da yitirip yeniden tesis edebilmişlerdir (Fourquin, 1975: 380-381).

Güney Avrupa'da feodalizm daha da çeşitlilik gösteriyordu. Merkezî alanı batıda Atlas Okyanusu, doğuda Rhône Nehri ve Alpler, güneyde Pirene Dağları ve Akdeniz, kuzeyde Loire Nehri, Limousin, Marche, Auvergne ve Lyonnais bölgeleriyle çevrilmiş bulunan Güney Fransa'da ve ayrıca Katalonya'da 1050'de mülklerin ancak yüzde yedisi feodal nitelikte idi. Buna mukabil, toprakların çoğu tipik olarak büyük, küçük ya da orta ölçekli, kimseye bir şey ödeme mecburiyeti veya tabiyeti olmayan mülklerden (*allod*) oluşuyordu. Bunun dışında *villa*lar[9] vardı; bir de Kuzey Fransa'da *mandamenta* türü yani civarını yöneten şato beyliği şeklinde fiefler vardı. Şu farkla ki bu örneklerde şatonun arazisi de allod idi;

[9] *Villa*, Roma devrinde büyük çiftlik sahibinin konutu idi. *Villa*da ambar, yağhane, şaraphane, ahır, kümes, çömlekhane, tamirhane ve köleler için yatakhane bulunurdu (ç.n.).

şato beyinin askerî bir mükellefiyeti yoktu. Buralarda iktidar feodal beyde değil, toprak, miras ve evlendirme konularında tam yetkili geniş kandaş ailelerde idi (Lewis, 1984: 59, 60).

İtalya yarımadasında bu süreçler "bütün faaliyetlerin yoğunlaştığı noktalar" olan "kentlerin gücüne göre biraz farklılık arz etmekteydi" (Duby, 1973: 148). Normandiyalılar Güney İtalya'yı fethettiğinde burada 1088'de Kuzey Fransız türünü anımsatan bir feodalizm tanzim edildi (Mack Smith, 1968: 16). İtalya'nın kuzeyinde ise feodal beyler ilk dönemlerden itibaren kentlerde yerleşikti; her bey, kentin bir mahallesini kontrolü altında tutmakta idi (Hughes, 1975: 27-28). Diğer kentler *communi* adı verilen sakinleri tarafından yönetilen mahalleler hâlinde örgütlenmişti. Bu kentler özellikle feodal beylere karşı mücadelede güçbirliği etmiş şövalye ve tüccarlar tarafından yönetilmekte idi (Duby, 1974: 244-245).

Feodalizmin zamansal sınırları konusunda da benzer bir karışıklık var. Yazarların feodalizmi tarihlendirmesinde muazzam farklar vardır. Friedrich Heers'e (1961) göre bu sınırlar 1100 ile 1350'dir; Herlihy (1990: 49) Merkez Orta Çağ dediği zaman dilimini 900'den 1350'ye uzatır. Bu yazarların hiçbiri "Feodalizm" terimini eserlerinin başlığına koymamıştır. Bloch *Feudal Society* [Feodal Toplum] başlıklı iki ciltlik bir eser yazmış ama tasvir ettiği şeyin zaman içinde başını ve sonunu açıkça belirtmemektedir.

Bu muğlaklık ve farklılıklar dururken, acaba feodal dizgenin zaman ve mekânda sınırlarını nasıl çizmelidir? Toplumsal sistemleri, kendilerine özgü birtakım toplumsal eğilimler ya da eğilimler destesi olarak tasvir etmek

bir yöntem olabilir. Bu eğilimler, toplumsal sistemin doğuşuyla başlar, zaman içerisinde yoğunlaşır, bir süre devam eder ve nihayet sonlanır. Toplumsal sistemlere niteliğini veren bu eğilimler demeti sonlandığında, sistemin de bu eğilimlerle birlikte sona erdiği iddia edilebilir.

Buna göre feodalizmin üç temel toplumsal eğilimin başat olduğu yerlerde ve zamanlarda var olduğu öne sürülebilir. Bunlar, (1) toprak ve işgücü üzerinde kontrolü hedefleyen, babadan oğula miras yoluyla aktarılan beyliğin ortaya çıkıp sürmesi; (2) buna koşut olarak, köylülerin toprak ve işgücü üzerindeki kontrolünü kısmen yitirdiği, babadan oğula miras yoluyla aktarılan serfliğin ortaya çıkıp sürmesi; ve (3) bu ilişkilerin sürdüğü alanı genişletmek için ilişkileri "yeni" bölgelere yayma faaliyeti. Bu toplumsal eğilimler bir dördüncüsüne, yani 1150 dolaylarında yeni kentlerin ortaya çıkışı ya da eskilerin büyümesiyle yeniden kentleşmeye yol açmıştır. Bu toplumsal eğilimlerin ilki, papazlar dahil tüm feodal beylerin refahını, erkini ve saygınlığını temin etmek için oluşturuldu. Bu eğilimle birlikte ataerki dirildi ve kadının toplumsal konumu önceki döneme kıyasla geriledi (ancak bu, daha sonraki tarihsel sistemdeki erkek egemenliğinin aynısı değildi). Eldeki veriler feodal dönemde kadın üzerindeki tahakkümün Batı Avrupa'nın tümünde bütün bir dönem boyunca ancak derme çatma bir biçimde kurulduğunu ve ideolojik bir altyapısı olmaktan ziyade pragmacı bir anlayışla uygulandığını gösteriyor: gerektiğinde kadını tabi konumda tutmaktan vazgeçilebiliyordu.

Bu toplumsal eğilimler için belli bir başlangıç tarihi tespit etmek olanaklı değildir. Bu yüzden de az çok hâ-

kim hâle geldiğini söyleyebileceğimiz bir nirengi aramamız yerinde olacaktır. MS. 1000 yılı bu başlangıç için uygun görünmektedir, çünkü bu tarihten kısa bir süre evvel (Duby, 1973: 162) yeni düzeni savunanlar, faaliyetlerini dayandırabilecekleri bir ideoloji icat edecek kadar güçlenmişti. Başpiskoposların ve büyük savaşçıların meclis fermanlarında "Tanrı'nın Barışı" kavramı ortaya çıktı. İlke olarak bu barış, kaba kuvvet kullanarak kazanç teminini yasaklasa da, pratikte beylerin köylüleri "himaye" ve güvenlik karşılığında sömürmesini meşrulaştırıyordu (Duby, 1973: 186).[10] 1000 yılından hemen sonra Tanrı'nın Barışı açımlanarak Üç Sınıf Kuramına dönüştü. Bu, feodal toplumdaki sınıfsal ayırımı tertipliyor, pekiştiriyor ve ussallaştırıyordu. Öyleyse, bu şekilde yazı ile tespit edilen toplumsal ve iktisadî ilişkilerin o dönemde artık kurulmuş olduğunu düşünebiliriz. Demek ki 1000 bir başlangıç tarihi olabilir. Üç Sınıf Kuramının öngördüğü şu idi:

> "Yaratılıştan itibaren Tanrı insanlara belli görevler dağıttı. Bazılarının görevi Tanrı'ya diğerlerine inayetini bağışlaması için dua etmekti. Bazıları, geri kalanları korumak için savaşmaya adanmıştı. Kilise mensuplarını ve savaşçıları mesaileri ile geçindirmek bunların dışında kalan üçüncü kalabalık sınıfa düşüyordu" (Duby, 1973: 164).

Burada ele alacağımız ilk toplumsal eğilim, feodal beyliğin ortaya çıkışıdır.

---

10 Bu kuram kilise tarafından icat edilmekle beraber, hiç değilse başlangıçta toplumun bütün sınıflarına makul gelmesi bakımından önemli idi. "Feodalizmdeki cemaat dayanışma ruhunu ve toplumsal işbirliği bilincini yansıtmakta idi; öyle ki etkisi sürdükçe sınıflar arası çatışmaları giderdi" (Thompson, 1966, II, 667). Daha sonraki araştırmaların bulguları ve Orta Çağda sonraki gelişmeler bu yorumun hayalî olabileceğini göstermektedir.

Bu kurumu ortaya çıkaran değişimlerin neden, nerede ve ne zaman olduğunu açıklayan metinler var. Bir yaklaşım, iktisadî bir açıklama yapmaktadır. Feodalizm öncesi dönemde soylu sınıfın yağmadan, hediyeden ve kiradan geçinmesine rağmen, barışın tesis edilmesi ve Avrupa'da "feodal prensliklerin istikrara kavuşması" ile birlikte, on birinci yüzyılda bunun sürdürülemeyip ortadan kalktığını öne sürmektedir (Herlihy, 1991: 86). Kısacası, bu yaklaşıma göre bilinmeyen nedenlerle beylerin gelirlerinde bir azalma olmuştur. İktisadî açıklamanın bir diğer örneği de Duby'ninkidir (1973: 50). Buna göre feodalizm, işgücünün kullanımında gerçekleşen değişikliklerle başa çıkmak üzere kurulmuştur; yani, feodal beyler [eski tarzda] kölelik yerine, köleleri iskân edip bunların kendi kendilerine üremesini sağlamayı daha kârlı bulmuştur. Her iki açıklama da, ucuz işgücü arzında bir azalmayı işaret etmektedir. Dockès (1982: 105-106) ise yeni düzenin serbest ya da köleleştirilmiş köylülerle bunların efendileri arasındaki mücadelenin neticesinde tesis edildiğini öne sürmektedir.

Köle işgücünün ortadan kalkması soylular için ciddî bir sorundu (bu konuya sonra tekrar değineceğiz). Bununla beraber, soyluların gelir sorununun Karolenj dönemindeki büyük arazilerin parçalanarak küçük mülklere dönüşümü ile ağırlaşmış olması da mümkündür. Bu mülklere *manse* denmekte olup bir kısmında köle, bir kısmında da serbest işçi çalıştırılmakta idi (Bloch, Mélanges, I: 215). Onuncu yüzyılda Batı Avrupa soylularının karşılaştığı işgücü sorununa bir çözüm feodal beyliğin kurumlaşması idiyse, diğeri de serfliğin kurumlaş-

ması oldu. Mülkleri bir arada tutmak ya da en azından belli bir raddeden öte parçalanmasını önlemek için aile yapısı ve veraset örüntülerinde birtakım değişikliklere gidildi. 950 ila 1050 yılları arası bir tarihte başlayıp on ikinci yüzyıla kadar süren bir toplumsal değişim ile ata soyunun[11] soylu aileler nezdinde giderek öne çıktığını ve yayıldığını görüyoruz (Duby, 1997: 147).

Serflik ve beylik kurumları 1000 tarihinden itibaren giderek artan bir hızla yayılmaya başladı. Bölgesel farklar da vardı. Katalonya ve Güney Fransa'da büyük toprak sahipleri ellerinde bulundurdukları toprakları üst beylere sadakat yemini ederek ya da fetihle değil, toprağı satın alarak edinmişlerdi. Maiyetlerindeki şövalyelerin ya da şato beylerinin sadakatini de satın almakta idiler (sadakat ne kadar satın alınabilirse) (Lewis, 1965: 357-360). Bunun yanı sıra bu bölgede tek hâkim soylular değildi. Kırsalda yerleşik bulunan soyluların ve şato beylerinin iktidarı ve yetkesi dışında, kandaş toplulukların ve kente yerleşmiş aristokratların da bir iktidar alanı vardı. Soyluların yasayı yürütme erkinin kaynağı ne malikânedeki maiyetleri idi, ne de kralın fermanı idi. Bu erkin kaynağı, hiçbir aile mensubunun tek başına çözemeyeceği sorunlar için toplanan gayriresmi bölgesel meclislerdi (Lewis, 1965: 360-365). Bu kurum Kuzey İtalya'da da vardı. Almanya'da feodalizm ancak on ikinci yüzyılda kökleşti. İngiltere'ye 1066'da Normandiyalıların fethi ile ulaştı.

Öyleyse feodal dönemin başlangıcında "gerçek" feodalizm, Tanrı'nın Barışı ve Üç Sınıf Kuramı ile ussallaştırıldı; en saf hâliyle Kuzey Fransa'da oluştu. Feodaliz-

---

11 Soyu atadan (erkekler üzerinden) sürdürme adeti (ç.n.).

min "merkez bölgesi" burası idi (Anderson, 1974: 155). Verasette soylu sınıftan kadının konumundaki bozulmanın ilk sarsıntıları burada hissedildi. Feodal beyliğin perçinlenmesi ile kadının toplumsal konumundaki bozulma arasındaki bağlantıyı veraset ve akrabalık örüntülerdeki değişimlerde görüyoruz. Bu nedenle anlatı burada veraset örüntüsünün değişimi üzerinde durmak zorundadır.

Batı Avrupa'da 1000 yılı dolaylarında hem beyler hem köylüler arasında en yaygın hane halkı bileşimi *brotherhood* idi. Bu *brotherhood*lar "...bir ocağı ve kileri paylaşan ... ve aynı ortak tarlaları eken, birbiriyle akraba birkaç haneden ..." (Bloch, 1961, I: 130) mürekkep topluluklardı. Beyler, kendi aralarında bu düzende yaşadıkları gibi, köylülerini de bu düzende yaşamaya mecbur ederek köylüye kiralardan müteselsil sorumluluk yükleyip ödemeleri teminat altına almakta idiler.

Çalışmamız açısından bunun en önemli veçhesi şudur ki, bu akraba topluluklarında kişisel bağlar ne sadakat yeminine ne de askerî yükümlere dayanıyordu. Bu akrabalık kan bağına dayanmakta idi. Kandaştan "arkadaş" diye bahsedilmekte idi (*friend*, *ami* ya da *Freund*). On birinci yüzyıla ait bir hukuk belgesinde kimlerin "arkadaş" olduğu sayılmaktadır: "ana, ... erkek kardeşler, ... kızkardeşler ve ... evlilikle ya da kan bağıyla diğer akrabalar" (Bloch, 1961, I: 123). Kayda değer bir husus şu ki, belgede *ami* olanlar arasında baba tarafından kandaşlar nispeten az zikredilmektedir.

Kandaşlık gerektiğinde korunmaya yarıyordu. Kandaş vassal da oluyordu. Kandaş vassallar, vassalların en sağlamı sayılmakta idi. Feodal dönemde epey bir süre feodal soylunun gücünü şatolarından, gümüş sikke ile

ödenen gelirlerinden, vassallarının ve akrabalarının çokluğundan sağladığı söylenegeldi. Kandaşlık bağı, topluluğun tüm mensuplarını bağlayan birtakım yükümler içermekteydi. Bu yükümlerden biri kandaşın yardımına koşmak ve haksızlığa uğradığında öcünü almaktı, yani kan davası gütmekti. Diğer vazifeler ise kandaşın şerefini korumak, mahkemede kandaşı savunmak ve gerekiyorsa kandaş ile beraber cezasını çekmekti (Bloch, 1961, I: 124-125).

Kandaş topluluğuna üyelik belli haklar da veriyordu. Haklardan biri müşterek varis sıfatıyla toprak üzerinde hak sahibi olmaktı. Buna göre müşterek varislerin tamamı miras üzerinde eşit hakka sahipti. Bu miras usûlü, geniş kandaş topluluğunda toprağı parselleyip bölüşmek için herkese danışıp her birinin onayını alma külfetinden kurtarıyordu. Orta Fransa ve Toskana bölgesinde yaşayan küçük beylerin tamamı bu usûle göre miras paylaşıyordu. Bunlar "atadan kalan şatoda birlikte yaşamakta, en azından şatonun savunmasına birlikte katılmakta idiler ... buna bir örnek 1251 gibi ileri bir tarihte Gévaudon'da görülen, bir şato üzerinde hak sahibi otuz bir ortaktı" (Bloch, I, 1961: 131).

Bu kandaş topluluklarının iç ilişkileri hakkında pek az şey bilinmektedir. Bloch'un ifadesiyle "suskundurlar". Yine de bazı şeylerden bu topluluklarda kadınların konumu üzerine bazı çıkarsamalar yapabiliyoruz. İlkin, on birinci yüzyılda yaşamış bir aziz ve reformcu olan Peter Damian'a göre kadınlar, ailenin mal varlığından mirasta eşit haklara sahip oldukları kadar, kandaş topluluğundaki paylarını da miras bırakmakta eşit hakkı haizdi; yani kişiler ebeveynlerinin her ikisinden de eşit

olarak miras ediniyorlardı (Herlihy, 1983: 123). Ana tarafı özellikle önemliydi.[12]

İkincisi, kandaş topluluklarının diğer üyelerine karşı erkeklerin hangi yükümleri varsa, kadınların da aynı yükümleri vardı ve görünürde bu yükümleri yerine getirecek yetkeleri de vardı. McLaughlin'in bahsettiği (1990: 204-205) kadın şövalyeler muhtemelen bu kandaş topluluklarında ortaya çıkmış olabilir. Elimizde kadınlar tarafından güdülen kan davalarına dair iki örnek olay bulunmaktadır. İlki bir destanın konusu olup erkek kardeşlerini katleden kocasına karşı kan davası güden bir kadını anlatır (Bloch, I, 1961: 136). Bu hikâye bize, kandaşlığın evlilik bağından daha çok önemsendiğini düşündürüyor. Diğeri ise kayıtlara geçmiş tarihsel bir vakadır: Felemenk'te soylu bir kadının kocası ve çocukları düşmanları tarafından öldürülür. Onların intikamını almak için bilenen kadın, kan davasının günah olduğunu anlatmaya gelen Soissonslu Arnulf'u şatoya kabul etmez ve intikam almak için mıntıkayı yakıp yıkar (Bloch, I, 1961: 126).

Nihayet kadının o dönemdeki konumunun bir göstergesi de ad vermeye ilişkin örftür. Stenton'a göre Normandiyalıların fethinden önce İngiltere'de kadının yüksek toplumsal konumunun belirtisi bazı yerlere belli kadınların adının verilmesidir (Stenton, 1957: 5-6). Bizim için daha da anlamlı olan, Herlihy'nin (1976) belgelediği, Batı Avrupa'da ana adından ya da ana soyundan türeyen adların çokluğudur. Ona göre kadının görece toplumsal önemi ana soylu adların kullanım çokluğuna ba-

---

12 Bu bir destanda dile getirilmiştir. Dayılara ve dayızade yeğenlere duygusal bir önem verilmekte, amcalar ise hasım olarak zikredilmektedir (Bloch, 1961, I: 137).

karak ölçülebilir. Bu adlar ne kadar sık kullanılıyorsa, kadının toplumsal konumu da o denli yüksek demektir. Herlihy dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda ana soylu adların kullanımını belgelemiştir. Özellikle kadının toplumsal konumunun gerilediği iddia edilen on birinci ve on ikinci yüzyıllarda ana soylu adların kullanımının arttığını tespit etmiştir.[13] Bunun açıklaması ne olabilir?

Yukarıdaki bilgiler ışığında, feodalizm öncesi dönemde kadının toplumsal konumunun genel olarak erkeğinkiyle eşit olduğunu öne sürmek akla yatkındır. Kadınlar erkeklerle üç aşağı beş yukarı eşit şartlarda mülke mirasçı olmakta ve mülkleri kontrol etmekte, kandaş topluluklarının savunmasına katılmakta, kandaş topluluk vasıtasıyla erkeklerle eşit konumda dinsel ve siyasal erki paylaşmakta idiler. Soylu kadınların böyle bir erki ancak aileleri vasıtasıyla kullanabildikleri yönünde bir itiraz gelecek olursa,[14] buna verilecek yanıt basittir: erkek olsun kadın olsun, birinin böyle bir kudrete ulaşabilmesi için tek vasıta, kandaş topluluğudur. Asıl sormak gereken, bunun nasıl değiştiğidir, ya da değişip değişmediğidir.

Mülklerin parçalandığı dönemde birbirlerine karşı mücadele eden kandaş topluluklarından oluşan bir top-

---

13 Ana soyunu gösteren isim kullanımının gerilemesi çok tedricen oldu. En azından on dördüncü yüzyıla kadar sürdü, hatta on beşinci yüzyıla kadar sürmüş olabilir. Kişilerin kâh ana soy adını ve kâh ata soy adını kullandığı oluyordu. Örneğin Jeanne d'Arc (Jan Dark) mahkemede Jacques d'Arc'ın kızı olduğunu söyledi. Ama kendisi, anası Isabelle Romée'ye izafeten Jeanne Romée, yani Isabelle Romée'nin kızı Jeanne olarak da anılmakta idi (Bloch, 1961, I: 137-138).

14 McNamara ve Wemple, 1973. Bunların iddiası kadının yetkesini ileri gelen bir aileden olmakla kullanabildiği ve aileden bağımsız kudreti olmadığıdır. Bu savla çok erken bir dönemde kadınların tabi konumda olduğunu çıkarsamaktadırlar.

lumda, muhteris, mülkünden olmuş ya da kandaşlarına ihanet edip kendi başının çaresine bakmağa mecbur kalmış tipleri düşünelim. Şimdiki bilginler bunların kim olduğundan emin değildir. Bazısı bunları toprak gaspeden mütegallibe olarak görmektedir. Bloch'a göre bunlar serüvenlerinde birinin mülkünden pay koparmış maceraperest ya da beye dönüşmüş zengin köylüdür (Bloch, 1961: 288). Southern, toplumsal kökenlerinin belirsizliğini yazmakla birlikte, bunları bulundukları bölgeye yabancı olup istediklerini kaba kuvvetle koparan insanlar olarak resmeder (Southern, 1967: 88). Öyle ise bunlar, kandaşlarının hanesinden bir şekilde ayrılmak zorunda kalmış şövalyeler yani savaşçılardır. *Villa*ların parçalanmasını kâhya ve muhafızların gaspına hamledenler vardır. *Villa*nın önceki maliki olan feodal bey bu gaspı kabul etmek zorunda kalınca mütegallibe toprağın mülkiyetini ele geçirip varislerine bırakabilmiştir (Ganshof ve Verholst, 1966: 308, 310).

Bu gasp, bir araziyi ve oradaki insanları hâkimiyeti altına alarak gerçekleşiyordu. "Tehdit edilen [el konulacak] bölgede öncelikli olarak yapılacak iş, oraya yerleşmenin yollarını aramaktı. Bölgeye, hediye diye belgelenen bir satın alma ile, zor ile, hile ve dolanla ya da *ince ince hesaplanmış bir evlilik*[15] yaparak kök salınmakta idi. Arkasından bir şato inşa ediliyordu ... gasp teyakkuzda beklemekle, mülkün rüştü olmayan bir çocuğa geçmesinden veya düşmanın başka yerde savaşmakta olmasından yararlanmakla ya da savaşarak tamamlanıyordu" (Southern, 1967: 88). Mütegallibe için evlilik yapmanın en önemli avantajı, karısının kandaş topluluğu-

15 Vurgu bize ait.

nun toprak üzerindeki hakkı dolayından bunda (küçük de olsa) bir hak elde edebilmek idi. Mütegallibe bu şekilde asıl beyin kandaş topluluğunda kendine yer ediniyordu. Artık "aileden biri" olarak değilse bile, "müttefik" sıfatıyla kendini emniyete alıyordu.[16]

Soyluların yaşamı savaş üzerine kurulu olmakla birlikte (Bloch, 1961, II: 296), "aristokrasiyi aristokrasi yapan yapının harcı, evlilikti" (Duby, 1983: xviii). Saygınlık iddiası ve ailenin siyasî ve iktisadî kudretinden yararlanma hakkı öncelikle evlenme vasıtasıyla elde edilmekte idi. Tanınmış bir soydan olmayan bir erkek, yörenin meşhur ailelerinden birinin kızını alarak (Duby, 1983: 103) ve gelinin ailesinin adını kullanarak (Whitton, 1988: 119) kendi toplumsal konumunu iyileştirebiliyor, meşrulaştırabiliyordu. "Kadınlar, genellikle, ... gelin olarak gittikleri ailenin... itibarını yükseltiyordu" (Duby, 1977: 142); diğer bir ifadeyle, bu aileye asalet getiriyordu.[17]

Kuzey Fransa'da ana soyunu gösterir ad kullanımının artmasının (Herlihy, 1976: 16-17)[18] sebebi bununla

---

16 Şöyle olabilir: "Diyelim ki dışardan biri bir gruba girmeyi başardı. Köylü de olsa, rütbeli kimse de olsa, bu birlik sanal bir 'kandaşlık' hâlini alırdı. Bundan, gerçekten sağlam toplumsal birimin gerçek kandaşlığa dayandığı, dayanmasa bile gerçek kandaşlıktaki bağlara öykünüldüğü anlaşılmaktadır (Bloch, 1961: 131).

17 Andreotti (1991; 29-30) de İtalya'da kişinin toplumsal konumunun ana soyundan sağlandığını, ancak 1000 yılından sonra ata soyuna doğru bir sürecin başladığını söylemektedir.

18 Bu, Herlihy'nin eserinde birinci ekinde ana tabloyu inceleyince ortaya çıkmaktadır. Ata soy ismini daha çok erkekler kullanmakta idi. Kadınların ata soy ismini kullandığı nadirdi. Karşı cinsin soy adını kullandığı durumlarda, erkekler ana soy adını kullandığı, kadınların ata soy adını kullandığından daha çok görülmektedir. Ne var ki Herlihy metinde erkeklerin ana soy adını kullandığını açıkça ifade etmemektedir. "Kayıtlarda ... birçok kimsenin baba adı ile değil, ana adı ile zikredildiğinden" bahsetmektedir; ardından da ana

ilişkili olabilir, ki bu kadının toplumsal konumunun gerilediği ve kudretinin azaldığı iddia edilen dönemdi. Bu sürece, Anjou Kontluğu (Southern, 1967: 85-87) ve Guines kontluğu (Duby, 1977: 144) soylarının kuruluşu örnek gösterilebilir. Hugh Capet, Fransa krallığı iddiasını soylu bir kadınla evliliğine isnat ederek kabul ettirdi.

Bu süreçler Almanya'da da işliyordu. *Cognatio* (anne tarafından hısımlık), asalet iddiasında ve verasette baba tarafından hısımlıktan daha önemli idi. Soyu şan ve şeref dolu bir kadınla evlenmek, kral olabilmek için en geçer yöntemdir: Otto, Almanya tahtına (yaklaşık 930'da) geçtikten sonra, İngiliz kralının üvey kardeşi Eadgith'le evlenerek krallığını tahkim etti. Eadgith'in şöhreti de anasının "çok şanlı" bir kadın olmasından kaynaklanıyordu (Leyser, 1968: 33). Bu örnek onuncu yüzyıldandır, fakat bu ilke on birinci yüzyılda ve on ikinci yüzyılın en az ilk yarısında sürdü.

*Fief*lerin parçalanması devam ediyordu. Kabaca 1000 ve 1030 tarihleri arasında "düşük rütbeli aristokratlar arasında *fief* dağıtımı çoğaldı" (Duby, 1977: 147). Almanya'da mülklerin bölünmesi en azından on ikinci yüzyılın ortalarına değin sürdü (Leyser, 1968: 51). Süregiden parçalanmayı önlemek için kuralları değiştirmek gerekti. Yeni soylular aileye ve verasete ilişkin kuralları değiştirerek iktidarlarını tahkim etti. Feodal hanenin yeni biçimi, geçmişi tek bir kurucu ataya bağlanan (bazen efsanevî bir ataya bağlanan) soy şeceresine dayanıyordu.[19] Ata soyluluk bu idi. Zamanla kişinin top-

adı ile tanıtılan bir erkeği örnek vermektedir ("Azo, Filius Formose") (Herlihy, 1976: 16).

19 Guines Kontluğunun şeceresini çıkaran Ardresli keşiş Lambert, soyu erkek-

lumsal konumu, ata soyunun toplum içindeki konumu ve kendisinin şeceredeki yeri ile tespit edilir hâle geldi.

Bu, aristokrasinin sorunlarını çözmekte tek başına yeterli olamadı. Veraset kurallarını da değiştirmek gerekiyordu. İşte bu alanda soylu kadınların bir kenara itildiğini görüyoruz. Yeni soylular artık mülkün parçalanmasına yol açan veraset ortaklığını uygulamıyordu. Bilindiği üzere, soylu aileler veraseti artık ilk erkek evladın önceliği ilkesine (*male primogeniture*) göre düzenlemeğe başladı (Hajdu, 1980: 133). Bu, kız çocuklarının ve diğer oğulların miras haklarını iyice kısıtladı. Kurallardan biri evlenen kız çocuğuna drahoma vermekti; kız artık mirastan başka pay isteyemezdi. Diğer oğullar ise ancak ağabey ve onun varisleri öldükten sonra mirastan pay alabiliyorlardı.

Tabiî ki kadınlar mirastan tamamen yoksun bırakılmış değildi. Ancak mülkün parçalanmasını önlemek için, mülkün başka ailelerin ya da gelin tarafından akraba olunacak diğer soyların eline geçmemesine dikkat etmek gerekiyordu. *Demesne*nin[20] bütünlüğünü korumak için önce, zifaf gecesi sabahında güvey ailesinin geline doğrudan arazi armağan etme âdeti terk edildi; bunun yerine geline, dul kaldığında intifa hakkını kullanacağı bir toprak ayırma âdeti benimsendi. Daha sonra bu âdet de yerini, gelinin ailesine ait arazinin bir kısmı-

ler üzerinden M.S. 928'e kadar sürmüş, tıkandığında Sifridus isimli İskandinavyalı maceraperest bir ata uydurmuş, bu atanın gayrimeşru oğlunu dayısı Felemek Kontunun evlat edindiğini, ve Guines sülâlesinin bundan neşet ettiğini yazmıştır (Duby, 1977: 144). Duby Lambert'in şeceresinin ata soyunu sürdüğünü, ama sülâlenin asaletinin ananın kandaşı sayesinde belirdiğine dikkat çekmektedir.

20 *Demesne* feodal düzende feodal beyin başkasına kiralamadığı, kendi kullanımında tutup serflerine ektirdiği arazileridir.

nın drahoma olarak güveyin ailesine verilerek bu toprağın yönetimini evlilik süresince kocanın denetimine bırakma âdetine bıraktı (Hajdu, 1980: 136; Hughes, 1978: 276). 1150 tarihi itibariyle bütün Batı Avrupa'da dul kalan kadının intifa hakkı âdeti terk edilip drahoma benimsenmiş gibidir. Öte yandan yerel örfler, ilk gece güveyin geline armağan verme âdeti, dul hakkı ve drahoma arasındaki farkları öyle bulandırdı ki (Herlihy, 1978: 8-9) kadınların mülke mirasçı olmakta konumunun kesinlikle bozulduğunu iddia etmek zordur.

Nihayetinde kadın, evlenirken kocasına ne getirdi ise kocasının ölümünde ancak onun üzerinde hak sahibi olabiliyordu. Bu sebeple feodal dönemde dul kadınların maddî durumunda önceki döneme kıyasla bir gerileme olduğu söylenebilir. Yine de drahoma âdetine geçilmesiyle dulların genel durumu sanılacağı kadar kötüleşmedi. İngiltere'de kadınlar evlendiklerinde ailelerinden getirdiklerinin yanı sıra, müteveffa kocalarının mülkünün üçte birine varis olmaya devam etti (Fell, 1984: 157). Kadınların erkeklere kıyasla daha uzun ömürlü olduklarını (Herlihy, 1975: 9) ve ilk evliliklerini genellikle henüz ergenlik çağındayken kendilerinden çok daha yaşlı kimselerle yaptıklarını düşünecek olursak, kadınlar birkaç kez evlenerek epey servet biriktirebiliyordu. On ikinci yüzyılda Saksonya'da siyasî yaşama verasetle büyük arazilere ve unvanlara sahip olmuş kadınlar egemen oldu (Leyser, 1968: 51). Kuzey Fransa'da kadınların mirastan ne alacağını ve drahoma olarak ne getirmesi gerektiğini yasa değil, örf belirliyordu; örf ise esnekti. Bölgeler arasında çok değişik uygulamalar vardı (Hajdu, 1980: 133). Mirasta büyük oğulun önceliği ilkesi her yerde benimsenmedi. 1127'de Bretonya Düşesi

Ermengarde yönettiği bölgede erkek varislerin haklarını kısıtladı (Casey, 1976: 234).[21] Dahası İngiltere'de bir soylu öldüğünde varisinin ve dul karısının vesayetinin krala ya da üst beye geçmesine karşılık (Walker, 1976), Kuzey Fransa'da varisin şahsının ve mülkünün vesayeti bir kadına (varisin birinci dereceden kandaşı olan dul anasına) da verilebiliyordu. İlke olarak mülkle ilgili tüm işlemleri varisin onaylaması gerekmekte idi ise de (Hajdu, 1980: 136), beş ya da on yaşında bir varisin birinci dereceden bakıcı kandaşının telkini dışında karar verebileceğini tasavvur etmek güçtür. Vesayet görevi suiistimale çok açıktı (Walker, 1976: 159).

Bu tedbirler *demesne*lerin nesilden nesle az çok bütünlüğü korunarak aktarılmasını sağladığından (Herlihy, 1985: 86) servet ve iktidar belli sülâlelerde toplandı.[22] Tedbirler soylu sınıfına dışardan girişi de kısıtladı. Öyle ki kişiye soyundan miras kalmaksızın soylu olduğunu kabul ettirmek giderek güçleşiyordu. Hâliyle "o tarihlerde toprağın üretkenliğindeki artış babadan kalan bu tür mirasları çok kazançlı hâle getirdi" (Duby, 1991: 10).

Yeni toplumsal düzenleme geniş kandaş topluluklarının çözülmesine, ya da en azından bu topluluk üyelerinin (veya topluluğun tümünün) maddî varlıklarında tedricî bir azalmaya ve toplumsal konumlarında bir kayba sebep oldu. Ata soylu sülaleler kök saldıkça, zenginleştikçe ve itibarları arttıkça, aile reisinin karısından

---

[21] Erkeklerin miras hakkı dönem boyunca zaman zaman sınırlandırılmakta idi. Champagne Kontesi ve naibi Blanche da 1212'de bu hakları sınırladı (Casey, 1976: 234).

[22] Jack Goody (1983) babadan oğula süren sülâlelerde mülk biriktirme eğilimini kuramsal olarak göstermiştir.

unvan veya saygınlık kazandığı görülmez oldu. Saygınlık, servet, kudret ve toplumsal konum artık doğuşta ata soyunun silsilesinden sağlanmakta, o soydan aktarılmakta idi. Ata soyunda olanlar toprağa, makama, yerel veya daha genel toplumsal üstünlük iddiasına ve bunların sağladığı kudrete konuyordu. Bu şartlarda baba, büyükbaba vs. ile ilişkiler önem kazanmaktayken, diğer hısımlarla ilişkiler gerilmekte idi (Bullough, 1969: 17). Bu gerilim özellikle Almanya'da görülmektedir. Almanya'da yeni dizge henüz Fransa'daki kadar yerleşmediğinden kardeş ve kardeş çocuğu bağlarına dayanan eski ilişkiler çerçevesinde miras ve "soy gelenekleri akrabadan akrabaya emanet edilmekte idi" (Leyser, 1970: 133). Maddî yönelimler kadar zihniyette de gözlemleyebildiğimiz bu değişim, on ikinci yüzyıldan itibaren ata soy adı kullanımının giderek önem kazanmasını (Bloch, 1964, I: 140-41) ve buna mukabil ana soy adlarının kullanımındaki azalmayı açıklayabilir (Herlihy, 1976, 16-17).[23] Bununla birlikte ilişkilerde ata soyunun mu kandaş teşkilâtının mı esas alındığı ihtiyaca göre belirleniyordu (Barthèlemy, 1988: 104).

Bu yasal ve toplumsal âdetleri İngiltere'ye 1066'dan sonra Normandiyalı fatihler getirdi. Normandiyalılar İngiltere'deki yerli soyluların mülklerini almağa azmettiğinden bu âdetler İngiltere'de, Fransa'dakinden daha katı uygulandı (Bloch, 1967: 55). Normandiyalılar bu maksatla aile yapısını, toprak kullanımını ve veraseti denetleyecek bir bürokrasi kurdu (Fell, 1984: 148).

Güney Fransa, Katalonya ve Kuzey İtalya'da ise farklı bir gelişme görülmektedir. Bir kere verasette bü-

---

23 Eserde birinci eke (Appendix I) de bakınız.

yük oğulun önceliği kurumu Güneybatı Avrupa'da daha yavaş yerleşti. Kandaş veraset sistemi geçerliğini koruduğu gibi araziler, kadınlar da dahil varisler arasında bölüşülmeye devam etti (Lewis,1965: 252-253). On ikinci yüzyılın ortalarına değin kız çocukları, erkek çocuklarla aynı ailevî haklardan yararlanmış görünmektedir (Aubenas, 1936: 523; Hughes, 1978: 279). Miras drahomayla veriliyordu.

İlk gece armağanından drahomada arazi vermeye geçiş en açık İtalya'da belgelenmiştir. 1140 gibi erken bir tarihte kızlara verilen drahomanın baba mülkü üzerindeki iddiayı kaldırdığı bir Pisa yasasında yer almıştır (Hughes, 1978: 278-9). Bu şekilde önemli arazilerin eşlerin ve dulların eline geçmesi önlenmekte ise de (Hughes, 1978: 276) bu bizatihi kadınlara karşı bir uygulama olmayıp, asıl amaç damatların aile mallarını gasp etmesini engellemek olabilir.

"Uygulamadaki" bu faaliyetlerin yanısıra "*kilise dışında* da bazı ahlâk kuralları gelişti; bunlar kadının zina yapmasını sert bir şekilde mahkûm ediyordu" (Duby, 1991: 7; vurgu bize aittir). Amaç başka bir sülâlenin, kandaş topluluğunun ya da dışarıdan başka birinin, örneğin kadının kendi kandaşlarından birinin aile mirası üzerinde hak iddialarını önlemekti. Tek eşlilikten en ufak bir sapma, aile kavramını ata soyu olarak tanımlama yönündeki ideolojik girişimi boşa çıkarabilirdi (Herlihy, 1983: 124); önceki devirde kişiye toplumda konumunu ana soyunun vermiş olması konuyu hassas kılıyordu. Kuralın hedefi doğrudan kadının kandaşları olmuş olabilir. Ata üzerinden yürüyen soy kuralı iki yanı keskin bıçak gibiydi: bir yanda, verasette geçerli kan bağlarını daraltıp hiyerarşilendirirken, öte yanda top-

lumsal ve yasal faaliyetlerin (mesela, savaşmanın) temelinde biyolojik bağlar olduğunu teyit ediyordu. Bu yüzden kocasının soyuna sadık olduğu kadar kendi kandaş topluluğuna ya da soyuna sadık kalan kadınların duruşu çok önemli idi. Ata soyunu süren bir erkek evine gelin giden kadınlar genellikle kendilerine karşı güvensizlik ve husumet ortamı ile karşılaşmakta idi (Duby, 1983: 100; ve 1988: 16). Koca akrabaları tarafından hasım muamelesi gören kadınlar, koca soyunun aleyhine kendi kandaşlarını kayırmak için çare arayabilir, örneğin kandaşlarının elinden çıkmış bir toprak parçası üzerinde yeniden hak sahibi olabilmeleri için gayrimeşru bir varis doğurabilirdi. Zina, kadının sinsi intikam yöntemlerinden sadece biri idi. Bir diğeri de cinayetti. Zamanın vakayinameleri karısı tarafından zehirlenerek öldürüldüğü sanılan hükümdar anlatıları ile doludur (Duby, 1983: 105). İçinde bulunduğu durumu hazmedemeyince küçük kardeşler ve enişteler de ihanete ya da şiddete başvurmakta idi (Duby, 1983: 92).

Kandaş topluluklarının mülkünü gaspetmek ya da bunları dağıtmak isteyen tek zümre mütegallibe soylular değildi. Kilise de bunu yapıyordu. Gregor Reformları 1070 civarında Katolik Kilisesini toplumdan ayırdı. Keşişlerin ve papazların toprak edinmesi ya da soylu bir ailenin işbirliğiyle (ya da onun yakınında) manastır veya kilise kurması yasaklandı. Amaç Kilise makamlarını ve Kilise işlerini münasebetsiz dış müdahalelerden korumaktı.

Bu tedbirler Kiliseyi kişilerin bağışlarına daha bağımlı hâle getirdi. Kandaş toplulukların uyguladığı veraset esasları, akrabaların hemen hepsine danışmaksızın ve rızasını almaksızın araziyi parçalamaya ve satmaya

engeldi (Bloch, 1961: 131). Bu ortak karar şartı fevrî ve mübalağalı bağışları engellemek için benimsenmiş olabilir (Schulenburg, 1989: 287).[24] Bir bütün olarak Kilise ve tek tek manastırlar açısından bu gelişme istenmedik bir durumdu. Onuncu yüzyılda kilise dışından kişiler Kiliseye ait mülklere, tarımsal vergilere ve bağışlara el koyarak Kiliseyi kayıplara uğratmıştı (Gilchrist, 1969: 32). Ata soyu sisteminde ise, kırsaldaki büyük araziler genellikle tek bir bireyin kontrolünde idi: ya sülâlenin erkek reisi, ya da dul karısı. Bir kişinin kendi iradesiyle bağış yapabildiği durumda, toprak bağışları ihtimali yükseldiği için ruhban zümre teberrunun artacağı umuduyla verasette kandaş topluluklara karşı ata soyu ilkesini destekledi. Bu bağlamda Fransa'nın güneyinde, ölüm döşeğindeki insanların başına üşüp bağış koparmak için duasıyla cennete göndermeyi vaadeden ve duasını esirgeyerek cehennemle tehdit eden keşişler akla geliyor (Berman, 1986: 42). Kilisenin ata soyu ilkesini destekleme ve yedinci göbeğe kadar akraba olanların evlenmesini yasaklama saikini Barthèlemy (1988: 134) anlamadığını itiraf ettiği gibi ihtimal başka tarihçiler de anlamamıştır. Buradaki açıklama sorunu çözebilir.

Kilisenin büyük oğulun önceliği ilkesi üzerinden ata soyunu ve veraseti desteklemesi, on birinci yüzyılda evliliğin dinsel ve ahlakî değerine dair inancın yeniden canlanmasına yol açtı.[25] Kilisenin bu konudaki tutumunun en açık belirtisi, yedinci göbeğe kadar kandaş akra-

[24] Nitekim Duby'e göre (1974: 169) "kilise dışı kişilerin ve toplulukların toprakları, kiliseye yapılan bağışlarla dağılma tehlikesi içinde idi."

[25] Duby'nin (1983: 44-52) tasvir ettiği, aslında onuncu yüzyıldaki tavrın zıddına dönüştür. Onuncu yüzyılda Kilise bir yandan evlenmeyi kötülerken, papazlar fiilen evlenmekte ve soylular da odalıklar bulundurmakta idi.

baların evlenmesini kati surette yasaklamasıdır (Duby, 1983: 70). Bu kandaş toplulukların aleyhine bir tutumdu. Öte yandan Kilisenin nikâhsız birlikte yaşayanlara karşı tavır geliştirmesi soyu koruma ilkesini, büyük oğulun önceliğini ve mirasın tek elde toplanmasını pekiştirdi. Özellikle cariyelerin çocuklarının verasetteki hakları azaldı; ikinci derecede varis konumuna geriledi. Halbuki Kilise bu tavrı almadan evvel, gayrisahih nesepli evlatlar ve onların çocukları da varis olabiliyordu. Bununla birlikte, Kilisenin sadece nikâhlı çiftlerin çocuklarının verasetini onaylamasına rağmen gayrisahih nesepliler mirastan pay almaya devam etti. Meşhur bir örnek Normandiya Dükü William'dır (Stafford, 1978: 82).

Kilise kendine bağışlanan mülkleri elinde tutabilmek için de uğraşmakta idi. Kilisenin ata soyu ilkesini ve papaz olmayanların evlenmesini desteklemesinin ardındaki temel saik toprak edinmekti. On birinci yüzyılın ikinci yarısında yapılan Gregor Reformu rahiplerin bekâr kalma şartını teyit etti. Bu tedbir sayesinde Kilise, kurum olarak elinde tuttuğu mülkleri bireylere (yani rahiplerin çocuğu sıfatıyla varis olacaklara) kaptırmayacaktı (Gilchrist, 1969: 33). Bu politikalar neticesinde Katolik Kilisesi Batı Avrupa'da en büyük toprak sahibi hâline geldi.[26]

Ruhban sınıfının bekârlık ilkesinin Batı Avrupa'nın tümünde kabul edilmesi yüz yıl sürmekle beraber, sonunda uygulandı (Brooke, 1956: 7). On birinci yüzyılda

---

[26] *The Development of Family and Marriage in Europe* (1983) başlıklı eserinde Jack Goody Kilisenin kardeş ve kardeş çocuğu akrabalık ilişkisine karşı soğukluğunu buradakine benzer şekilde açıklamış (141.s.) ve ata soyunun ve büyük oğulun önceliği ilkesine biraz farklı bir yorum getirmiştir (118.-124.s.).

ve on ikinci yüzyılın ilk yarısında ruhban sınıfının bekâr kalma kuralı kuvvetli bir direnme ile karşılaştı. Örneğin İngiltere'de ruhanî meclisler defalarca toplanarak papazları nikâhlarını iptal etmeye teşvik etti ise de bu telkinler genellikle kös dinlendi (Fell, 1986: 156). Normandiya'da bunu uygulamak şöyle dursun, papazların bekâr yaşaması fikrine tepki bunu vaaz edenleri linç teşebbüsüne kadar vardı (Brooke, 1956: 13). Papazların bekârlığı ilkesi ancak 1150'den sonra güçlendi. Bunun da sebebi kadınların artık papazları kocalığa kabul etmemeye başlaması idi (Brooke, 1956: 20). Papazların bekâr kalma kuralını desteklemek için ilk Hıristiyan yazarların kadın düşmanlığı yeniden hatırlanıp vurgulandı.[27] Bunlar ata soyu ilkesi uyarınca kadınların geri plana itilmesine dinsel onay sağlamakla beraber (Power, 1975: 9'a; Duby, 1983: 44-52'ye ve 70'e bakınız) dinsel kadın düşmanlığının asıl maksadı, rahipleri kadınlarla temastan caydırmaktı.

Böylece, feodal sistemde iki egemen sınıf (kilise ve aristokrasi) kadın hakkında kuramlar geliştirdi. Kilisenin kadın kuramı çileci manastır geleneğinden türemekte idi. Buna göre kadın şeytanın aleti idi; yani kadınlar hem aşağılık, hem de şerir idi. Aristokrasi bu görüşü aynen benimsemese de, feodal evlilik idealinde kadınların itaatkârlığı önemli bir öğe idi (Powers, 1926: 402, 403). Bu itaat evlenmek, boşanmak, hatta cariye olmak veya cariyeyi kabullenmek gibi konularda sülâle reisinin ya da hami beyin iradesine boyun eğmek anlamına geli-

---

[27] JoAnn McNamara (1984) bu yazarlardan bazısının, özellikle Aziz Hieronimus'un kadınlardan ziyade cinsel ilişkiye ve çocuk yapmaya karşı olduğunu öne sürmektedir. "Kadın düşmanı" tavra yol açan doğumdaki tehlikelerdi.

yordu. Bütün bunlarda maksat bütün sülalenin rakip soylar karşısında iktisadî ve siyasî konumunu güçlendirmekti. Tabiî ki bu işte soyluların çıkarları ile kilisenin çıkarları tam örtüşmüyordu. Soylular toprak edinmek ve mülk toplamak istiyordu; Kilise de aynı şeyi yapmak istiyordu. Her iki sınıf bu amaçla çocukların nesebinin sahih olması, verasette büyük oğula öncelik verilmesi ve evlilik ilkelerine bağlılık beyan ediyordu. Yine aynı amaçla her iki sınıf erkeklerin haklarını kadınlarınkinden üstün tutmakta idi. Fakat çıkar birliği ancak buraya kadardı. Kilise toprak bağışı istemekte; feodal beyler ise malvarlığını nesilden nesle sürdürmek ve *fief*lerin bütünlüğünü korumak istemekte idi. Kilisenin kadın düşmanlığı cinsel ilişki korkusundan kaynaklanıyordu. Kilise dışında kadına karşı tutumu belirleyen ise mirası babadan büyük oğula geçirmeye yönelik girişimdi. Kadına karşı tutum kadınların doğuştan geri olduğuna dair fikirlerden ziyade, *fief* bütünlüğünü muhafaza etmek için pratik mülahazalara dayanıyordu. Kilise ile soylular arasındaki rekabet de işbirliği de toprak kavgasından kaynaklanmakta idi; evliliğin amacı veya kadın doğası üzerine bir tartışmadan kaynaklanmıyordu.[28]

Sonuçta soylu sınıf üretim ilişkilerini, örfî uygulamaları ve dünyevî (kilise dışı) makamların yasama erkini kullanarak bu mücadeleden galip çıktı (Duby, 1988: 15). Bunun bir delili, Kilise indinde evlilik bağının çö-

---

[28] Duby çeşitli eserlerinde (1988, 1991 (ilk baskısı 1978) ve 1983) bu meseleye çok yer ayırmıştır. Anlatısı ilginç olmakla beraber Kilisenin söylemini gerçek kabul etmektedir: ailenin işlevi şehveti kontrol altına almaktı. Soylular için ise sorun açıktı: şan ve şereften oluşan aile varlığının aktarıldığı, ... ve ahfadın en az ataları kadar yüksek bir 'toplumsal mertebede' olduğu" bir soy oluşturmaktı (Duby, 1988: 16).

zülmez bir bağ olmasına ve "Kilisenin ikinci üçüncü evliliklere karşı olmasına" (Bloch, 1961, I: 136) rağmen, nikâh iptallerinin (feodal boşanma usûlü buydu) ve yeniden evlenmelerin çokluğudur. Nikâhlar çoğu zaman eşlerin evlenmesi yasak kandaş akraba olduklarını "keşfetmeleriyle" iptal edilmekte idi (Duby, 1991: 25-82).[29] Oysa ki evlenmelerde olduğu gibi boşanmalarda da saik soyla ilgili ve siyasî hesaplardı. Örneğin John the Marshal[30] soylu bir aileye mensup ve yüksek vasıflı bir hanımla evlenmek yerine, kendisini tehdit eden komşusu ile uzlaşmak için onun kız kardeşiyle evlenmiştir (Bloch, 1956, I: 136). Abelard, kariyeri uğruna Heloise'dan ayrılmıştır (Brooke, 1956: 19).[31]

Unutmamalıdır ki veraset toplumsal konumda, kudrette, toprak, servet ve insanlar üzerinde hâkimiyette çok önemliydi. Bu nedenle kadınların veraset haklarını ellerinden almak, onların bu emellere yönelmesini kısıtlamakta idi. Bununla birlikte, soylu sınıf mensubu kadınlar açıkça verasetten yoksun bırakılmış değildi. Veraset kurallarında erkek kardeşlerin kız kardeşlerine önceliği var idi ise de, mirasçı olan kadınların sayısı az değildi (Hajdu, 1980: 133). Verasette büyük oğlun önceliği uygulanması kısa ve orta vadede varislerin sayısının çoğalmasının ve *demesne*lerin parçalanmasının önüne geçerken, bu uygulama çok sayıda erkeği manastırda keşiş olmaya, mülk sahibi bir kadınla evlenmeye ya da

---

29 Eşler boşanırken Kilisenin koyduğu bir kurala dayanmasında ince bir istihza var. Kandaşların evlenme yasağı on ikinci yüzyılın sonlarına kadar yürürlükte kaldı. Bu da yine Kilisenin kandaş topluluklara husumetinin kanıtıdır.

30 Yaklaşık 1105-1165 yıllarında yaşamış İngiliz-Normandiyalı soylu (ç.n.).

31 Abelard (1079-1142) Fransız filozofu. Abelard ile Heloise yaşanmış ve şöhretli trajik bir aşk hikâyesidir (ç.n.).

hayatını "genç" gezgin şövalye olarak geçirmeye mecbur etmekte idi (Duby, 1983: 105). Zaten erkekler sık sık savaştıkları için (soylu sınıfının varlık hikmeti bu idi) bunlar ekseriya genç yaşta ölüyordu (Bloch, 1961: 296). Feodal veraset ideali ne olursa olsun, genç erkeklerin ölüm oranının görece yüksek olması sebebiyle gerçekte kızların da en az küçük erkek kardeşler kadar (belki de daha fazla) miras alma ihtimali vardı. Bir sülâlede mirasçı erkek evlat bulunmadığına sık rastlanıyordu (Miller ve Hatcher, 1978: 169). Kaynaklarda çok az nüfus verisi bulunmaktadır. Ama pek çok feodal soy (belki de çoğu) bir tarihte uygun erkek varissiz kalmış olabilir. Bu durumda miras bir kadına kalıyor, ya da veraset bir kadın tarafından yürüyordu. Örneğin, 1066-1327 arasında 210 İngiliz baronluğundan yalnızca 36'sı iki yüzyıl kesintisiz erkekler üzerinden yürümüştür (Miller ve Hatcher, 1978: 169). Demektir ki soylu aileler veraset yoluyla erkek tahakkümünü teşvik etmekten ziyade, soyu evlatlar üzerinden sürdürmek gayretindeydi. Fransa için İngiltere ile karşılaştırabileceğimiz bir sayısal veri mevcut değil ise de, bu ilkenin orada da yürürlükte olduğuna dair bilgi bulunmaktadır: örneğin, Kuzey Fransa'daki Guines Kontluk soyu ancak mirası kadınlar aracılığıyla sürdürerek ayakta kalabilmiştir (Duby, 1991, [1978]: 100-101).

Öte yandan *fief*lerin gündelik hayatta kimin kontrolünde nasıl yönetildiği meselesi var. Bunu ölçmekteki sorun şu ki, okunan belgeye göre farklı sonuçlara ulaşılabiliyor. Güney Fransa'yı inceleyen Hajdu (1980: 125) ve İngiltere'yi inceleyen Fell (1984: 163) imtiyaz beratlarından süzdükleri verilerden, örf hukukunda kadınla-

rın, kocanın izni olmaksızın sözleşme yapamadığını, vasiyetname bırakamadığını ve mahkemede tanıklık edemediğini yazmaktadır. Buna mukabil, İngiliz mahkeme kayıtlarından edindiğimiz bilgiye göre soylu kadınlar, mülklerini korumakla ya da çoğaltmakla en az kocaları kadar ilgilenmekte idi. Bu amaçla erkekler gibi kadınlar da avukatlardan yararlanmakta idi (Stenton, 1957: 55). Ancak resmi işlemlerin genellikle örfe göre yapıldığı unutulmamalıdır.

Elimizdeki verilere göre kocanın karısının emlâkı üzerinde ne ölçüde tasarrufta bulunabildiği, eşinin evlendiği tarihte yaşı, eşinin bölgedeki sosyal konumu, yerel örf ve âdetler vb. etmenlere bağlı idi. Kadın gelin geldiği aileye drahomayla arazi getirdiğinde kocanın bu araziyi kontrol yetkisi kati idi. Erkek miras sahibi bir kadınla evlendiğinde kadının unvanını almaya hak kazanıyordu, ve kadının mülkü üzerinde sınırlı da olsa bazı haklar kazanmakta idi (Gies, 1976: 29; Hajdu, 1980: 128; Duby, 1983: 101; Fell, 1984: 163; English, 1979: 34-35; Stenton, 1957: 30). Ancak koca bu araziyi satamazdı; karısını arazinin getirilerinden mahrum edemezdi ve mülke ilişkin işlem yapmak istediğinde eşinin rızasını almak zorunda idi (Hajdu, 1980: 125-126; Stenton, 1957: 31).

Bu düzenlemeden anlıyoruz ki koca, sınıf dışından olabiliyordu. Bu sebeple kadının maiyeti ona sadakatle hizmet etmeyebilirdi. La Haye beyi, şatosunu evlenerek elde etti. Sınıf dışından idi; kardeşi ile beraber "kendi" (yani karısının) askerleri tarafından öldürüldü. De Coucy soyu da benzer bir biçimde kuruldu (Barthèlemy, 1988: 77, 139). On ikinci yüzyılda Yorkshire'daki Holderness Lordları da, Holderness hanımları ile [Ladies of Holder-

ness ile] ilişki dolayısıyla (yani, oğulları ya da kocaları olarak) bey olmuşlardı; bölgenin sakinleri bu gerçeği gayet iyi biliyordu. 1190 yılında Kontes Hawisa madun sınıftan biriyle gönülsüz evlenmek durumunda kaldı. Kontesin maiyeti bu evlenmeye itirazen vazifelerini yapmayı ve yeni Lorda imtiyaz beratı verilmesinde tanık olmayı reddetti (English, 1979: 59). Dahası beyler askerî serüvenlerinde uzun müddet *demesne*den uzak kaldığından,[32] soylu kadınlar mülkün fiilen sahibi ve idarecisi oluyordu. Bu durum on birinci yüzyılda ve özellikle on ikinci yüzyılda ikinci Haçlı Seferi'ne coşkun katılım "Avrupa'yı ... erkeksiz bıraktığında" (Herlihy, 1976: 33-34) gözlendi.

Veraset ve *fief* idaresi dışında toplumda başka kuvvetlenme yöntemlerine gelince, feodal dönemde rahibeler dışındaki soylu kadınların kamusal rolleri ne olursa olsun, arka planda kalmıyorlardı. Alman soylu kadınlar bütün dönem boyunca sık sık kendi başlarına bey ve vassal olarak görülmektedir (Leyser, 1968: 39, 41, 43, 51). Bu, Güney Fransa ve Katalonya belgelerinde zikredilen kadınlarda da görülmektedir (Herlihy, 1990: 115; Lewis, 1965: 391). Güney Fransa'da kadınlar belediye idaresi seçimlerine katılmıştır, ve görünen o ki on birinci yüzyıldan itibaren "bu bölgede cinsiyetlerin eşitliğine benzer bir durum vardı" (Heers, 1962: 261).

McLaughin (1990) hanehalkı şövalyeleri arasında kadın savaşçılar da yer alarak kandaş topluluğu korumakta iken feodal dönemin sona ermesinden çok daha

---

32 1096'da Haçlıların bir katliama uğramasından sonra Papa II. Urban kadınların, ihtiyarların ve çocukların Haçlı Seferlerine katılmasını yasakladı (Bogin, 1976: 32). Cohn'a göre (1970) ondan önce Haçlı Seferlerine katılanlar arasında her sınıftan ve her yaştan kadına ve erkeğe rastlanmakta idi.

önce bunların yerini paralı askerlerin aldığını söylemektedir. Bununla birlikte Batı Avrupa'nın tüm bölgelerinde feodal sınıf mensubu kadınlar şövalyelik ve askerlik geleneklerine katılmaya devam etmiştir. Her ne kadar kaynaklar hanehalkı şövalyeleri hakkında doğrudan bilgi vermese de, feodal dönem boyunca kadınların askerî faaliyetlere katılmaya devam ettiği verilerden anlaşılmaktadır. Fransız kadınların askerlik geleneği bilhassa güçlüydü, ve "Avrupa'nın her yerinde, hem ilk hem de sonraki dönemde feodal kadınlar soylar arası savaşlara karıştı..." (Casey, 1976: 234). Bazen bir kadın vasi, arazi üzerindeki hakları için hamisi beye karşı mücadele etmek zorunda kalmakta; bazan dul bir kadın drahoma olarak getirdiğinden kendi payına düşeni almak için oğluyla savaşabilmekte idi (Lehman, 1952: 360). Kışkırtma ya da casusluk yaptıkları da oluyordu (Barthèlemy, 1988: 137). Gregor Reformlarının hayata geçirilmesinde Toskanalı Beatrice'in askerî ve parasal desteği (McNamara ve Wemple, 1973: 136) ve bilhassa kendi ordusunun strateji uzmanı ve komutanı olan kızı Matilda'nın desteği kritik rol oynadı (Zema, 1944: 155-175).[33]

Kâğıt üzerinde İngiltere'de kadının kontluk şövalyesi olarak hizmet vermesi mümkün değil idiyse de (Fell, 1984: 164), soylar arası savaşlar kadınlara savaşkanlığını göstermeye imkân veriyordu. 1075 yılında Norfolk Kontesi Fatih William'a karşı ayaklandı. Montfort ailesinden bir kadın, "...şövalyeler arasında silâh kuşanmış

---

33 Matilda dini ve Katolik Kilisesini destekleyen biri olan anlatılır. Bu sav için kullanılan malumatı başka bir şekilde okuyunca Matilda'nın hem baba katili hem de koca katili olduğu sonucu çıkarılabilir. Matilda bağlı olduğu Kutsal Roma İmparatoru IV. Henry'e itaatsizlikten *fief*'i elinden alınmıştı. Onun Papa Gregor'a verdiği askerî destek, *fief*'ine tekrar kavuşmak için başka bir beyi desteklemesi olarak da yorumlanabilir (Zema, 1944: 155-175).

olarak at sürmekle maruftu." On ikinci yüzyılda imparatoriçe Maud, İngiltere tahtını kuzeni Stephen'dan koparmak için kendi ordusuna komutanlık etti (Fell, 1984: 170). Başarısız olduysa bunun sebebi askerî değil, diplomatik yeteneksizliği idi. Bu arada, Stephen'ın kraliçe eşi, kendi süvarilerini Winchester'ı yakmalarında ve Londra'yı yağmalamalarında yönetti; Ramsey Piskoposunun metresi Matilda Stephen'ın kuvvetlerine karşı Devizes şatosunu savundu (Fell, 1984: 170).

İdareciliğin askerî veçhesinde de askerî olmayan veçhesinde de kadınlar erkekler ile aynı feodal yetkileri kullanmakta idi. Narbonne Kontesi Ermengarde, elli yıl topraklarını ve askerî birliklerini yönetti. Orta Çağ hukuku üzerine tanınmış bir uzmandı. Kocalarını yönetime karıştırmamaya dikkat etti (Heers, 1962: 262). 1098 ve 1113 yılları arasında Aragon'da Sibila adında bir kadın askerî seferlere katıldı; mahkeme duruşmalarını takip etti; şövalyelere ve vassallara hamilik etti (Herlihy, 1990: 115). On ikinci yüzyılın ilk yarısında Saksonya on birinci yüzyılda yükselen büyük ailelerin kadın varislerinin hâkimiyetinde kaldı (Leyser, 1968: 51).[34]

Komutan olmayan yöneticilere baktığımızda feodal dönemde kadınların bu alanda da varlığını görürüz. Fa-

---

34 Sayıları çok olduğundan metin dışında sayıyoruz. Leyser (1968: 51) şunları saymaktadır: Wulfhilde ve Eilika Billung; Northeimlı Richenza ve Gertrude; Weimar-Orlemundeli Oda, Kunigunde ve Adelheid; Meissen Markgraf'ı Ekbert'in kardeşi Gertrude. "Saksonya'nın müthiş dulu" olarak tanınan Gertrude, V. Henry'e karşı komplo yapanların başında idi. Welf hanedanından prenses Sophia, Falkenstein kuşatmasında 800 şövalyeye komuta etti. Eilika Billung, Goseck manastırının avukatı oldu ve kendi tercih ettiği başrahibi cemaate dayattı. Bernberg'deki şatosundan kırsaldaki halka dehşete saçtı.
Feodal dönemde ve Geç Orta Çağda ileri gelen kadınların tam listesi için Anne Echols ile Marty Williams'ın derlediği *An Annotated Index of Medieval Women* başlıklı eserine bakınız.

tih William'ın yokluğunda Normandiya'yı karısı yönetmiştir (Heers, 1962: 262). Önce de belirtildiği üzere kadınların Haçlı Seferlerine katılması yasaklanmıştı. Buna rağmen on ikinci yüzyılda haçlıların kurduğu Kudüs Krallığının tarihinde sekiz kraliçe görülmektedir. Bunlardan beşi belâ olup hazineyi, dinî kurumları, askerî harekâtları istismar ederek, akraba kayırmacılığı ve saray entrikaları yaparak krallığa hâkim oldu (Hamilton, 1978: 143-175). Felemenk 1156'dan 1221 senesine kadar kadınlar tarafından idare edilmiştir. Fransa'nın pek çok bölgesi (örneğin Acquitaine, Bourgogne, Champagne) de zaman zaman verasetle tahta oturan kadınlar tarafından idare edilmiştir (Heers, 1962: 262).

Buraya kadar söylediklerimiz neticesinde, JoAnn McNamara ve Suzanne Wemple'ın (1977), feodalizm öncesi dönemde Avrupa'da kadınların hem kutsal bir hayat sürmeye çalıştığı, hem de iktidar için mücadele ettiği, fakat feodal dönemde bu çabaların bastırılıp kadınların tahakküm altına alındığı yolundaki iddialarının (en azından iktidar söz konusu olduğunda) dayanaksız olduğu görülmektedir (kutsallık meselesine aşağıda değineceğiz).

Ata soyu ilkesinin benimsenmesi ile bazı kadınların tahakküm altına girdiğine şüphe yoktur. Ancak sülâlede erkeklerin önceliği feodal idealin bir unsuru olmakla beraber öyle görünüyor ki gerçekte bu öncelik *fief*lerin verasetiyle sınırlı kaldı. Ata soyu fikri ancak ağır aksak ve bölük pörçük tutabildi; bazı bölgelerde ata soyu ilkesi hiç uygulanmadı, bazı bölgelere geç yayıldı. Öyleyse ataerki nerede idi? Şüphesiz şecerelerde görülmekte idi. Fakat veraset ve evlilik düzenlemesindeki çifte standartlar ve ilk oğulu kayırma ilkesi dışında (ki bunlara riayet

edildiği kadar ihlal de ediliyordu), ataerki kilise dışındaki soylularda nerede görülüyordu? On ikinci yüzyılda *fief*teki hiyerarşide beyden sonra beyin karısı, beyin kardeşinin yerine geçti (Hajdu, 1980: 126). Eğer bey yerinde değilse, ki bu çok oluyordu, *fiilî* iktidar beyin karısında idi. Dul kadınların hakları her zaman korunmakta idi. Eldeki verilerden durumu yerel bir anaerki, ya da buna çok benzer bir şey olarak yorumlamak dahi mümkündür. Öyle görünüyor ki toplumsal cinsiyet dediğimiz şeyi aristokratlarda bulmak mümkün değildir. Şimdi nüfusun geri kalanında çoğunluğu teşkil eden köylülere bakalım.

Serflik

Serfliği incelerken karşımıza hemen tarihsel araştırma üzerine bir sorun çıkmaktadır:

> "köy yaşamının maddî ve manevî veçheleri ancak on üçüncü yüzyıldan sonra işe yarar miktarda belgeyle aydınlatılmaktadır ... önceki büyüme döneminde sessizlik hâkimdir..." (Southern, 1967: 74).

Feodal dönemde köylülerin yaşamı günümüz araştırmacıları için fiilen kapalı bir kutudur. Ne var ki kadının toplumsal konumundaki eğilimleri incelemek için anlatıda o dönemde Batı Avrupa nüfusunun yüzde doksanını oluşturan bu kitleye neler olup bittiğini resmetmek de elzemdir. Eldeki malzemeyi bir araya getirerek bunu yapmaya çalışacağız.

Feodalizmi niteleyen ikinci toplumsal eğilim serfleştirmedir. Feodal dönem öncesinde dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda işgücünün kısmen, hatta büyük ölçüde

köleleştirilmiş işgücünden oluştuğu kabul edilmektedir.[35] Bu dönemde bir tarihten sonra köle işgücü azaldı. Köleliğin azalma sebebi üzerine farklı fikirler var. Bir görüş köle sahiplerinin köle beslemenin masraflı olduğunu fark ettiğidir. Pazarda satıştaki köle sayısı azalınca köleleri "azat etmek" daha hesaplı hâle geldi. Öyle ki çalışanlar töre uyarınca aynı işleri yapmaya devam ederken "kendi kendilerine bakıyorlardı" (Bloch, *Mélanges*, I: 224). Başka bir kaynak, köleleştirilecek ve yağmalanacak zayıf topluluklar tükendikçe kölede ve ganimette kıtlık baş gösterdiğine dikkat çekmektedir (Johsua, 1988: 23). İktisadî indirgemeci açıklamaları saçma bulan biri ise, kölelikteki azalmayı sınıf mücadelesine bağlamaktadır (Dockès, 1982: 118-119).[36]

Ayrıntısı ne ise, yaklaşık 1000 tarihinde fethedilip yağmalanacak "barbar" kalmadı. Ama sorunun akıl kurcalayan başka bir veçhesi var. Feodalizm öncesi dönemde köylülerin tamamı aynı toplumsal konumda bulunmuyordu. Bu sebeple feodal düzendeki toplumsal ilişkiler, bir yanda daha önceden köleleştirilmiş insanları, öte yandan topluluklar halinde yaşayan özgür insanları bir

---

35 Örneğin, Herlihy'e (1990) ve Johsua'ya (1988) bakınız.

36 Bu yazar gene de son tahlilde her iki unsurdan müteşekkil bir açıklamanın mümkün olduğunu düşünmektedir. Neticede bunlar birbiri ile çelişmemektedir. Hem sınıf mücadelesi hem de merkezî devletin kudretinin zayıflaması sebebiyle köleliğin kazançlı olmaktan çıktığı bir durum olabileceğini söylemektedir. Bu durumda köle kaçırma baskınları sıklaştı, ama sonunda bazı bölgelerde nüfusu azalttı (Dockès, 1982: 216). Fakat böyle ise Dockès ilk elde merkezî iktidarın zayıflamasının sebebi olarak neyi görmektedir? Bu çalışmanın ilgi alanının dışında kalmakla birlikte bunu sarmal bir süreçle açıklayabiliriz: merkezî otorite kölelerin firarını engelleyemediği için zayıflamış; bu da sınıf mücadelesini daha etkin hale getirmiştir; bu da merkezî otoritenin daha fazla zayıflamasına neden olmuştur vs. Öte yandan, sınıf mücadelesi salt fiziksel mücadele olmanın dışında iktisadî bir kavga olarak tezahür edemez mi?

şekilde denetim altına almak ihtiyacından çıkmış görünmektedir (Anderson, 1974: 154). Denetim sorununun çözümü serfleştirme idi. Serflik, kölelerin biçimsel olarak "özgürlüklerini" kazanıp aynı şekilde çalışmaya devam ettiği, beri yanda serbest köylülerin özgürlüklerini kaybedip eski kölelerle aynı toplumsal konumda harmanlandığı durumdu. Bunun az çok zora ve şiddete dayanan bir süreç olduğunu şato sayısındaki artış göstermektedir. Şatolar hücumlara karşı savunma amacından ziyade, itaat etmesi gerekenlere silâhlı kuvvetin varlığını hatırlatmak için inşa edilmekte idi. Buna paralel olarak her yerde, başkasına tabi olmayan toprak (*allod*) sahipleri azaldı (Johsua, 1988: 21-22).

Neticede serfliğin kurulması, esir alınabilecek toplulukların azalmasının yol açtığı işgücü yetmezliğine karşı aristokratların bulduğu çare idi. Fransa'da, Normandiya istilâsı sonrası İngiltere'de, Almanya'nın kimi kısımlarında ve Aşağı Ülkelerde nüfusun çoğunluğu serfleştirildi. "Onuncu, on birinci ve ... on ikinci yüzyıllarda çalışanların büyük bir çoğunluğu için egemen toplumsal kurum ... serflik idi" (Boissonade, 1927: 136) ise de, bazı farklar da göze çarpıyordu. Bu farklardan biri muhtelif bölgelerde varlığını sürdüren özgür işçiler idi. Feodal sömürü açısından çok kazançlı olmayan yörelerde de serbest köylü toplulukları vardı. Ücra, dağlık ya da bataklık olduğu için bu yörelerde kişisel mülke (*alloda*) ya da komünal [ortak] mülklere el koyan daha az oluyordu. Böyle yörelere Aşağı Ülkelerde, İsviçre'de, Tirol'de, Yukarı Bavyera'da, Schwaben'de, Thüringen'de, Saksonya'da, Frisia'da, Holstein'de, Bask illerinde, Kuzey İspanya'da ve Kuzey İtalya'da yer yer rastlanıyordu.

Bu yörelerde serflik kolayca kurulamadı veya geç zuhur etti. Almanya'da hükümdar köylülere işleyecekleri toprağı doğrudan vermekte, köylüler ihtilaflarını kendi kurdukları mahkemelerde çözmekte ve soylular gibi silâhlı dolaşma hakkına malik idiler. Pirene Dağlarında çobanlar ve ormancılar kendi otlaklarına ve koruluklarına sahipti; Bask illerinde serbest köylüler kendi beylerini seçmekte idi; Kuzey İspanya ve Kuzey İtalya'da toprak sahibi köylüler var olmaya devam etti. Güney Fransa ve Katalonya'da serflik kurumu tedricen yayıldı ise de sadece şato beylerinin denetimindeki bölgelerde mevcuttu (Lewis, 1965: 390). Serfliğin yayılması bağımsız toprak mülklerinin (*allod*ların) azalmasından izlenebilir. 1100 ya da 1120'den sonra Provence, Poitou, Katalonya ve başka yerlerde allodlar ortadan kalktı (Johsua, 1988: 22). Her yerde genel eğilim serfleştirme yönünde idi (Boissonade, 1927: 122).

Ama serbest köylüler tamamen yok olmadığı gibi, kölelik de tümüyle yok olmadı. Duby'den alıntılayan Dockès, Normandiyalıların fethi sonrası dönemde İngiltere'de köleliğin geliştiğini, hatta on ikinci yüzyılın ikinci yarısında güçlendiğini işaret etmektedir. On birinci ve on ikinci yüzyıllarda Hıristiyan İspanya'nın kırsal kesimlerinde ve Fransa'da da kölelik vardı (Dockès, 1982: 238-239).[37] Peki bu durumda kölelik ile, "ser-

[37] Bu yazar Almanya konusunu karıştırmaktadır. Şöyle demekte: "Şimdi de on ikinci yüzyılda Almanya'ya bakalım. İngiltere'de ve daha sonra Fransa'da köleliğe dayanan sömürü türlerinin yanı sıra dolaysız sömürü de gelişmekteyken Kuzeybatı Avrupa'da kiralanmış topraklarda tarım artıyordu. Duby merkezî iktidardaki zayıflamaya, Avrupa'nın bu kısmını yoksul ve ıssız bırakan çatışma ve yıkımlara ve sömürünün ademi merkezî bir türünün gelişmesine dikkat çekmektedir" (Dockès, 1982: 239). On birinci yüzyılda Almanya'da merkezî krallıkta köleliğin işgücünü kontrol etmede başat yöntem olduğu, sonra merkezî otoritenin dağılıp feodal kesimlere ayrılmasının aka-

best" iş gücüyle kölelik arasında güya bir *orta yol* oluşturan serflik arasındaki ilişki ne idi?

Charles Verlinden ve Wilhem Heyd'in izinden giden bir yazar, Orta Çağda köle ticaretinin "çoğunlukla kadın ticareti" olduğunu iddia etmektedir; kadın kölelerin azat edilme, firar ya da isyan çıkarma olanakları daha azdı. Öyle ise kölelerin büyük çoğunluğu kadın olmalı idi (Stuart, 1995: 3, 7). Fakat bu pek muhtemel görünmüyor. Yasada ve örfte köle kadınların doğurduğu çocuklar da köle idi. Köle anaların her iki cinsten de çocuk doğurduğunu düşünecek olursak, neticede köle nüfusunun hem erkek hem de kadın olması gerektiği görülür. Serfliğe terfi eden kölelerin daha çok erkeklerden mi seçildiği sorusu akla gelebilir. Bu sorunun da, birçok tarihçinin kölelerin serfliğe geçme sürecini "eril" yazması sebebiyle muğlaklaştığını[38] Stuard bizzat ikrar etmektedir (Stuard, 1995: 6). Bu durumda bize düşen, kadın işçilerin iş bölümünde erkeklere kıyasla herhangi bir şekilde dezavantajı olup olmadığını, eğer varsa bunun ne olduğunu görebilmek için iş bölümünü tasavvur etmeye çalışmaktır. Bu iş bölümü sorunu, kadınlara ait işliklerin yavaş yavaş yok olması ve kadınların dokuma gibi ürünleri evde üretmeye başlaması ile köleliğin ev işlerinde sürdürülmesi (Stuard, 1995: 23) arasındaki bağlantı ile de ilgilidir.

Köleliğin Karolenj dönemini müteakip imalâtla bir ilgisi olup olmadığı şüphelidir. Köleler feodal dünyanın

binde toprağı serbest köylülere kiralamanın yaygın hâle geldiğini mi demek istiyor?

38 İngilizce gibi Hindî-Avrupaî dillerde zamirler eril-dişil (müzekker-müennes) şeklinde ayrılmaktadır. Köleleri serfleştirme sürecini anlatan tarihçilerin eril zamirler kullanması, böyle bir iddiaları olmasa dahi, sanki serfleştirilen köleler genellikle erkeklerden imiş izlenimi vermektedir (ç.n.).

"kıyılarından" yani Müslüman İspanya'dan, İskandinavya'dan, Dalmaçya kıyılarından ve Balkanlardan ithal edilmekte idi (Stuard, 1955: 12, 16-17). Ama köle pahalı idi. Kadın köleler aş pişirmekten, dikiş dikmekten anlıyordu; bu yetenekler kadınların fiyatını yükseltiyordu. Feodal dünyada para kıttı. Tarımda çok sayıda köle kullanılmıyordu. Güney Fransa'da köle kadınlar cariye oluyordu (Aubenas, 1936: 531).

Karolenj döneminde malikânelerde cinsiyete dayalı belirgin bir iş bölümü vardı. Toprak sahibinin malikânesine (*villa*sına) bağlı olarak, kendisine verilen toprakta (*manse*de) yaşayan erkek serfin *villa* sahibi için ziraî çalışma yapması gerekiyordu. İmalât işleri ise farklı şekillerde düzenlenmekte idi. Örneğin bir düzenlemede köylüler kendi kulübelerini inşa etmekte, kendi kullanımları için döşemeden kap kacağa, alet edevata ve giysiye kadar çeşitli gereksinimlerini kendileri üretmekte idi. Başka bir düzenlemede malikânede gereksenen aletleri malikânenin avlusunda (*curtis*inde) ikamet edip gene orada çalışan zanaatçı köleler üretmekte idi. Üçüncü çeşit imalât işçileri ise, serf arazisinde ikamet edip *gynaeceum*da[39] çalışan kadınlardı. Bu kadınlar bir serfle evlilik veya akrabalık bağı sayesinde serfin arazisinde yaşamakta idi (Johsua, 1988: 43). Kadın işçiler, koyunların kırkılması dâhil, dokuma imalâtında uzmanlaşmıştı. Power bu tabloyu anlatan kısmen kurgusal bir hikâye uydurmuştur (Power, 1966: 30).

Feodal dönemde bu işlikler feodal beylerin *demesne*lerinden ziyade manastırlara bağlandı. Köle kadınların çalıştığı *gynaeceum*lar Orta Çağın ortasında kadar

---

[39] *Gynaeceum* Yunancada hanenin kadınlara mahsus kısmıdır. Kelimenin farklı imlâsı kelimenin farklı dillerdeki telaffuzunu yansıtmaktadır (ç.n.).

"manastır merkezlerinde ve diğer geniş kırsal malikânelerde sürdü ve kazançları arttı" (Stuard, 1995: 14).[40] Bu işliklerin ne kadar yaygın olduğu, ne ölçüde geliştiği tartışmalıdır. Herlihy bunların kaybolmakta olan bir kurum olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Örneğin Herlihy, bir Kont Dodico'dan bahseder. Bu kont diğer serfleri ve bir parça araziyi satarken "*genetium*daki on iki köle kızı" da elden çıkarmıştır. Bunlar azat edilmiş ve *gynaeceum* dağılmıştır. 1050'de Salzburg Kontuna ait hem erkek hem de kadın istihdam eden bir "*geniceum*un" adı geçmektedir; Bavyera'da Entzenweis Kontu'nun *curtis*inde (malikânesinde) bir *gyneceum*dan bahsedilmektedir, fakat 1111'den sonraki kayıtlarda bir daha geçmemektedir (Herlihy, 1990: 82, 91).

Feodal beyin şatosunda ya da evinde mukim kölelerin konumunun ne olduğu ve kadın kölelerin yükümlerinin erkek kölelerinkinden daha ağır olup olmadığı muğlaktır. Kanımca hanede kölelerin değişik konumları olabilmekte idi. Köleler beyin *familia*sı, yani beyin beslediği, giydirdiği, barındığı ve gündelik temas ettiği kişiler arasında idi. Aristokrat erkekler bunlardan gayrimeşru çocuk sahibi de olmakta idi. Şu kadarı belli ki yasal olarak özgür olmasalar da erkek ya da kadın kölelerin *bazısı* soylu aileler içerisinde güven kazanıp itibarlı konuma yükselebilmekte idi. Örneğin on birinci yüzyılın başlarında tarihlenen *Ruodlieb* adlı şiirden çıkan bir hisse, kölelerden seçilen cariyeleri soylunun hanesine hanım yapmanın doğru olmadığıdır. Ama bazan bunun yapıldığına örnek Alman Kont Cuno'nun evlenmeyip bir köle kadından üç gayrimeşru oğlu olmasıdır (Leyser,

---

40 Ayrıca Herlihy'e (1990: 83) ve Pounds'a (1974: 283) bakınız.

1968: 43). Aynı şey erkek köleler için de geçerlidir: *ministerialis*lerin[41] kökeni evde çalıştırılan kölelerdir (Boissonade, 1927; Leyser, 1968: 46). Hanede *ministerialis*in yönetim görevleri beyin onayı ile miras bırakılabilir, alınıp satılabilirdi (Barthèlemy, 1988: 71).

*Gynaeceum*da çalışanların konumu ne idiyse, bu düzenleme feodal dönem boyunca devam etti. Bu dokuma imalâthanelerindeki koşullar farklı farklı olabilmekte idi. Karolenj döneminde bile bazı kızlar, gençliklerinde bir müddet *gynaeceum*larda bulunmuş, sonra bunların kimi ailelerine dönmüş, kimi evlenmiş, kimi ise kilisenin hizmetine girmiştir (Herlihy, 1995: 86). Bundan çıkan, *gynaeceum*da çalışanlar tümüyle köle değildi,[42] ama oradaki kadınların ve kızların ayrılma özgürlüğü de yoktu. Olası bir açıklama şudur. *Gynaeceum*da çalışanlar, bey tarafından diğer geleneksel kira ödentileri (örneğin hayvan teslimi) yerine alınan serf çocukları olup, beyin hanesinde işe koşuluyordu (Barthèlemy, 1988: 71).

Karolenj *villa*larında cinsiyete dayalı nispeten katı bir iş bölümü uygulandı ise de, feodal dönemde bu gelenek bir miktar bozulmuş görünmektedir: "Köy ekonomisi kadın ve erkek işleri arasında kati ayırıma müsaade etmiyordu ... mevsimsel işler herkesin katılmasını gerektirebiliyordu ... buhran zamanlarında kadınlar, erkeklerin olağan işlerini yapmaya mecbur kalabiliyordu"

[41] *Ministerialis* başlangıçta kâyhalığa yükselen köleler olup, zamanla (özellikle Almanya'da) şövalyelik, yargıçlık, şato beyliği görevlerine getirilmiştir (ç.n.).

[42] 1177 yılında Chretien de Troyes tarafından kaleme alınan *Yvain*'de, Sonsuz Talihsizlik Şatosunda ipek imalâtında çalışan ve düşük *ücretlerden* ve kötü beslenmeden (yani -nereden satın aldıkları belli olmayan- ekmekten) şikâyet eden kızların bir tasviri yer almaktadır (Herlihy, 1995: 87).

(Herlihy, 1990: 50).[43] Herlihy'nin verdiği örnekler kadınların kimi zaman çift sürmek gibi bazı işleri düzenli olarak yaptığını ortaya koymaktadır. On birinci yüzyılda *gynaceum*larda erkekler de istihdam edilmeye başlamıştır (Bloch, 1966: 73). Lehmann (1952: 422), on ikinci yüzyıla değin kiralanmış arazilerde kadınların erkeklerinkine benzer işler yaptığını ifade etmektedir. Buna mukabil Fossier (1988: 31-2) işlerin cinsler arasında çok ayırılmış olduğunu iddia etmektedir. Sürekli hamilelik sebebiyle kadınlar geçimlik işlerle uğraşmaya mecbur kalmakta idi. Öte yandan on birinci yüzyılın ortalarında dokuma üretimindeki iş bölümünde bir değişiklik oldu; iplik eğirmeden kadınlar sorumlu iken dokuma işi erkeklere düştü. Acaba bunu nasıl izah etmeli?

On birinci yüzyılın ortalarına doğru kentlerin büyüdüğünü gözlemliyoruz.[44] Fransa'nın güneyinde nüfus artışı sonucu Toulouse, Narbonne ve Nîmes genişledi ve Beaucaire ve Montpellier kuruldu (Le Roy Ladurie, 1962: 24). İspanya'da ve İtalya'da olduğu gibi Güney Fransa'da da büyük toprak sahipleri ve soylular kentlerde konut bulundurarak şövalyelerini arazilerinden uzak bu konutlara yerleştirmekte idi (Koebner, 1966: 63-64). Alçak Ülkeler'de ise Saint-Omer, Arras ve biraz daha güneyde Köln gibi kentler gelişti (Duby, 1973: 240-245). Bu "özgür kentleri" eşraf grupları -tüccar örgütleri- yö-

[43] Gene şu dönemleme ve toplumsal zaman meselesi! Herlihy "Orta Çağ orta dönemi" ifadesini M.S. 900 ve 1350'yi kapsayan dönem için kullanmaktadır. Biz bunun 1000'den 1250'ye kadarki feodal dönemde çalışma koşullarını kapsadığını anlıyoruz. Şüphesiz bu çalışma düzenlemelerinin başlangıcını ve bitişini imleyen kesin tarihler vermek mümkün olmamakla birlikte, çalışanların toplumsal konumlarına dair böyle tarihler vermek bizce olanaklıdır.

[44] Ancak "gelişme odağının kentlere kaydığı" (Duby, 1988: 183), Akdeniz kıyı şeridi dışındaki bölgeler için biraz erken ve abartmalı söylenmiş olur.

netmekte olup zamanla bu örgütler feodal beylerin kontrolundan bağımsız egemen yerleşimler hâline geldi (Thompson, 1966: 784).[45]

İktisaden bu büyüme dokumacılıkta profesyonelleşmesi ile oldu; dokuma üretiminde uzmanlaşma, disiplin ve ürünlerin birörnek olmasını sağlayan düzenlemelerle gerçekleşti. On birinci yüzyıl ortalarından itibaren St. Omer'de yatay dokuma tezgâhları kullanılmakta idi ve dokumacılar erkekti (Duby, 1973: 239). Kırsal bölgelerde mensucat üretimi "ailelere dağıtılmış idi" (Gies, 1994: 120); erkekler dokuma işiyle meşgulken, kadınlar ipliği hazırlayıp eğiriyorlardı. Loire'ın kuzeyinde işçiler öteden beri tarımda ve sanayide beylere hizmet vermekte idi; ve cinsiyete dayalı eski iş bölümünde dokuma üretimi tamamen kadınlara bırakılmıştı. İş bölümünde yeni düzenleme, güya beye hizmet yükümüne direnenlerin işine geliyordu. Öyleyse yeni iş bölümünün ortaya çıkması nasıl açıklanabilir (Ganshof ve Verholst, 1966: 314)?

Erkeklerin eğirme değil de dokuma öğrenmesi dokumanın daha kolay öğrenilebilmesinden olabilir. Kızlar küçük yaştan iplik eğirmeyi öğrenirken erkekler dokumayı bir senede yani kısa bir sürede öğrenmek zorunda idi (Gies, 1994: 122). Dokumada kısa sürede adam yetiştirmek mümkündü; iplik eğirmede bu mümkün değildi. Kentli tüccarlar dokuma işini bütünü ile kentlere taşıdıklarında, hanehalkının ve yerli köylülerin

45 "Büyük tüccarlar, bağımlılığın yararlarından feragat etmeksizin özgürlüklerini elde etmek istiyordu" (Duby, 1973: 243). Bu yararlardan biri, çok vergi kesen [iç] gümrük memurlarına karşı koruma idi. Bağımlı olmanın dezavantajları ise, beylerin saldığı keyfi vergiler ve hareket serbestliğinden yoksunluktu.

talebine kıyasla daha geniş bir piyasaya ulaşabileceklerini hesaplamakta idiler (Pounds, 1974: 283). Bu yüzden de uzmanlaşmış bir işgücüne ihtiyaçları vardı. Neticede erkekler dokumacı olarak kentlere temelli yerleşip işçi oldu.

Peki, feodal beyler daha önce iş bölümünü sorunlu bulmuş iken şimdi neden tekrar iş bölümüne gidilmekte idi? Bir açıklamaya göre bu, firara ya da eşkıyalığa karşı tedbirdi. İşbölümü çalışanlara "aile sorumluluğu" yüklemekte idi, ki "bu bir anlamda, (işçinin) karısını ve çocuklarını rehin almak oluyordu" (Dockès, 1982: 217).[46] Erkek işçilerin "uslu durmasını" temin etmek üzere kadınlarla çocuklar köylerde bırakıldı.

Feodal beyler bu iş bölümünden başka açılardan da kazançlı çıktı. Erkekler iplik eğiremezdi; buna karşılık kadınlar *demesne*de icabında tarla sürmek dâhil her türlü işe koşulabiliyordu. Tarımda iş bölümü yok olurken yünlü dokuma sanayiinde iş bölümünün başlamasına bir açıklama bu olabilir. Bu değişiklikler kilise beylerinin mülklerinde de olunca zamanla bunlar angarya ya da aynî kira yerine nakdî kira tercih etmeye başladı (Ganshof ve Verholst, 1966: 314). Nakdî kiralar muhtemelen erkeklerin kazandığı ücretlerden ödeniyordu. Kırsalda kadınların ücretleri nispeten düşüktü (unutmamalı ki kentte çalışan işçi kendini beslemek zorunda idi); ancak onuncu yüzyıldan sonra tüm ücretler tedricen arttı (Boissonade, 1927: 259). Bu arada *corvée*lerin[47] azalması köylülerin ekebildiği tarlaları genişletti.

---

46 Dockès burada köle firarını önleme yöntemlerine değinmektedir. Her hâlükârda daha sonraki dönemde aynı ilke geçerli olamaz mı?

47 *Corvée* serfin feodal beye örf gereği yaptığı bedenî hizmettir (angarya) (ç.n.).

Toprakların bir kısmı pazarlanabilecek (kısmen gıda olan) tarımsal artık üretiminde kullanılmaya başladı (Johsua, 1988: 244-245). Kadınların ücretleri bu faaliyetten çıkıyordu.

*Demesne*de kalanların ürettiği bu artık ürün parasal gelir sağlamakta idi. Ama beyler gelirlerini artırmak için köylüleri bazı hizmetleri kendilerinden satın almaya da mecbur ediyordu. Tahıl öğüten el âletleri yerine su değirmenleri kullanmaya başlandı. Beyler değirmen kullanımından harç alıyordu (Johsua, 1988: 208). Eskiden tahılı kadınlar öğütegelmişti (Herlihy, 1990: 540); şimdi kadınlar tahıl öğütmemekle "kazandıkları" zamanı sınaî tarımsal ürün ekmekte kullanmaya başladı (Thrupp 1972: 234). Bu sınaî tarım ürünü yündü. O tarihlerde Avrupa'nın hemen her yerinde koyun yetiştirilmekte idi (Pounds, 1974: 301). Orta Çağ boyunca kadınların kızların özellikle çiftlik ve mandıra hayvanlarının bakımından sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu görev iğde iplik eğirme işi ile birlikte yapılabiliyordu (Herlihy, 1990: 54).[48] Böylece yünlü dokuma üretiminde iş bölümü kökleşmekte idi. Felemenk'te piskoposluk merkezi kentlerde başlayan bu düzenlemeler 1150 itibariyle tüm Avrupa'ya yayılmıştı. Köylüler kendi kullanacakları kumaşları evlerinde ürettiğinden feodal beyler 1150 itibariyle maiyetlerinin kumaş istihkaklarını kesti (Duby, 1973: 225) ve *gynaeceum*lar "kepenkleri indirmek" zorunda kaldı (Bloch, 1966: 91).

Erkek ve kadın köylüler arasında ve kentte kadın ve erkek işçiler arasında açık yasal ve örfi ayırım çok azdı. Almanya'da kentlerde ve Paris'te yukarıda anlatılan iş

48 Bunun yeniden fethedilen İspanya'da oluşunun anlatısı için örneğin Dillard'a (1988: 166) bakınız.

bölümü herhangi bir yasaya dayanmıyordu; kadınlar zanaat yapmaktan menedilmiş değildi (Ennen, 1989: 100; Herlihy, 1990: 96). On ikinci yüzyılda İspanya'da kentlerde kadınlar her türlü zanaata giriyordu, ancak verilere göre Alcalà'da dokuma işçiliğinde âdet kadınlara erkeklere ödenenin ücretin yarısını ödemekti (Dillard, 1984: 162). Ceneviz'e gelince, zanaatkâr kadınların çalışma koşullarına dair elimizde az veri bulunmaktadır. Verasette Cenevizli kadınlara koca mirasından dul hakkı 1143 yılında kaldırıldı; fakat zanaatkâr sınıftan kadınlar için iş, imalâthane ya da teçhizat mirası, drahoma iadesi ve dul hakkı yerine geçmekte idi (Hughes, 1975: 23).

Kırsalda başlıca yasal ayırımlar cinsiyetler arası olmaktan ziyade, farklı köylü "zümreleri" arasında görülmektedir. Bu ayırımlar bir yanda serfler ve *villein*ler arasında, öte yanda bu iki toplulukla feodal beyin yakınında çalışanlar (*familia*sı) arasındadır. Yasa gereği serflerin beye çalışma mükellefiyeti vardı (meselâ beyin tarlalarında haftalık çalışma mükellefiyeti [*week work*] ya da taşıma hizmeti ifa mükellefiyeti vardı); buna mukabil *villein*lerin böyle yükümü yoktu (Thompson, 1966: II: 746-747). Beyler serfleri, üzerinde kiracı olarak bulundukları toprakla birlikte yasal olarak vasiyet edebilir, satabilir ya da mübadele edebilirdi; bunu *villein*lere yapamazdı (Boissonade, 1927: 138). Fakat bu ayırımlara riayet edilmekten ziyade bunlar ihlâl edilmekte idi. Serflerin ve *villein*lerin konumu beyin yakın çevresinde bulunup özgür olmayan (*familia* mensubu) çalışanlardan farklı idi: *familia* mensuplarının toprak üzerinde hiç hakkı yoktu. Üstelik *familia* mensuplarının aristokratın hanesindeki konumları da beyin keyfine bağlı idi.

Buna mukabil serflerin toprak üzerinde kimi hakları vardı. 1000 yılı dolaylarında feodal beyler, kiracıların toprağı devretme hakkı üzerinde söz sahibi idi (Johsua, 1988: 246). Fakat on birinci yüzyıldan itibaren köylülerin veraset üzerinde kontrolleri arttı. Köylüler mümkün mertebe aileyi dallandırmak için mirası bölüştürmeyi tercih etmekte idiler. Bu, kız çocuklarının erkek çocuklar kadar mirastan pay alabildiğine işaret etmekte *olabilir.* Yerleşimlerin çoğalması da bunu teşvik ediyordu (Duby, 1974: 185).[49]

Her hâlükârda dul kadınların hakkı korunuyordu. Uygulama bölgeden bölgeye değişebiliyordu. Kuzey Fransa'da dul köylü kadınlar normal olarak arazinin intifa hakkından ömür boyu yararlanıyor; ya da mülkün üçte biri ölenin akrabalarına intikal edip kalanı dulun hakkı oluyordu (Duby, 1983: 100). İngiltere'de dul köylü kadınlar beyin istediği hizmetleri yapabildikleri müddetçe kocanın işlediği toprağın tamamını tutabiliyordu (Stenton, 1957: 76). Beye hizmet veremeyen dul kadınların da koca evinde barınma ve geçim hakkı [*free bench rights*] vardı. Maamafih beyler çoğu zaman dul kadınları yeniden evlendirmeye çalışıyordu. Beyin çöpçattığı evliliği reddeden kadın veya erkek para cezasına çarptırılmakta idi (Fell, 1984: 151).

Serf kadınlar ile *villein* kadınlar arasında temel hukukî fark, serf kadınların evlendiğinde feodal beye *merchet* denilen bir tür vergi ödemesi idi (Southern,

---

49 Bunun bir istisnası, en büyük oğulun önceliği ilkesinin soylular kadar soylu olmayanlar arasında da uygulandığı İngiltere'dir (Bloch, 1966: 166). Nedeni belirsizdir. Bu şaşırtıcıdır zira Duby (1974: 185) beylerin mülkün bölünmesinde kesilen para cezasından kazanç sağladıklarını ifade ediyor. Toprak mülkleri evlenme ve üreme ile bölündüğünden, sonuçta beylere daha çok sayıda işçi de sağlamakta idi.

1967: 101). *Demesne*nin dışında evlenen serf kadınlar da bir tür evlenme resmi (*formarriage*) ödemekle yükümlüydü (Bloch, 1966: 86).[50] Bu evlenme resminin bey için serfleri üzerinden aynî ve nakdî bir kazanç kapısı olmaktan öte bir işlevi vardı. Kadının kocasının ailesi ile ikamet etme âdeti çerçevesinde, bir kadın *demesne* dışından biri ile evlendiğinde kadının bağlı olduğu feodal bey yalnız bu kadının işgücünü değil, doğuracağı çocuklarınınkini de potansiyel bir rakibe kaptırmış oluyordu. Çocuklar hem serflik statüsünü, hem de analarının köyünde toprak işleme hakkını tevarüs edebildiğinden, kadının beyinin bir tarlası, bir nesil sonra kocanın beyine geçebilirdi. Bir beyin tarlasını başka bir beyin serfinin işlemesi, o tarlayı serfin beyine bırakmakla birdi.[51]

Feodalizm kurumu ya da serfleştirme süreci üzerine anlatılanlardan köylü kadınların köylü erkeklerin tahakkümü altına girdiği yolunda bir çıkarımda bulunmak güçtür. Feodalizmde kölelik kalıntıları bile, asıl toplumsal ayrışmanın cinsiyetler arası bir ayrımlaşmadan ziyade aristokrat dışındaki sınıflar arasında bir ayrışma olduğunu göstermektedir. Her ne kadar köylülerin dokuma imalâtına ilişkin literatürde "ev reisi" erkek

---

50 Buradaki terminolojide küçük bir karışıklık var. Fell'e göre (1984: 151) *merchet, demesne* dışından biri ile yapılan evliliğe mukabil ödenen vergidir. Fakat somut olarak İngiltere'yi anlatmaktadır. Belki de farkın sebebi budur.

51 Bu tehlikenin ne kadar ciddîye alındığına bir örnek şudur. Marmoutier keşişlerine bağlı bir serf kadın Anjou Kontunun serflerinden biriyle evlendi. Çocukları, Anjou Kontuna "ait olmalarına" rağmen, dede ve anneannelerinden Marmoutier topraklarını işleme hakkını tevarüs etti. Marmoutier keşişleri, Kontun, kendine ait serfler keşişlerin toprağını işliyor diye toprakta hak talep etmesini önlemek için, serfin çocuklarının Marmoutier toprağını işleme hakkını satın aldı [yani bu hakkı bir ödeme yaparak iptal etti] (Southern, 1967: 101-102).

olarak zikredilmekte ise de (Gies, 1994: 120) bu kavramın yerinde kullanılmadığı muhtemeldir. Erkek olsun kadın olsun, feodal beyin toprağında bağımlı yaşayan bütün serfler bey için çalışmak zorundaydı. Bu, kadın için iplik eğirme, erkek için de taşımacılık ya da tarla sürmek olabiliyordu. Tabiî daha önce de belirttiğimiz üzere kadın erkek köylülerin hepsi her türlü ziraî işi yapıyordu. Bütün serflerin beye ziraî ürün verme yükümü vardı. Ne erkeklerin bey nezdinde kadın ve çocukların yasal vekili olmak anlamında herhangi bir şeyin "reisi" olduğuna, ne de kadın ve çocukların bağımlı olduğuna dair elde hiçbir bulgu yok. Feodal beye karşı mükellefiyetlerde ve vergilerde temel birim hane değil, birey ya da ocak[52] idi (Bloch, 1967: 27-28). Cinsiyete dayalı iş bölümünün mutlaka cinsiyetler arası bir hiyerarşileşmeyi içermeyebileceğini de unutmamak gerekir. Serf kadınların yaptığı işleri beylerin erkeklerinkinden değersiz saydığına dair de hiçbir izlenim yoktur. Toplumda köylülerin tamamı madun sayılmakta idi; hor görülen bedensel çalışmanın kendisiydi. Kilise dışında, kadınların ayrı bir toplumsal zümre oluşturduğuna dair de açık bir kanıt yoktur.

Kadınlara ve evde imalât meselesine geri dönecek olursak, Stuard'ın anlatısının sorunsuz olmadığını belirtmek gerekir. Örneklerinin çoğu İtalya'dandır. "On üçüncü yüzyıl itibariyle" İtalya'nın güneyindeki kentlerde ev içinde köle istihdamının yeniden canlandığını yazmaktadır (Stuard, 1995: 5, 26). Cümleleri, bu dönemden hemen önce İtalya'da köleliğin görece az oldu-

---

52 Burada ocak [İngilizce *hearth*] mecazi anlamda değildir. Bazı vergiler evdeki ocak sayısına göre tarh edilmekte idi (ç.n.).

ğu intibaını vermektedir. Oysa İtalya'da kölelik muhtemelen kurum olarak, zamanla gerilemekte de olsa, var olagelmişti. Ne var ki İtalya'da köleler kadından çok erkek idi (Ennen, 1979: 120). Dahası, Floransa ve diğer İtalyan şehirlerinde zenginlerin evinde barınan köleler iplik eğirme, dokuma ya da tekstil ürünleri imâli değil, hanede yaşayan insanlar için aş pişirme, ev işleri ve dikiş nakış gibi işler yapıyordu (Stuard, 1995: 23). İmalâtta başka tür işgücü kullanılmakta idi. Buna ilâveten İtalya'da cinsiyete göre iş bölümü on ikinci yüzyılda artık iyice yerleşmiş görünmektedir. Bu bilgiler temelinde kadınların yaptığı işleri, köleliği ve hane içi ortamı Stuard'ın yaptığı şekilde kadın üzerinde genel tahakkümle bir saymak akla yatkın değildir.

İskân Faaliyeti

Feodal dönemi niteleyen üçüncü büyük eğilim, iskân faaliyetleri idi. İskân faaliyeti iki yönde ilerledi: biri Batı Avrupa'nın uç ve iç bölgelerinde, diğeri Akdeniz'in doğu kıyısındaki topraklarda. Kilise dışında feodal beyler de bu çabalara yoğun biçimde katılmakla beraber, genel izlenim iskân faaliyetinin daha çok dine ve dinî kurumlara ilginin yeniden canlanması ile bağlantılı olduğudur. Kadınlar hem kilise dışı iskân faaliyetine hem de kilisenin iskân faaliyetine katıldı. Dönemin vakanüvisleri haçlı ordularıyla savaşa giden kadınları kaydetmiştir (Heers, 1962: 126). Burada Avrupa'nın içindeki iskânı inceleyeceğiz.

Avrupa'daki iskân süreci üzerine çok şey yazılmıştır: örneğin, Bloch (1966), Duby (1962 ve 1974), Gans-

hof ve Verhulst (1966), Kroebner (1966), Pounds (1974). Bu yazarların tümü üç aşağı beş yukarı aynı şeylerden bahsetmektedir: 1075 ve dolaylarında ormanları temizlemeye, nehirleri düzene sokmaya ve bataklıkları kurutmaya yönelik muazzam bir hareket başladı. Kuzey Fransa, Felemenk ve Hollanda'da başlayan bu faaliyet Paris havzasına, Loire vadisine, Garonne'u çevreleyen kırsal bölgeye, Lombardiya'ya, Kuzey ve Doğu Almanya'ya yayılıp, Alçak Ülkeler'de denizden arazi kazanmaya kadar vardı (Duby, 1962: 154). İspanya'ya da yayıldı (Kroebner, 1966: 66). Toulouse, Güneybatı İngiltere, Normandiya (Duby, 1974: 206) ve Languedoc'ta (Le Roy Ladurie, 1962: 23) ıssız araziler şenlendi.

Bu çabaları zorlayan bir etken nüfus baskısıydı. Bazı köylüler kendi inisiyatifleriyle köyün kapatılmış alanlarının kıyısındaki ağaçlıkları çalılıkları temizledi. Beyler de iskân çabalarının yönetimini üstlendi (Duby, 1974: 200, 206; 1962: 150). 1150'den önce İngiltere'de ormanlık arazilerin temizlenerek kullanıma açılması hemen tümüyle beylerin teşvikiyle gerçekleşti; bununla beraber köylülerin köyün çeperindeki ıssız toprakları "azar azar yutmasının" da iskân sürecine katkısı az olmadı (Miller ve Hatcer, 1978: 33). Orman temizlemek için bazen köylüleri uzak mesafelere nakletmek gerekmekte idi. Örneğin, on ikinci yüzyılda iki yüz bin Alman iskâncı Elbe nehrinin doğusuna taşındı (Duby, 1973: 206). Feodal beyler, köylüleri ormanlık arazileri tarlaya ve otlağa dönüştürmeye cezbedebilmek için toprak kiralama koşullarında, kişisel statü konusunda ve kendi beylik haklarından tavizler verdi (Ganshof ve Verhulst, 1966: 294). Bu tavizlerden bazısı araziyi korunak hâline getirmek (araziyi haçlarla çevirerek yerle-

şikleri saldırıdan korumak); bir günü aşan askerlik yükümünden (sözlü ya da yazılı anlaşma ile) muaf tutmak; kabahatlere verilen para cezalarında indirim; *talia* ve *tolta*'dan[53] muafiyetti (Duby, 1974: 185-186). Bu imtiyazlar köylü delikanlılar için, özellikle toprak kiralamaya veya evlenmeye imkânı olmayanlar için cazipti. Mirasa konma ya da evlenme umudu olmayan köylü kadınlar için de cazipti (Pounds, 1974). İspanya'da yeni kentlerin kurulmasında ve eski kentlerin yeniden iskânında kadınların önemli rolü oldu. Bu kentlerde kadınların hakikî yasal ve iktisadî gücü vardı. "Orta Çağın başlarından itibaren İspanyol kadınlar, iktisadî alanda ve cinsel yaşamda erkeklerle eşitti" (Costa, 1989: 89). Evli, dul ya da bekâr olsun, kadın mülk sahibi ve varis olabiliyordu. Çoğu evlenmekte idi. Bazı kadınlar miras yoluyla kent beyliği bile devraldı. Onuncu ve on birinci yüzyıllarda toplulukların ayrıcalıklarını yabancılara karşı savunmakta etkin oldular. Statüsü düşük ve yüksek çeşitli malların ticaretini yapmakta idiler (Dillard, 1984: 13, 23-28, 30, 48, 148, 165, 169; Costa, 1989: 89).

Kilise dışındaki beylerin iskân faaliyetine girişmelerinde temel saik gelir artırmaktı. İskân edilenlerin adlî işlerinden ve dayattıkları harçlardan kazanç sağlıyorlardı. İskân faaliyetinde manastırlar da gayet faaldi. İskânı bazen feodal beyler ile rahiplerin işbirliği ile yürüttüğü oluyordu. Beylerle manastırların ortak çalışmasının bir nedeni, faaliyete itibar sağlama ve masrafları karşılama gereği idi (Duby, 1973: 207). Diğer bir saik ise iş gücüne

---

53 *Talia* ve *tolta* takriben 1090 yılından itibaren feodal beylerin köylünün tasarruf ettiği ürüne saldığı keyfî vergilerdir. (George Duby *The Early Gowth of the European Economy: Warriors and Peasants from the Seventh to the Twelfth Century*, 228. s.) [ç.n.]

hâkim olma gereği idi. Bu bağlamda Cisterciensler[54] özellikle faydalı oluyordu zira bunlar, "kime bağlı olduğu belli olmayan [insanların bulunduğu] geniş arazileri düzene sokuyorlardı; ... bunların *conversi*[55] sistemi [*conversi*lere] kolayca savunmada ve saldırıda kullanılabilecek askerî bir nitelik kazandırabiliyordu" (Southern, 1977: 261). Cisterciens programının amacının kısmen köylü sınıfını sistemle bütünleştirmeye yönelik olduğu öne sürülebilir. Cisterciensler keşiş olmayanların da manastırda çalışmasına imkân veren sistemi 1075 ve 1095 arasında Schwaben'de ve Alsace'da köylülerin ayaklanması üzerine kurdu. Kilise reformları da bir yandan dindar aristokratları yoksul ve mütevazi insanlara yakın göstermeye çalışmakta idi (Leyser, 1968: 45).

Issız bölgelerin iskân faaliyetine tüm manastır tarikatları katıldı. Bazı iskân örneklerinde bir sistematik görülememektedir. Anger'deki Saint-Laurent de Tertre ve İngiltere'deki Markyate gibi ıssız mıntıkalara münzevi dindar kadınların erkeklerin yerleşmesi böyle idi (Elkins, 1988: 22, 30). Buna mukabil Cisterciensler çalışkan ve örgütlüydü. Bunların iskân faaliyeti Aziz Benedikt'in koyduğu kuralları yeniden diriltmeğe yönelik bilinçli çabanın bir unsuru olması hasebiyle, özgüldü. Bu kurallar kadim zamanlarda (güya) yaşanmış olan sade hayata ve riyazete dönüşü amaçlıyordu. Cisterciensların "... tabiatın bağrında yoksulluk içinde, kar-

54 Bir Hıristiyan tarikatıdır. İngilizce *Cistercians*. Cisterciens tarikatını kuran keşişler Fransa'nın Burgogne ilinde Molesme'deki manastırlarından baş rahipleriyle birlikte 1098'de ayrılarak tarikatın ilk manastırlarını Cîteaux (Latince Cistercium) denilen bir bataklık yörede inşa etti (ç.n.).

55 *Conversi* Cisterciens manastırlarında yaşayıp manastır işlerini gören, okuma yazma bilmediği için keşiş olamayan müstahdemlerdi (ç.n.).

deşlerin [kol] emeğiyle geçinmesi" gerekiyordu (Koebner, 1966: 76). Bu yüzden Cisterciensler yerleşmek için ücra bölgelere, Kuzey İngiltere'nin ormanlık ve bataklık kesimlerine, Fransa'nın Bask kıyılarına, Alplerin ve Vosges'nin vadilerine ve Almanya'nın doğu sınırına yöneldiler (Thompson, 1966, II: 611).

Cistercienslerin yaymaya çalıştığı ve kilise dışındaki çoğu tarihçinin benimsediği tablo budur. Berikiler 1970'lerin ortalarına değin Cistercienslerin Orta Çağdaki iskân faaliyetini on dokuzuncu yüzyılda ABD'nin batı bölgelerini iskân eden öncülerinkine benzetmekte idi (Berman, 1988: 7-8). Bir grup keşişin topluluklarını terk edip sıkı çalışma, talih, tutum ve tanrısal esin sonucu ıssız bölgeleri üretken kılma imgesi, bazı yerlerde ve zamanlarda gerçekleşmiş olabilir. Fakat genelde işin içyüzü epey farklı idi. Bir kere, kol işleri aristokrat koro keşişleri tarafından değil, giderek daha çok manastır müstahdemlerince[56] yapılıyordu.[57] Cisterciensler diğer tarikatlara kıyasla dışardan daha çok insan istihdam etmekteydi (Lekai, 1977: 334). Bunlar genelde hayatı boyunca Aziz Benedikt'in kurallarınca yaşayacağına ve ihtiyaç duyulduğunda gereken işleri yapacağına dair manastırla anlaşma yapan köylülerdi. Sonunda Cisterciens manastırlarında bedenî işlerin tümü müstahdemlerin omuzlarında kaldı.[58] Müstahdemler malikânelerdeki nüfus faz-

---

56 Metinde bu müstahdemler keşişlerin ifadesi ile "keşiş olmayan kardeşler" (*lay brothers*) diye geçmektedir (ç.n.).

57 "Koro keşişi" tabiri (*choir monk*) manastırda dinî merasim ve fikrî çalışma yapan keşişleri ifade etmektedir. Koro keşişi kelimesi keşişlerin her gün belirli saatlerde ilâhi okumasındandır (ç.n.).

58 "...diğer keşiş tarikatları, angaryaların çoğunu yapmak üzere köylülerden yeminle cemaate *conversi* yani hizmetkâr kabul ederken ... yalnızca Cisterciensler *conversi* işgücüne manastırın bütün işlerini yaptırma ilkesini

lasından ya da talepleriyle nefes aldırmayan beylerden kaçan köylülerden devşiriliyordu (Lekai, 1977: 338).

Cisterciens Kuralının[59] IX. maddesi uyarınca, bir Cisterciens manastırının kurulabilmesi için, hazırda manastır binası bulunan bir yere on iki keşişin gitmesi gerekir (Lekai, 1977: 448). Bu kural keşişlerin, bunları yücelten tarihlerinde iddia edildiği gibi ıpıssız yerlere gitmediklerini, tersine finansmanı sağlanarak belirli bölgelere görevli gönderildiklerini göstermektedir. Bir manastır kurmanın maliyetini üstlenmek, hamiye hatırı sayılır itibar kazandırmakta idi. Bununla beraber dindarlık, açıkgöz ticarî akılla harmanlanıyordu: manastıra ait kurumlar, kurucunun ve varislerinin kontrolünde kalmakta idi. Kurucu, gelirlerin bir kısmını almakta idi. Müminlerin manastıra armağanları, mirasla bıraktığı varlıklar ve bağışları arttıkça kurucunun eline geçen gelirler muazzam miktarlara varabiliyordu (Thompson, 1966, II: 654).

Cistercienslerin iskân faaliyeti hatırı sayılır bir yazına konu olmuştur. Cistercienslerin iskân çabalarının feodal düzende kimi kadınların (rahibelerin ve köylü kadınların) toplumsal konumu üzerindeki (büyük ölçüde olumsuz) etkisi ise pek incelenmemiştir. İskân dinî reformlarla çok bağlantılı olduğundan önce on birinci ve on ikinci yüzyıllarda dinsel canlanmada rahibelerin konumunu incelememiz gerekir.

Feodal dönemde kadınların dinsel faaliyetlerinin gölgede kaldığı öne sürülmüştür (McNamara ve Wemp-

---

benimsemiştir ... bu ilke ile iskân için gerekli işgücünü temin edebiliyor idiler ... [fakat] Cisterciens yerleşim bölgeleri, başlangıçta hedeflenenden çok farklı bir hâl aldı" (Koebner, 1966, I, 76-77).

59 Altıncı asırda Aziz Benedikt'in yazdığı, manastır hayatına ilişkin ilkeler içeren kitap (ç.n.).

le, 1977). Buna kanıt olarak on birinci yüzyılda rahib'e manastır sayısındaki azalma gösterilmiştir (Schulenburg, 1989: 263). Diğer bir kanıt, manastır başrahibelerinin yetkelerinin başrahiplerinkine tabi olmasıdır. Bazı rahibe manastırlarının (örneğin, Marcigny'ninkinin) önceki bağımsızlığını ve kendi işlerini yönetme yetkesini yitirdiği doğrudur (Southern, 1970: 310, 110). Bazı rahibe manastırları (örneğin, Ronceray), prensipte rahibeler tarafından seçilen başrahibeler tarafından idare edilmekteydi. Ama gerçekte bu seçimlere Kilise ve manastır dışından kişiler (kadın erkek) müdahale etmekte idi (Verdan, 1976: 255, 257).

Veriler rahibe manastır sayısının on birinci yüzyılda azalıp bu eğilimin on ikinci yüzyılda tersine döndüğünü göstermektedir.[60] Fransa'nın kuzeyinde on ikinci yüzyılda rahibe manastırlarının sayısı çok arttı (Duby, 1983: 89). Bu bölgede "...siyasî koşullar, manevî olduğu kadar maddî düzlemde de genişlemelerine el verdi" (Verdon, 1976b: 248). Dahası kadınlar o dönemde dinsel reformlarda öncü rol üstlenmiş görünmektedir. Örneğin 1100 dolaylarında Aziz Augustin tarikatlarının kurulmasında ilk adımı, Moselle Kontuna hizmet eden bir şövalyenin dul eşi Benigna atmıştır (Ennen, 1979: 123). Praemonstratens tarikatına 1118 ve 1150 arasında Kuzey Fransa'da ve Felemenk'te 10000'i aşkın kadın ka-

---

[60] Bolton'a göre (1976: 142) rahibe manastırları bütün feodal dönem boyunca az sayıda kalmıştır. Penelope Johnson (1991: 173-174, 22. dipnot), rahibe manastırlarının keşişlerinkinden sayıca daha az ve daha fakir, fakat ekseriya daha büyük olduğunu ileri sürmektedir: "nitekim finansal sorunlarının kaynağı bunların büyüklüğü idi". Bruce Venarde keşiş manastırlarının ekseriya çok küçük (kimi zaman 3 ya da 4 keşişten ibaret) olduğunu, buna mukabil birçok rahibe manastırında 100'ün üzerinde rahibe barındığını belirtmektedir (Vernarde, 1997: 181).

tıldı (Southern, 1970: 313-314). 1100 ile 1250 yılları arasında Almanya'da rahibe manastırlarının sayısı 150'den 500'e yükseldi (Ennen, 1979: 125).[61]

Keşiş ve rahibelerin bir arada yaşadığı topluluklar on birinci yüzyılda yok olduktan sonra fikirde ve uygulamada yeniden canlandı. Fontevrault'daki karma topluluğu hep bir başrahibe yönetegeldi (Verdon, 1976b: 255). O tarihlerde kurulan başka karma topluluklardan Praemonstratenslerde rahibeler bir başrahibin denetimi altında idi (Southern, 1970: 313). İngiltere'de Ghilbertinelerin ikili karma manastırlarını başrahipler ve başrahibeler yönetmekte idi (Elkins, 1988: 81).

Rahibelerin keşişlere kıyasla dezavantajları ne olursa olsun, sayıca geride değillerdi. Dışarıdan sistematik bir tahakküme de maruz görünmüyorlardı. Rahibelere kilise içinden ve dışından verilen destek çok sağlam olmasa da, soylu kadınlar için rahibelik düşünülecek bir yaşam seçeneği idi.[62] Kadınların bir kısmı dünyevî gailelerden çekilmek (Verdon, 1976a: 254) ya da evlilikleriyle ilgili sorunlardan kurtulmak için bu yola girmekle birlikte (Duby, 1983: 89) feodal dönemde rahibelerin gerçek ruhanî ve manevî yetkesi olduğu belirtilmektedir.[63] Bu kudret, toplu ayin düzenleme yetkisinden farklı bir şeydi. Bu daha ziyade rahibelerin içinde yaşadıkları, tanındıkları ve dinî ayin yaptıkları toplulukların gözü önünde olmalarından kaynaklanıyordu. Yağmur duası-

---

61 Venarde de benzer bir sav öne sürmektedir: Marcigny ve Comps'un kurulması rahibelerin yeniden önem kazanmaya başladığını işaret etmektedir (Venarde, 1997: 50-51).

62 Feodal dönemde hem rahibeler hem de keşişler hemen her zaman soylu sınıftan idi. Erkek olsun kadın olsun manastırların başına getirilen ekseriya tanınmış ya da zengin ailelerden biri oluyordu (Power, 1964: 42).

63 Günümüzde bilimsel ya da entelektüel otoritenin itibar gördüğü gibi.

na çıkarken olsun, iktidarını suiistimal eden eşrafa karşı hak ararken olsun rahibeler yetkelerini manastırlarının ya da yöre halkının maddî çıkarları için kullanmakta idiler (Johnson, 1991: 59-60). Kısmen tarikatın saygınlığından birçok rahibe Cisterciens keşişlerini örnek alarak ıssız yörelerde tarım yaparak sade bir hayat sürmeye yöneldi. Buna rağmen, "Cîteaux'nun kurucularının yeni bir keşiş tarikatı kurmaya, hele bir Cisterciens rahibe tarikatı kurmaya niyeti yoktu" (Lekai, 1977: 347).[64]

Bununla beraber rahibeleri dışlamak olanaksızdı. Molesme'deki reformlar kurumlaşıp Cîteaux kurulduktan[65] hemen sonra Molesme ve Cîteaux'daki keşişlerin karılarını ve kadın akrabalarını barındırmak üzere Jully ve Tart'ta rahibe manastırları açıldı. Kural uyarınca kadınlar dışlanmakta ise de tarikata göre rahibeler

> "..Cisterciens ailesinin fert[ler]idir... [ve] Umumi Meclis'ten yasal icazet alınmamışsa bile, Cisterciens rahibe manastırlarının sayısı çoğalmaya devam etti... Cisterciens başrahipleri bu kurumlara kişisel olarak yardım ve bunları teşvik etmekte idi ... [örneğin] ... Tart baş rahibesi, Burgogne'da Cisterciens rahibe manastırlarını örgütlemek için önayak oldu" (Lekai, 1977: 347-348).

Cisterciens keşişleri manevî kurtuluş için bedenen çalışmayı vaaz etmişse de aslında köylü (*conversi*) işgücünü kullanmakta idi. Buna mukabil ıssız bölgeleri is-

---

64 Esasında Cisterciens tarikatı görünürde kilisenin kadın düşmanlığını daha yüksek bir düzeye çıkardı. Cisterciens Yasasının XVII. ve XVIII. maddelerine göre kadınlar hangi gerekçeyle olursa olsun Cisterciens manastırlarına giremez, burada ikamet edemez ve misafir olarak kabul edilemezdi (Lekai, 1977: 449).

65 Cisterciens keşişlerinin ilk manastırlarını kurduğu yer Cîteaux idi. Molesme bu keşişlerin ayrıldığı manastırdır [ç.n.]

kân etmede hem sözde hem eylemde rahibeler ön sırada yer aldı. Lekai (1977: 349) ve McDonnell (1969: 107) Tournaili Herman adında o devirde yaşamış bir Benedikt keşişinden alıntı yapmaktadır. Tournaili Herman Cisterciens rahibelerinin[66] Cisterciens keşişlerinin ülküsüne öykündüğünü anlatmaktadır. Rahibeler, iplik eğirme ve dokuma gibi "kadın işlerinin" yanı sıra tarla işlerinde de çalışıyordu: toprak kazma, ağaç kesme, ağaçları kökünden sökme, dikenleri temizleme vs. Bu gözlem 1150 yılına aittir. Yazışına bakılacak olursa (tek bir vakadan ziyade, olağan bir uygulamadan bahsetmekte gibidir) Tournaili Herman Cisterciens rahibelerini Kuzey Fransa ve Bourgogne bölgelerinde birkaç sene iş başında görmüş olmalıdır. Kısaca bu rahibeler tarikat tarafından resmen tanınmamakla ve bu yüzden öşürden muaf tutulmamakla birlikte Cisterciens kurallarına etkin bir şekilde riayet etmekteydi.

Feodalizmde iskânın ıssız bölgeleri temizleyip insan yerleştirmenin dışında bir boyutu daha vardı: mevcut meskûn mahallerin "ıslahı" (Wallerstein, 1992: 584). 1130 itibariyle hem haçlı tarikatları (Tapınak Şövalyeleri ve Hospitaliyeler) hem de Cisterciensler Midi'ye [Güney Fransa'ya] yerleşmiş bulunuyordu (Lewis, 1987: 61). Güney Fransa'da Cistercienslerin eline geçen toprakların keşişler gelmeden evvel zaten ekildiği anlaşılmaktadır. Bunlar verimsiz değildi; olsa olsa parsellene parsellene "kazançsız" hâle gelmiş arazilerdi (Berman, 1986: 11-12).

Başlangıçta manastırlara arazi (ve beraberinde araziyi işleme hakkını) bağışlayanlar düşük rütbeli soylu-

---

66 Her ne kadar tarikat bu rahibeleri resmen Cisterciens sıfatı ile tanımamakta ise de, bu çağdaş yazar rahibeler için bu sıfatı kabul etmiştir.

lar, yani şövalyeler idi. Bu mülkler başlangıçta bölük pörçük iken, nakitle toprak satın ala ala tedricen birleştirildi. İki tür işlemde de topraklar, oradaki kiracılar ve bunların (miras bırakılabilir) işleme hakları ile birlikte Cistercienslere devrediyordu. Cisterciensler tarikatın kuruluş ilkesine göre kira (yani öşür) almadan geçindiklerinden keşişlerin bu kiracılara ihtiyacı yoktu. Çözüm kiracıları dağıtmaktı.

Eski kiracıların bir kısmı Cisterciens çiftliklerinde[67] *conversi* yani müstahdem olarak görevlendirildi ise de, birçoğu için bu değişim bir araziyi babadan kalma işleme hakkını yitirmek demekti (Berman, 1986: 53). Atılan eski kiracılardan bir kısmı Toulouse civarında Cluniacların ve Hospitaliyelerin kurduğu "tasarlanmış köylere" (*sauvetés*),[68] ya da "uzaktan" gelen göçmenleri çekmek için Toulouse kent surlarının hemen dışına kurulmuş olan köye gitti (Mundy, 1954: 4). Bazısına önceki beyleri arazilerinde ömür boyu intifa hakkı verdi (Berman, 1986: 59).

Cistercienslerin Güney Fransa'daki iskân faaliyeti köylü erkeklere manastırda müstahdem olarak çalışma seçeneği sunup bunu kadın ve çocuklara sunmadığından manastır arazilerinden çıkarılanlar arasında kadın ve çocukların sayısı yükseldi. Köylerin boşaltılmasının asıl sıkıntısını bunlar çekti. Güney Fransa'da soylular kentlerde ticarî faaliyetlerini geliştirmiş olmakla beraber, bölgede kentlerin sanayi alt yapısı henüz gelişmediğinden Cistercienslerin Güney Fransa'daki faaliyeti sonuçta topraktan koparılmış bir köylü sınıfı yarattı (Fransa'nın gü-

[67] Manastırların gıda madde ihtiyacını sağlayan ve manastırın mülkü olan çiftlikler (ç.n.).

[68] Bunlar çevredeki beylerin saldırmamayı taahhüt ettiği korunaklardı (ç.n.).

neyindeki kentlerde deri ve dokuma iş kolları, daha sonraları işçi masedebilecekti) (Lewis, 1984: 67). Köylü kadınlar Cisterciens rahibe manastırlarında da müstahdem olamıyordu. En azından bu dönemde Cisterciens rahibeleri müstahdem çalıştırmamakta idi.

Aslında bu bölgede Cisterciens rahibeleri de Cisterciens keşişlerinin gasp eylemlerine uğramış görünmektedir. Bir görüşe göre Cisterciens rahibe manastırlarının Umumî Meclise kabul edildikleri 1190 tarihinden evvel resmen manastır olarak mevcut oldukları ileri sürülemez (Thompson, 1978: 227-251). Öte yandan tek bir tarikatın belgelerine bakmak yerine bölgeye ait belgelere baktığımızda rahibe manastırlarının ekseriya keşiş manastırlarından önce kurulduğu hemen hemen kesin gibidir (Berman, 1988: 43).

On birinci yüzyılda Güney Fransa'da nispeten az sayıda rahibe manastırı kuruldu (Verdon, 1976b: 130). Bununla beraber Berman Güney Fransa'daki yerel belgelere dayanarak on ikinci yüzyılda Cisterciens rahibelerine ait en az üç manastır bulunduğunu tespit etmiştir. Bunlar Nonenque, Lespinasse ve Le Vignogoul idi. Bunlara ilâveten Narbonne ve Montpellier yakınlarında ve Provence'da da çeşitli Cisterciens rahibe toplulukları bulunmaktaydı. Bu rahibe manastırları muhtemelen başlangıçta Fontevristlerin karma manastır örneği üzerine kurulmuştu.[69] Bunlar daha sonraları Cisterciens kurallarına tabi oldu. Başlangıçta rahibe manastırları yerel manastırlar üzerinde Bourgogne menşeli reformlardan[70]

---

69 Fontevristler, Fransa'da Fontevraud 'da (Fontevralt'ta) 1110'da kurulmuş tarikat (ç.n.).

70 Kastedilen Cisterciens tarikatının kuruluş ilkeleridir. Burgogne tarikatın kurulduğu ildir (ç.n.).

daha etkili idi. Bu manastırlar sonunda Cisterciens keşiş manastırlarına dönüştü (Berman, 1988: 45).

Yukarıda zikredilen üç rahibe manastırını keşiş manastırlarının devraldığı anlaşılmaktadır. Bunun nasıl olduğuna dair kayıtlar yetersizdir; nedenlerin iktisadî olduğu çıkarsanabilir. Önce belirtildiği gibi Cisterciens-lerin hububat çiftliği olarak kullandığı arazilerden bir kısmı nakitle satın alınmıştı. Naktin kaynağı tam bilinmemekle birlikte kısmen hayvancılıktan sağlanmış olabileceği öne sürülmektedir (Berman, 1986: 40). Hayvancılık işi, daha küçük manastırların arazilerinin ilhakına yol açmakta idi. Burada önemli olan "[el konma] tehlikesine kardeş rahibe manastırlarının otlak haklarının en çok maruz" kaldığıdır (Berman, 1986: 94). Cisterciens keşiş manastırları, otlakları rahibelerin arazilerinden gasp etmekte idi. Bu arazilere somut olarak nasıl el konduğu belli değildir; ancak tarikatın rahibeleri resmen tanımaması ilhakı muhtemelen kolaylaştırmakta idi. Rahibe topluluklarının akıbeti ise bilinmemektedir.

Genel tabloya baktığımızda Cisterciens-lerin Güney Fransa'daki iskân çalışmaları sonucu köylüler, özellikle de köylü kadın ve çocuklar mütevazı geçimlerini yitirip toplumsal konumda ve refah düzeyinde gerilemekle kalmadı. Bunun yanı sıra rahibeler ve soylu kadınlar da Güney Fransa'daki dinsel projedeki ve iskân projesindeki konumlarını ve bölgede ellerinde bulunan iktisadî varlıklarını yitirdi. Rahibe manastırlarının Cisterciens keşiş manastırlarının lehine uğradığı kayıplara bakarak rahibelerin keşişlere göre durumlarının kötüleştiğini söyleyebiliriz. Bu mülk talanı rekabeti azaltıp Cisterciens-lere mülklerini takviye etme imkânı verdi. Cisterciensler işgücü olarak bekâr *conversi* istihdam etmekte

idi. Bu sayede keşişlerin *conversi*lere, üretim yapmayıp baba eline bakan kişileri (örneğin çocukları) da geçindirecek bir ücret vermesi gerekmiyordu.[71] Bu da satılabilir tarımsal artığı arttırmakta idi.

Bu Bernan'ın kurgusudur ve bu hâliyle akla yatkındır. Fakat akla Cistercienslerin manastırlarının civarında işgücü sağlayabilecekleri köyler kurmak yerine neden *conversi* çalıştırdığı sorusu gelmektedir. Yukarıda değinildiği gibi, kadın ve çocuklar feodal *demesne*de çalışmayan muhtaç insanlar değildi. Üstelik köylülerde Cistercienslerin projesine öylesine hevesli destek vardı ki köylü kadınların projeye katılabilmek için evlenmekten feragat ettiği bile oluyordu (Leyser, 1968: 45).

Akla yatkın bir yanıt şudur: Cistercienslerin işlevi ormanları temizlemek gibi basit iktisadî bir amaç değildi (temizlemekle neden ya da kimden kurtuluyorlardı ki?). Bunların işlevi toplumsal barışı korumaktı. Diyelim ki serfleştirmeye ya da beylerin keyfî vergilerine karşı toplu bir direnme oldu. Bunu bastırmanın bir yolu topluluğu dağıtıp yeniden kurmak, ya da bir yere sürmekti. Cisterciensler bir adım daha gitti; toplulukları parçalayarak dağıttı. Cisterciens tarikatı erkek müstahdem (*lay brothers*) istihdam edip kadın müstahdem (*lay sisters*) istihdam etmemekle fiilen toplumun kadınlardan oluşan yarısının iktisadî gönenci ve toplumsal konumu aleyhine diğer yarısının yani erkeklerin iktisadî ve toplumsal güvenliğini ve konumunu yükseltti. Ka-

---

71 Bu son hususu Berman etraflıca anlatmaktadır (1986: 79-86). Berman hayvancılıkta fazla işgücüne ihtiyaç duyulmadığını belirtmektedir. Her hâlükârda *conversi* kullanmak, Cisterciensların mülklerinde çalışanlar dışında kimsenin tahıl tüketmemesi demekti. Cisterciensların çok maddiyatçı ve hesaplı işletmeci rolleri üzerine Constance Bouchard'e (*Holy Entrepreneurs*, 1991) bakınız.

dınların kurumlarına girmesini engelleyerek Cisterciensler bir yandan kadının değersiz olduğu anlayışını vurgulayıp kadını toplumsal saygınlıktan yoksun bırakmakta; öte yandan önce de gördüğümüz üzere, iktisadî faaliyetleri ile de kadınları toplumun kıyısına itmekte idiler. İhtimal feodal sistem toplumsal cinsiyetçi bir oluşuma en fazla burada yaklaştı.

Dinsel canlanmanın farklı sınıflardan kadınlara etkisi de farklı oldu. İskân faaliyetinin etkisiyle köylüler daha çok Hıristiyanlaşınca köylü kadınları herhâlde köyün manevî hayatındaki yerlerini yitirdi.[72] Öyle ise köylü kadınların feodal dönemde konumunun gerilediği alan dinsel alandır. Toplumun dinsel hayatında etkilerini yitirdiler. Avrupa'nın çok tanrılı [*pagan*] dininde kadınların toplumsal konumları çok daha yüksekti. O dinde kadınlar bunun rahibesi oluyor idi; hayırlı ve şerir amaçlarla büyü yapardı; köyün dirliğini korurdu (Fossier, 1982: 62-66). Hıristiyanlık ise köylü kadınlara herhangi bir dinsel rol tanımıyordu. Rahiplerin evlenmesi yasaklandıktan sonra bir kısım köylü kadınlara rahip karısı statüsü de imkânsız hâle geldi (Bloch, II, 1961: 345). Bunun anlamı, manastırlarda kadın müstahdemlere verilen son derece sınırlı vazifeler dışında köylü kadınlar (köylü erkekler değil, köylü kadınlar) manevî bir nüfuz kullanabilecekleri dinî ya da kurumsal mevkiden mahrum edildi.

On birinci yüzyıl erkeklere kıyasla soylu kadınlar açısından kutsallığa erişmenin güçleştiği bir dönem idi ise, on ikinci yüzyılda bu eğilimin tersine döndüğü id-

72 Bunun ardındaki temel saik halkı bastırmaktı. Hıristiyanlık önceki çok tanrılı dinlerden bile daha çok "efendilerin dini" idi. Köylülere telkin edilen, ölümden sonra mükâfatlandırılmak için baskı ve sömürüye boyun eğmekti (Dockès, 1982: 215).

dia edilebilir. Güney Fransa'yı hariç tutacak olursak, on ikinci yüzyılda iskân hareketi ve dinsel ıslahat hareketleri dindar kadınlara yeni imkânlar açmış gibidir. Manastır başrahibelerinin idareci konumu hiçbir zaman tümüyle yok olmamıştı. Hatta Fontevrist hareketi bir başrahibe tarafından yönetilen karma manastır geleneğini yeniden canlandırdı. Papa VII. Gregor reformu rahibelerin belirli mekânlara kapatılmasını kesin olarak vazetmişti. Rahibeleri kapatma emri on birinci yüzyılda uygulanmış ya da uygulatılmış ise de, on ikinci yüzyılda bu emrin hükmünün zayıflayıp sadece Kilisenin bir ideali (hatta Kilisede tartışma konusu) durumuna düştüğü anlaşılmaktadır. Dinî reform hareketi adına harıl harıl yabanı uygarlaştırmakla meşgul olan Cisterciens rahibeleri elbette ki kapatılmaya gelmezdi. Lekai'nin zikrettiği belgeler kapatma kuralının göz ardı edildiğini göstermektedir. Bir başrahibin denetiminde çalışan (dolayısıyla muhtemelen daha kısıtlı olan) Praemonstratens rahibeleri bile hastalarla ve fakirlerle ilgilenmekte idi (Smith, 1978: 175-178). Demek ki toplum içinde bir rolleri vardı ve toplum içinde görünüyorlardı. Kilise büyüklerinin kadın hakkında telkin ettikleri ukalâlıklar ne olursa olsun, bu geleneksel dinsel kurumlarda rahibelerin kendilerini rahiplerin kifayetsiz birer gölgesi olarak gördüklerine dair, ya da kendilerini "... Tanrı'nın nizamında eşitlik ülküsünü... [paylaşan] rahibe ve rahiplerin ortaklaşa kuvvetine" (Johnson, 1991: 266) katılımcı olmaktan daha önemsiz hissettiklerine dair bir belirti yoktur.

1150-1250: Feodal Sistemin Doruğu ve Çöküşü

Başarı, başarının mayası imiş. On ikinci yüzyılın ikinci yarısında saydığımız toplumsal eğilimler, yani soya da-

yanan asalet, serfleştirme ve iskân faaliyeti genişleyerek feodal ekonomi hummalı bir gelişmeye girdi. İskânın dolaylı bir sonucu kentlerin büyümesi idi. Bu serfliğin çözülmesi ve feodal beylerin iktidarının zayıflaması yönünde bir etki yaptı.

Yaygın kanının aksine, kentler hiçbir zaman tamamen sönmemişti. Bununla beraber Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Batı Avrupa nüfusunun çoğu için kentsel yaşamın önemi giderek azalmıştı. Kentler belki bir tek askerî açıdan önemini yitirmedi (van Werveke, 1965: 5-13). Yukarıda değinildiği üzere, daha on birinci yüzyılda kent yaşamının yeniden canlandığına dair emareler vardır. On ikinci yüzyılın ortaları itibariyle kentlerin gelişmesinde yeni bir yükselme bu sefer yeni kentlerin kurulmasıyla göze çarpmaktadır. Bu eğilimi üç şey besledi. İlki, aristokratların tüketimindeki artıştır (Duby, 1988: 183). Verasetin atadan anadan füruğa (çocuklara) geçmesi, kölelerin ve serbest köylülerin serfleştirilmesi, arazinin iskânı ve ıslahı arazinin değerini ve kiraları artırıp toprak sahiplerinin ve toprağı işleyenlerin gelirlerini ve tüketimlerini artırdı (Boissonade, 1927: 239). İkinci olarak, özellikle Güney Fransa'da, soyluların şehirlerde imalât (dokuma ve dericilik) tesis etmesi köylerden doğru yoğun bir nüfus hareketine ve kentsel nüfusta artışa yol açtı. Neticede rahiplerin ve feodal beylerin şarap, hububat ve hayvan üretimi arttı (Lewis, 1984: 63, 67). Üçüncüsü, feodal beyler ile manastırlar arasındaki rekabet yeni kentlerin kurulmasına yol açtı.[73]

---

[73] Feodal dönemde kentlerin büyümesine ilişkin daha geleneksel kuramlar için Henri Pirenne'ye (1933), özellikle ikinci bölüme, ya da Hibbert'e (1953) bakınız.

Manastırların temel iktisadî faaliyeti tarımdı. Tarımsal artığı pazarlama gereği bunları ticarete de sevk etti. İki tür pazar kurulmakta idi; haftalık ve yıllık. Manastırlar her iki tür pazarı düzenlemekte idi. Ödemelerin nakitle yapılmasında ısrar ediyorlardı; kredi verilmiyordu, takas yasaktı. Bazı manastırlar pazar kasabalarına sahip olmamakla birlikte bunları kontrol etmekte idi:

> "Kendi pazarlarına sahip olmayan manastırlar yakın pazarlarda haller ve ardiyeler kurdular ... gemi seyrüseferine elveren bir ırmağın kıyısında kurulu manastırın konumu imkânlarını artırmakta idi... Bununla beraber, bundan yoksun olan manastırlar da, kendi kasaba panayırlarının sunduğu değerli ayrıcalıklardan faydalanmakta idi" (Thompson, 1966, II, 631-633).

Dahası,

> "Manastırlar tarlalarından ya da bağlarından uzanan ya da pazarlarına ulaşan büyük kara yollarında geçmelikten muaf tutulmak için çaba harcamakla kalmamış, pazarlarının olduğu semtlerde belli malların ticaretinde tekelleşmenin yollarını da aramıştır" (Thompson, 1966, II, 635).[74]

Manastırların üretimi şarap başta olmak üzere tuz, et, bira, sair gıda maddeleri, hayvan, deri mamulleri ve dokumayı kapsıyordu. Tabiatiyle bu, manastırların son derece güçlendiği ve iktisaden feodal beyleri tehdit edebildiği anlamına geliyordu. Arazinin çoğunun manastıra ait olduğu yörelerde manastırınki dışında pazar kurul-

---

74 Güney Fransa'daki Cisterciensler burada da göze çarpıyor: üretimleri üzerinden kira ödemiyor, vergi ya da öşür vermiyor, mallarını naklederken çok az geçmelik ödüyor, ve pazar harcı ödemiyorlardı. Bu son ikisi en azından başlangıçta feodal beylerin verdiği imtiyazlardı (Berman, 1986: 82).

ması mümkün değildi. Bu durumda beyler ya mallarını ilkin manastıra satmak, ya da manastır pazarını veya pazarlarını kullanmak için harç ödemek zorunda idi.

Her ne kadar feodal beyler, tarikatlar bataklıkları kurutmak vs. üzere ıssız bölgelere seferber olduğunda bunlara arazi bağışlamaya ve manastırları geçiş resminden muaf tutmaya razı olmuşsa da, keşişler manastırın denetimindeki pazarlarda beyin artık ürününün satışında onunla rekabete girerek potansiyel gelirlerine ortak olunca işin rengi değişti. Beyler açısından sorunun çözümü kendi pazar kasabalarını kurmaktı. Sonuçta beylerin iradesiyle "yeni kentler" oluştu (Duby, 1962: 155). Fransa'da, İngiltere'de, Almanya'da bütün bölgelerde yeni kentler kurulup, köklü aileler kent meclislerinde denetimi elinde tuttu. Özellikle Fransa'nın batısında ve İngiltere'de, beyler kentleri, yerel meclise başkanlık eden, milis kuvvetlerini komuta eden ve şehri koruyan inzibat amirleri [*provost*] vasıtasıyla kontrol etmekte idi (Thompson, 1966, I: 784-785).

Tüm bu gelişmeler feodal sistemin aristokrasi açısından "başarısına" delâlet etmektedir. Fakat yıkımının tohumları da bu başarıda saklı idi. Bir kere bu, Üç Sınıf Kuramının yıkılması demekti. Şehirleşme ile, ne dua edenlerden ne de savaşanlardan olan, hele ki "çalışanlardan" kesinlikle olmayan toplumsal zümreler, yani soylulardan daha fazla zenginleşmiş müreffeh kentli seçkin tüccarlar ve büyük feodal beylerin hizmetkâr zümresi ortaya çıktı.[75]

---

75 Kentsoylular [*burgess*] kendilerini "kentin beyleri" olarak adlandırıp kent idaresini miras yoluyla devredilen fieflere dönüştürmeyi âdet edindi. Soyluların mimarisini taklit etmekte, kızlarına soyluların kendi kızlarına verdiğinden daha büyük drahoma vermekte ve lüks tüketimde soyluları geçmekte idiler (Boissonade, 1927: 207-209).

Büyük feodal beylerin iktidarından ve servetinden pay koparma rekabeti başladığında sosyal hiyerarşinin öteki ucundaki beylerin de gelirleri daralmakta idi. İktisadî genişleme nüfusta *görece* bir azalmaya sebep olmuştu (Wallerstein, 1992: 587). Toprak üzerinde nüfusun baskısı azalınca köylülerin beylere yükümleri hafifledi (Duby, 1962: 203-205). Beyler köylülere *demesne*de kalmaları için müşevvikler vermeye mecbur kaldı. Verilen tavizlerden bazısı beyin kişisel emrine tabi olmama, istediği yerde ikamet özgürlüğü, harç ödeyerek evlenebilme, *villein*in gerçek hukukî kişiliğinin tanınması, çeşitli harçların hafifletilmesi ve beyin elindeki tekel haklarının kaldırılması idi (Boissonade, 1927: 246, 248; Johsua, 1988: 254; Rösener, 1992: 245). Ancak tavizlerin tümü köylüye yaramıyordu. Beyler bir yandan tavizler verirken öte yandan önceki bazı keyfî haraçları yasallaştırıp olağanlaştırdı, bu haraçlara direnmeyi kırdı ve böylece gelirlerine istikrar sağladı. Beylerin köylüden istediği külfetleri artırmasına örf engel idi (Johsua, 1988: 245). Yani kiralar sabit idi; buna mukabil pazarlanan mahsullerin fiyatı sabit değildi. Köylüler, bir yandan kılı kırk yararak feodal haklarını savunurken, öte yandan beylerden köylülere geleneksel yükümlerini yerine getirmesini talep etmekte ve örfî ayrıcalıklarını teyit etmelerini istemekte idi. (Boissonade, 1927: 246, 248, 249). Beyler zanaatkârları ve işçileri kente çekmek için de kent sakinlerine tavizler vermek zorunda kalmakta idi.[76] Bütün bunların sonucunda iktisadî artık, beylerden köylülere ve işçilere doğru akmaya başladı.

---

76 Örneğin Dortmund'da Kleve Kontu veraset kurallarını kendi saptayıp dayatmak yerine kentlilerin verasetle ilgili âdetlerini onayladı (Ennen, 1989: 111).

Öte yandan palazlanan malikâne görevlileri de beyleri dolaylı olarak zorlamaktaydı. Bunlar *villein* kökenli olup, çiftlik kâhyalığı, kalede vekilharçlık ya da *ministerialis*lik hizmetlerinden edindikleri kazançlarından, ilâveten köylüleri "hukuk dışı" sömürmelerinden zenginleşmiş kişilerdi (Bloch, 1961: 337-338). 1150'den sonra merkezî otoritenin (kralların, prenslerin ve düklerin) kuvvetlenmesiyle bu görevlilerinin toplumsal konumları yükseldi, saygınlıkları arttı. *Ministerialis* sınıfı, çocukları için merkezî otorite hizmetinde idarî mevkiler temin etmeye çalışmakta idi (Boissonade, 1927: 252). Kırsal soylular köylülerden nakdî kira almakta ve bunlara angarya yaptırmakta giderek zorlandığı bir dönemde, kentli burjuvalar ile, merkezî otorite ile ve bunların yerel memurları ile iktidarı giderek paylaşmak zorunda kaldı. Bunlar feodal beyleri siyasî ve iktisadî olarak önceki döneme kıyasla zayıflatıyordu. Soylular, kralın vassalları olarak krala, bütün vassalların üst beylere ödediği örfî harcı (*aides*) ödemekte; memur maaşları da bu vergilerden ödenmekte idi (Fourquain, 1976: 381). Neticede soylular kendi özerkliğini kaybetmenin masrafını da kendileri karşılamakta idi.

Merkezî otoriteler ayrıca şövalyelerin hizmetlerinden de faydalanmakta idi. Şövalyeler, bey olamayan ve yerel soyluları (kendi ağabeyi olabiliyordu) atlayıp doğrudan krallara prenslere biat eden küçük oğullardı. Soyluların küçük oğulları merkezî otoriteye bağlanınca yerel beye itaat mecburiyetinden kurtulmakta idi (Duby, 1984: 346). Hükümdarlar da herhâlde böylece kendi silâhlı kuvvetini oluşturma imkânı buldu. Sonuçta kentlerin büyümesi, dolaylı ya da dolaysız olarak beylerin yetkesini tehdit eden muhtelif grupların toplumsal gü-

cünü artırırken bunun masrafı soylulara ödetilmekte idi.

Bunlar yetmezmiş gibi, bu köyden gelme türedi memurlar, serf şövalyeler ve kentli burjuvalar soylularla "kaynaşmaya" kalkıştı. Bu çabada en gözde yöntem tahmin edileceği gibi evlenme idi (Boissonade, 1927: 206; Duby, 1988: 183). Buna karşı koymak soylular için güç olmuş olsa gerek, zira bunlar giderek artan parasal sıkıntılarını kentli "iş adamlarından" borçlanarak çözmeye çalışıyordu (Duby, 1984: 248). Kentli üst sınıfın soylulara karışma eğilimi İtalya'nın kuzeyinde ve Fransa'nın güneyinde çok belirgindi. Özellikle Güney Fransa'da mülklerin parsellenmesi soyluları yoksullaştıracak raddeye vardı (Boissonade, 1927: 241; Bautier, 1971: 156). Kuzey İtalya'da da feodal soylular evlenme yoluyla kentli burjuvazinin içinde eridi (Violante, 1968: 185). Kuzey Fransa, Almanya ve Alçak Ülkeler'deki soylular da bu yollu "saldırıya" maruz kaldı.

Feodal sınıf, türedi zenginlerin ve hükümdarların hamlelerine karşı güçlenme yolları aradı. Aristokratlar, küçük oğullarının hükümdarların hizmetine girmesini önlemek için şövalyeler ile feodal beyler arasındaki farkı silmeye girişti: soylular şövalyelerle kız alıp vermeye başladı; soylular şövalye unvanını almaya başladı. Kuzeyde, verasette küçük oğullara arazi mülkünün asıl büyük kısmından verilmemekle beraber, bunlara giderek mülkün satın alınmış ya da orman temizleyerek kazanılmış kenar kıyı kısımları miras bırakılmaya başladı (Duby, 1991 [1978]: 104). Küçük oğulların evlenmesine ve müstahkem konutlar inşa etmesine de müsaade edildi (Duby, 1988: 32). Sonuçta bütün aristokrat erkekler "şövalye" olmaya, sadece en büyük oğullar değil

bütün aristokratlar "soylu" olarak tanınmaya başladı (Duby, 1984: 343). Feodal sınıf aileleri oğullarının şövalye olma masraflarını karşılamakta zorlanınca, anlamlı belli bir görevi olmayan soylu anlamında özel bir unvan (Fransa'nın güneyinde *domicellus*, kuzeyinde *armiger*) icat edildi (Duby, 1984: 349).[77]

Soyluların durumlarını düzeltmek için başvurdukları ikinci bir yöntem evlenme sözleşmelerini değiştirmekti. Koca öldüğünde dul karısına mirastan pay vermekten vazgeçip tümüyle drahomaya geçtiler. Tabiî ki drahoma aslında damada verilen bir hediyeydi. Yukarıda değinildiği gibi, küfvünden "daha iyi" bir eşle evlenen bir aristokrat karısınınkine denk bir şeref unvanı almış; koca ömrü boyunca kadının arazisini kontrol edegelmişti (Hajdu, 1980: 134). Ama baskı altında kalan soylular açısından bu düzenleme artık makbul değildi. Türedi zenginlerin ve düşkün soyluların soylu kadın varislerle evlenme hevesinin önünü almak için evlenme hukukunu, özellikle drahoma usullerini değiştirmek gerekti.

Güney Fransa'da mülklerin giderek parçalanması burada soyluları yoksullaştırıyordu. Çözüm Roma Hukukunu kabul ederek terekenin bölünmesine son verip, veraseti büyük oğlun lehine düzenlemekti. Kadınlar açısından drahoma ile veraset arasında fark kalmadı; dra-

---

77 Aslında bunların muhtemelen bir işlevi vardı. Kentlerde sanayinin ortaya çıkması ile soyluların paraya ihtiyacı arttı. Toprak kirası sabit olmasına karşılık fiyatlar arttıkça (Boissonade, 1927: 241) para temini soylular için sorun olmaya başladı. Bu koşullarda bir *domicellus*, kendisine kentli burjuva sınıfından drahoması yüklü eş bulamaz mıydı? Böyle bir eşin burjuva ebeveyni de böyle bir birleşmenin vereceği toplumsal saygınlığa rağbet edebilirdi; buna karşılık soylu aile burjuva ailesine toprak (hatta bir şeref unvanı bile) vermek zorunda kalmazdı.

homa da fiilen nakitten veya taşınabilir mallardan oluşmaya başladı (Aubenas, 1936: 525). Bu, kadınları toprak mirasından mahrum etti (Hughes, 1978: 279-280). Ama bu uygulama ne drahoma ne de arazi temin edebilen küçük oğulları da mirastan mahrum etti. Bu tedbirler mülklerin dağılmasını yine durdurdu (Aubenas, 1936: 525). Ne var ki evlenecek soylu erkekler açısından bu düzenleme tümüyle menfi olmayabilirdi. Dara düşen soylu aileleri müstakbel gelinlerden nakit ya da kolayca nakde çevrilebilir taşınabilir mallar talep edebilirdi. Kentli burjuvalar da nakit drahomaya araziden daha çok değer vermiş olabilir. Sienna kentindeki belgelere göre nakit drahoma kentli burjuvaların yatırımlarında önemli bir sermaye kaynağı idi (Riemer, 1985: 63).[78]

Kuzey Fransa'da soylular ne Akdeniz bölgesindekiler olduğu kadar yoksul düştü, ne de güneyliler kadar kentlilerin etkisi altına girdi. Kadınların veraset hakları burada da bozulmakla birlikte daha az bozuldu. Kızların soylarının yararına olacak kimselerle evlenmesi istenmekte idi. Evlenme stratejisini ince ince hesaplamak gerekiyordu: gelin kızların getirdiği drahomalar (*dot*lar) verilen kızlarınkini karşılamazsa (Hajdu, 1980: 134) soyun yoksullaşma tehlikesi vardı (Duby, 1988: 17).[79] Stratejinin bir ayağı, evlenen kızların kendi soyunun arazilerinden miras hakkını azaltmaktı: kızın miras hak-

78 Dul kadının drahomayı geri alma hakkı kesindi; yasayla teminat altındaydı. Bununla beraber dulun intifa hakkına sahip kızların gayrimenkul miras edinmesine ve drahomada gayrimenkul vermeyi önleyen tedbirler sonucu dul kalan kadınlar kendi ailelerinin gayrimenkullerinden ve sermayesinden hiç pay alamaz oldu [Riemer, 1985: 63-64).

79 Drahoma arazi, muhtemelen kocanın mülkünden ayrı tutulmaktaydı. Özellikle kocanın hamisi bey, eşinin ailesininkinden başka bir kişi olduğu durumlarda (Hajdu, 1980: 135).

kı vaktiyle anasının getirdiği (ve artık kızın sayılan) drahomayla sınırlandırılmaktaydı (Duby, 1983: 103). Stratejinin öteki ayağı *demesnede* en verimsiz arazileri drahoma olarak vermekti (Hajdu, 1980: 134). Stratejiler soyların servetinin erimesine set çekerken, kadınların mülk edinme hakkını da kısıtlamakta idi.

Aristokratlar üçüncü bir "koldan" ideoloji alanında saldırdı. O döneme ait yazın, soyluların hükümdarlara ve türedi zenginlere karşı hıncını yansıtmaktadır. Yeni *villein* zenginler soylu âdetlerine, törelerine öykünen gülünç çirkin tipler olarak tasvir edilmekte idi. Alt sınıflardan olan (bu sebeple sadık ve cesur olamayacak) insanları meclislerinde mevkie getiren hükümdarlar da çok ayıplanmakta idi (Duby, 1984: 348). Kadınlarda da benzeri oluyordu.

Güney Fransa'da 1150'den sonra on - yirmi yıl içinde, refah artışıyla kadınların hâkim olduğu aristokrat bir saray yaşamı gelişti (Lafitte-Haussat, 1966: 19). Bunun sonucunda edebî bir dil (*Occitan* dili); kültür aracılığı yapan profesyonel bir grup (*troubadour*lar);[80] özgül bir ifade tarzı (şarkı) içeren bir kültür türedi. Acquitaineli Eleanor[81] ve başka soylular bu kültürü soylu edebini ıslah edip soyluların üstünlüğünü iddia ederek kendilerini kentli burjuvalardan ve kırsal türedi zenginlerden ayırt etmeyi hedefleyen bir "uygarlaştırma çabası" olarak kuzeye, ta İngiltere'ye[82] kadar taşıdı (Heers,

80 *Toubadour* şarkı besteleyen ve okuyan kişi idi (ç.n.).

81 Acquitaine ve Gascogne düşesi, İngiltere'de kral olan iki kişinin anası kudretli bir soylu kadın (ölümü 1204) (ç.n.).

82 Kaynaklar bu hareketin nerelere kadar yayıldığı hususunda farklı görüşler arz etmektedir. Birine göre kuzeyde Limousin ve Dauphiné'ye, ve güneyde Katalonya'ya kadar varmıştır (Le Roy Ladurie, 1962: 31-31); bir başkasına göre İngiltere'den İspanya sınırına kadar yayılmıştır (Heers, 1962: 131).

1962: 136; Duby, 1988: 195). Başka bir görüşe göre bu, edebiyatta bir kibir gösterisinden ibaretti (Bloch, II, 1961: 309). Yine başka bir yoruma göre *troubadour*ların, özellikle de kadın *troubadour*ların şarkıları feodal evlilik düzenine karşı bir başkaldırı dile getirmekteydi (Bogin, 1976: 73). Buna göre aristokrat kadınlar bu kültürel olguyu bir çeşit cinsel özgürleşme çabasında kullanırken (Fossier, 1982, II: 323) aynı zamanda aristokrasinin üstünlüğünü kanıtlama çabasını da desteklemiş oluyorlardı.

Bu noktada kadınların neden daha önce başkaldırmadığını sormak gerekiyor, zira feodal evlenme kuralları neredeyse yüzyıldan fazla bir süredir uygulanmakta idi. Başkaldırıyı aristokrat kadınların miras haklarının kısıtlanmasının körüklediği öne sürülebilir. Fakat bu sava da temkinli yaklaşmak gerekir; zira tarihler uymamaktadır. Güney Fransa'da kadınların miras hakkının nakit drahoma ile sınırlanması yüzyılın sonuna doğru arttı. *Troubadour* kültürü ve "kibar aşkı" (*courtly love*)[83] felsefesi verasette bu değişimden önce ortaya çıktı; bu değişime tepki olamazdı.

Olası başka bir açıklamaya göre isyanın hedefi "küçük düşürücü" (yani küfvü olmayan kişi ile yapılan) evliliklerdi. Küfüv dışı evlilikler feci bir talihsizlik sayılıp dehşetle karşılanmakta idi (Power, 1926: 414). *Troubadour* şarkılarında evlilik mefhumunun aşağılanmasına ve kibar aşkı kavramının Katolik Kilisesinin cinselliğe karşı felsefesine bir tepki olmasına karşılık (Bloch, 1961:

[83] Kibar aşkı [*courtly love*] 11. yüzyılda Güney Fransa'da ortaya çıkıp yayılan bir aşk anlayışı idi. Hem şehvanî hem de manevî tatmin öğeleri içeren; bir yandan yasak, öte yandan yüksek ahlâk ve nefse hâkimiyet gerektiren bir ilişki olarak tasvir edilmekte idi (ç.n.).

310) bu kültürde, toplumsal statüde birbirinin dengi olmayan insanlar arasında aşk olamazdı. *Troubadour*ların şarkılarında yücelttiği kibar aşkı, ancak yiğit şövalyeler ile soylu hanımlar arasında yaşanabilecek bir şeydi. "Âşıkların Edep Kurallarına" göre gerçek bir âşığa yaraşan aristokrat davranış tarzı idi (tamahkârlığı ve kişisel menfaati küçümseyen, âlîcenap hareket tarzı idi) (Lafitte-Haussat, 1966: 45-48). Soylular evlenirken çoğunlukla siyasî ve iktisadî menfaat güttüğünden kibar aşkı anlayışına göre evli karı ve koca arasında *asla* aşk olamazdı; aşk ancak evli bir kadın ile âşığı arasında yaşanabilirdi (Kelly, 1984: 23). Böylece kibar aşkı anlayışı, faaliyetleri tümüyle kazanç üzerine kurulu kentli burjuvaların hayat anlayışına da tamamen zıttı.

Anlaşılan Güney Fransa'daki aristokrat kadınlar açısından *troubadour* kültürü aristokratların ideolojide saflarını sıklaştırmasına kadınların katkısı idi. İtalya'ya bakınca bu sav kuvvetlenmektedir. İtalya'da *troubadour* kültürü yayılmadı; ama burada kırsal soylular çok önceden kentli burjuvalara karışmış idi. Bu durumda soyluların, kentli burjuvalardan "farklı" görünmeye çabalaması için daha az sosyal saik vardı. İktisadî mülahazalar da fikirde veya uygulamada kibar aşkının benimsenmesine elvermiyordu. İtalya'da üst sınıflarda drahoma ile kadının iffeti arasında bir bağ kurulmuştu. Zina eden kadınlar ailelerine geri gönderiliyordu; fakat başka yerlerde drahoma zina eden kadının ailesine iade edilmesine karşılık İtalya'da zina edenin drahoması kocasının ailesine kalmakta idi (Hughes, 1978: 284).

Kibar aşkı kavramı Güney Fransa'da öncelikle türedi zenginlere karşı geliştirilen ideolojik bir saldırı iken,

bunun cinsel devrim veçhesi Fransa'nın kuzeyinde öne çıktı. *Troubadour* şarkılarının içeriği "... üst sınıfın evlenme kurallarına" meydan okuyordu (Opitz, 1992: 273). Şarkılar, üst sınıf kadınlara meşru varisler doğurtarak *fief*ler üzerindeki hakları tahkim etmek amacıyla kadınların cinsel yaşamlarını kontrol eden düzene karşı idi. Kibar aşkı edebiyatı evliliği kötülemekle kalmıyordu; pek çok şarkıda -özellikle kadın *troubadour*lar tarafından bestelenen şarkılarda- zina açıkça övülmekte idi (Kelly, 1984: 24). Bu tutum, doğum kontrolü yapılamadığı şartlarda, kocanın soyu için zürriyetin nesebi konusunda şüphe ve belirsizlik uyandırma tehlikesi taşıyordu.

Kuzey Fransa'da soylu kadınların neden bu zamanda cinsel devrime yöneldiği sorulabilir. Nitekim evlilik düzeni yüz yıldan fazla süredir aynı kalmıştı. Cinsel devrimin drahoma töresinde kadının mülkiyet haklarını zayıflatan değişikliklere tepki olarak ortaya çıktığını iddia etmek akla yatkın değildir. Zaten sorun yalnız drahoma değildi; bu zamana değin küçük erkek kardeşler de mirastan mahrum kalıyordu. Küçük erkek kardeşlerin *demesne* mirasından pay almasını sağlayan değişiklik, drahomaların azalmasına, bu suretle kadının kendi soyundan aldığı payın azalmasına sebep olmuş olabilir. Bu değişiklik kız kardeşlerin mirastan hiç pay almaması ihtimalini de artırmış olabilir. Dahası bu değişiklik kadınların küfüv dışı evlenmeye mecbur kalma ihtimalini artırdı. Bu durumda Kuzey Fransa'da soylu kadınlar aristokrat sınıfın refahının sönmesinin ceremesinin kendilerine ödetildiğini görünce başkaldırdı. Başkaldırı bu somut şekliyle, soyluların gayrimenkuller üzerinde hak

iddialarının meşruiyetini kökünden sarstı. Neticede Güneydeki kültürel oluşum, Kuzey Fransa ve muhtemelen İngiltere'de de bütün sisteme karşı bir yönelime girdi.

Burada akla gelen soru duruma kocaların ne tepki verdiğidir. Kocaların buna müsamaha etmeyeceği tahmin edilir. Gerçekte ise ilk elde yapabilecekleri pek bir şey yoktu. Gayrimeşru çocukların sorun teşkil etmediği zira "...on birinci ve on ikinci yüzyıllarda aristokrat ailelerin gayrimeşru akrabalarını maddî açıdan idare edebildikleri" (Kelly, 1984: 28) öne sürülmüştür. Fakat önce de belirttiğimiz gibi, gayrimeşruluk - meşruluk meselesi önemsenmekte idi. Bir açıklama şöyle olabilir: 1150 sonrası dünyasında nesepte meşruiyet ve büyük oğlun önceliği ilkesi öyle kabul görmüştü ki kardeşlerin *fief* ve *demesne* için ağabeye rakip olması artık mümkün değildi. Şimdi aristokrat aileler her şeyden önce mülke ve paraya muhtaç idi. Bunu hiç değilse kısmen gelinlerin getirdiği drahomadan sağlamaktaydılar. Ama karının davranışlarından hoşnutsuzluk boşanmaya ya da nikâhın iptaline yol açabilirdi. Kadının ayrılması, koca için drahomanın elden gitmesi demekti (örneğin *fief*in yarısının kaybı ya da drahomanın para olarak iadesi demekti). Türedi zengin koca boşandığında aristokrat sınıfla bağı da kopuyordu. 1150'den sonra "toprak üzerinde hakların, varislerin meşruiyetinden önemli sayıldığını" (Kelly, 1984: 28) öne sürmek abartılı olabilir; fakat miras soy içinde kaldıkça, toprağı kullanma hakkını emniyete almak için çocuğun [gerçekte nesebi evlilik dışından da olsa] kâğıt üzerinde nesebinin meşruluğu yetebilirdi.

Bütün bunlardan asıl mağdur olan kentli burjuvalar ve Katolik Kilisesi idi. İlkinin tepkisi, kadınlara Kilisenin kuramından daha da düşmanca yaklaşan bir "burju-

va" kadın kuramı geliştirmek oldu (Power, 1926: 407). *Troubadour* şarkıları kadının doğuştan düşük nitelikli olduğu fikriyatına karşı çıkmakta idi; hatta kibar aşkı kadının üstün olduğunu dile getirmekteydi (Lafitte-Haussat, 1966). Belki bundan daha önemlisi, kibar aşkı kültüründe "erkeklerin ruhunun vasisi" rahipler değil kadınlardı (Heers, 1962: 130). Ruhban sınıfı ilk elde bunların cinsel özgürleşme veçhesine karşı mücadele etti: on ikinci yüzyılın ortalarında rahipler (Gratian, Peter Lombard, hatta Aquinaslı Thomas) yazılarında üreme için değil zevk için kurulan cinsel ilişkiyi telin etmekte idi (Fossier, 1982, II: 32). Ama daha geniş bağlamda Güneyli aristokrat kültür, ahlâkta bozulma yani Kilisenin ruhanî kudretine, dolayısıyla da dünyevî saygınlığına, servetine ve iktidarına meydan okuma olarak algılandı. Neticede bu karşı çıkışa savaşla karşılık verildi.

Bu arada soyluların durumu daha da kötüleşmişti. 1180 dolayında köylüler kırsal örgütler kurdu. Almanya'dan Napoli'ye ve Sicilya'ya, köylüler rahiplere ve feodal beylere karşı ayaklandı. Serflik kayıtlarını yok etmeyi hedefliyorlardı. Krallar ve prensler, garibana kol kanat gerermişçesine köylülere yardım etti. Kentli burjuvalar ve mahallî idareler de soylulara ve Kilise adamlarına karşı köylülere yardım etti (Boissonade, 1927: 246-247).

Köylü isyanlarının patlak vermesi, köylülerin kırsaldaki beylerinin zaafının farkına vardığını gösteriyor. İsyanlar feodal kurumların buhrana girdiğini de göstermektedir. Serf ayaklanmaları feodalizmin toplumsal öğretisinin yıkıldığını, yani Üç Sınıf Kuramının doğrudan ve dolaylı olarak hedef hâline geldiğini işaret ediyordu. Kuramı Kilise mensupları icat etmiş olup bu tak-

diri ilahî olduğundan ancak kendilerinin tefsir edebileceğini iddia edegelmişti. Kuram saldırıya uğrayınca Kilise kurumları da Kilise dışındaki soyluların nazarında saygınlık yitirdi. En mühimi keşişlerin iskân faaliyetinde "uygarlaştırma projesini" başaramadıkları, yani köylülere düşük konumlarına ve çalışma koşullarına boyun eğdiren edilgen bir Hıristiyanlığı benimsetemedikleri ortaya çıktı. Avrupa'nın her yerinde keşişlerin ve manastırların saygınlığı azaldı (Thompson, 1966, I: 238). Cisterciensler iskân hareketinde önde olduğundan en çok onlar saldırıya maruz kaldı. Cisterciens keşişleri artık açgözlü ve ahlâken çökmüş kişiler olarak görülmeye başladı (Boissonade, 1927: 243).[84] Yoksullar nazarında da Kilise manevî nüfuzunu yitirdi. Keşiş tarikatları Hz. İsa'yı takliden yoksul yaşamaya yemin etmelerine karşılık kurum olarak zenginleşmişti (Gilchrist, 1969: 44); yüksek rütbeli papazlar "tamahkâr ve merhametsiz" idi (Wakefield, 1974: 65-66).

Soylular, feodal sistemde oluşan çatlakları onarmanın yollarını aradı. Feodal beylerin gelire ihtiyacı arttıkça köylüleri çalıştırmak gerekiyordu; hatta daha da çok çalıştırmak gerekiyordu (Boissonade, 1927: 254). Toplu köle çalıştırmanın imkânı kalmadığı ve kırsalda büyük bir proletarya olmadığı şartlarda sorunu çözmek gerekiyordu. Çözüm kısmen, en azından Kuzey Fransa'da, mülkleri parsellere ayırıp kiracıların burada çalışmasını, mahsulü satmasını ve rantı nakden ödemesini sağlamakta bulundu (Bloch, 1966: 94). Gelirleri artırmanın

---

84 "Dikkatli bir gözlemci olan Giraldus Cambrensis'e göre ... Cisterciensler İsa'yı özleyip ekmeklerini alın teriyle yerken, manevî *pietas* [vefa ve göreve sadakat] faziletinden dünyevî *providentia* [ihtiyat] fazileti doğdu; dindarlıkları sayesinde zengin oldular ve şimdi *avaritia* [açgözlülük] günahını işlemek tehlikesine düştüler" (Koebner, 1966, I: 77).

başka bir yolu da "beylik" vergi ve haraçları artırmaktı (Johsua, 1988: 212).

Bu, toprak kullanımının ve işgücünün daha sıkı denetlenmesi demekti. İşgücüne ücret ödeyen soylular ödediği paranın karşılığını almak istiyordu. Bu iş için aristokrat kadınlardan yararlanmaya başladılar. Muhtemelen "...soylu kadınların bizzat feodal efendi olmaya başlaması" bu şartlarda oldu (Hajdu, 1980: 133).[85] Bu gelişme ile birlikte mülkün küçük erkek kardeşlere de miras bırakılması, soyların kardeşleri, kardeş çocuklarını ve sair akrabaları da kapsayarak (bir kere daha) genişlemesiyle sonuçlandı. Böylece Kuzey Fransa'da soylular aristokrat kadınların sistem karşıtı eğilimlerini yatıştırırken arazinin değerlendirilmesini de sağladı. Gene de bu, özünde atadan büyük oğula süren soyun sonu demekti. Benzer şekilde İngiltere'de de mülkün parsellenmesi ve kiranın nakden ödenmesi başladı (Miller, 1964: 117-118). Fakat İngiltere'de serfin konumu ile *villein*in konumu arasındaki hukukî fark muğlaklaştığı (Dyer, 1980: 37; Hilton, 1976: 190), angaryanın tekrar uygulandığı (Harvey, 1976a: 75-76) ve dokuma işliklerinde köle istihdamına dönüldüğü de görülmektedir (Stuard, 1995: 26-27). Şövalyelere hizmetleri karşılığında küçük toprak mülkü verme uygulaması başladı. Soylular enflasyon yüzünden şövalyelerini azaltmak zorunda kaldı (Harvey, 1976b: 153).

Feodal dönemin ikinci yarısında keşiş manastırlarına kıyasla rahibe manastırlarının nitelikçe gerilediğini yazan birçok yazar var (Eckenstein, 1963; Power, 1964:

---

85 Nestle soy kütüğü 165 bey kızından 22'sinin bizzat feodal bey [*lord*] konumuna geldiğini gösteriyor. Bunların çoğu on üçüncü yüzyıldaydı (Hajdu, 1980: 133).

238; Elkins, 1988: 114-115). Fakat tam bu dönemde rahibe manastırlarının toplumsal konumu ve saygınlığı tüm Avrupa'da yükselmeye başladı. Özellikle Cisterciens rahibelerinin itibarı yükseldi. Bunlar genel olarak düzgün bir dinsel yaşamın örneği olarak görülmekte idi (hatta Cisterciens keşişleri de onları öyle görmekte idi) (Boyd, 1943: 81). Cisterciens rahibelerinin itibarının yükselmesi, feodal beylerin rahibelerin (keşişlerin yapamadığını yapıp) köylüleri edilgenleştirmeyi başaracağını ümit etmesinden olabilir; zira rahibelerin manevî otoritesi keşişlerinki gibi yıpranmamıştı. Öte yandan rahibe manastırı kurma iştiyakı soylu ailelerin fazlalık kızlarından (drahoma verilemeyecek kızlarından) kurtulma çabasını da yansıtabilir.

Neticede prensler, soylular ve yüksek rütbeli papazlar önceleri Cisterciens manastırları kurmak için yarışmış iken, şimdi de Cisterciens rahibe manastırları kurma gayretine girdi (Boyd, 1943: 85). Bunun bir sonucu karma manastırların (yani hem keşişlerin hem rahibelerin barındığı manastırların) azalması idi. Elkins (1988: 114-115) bunu Kuzey İngiltere'de olan bir rezalet neticesinde rahibelere karşı artan önyargıya atfetmektedir. Fakat karma manastırların azalması o dönemde öne çıkan rahibe manastırlarına tercihi yansıtamaz mı? Cisterciens rahibe manastırlarının artmasının başka bir sonucu diğer tarikatlardan, örneğin Praemonstratenslerden ihraç edilen rahibelerin Cisterciens manastırlarına girmesi idi.[86] Neticede Cisterciens manastırları her yer-

---

[86] Rahibeler neden ihraç edilmekte idi? Yazarlar bu konuda kesin bir şey söylemiyor. Praemonstratensler için rahibeler önemliydi - karma manastırların kurulması Xantenli Norbert'in özgün tasarısının bir parçasıydı. Muhtemelen bu tarikatın Cistercienslerin karşılayamadığı bir ihtiyacı karşılaması, yani

de çoğaldı (Southern, 1970: 314-315). Üçüncü bir sonuç, Cisterciens başrahibeleri Cîteaux manastırı başrahibinkiyle eşdeğer dinsel yetke elde ederek toplum içinde güçlendi. Burgos'ta Las Huelgas başrahibesi (Lekai, 1977: 349) ve Tart başrahibesi (Boyd, 1943: 82) buna örnekti.

Manastırın saygınlık yitirmesinin önemli iktisadî etkileri oldu. Manastırlara bağışlar azaldı (Thompson, 1966, II: 638-643). Keşişler buna karşılık rahibelerin kapanmasını daha çok telkin etmeye başladılar (Johnson, 1991: 161). Rahibeleri kapatma baskısı tümüyle Kiliseden kaynaklanmakta idi; rahibelerin kapanmadığı için eleştirildiğine zamanın kilise dışı belgelerinde hiç rastlanmaz. Cisterciens Genel Meclisi ilk defa 1184'te kapanmayı uygulatmaya girişti (Lekai, 1977: 351). Bu karar Genel Meclis ile rahibe manastırları arasında asırlarca devam edecek bir mücadele başlattı. Genel Meclis kapanmayı uygulatabilmek için rahibeleri tarikata 1198 yılında resmen kabul etti (Lekai, 1977: 350). Ama anlaşılan bu strateji işe yaramadı, çünkü Cisterciens Genel Meclisi manastır rahibelerine karşı 1216, 1218, 1220 ve 1225 yıllarında mükerreren kısıtlamaları giderek artıran düzenlemeler getirdi (McDonnell, 1969: 117). Tarikat 1228'de rahibelerin tarikata üyeliğini menetti. Bu karar Cistercian rahibe manastırlarının kurulmasını durdurmadı. Cisterciens rahibe manastırları kurmaya 1228'den sonra, ve yine 1233'ten sonra artan hızla devam edildi (Roisin, 1943: 351-352). Öyle ki bu kurumların o tarihten sonra neşvünema bulup serpildiği dahi söylenebilir.

---

kadınları dinsel yaşama kabul etmesi sebebiyledir ki dinsel sapmalar Fransa'nın güneyinde tuttuğu şekilde Kuzey Fransa'da ve Almanya'da tutmadı (Grundemann, 1995: 77).

O tarihten itibaren Kuzey Avrupa'da rahibeler manastırda kapatılmaya karşı mücadeleye girişti. Manastıra kapansalar iktisaden kendilerini geçindirecek faaliyetler, tarım yapamazlardı (Johnson, 1991: 161). Rahibeler kısıtlamalara kafa tutarak her zamanki gibi çeşitli bahanelerle izinli izinsiz manastırın dışına çıkıyor (Johnson, 1991: 152), manastırlarında (netice veren) isyanlar çıkarıyorlardı (Southern, 1970: 317). Kilisede üstlerin yetkesine boyun eğip kapandıkları manastırlarda (örneğin, Kuzey İtalya'da Rifreddo'da) dahi kendilerini denetleyen keşiş manastırını kira gibi konularda açtıkları bitmez tükenmez davalarla uğraştırıyorlardı (Boyd, 1943: 104-122).

Keşişler rahibeleri tarikat üyeliğine kabul etmemelerini, rahibelerin topluma ruhanî manevî hizmetleri esnasında yoldan çıkarak rezalete sebep olabilecekleri gerekçesine dayandırmakta idi (McDonnell, 1969: 100-110). Fakat eldeki malumat gerçek sebebin iktisadî olabileceğini gösteriyor: Cisterciens keşişleri rahibelerin geçimini sağlamak zorunda olmadıklarında, (Beguineler[87] gibi) Hıristiyanca yaşamda mükemmellik arayışındaki kadınları kendilerine denk görmeye daha eğilimli idi.

Beguine hareketinin kökeni ve önemi üzerine birçok görüş öne sürülmüştür (Neel, 1989; McDonnell, 1969; Bolton, 1976). Cisterciens rahibe manastırlarının kurulmasının ardındaki saikin Praemonstratens rahibelerini kabul etmek (Lekai, 1977: 350) ya da yukarıda değinildiği gibi, köylüleri edilgenleştirmek olduğu ileri

---

87 Beguineler (tekili begin okunur), on üçüncü ve on dördüncü yüzyılda rahibelik yemini etmeksizin manastır hayatına benzer bir hayat süren dindar Katolik kadınlardı. Aynı ilkelere göre yaşayan erkeklere Beghard deniyordu (ç.n.).

sürülmekle beraber rahibelerin köylüleri keşişlere kıyasla daha fazla edilgenleştirebildiği ya da etkileyebildiğine dair bir malumat olmadığı gibi, kadınların neden dindarlığa bu kadar yöneldiği de belli değildir. İhtimallerden biri şudur: mülkü varisler arasında bölüştürmek Kuzey Fransa'da ve Felemenk'te soylu ailelerin sürekli yoksullaşmasına sebep oluyordu. 1200 ilâ 1300 yılları arasında *fief*ler yer yer o denli küçüldü ki sahibini hiç geçindiremez oldu (Fourquin, 1975: 366).[88] Böyle ailelerde kızlara drahoma ya da miras ayırmak ağır bir maddî külfet hâline geldi; bazen drahoma hiç verilemez oldu. Bu ailelerin kızlarının, zanaatkâr aile kadınları gibi "düzgün" bir meslekte çırak olması da asaletlerine yakışmayacağından mümkün değildi (McDonnell, 1969: 83, 85). Böyle bir soylu kız zümresi, bekâretini koruyan, manastıra kapanmayıp manastır düzeninin dışında kalan, dindar bir yaşam süren, bazısı topluca yaşayan kentli kadınlardan oluşan Beguine hareketinin ortaya çıkmasını izah edebilir (Neel, 1989: 325; Bolton, 1976: 148). Bu etken aynı dönemde Cisterciens rahibe manastırlarının artmasını ve bunlara teberruların artmasını da izah eder. Rahibe olacak kızlara ayrılan drahomalar evlenecek kızlara hazırlanandan daha az olmakta idi. Beguine olmak için drahomaya ihtiyaç yoktu.

İlk Beguinelerin kimlerden çıktığı üzerinde fikir birliği yoktur. Beguine hareketinin kentteki yaşama ve ticarî servete karşı bir tepki oluşturması, bunların soylu kökenli olduğu görüşünü desteklemektedir (Southern,

---

88 *Fief*lerin küçülmesi muhtemelen *demesne*leri varisler arasında paylaştırmaktan ileri geliyordu. İki nesil sonra çocuklar şövalyelerin silâhtarlığına [*county squire*] kadar gerilemekte idi. Hatta bazısı zengin köylü ailelerine karıştı (Fourquin, 1975: 366).

1970: 319; Bolton, 1976: 146; Grundemann, 1995: 85). Zamanla bu harekete artan sayıda kentli zanaatkâr kadın, işçi, hatta yoksullar katıldı. Harekete sonradan katılanlar iktisadî saikle gelmiş olabilir: "erkekler, kadınlar, çocuklar [kentsel yaşamın zorluklarına karşı] daha iyi korunmak için toplu yaşayan gruplara katılıyor ya da veriliyordu" (McDonnell, 1969: 89). Öte yandan Beguinelerin bileşimi üst sınıftan kadınların tedricen yoksullaştığını da işaret edebilir.

Cisterciens keşişleri Beguinelere manevî ve toplumsal destek veriyor, bunları müfterilere karşı savunuyor, hatta kimi zaman maddî destek dahi veriyordu. Karşılığında Beguineler temas ettikleri Cisterciens manastırlarına mistik esin vermekte idi (Roisin, 1943: 361, 363, 365).

Bütün bunlar gösteriyor ki Cisterciens keşişleri bizatihi rahibelere karşı değildi. Keşişlerin çekindiği Cisterciens rahibe manastırlarının kendi durumlarına zarar vermesi idi. Sadece kendilerinin eline bakan muhtaç bir kurum olmasından çekinmiyorlardı; rahibe manastırlarının keşiş manastırları gibi, ürünleri için işgücü ve pazar gerekseyen tarımsal işletmeler olarak rekabet etmelerini de istemiyorlardı. Buna mukabil Beguinelerin merkezleri kentlerdi. Bunların hayatını kazanma tarzı Cistercienslerin tarımsal işletmelerine rekabet etmiyordu; ne kira topluyor ne de büyük araziler üzerinde hak iddia ediyorlardı.

Kıta Avrupasında köylülerin serfliği tasfiye etme gayreti kısmen başarılı oldu ise de daima köylünün yararına sonuçlanmadı. İtalya'da soyluların ve kentli seçkinlerin buna tepkisi bütün toplumsal dizgeyi kapitalizme dönüştürmek oldu. Hukukî düzenlemelerle serfleri

topraksız köylüye dönüştürdüler; zor kullanarak üç bölgeli bir iktisadî coğrafya yarattılar;[89] iktisadî sistem toprak yerine ticaret ve sanayi temeli üzerine oturtuldu (Aymard, 1982). On ikinci yüzyılın ortalarından itibaren Güney Fransa'da da "ticarî kapitalizm" olduğu söylense de (Le Roy Ladurie, 1962: 25; Boissonade, 1927: 162) dönüşümün bazı veçheleri burada daha az görüldü. Dönüşüm, toplumsal ve iktisadî hayatı altüst etti. Keşmekeş halkın dinsel biçimlere bürünen protestolarına yol açtı.

On ikinci yüzyılda tam bu bölgelerde bir yandan Dominiken ve Fransisken gibi yeni keşiş ve rahibe tarikatları kurulurken diğer yandan Katharlar [*Cathar*lar], Umiliati ve Waldensler gibi alternatif dinî hareketler ortaya çıktı. Bunlardan her biri kendince yeni toplumsal koşullara çözüm bulmaya çalıştı. Dominikenler özel mülkiyet ve tüccarların faaliyetleri ile Kilise öğretisini bağdaştırmaya çalıştı (Little, 1978: 175); Aziz Francis, yoksulluğun ve yoksulların faziletlerini, insanların (en azından erkeklerin) ve hayvanların kardeş olduğunu vaaz etmekte idi (Wakefield, 1974: 78; Brooke ve Brooke, 1978: 283); Waldensler Kilise öğretilerine karşı çıktı (Wakefield, 1974: 74). Umiliati ise görünüşe göre iktisadî sömürüye karşı korunmak için birleşip dindar hayat süren bir grup idi (Violante, 1968).

Her ne kadar tarihçilerin çoğu Katharları dönemin sapkın öğretilerinden, mezheplerinden bir olarak görse de bunlar gördükleri ilgi itibariyle ötekilerden farklıdır. Hareketin mahiyetine ilişkin anlaşmazlık vardır: kadın tarihi üzerinde çalışanlar ve feminist tarzda yazanlar,

---

89 Kastedilen kapitalizmin eşit olmayan gelişme eğilimiyle İtalya'da merkez, yarı çevre ve çevre bölgelerinin ortaya çıkmasıdır (ç.n.).

örneğin Ennen (1989), Herlihy (1978), Shahar (1983), "kadınların mağdur olan tek sınıf"[90] olduğunu öne süren Marxist Gottfried Koch, Strayer (1971) ile Wakefield (1974) gibi belirgin bir ideolojisi olmayanlar Kathar hareketinin kadınlar için cazibesine dikkat çekmiştir. Başkaları bunun (dokumacı) işçi hareketi yönünü vurgulamıştır (Le Roy Ladurie, 1962: 31; Herlihy, 1978 [1971a]: 136). Daha başkaları ise hareketin toplum indinde yaygın cazibesini vurgulamıştır: "yeni ticarî toplumda başarılı kişiler, büyük iş adamları ve tefeciler Kiliseye sadık kalmaya eğilimli idi ... fakat serveti yeni gelenler tarafından tehdit edilen kentli üst sınıf ... [ve] korumasız yoksullar Kiliseye karşı duran Katharlara yöneldi" (Little, 1978: 145). İtalya'da Katharlığı takip edenlerin çoğu küçük iş adamı idi; çok az sayıda işçi de vardı (Violante, 1968: 179). Bu cazibe, Kilise mensubu toprak beyleriyle çekişen feodal beyleri de etkiliyordu. Bunlar da ekseriya (çok sebatla olmasa da) Katharları destekliyordu (Wakefield, 1974: 72-74; Le Roy Ladurie, 1962: 39). Kadınların Katharlara yaygın şekilde katıldığını inkâr eden bir tek kaynak bulunmaktadır; bu kaynak 1245-1246 yıllarında Engizisyon sırasında alınan ifadelere dayanmaktadır (Abels ve Harrison, 1979: 222). Bu bilgiye temkinle yaklaşmak gerek çünkü bu tanıklıklar Engizisyon Languedoc'ta kök saldıktan sonraki tarihlere ait olup, yazarlar da Katolik Kilisesini savunan kişilerdir.

Öyleyse bu hareketin mahiyeti ne idi? Saf dinsel ya da saf dünyevî bir karşı çıkma hareketi olarak görmektense, bunda kilise öğretisinin eleştirisi ile dünyevî koşullara karşı çıkışın bileşkesini görmeliyiz. Kathar öğre-

---

90 Bu, Koch'un kadınlar konusundaki tutumunu Abels ve Harrison'un (1979: 276) aktarışının özetidir.

tisinde bu ortaya çıkmaktadır. Waldensler gibi Katharları da sapkın kılan, Kilisenin servetine saldırmaları idi. Bu mülhidler yoksulluğu övüyordu; tarikatın vaizleri zengin değildi. Belirtildiği gibi bu, yoksulluğu vaaz edip zenginleşen Kiliseyle ve manastırlarla tezat oluşturuyordu (Gilchrist, 1969: 44). Dahası Katharlar şiddete karşıydı, savaşa karşıydı, et yemeye karşıydı, Tanrı adına yemin etmeye karşıydı, evlenmeye ve çocuk sahibi olmaya karşıydı (Herlihy, 1978 [1971a]: 136). Başka bir ifadeyle bu mülhidler feodal toplumun çarkını döndüren kurumlara muhalifti. Evlenmeye ve çocuk yapmaya tövbe etmek ata soyunun ve verasetin yararını inkâr demekti. Tanrı adını anarak yemin etmeye karşı çıkmak, üstlere sadakat ve hiyerarşi kavramına karşı durmak demekti. Savaşa karşı çıkmak, soyluların toplumsal meşruiyetini (ve dolayısıyla bunların köylülerle kentli işçilere karşı eylemlerinin toplumsal yararını) inkâr demekti. Servete karşı olmak kilisenin, kentli seçkinlerin ve soyluların ticarî faaliyetlerinin meşruiyetini inkâr etmek oluyordu. Et yemeye aleyhtar olmak, papaz olan olmayan bütün mülk sahiplerinin kazanç kaynağı bir ürünün tüketimine karşı çıkmak demekti. Çocuk yapmayı kınamak, kentte seçkinleri ve kırda feodal beyleri sürekli ucuz iş gücü arzından mahrum etmeye geliyordu. Bütün bunlar göz önüne alındığında Katharlar düzenden hoşnut olmayanların tümünü cezbeden, sistem karşıtı bir hareket görünümündedir. Özelliği, kadınların bunda önemli bir rol oynaması idi.

Katharlığın kadınları cezbetmesi ilk bakışta anlaşılır olmayabilir: Kathar öğretisi dişi ilkeyi[91] inkâr etmekte

---

91 Önceki dinlerden Hıristiyanlığa geçen, Meryem Ana ile diğer azizelerin simgelediği dişi tanrısallık fikri (ç.n.).

idi. Kathar öğretisinde kadınlar insanlığın kurtuluşunda herhangi bir rol oynamıyordu; bilakis kadınlar Katharların tiksindiği cinsellik, üreme ve günahla ilişkilendirilmekte idi (Shahar, 1983: 251). Öyle ise Katharlık hangi kadınları ve neden cezbediyordu?

Bir an için Güney Fransa'da kadın ve veraset konusuna geri dönelim. Yukarıda da değinildiği gibi, Güney Fransa'da soylular, kadınlar için mirastan pay yerine nakit drahomayı ikame etti. Bu büyük kızlara drahoma teminini kolaylaştırsa da, evlendirilecek çok kızı olan aileler, küçük kızlarına drahoma ayıramayabilirdi. Drahomasız evlenilemiyorsa, drahoması olmayan veya yetersiz olan kızların durumu sorundu. Bu gibi kadınlar için mutat çözüm rahibe manastırına çekilmekti; ancak Güney Fransa'da bu zordu. Bu bölgede rahibelerin toplumsal konumlarının keşişlere kıyasla yükselmekte olduğu bu dönemde pek çok tarikat, rahibe manastırları kurmakta faal değildi.

Kilisenin Languedoc'taki soylu kadınlara başını sokacak yer ve meslek edinme imkânı vermemesini Katharlar bekâr ve dul kadınlara yer yurt sağlayarak telâfi ediyordu (Wakefield, 1974: 74). Yoksul düşmüş kırsal soyluların kızları için eğitim kurumları da kurdular. Bu kurumlar bazan rahibe manastırlarına benzer işliyordu (Abels ve Harrison, 1979: 230). Katharlar kadınlara rahibelerin edinemediği bir manevî yetke de verdi. Katoliklikte kadınlar *perfectae* görevi yapamaz, yani vaaz verip ayin yönetemezdi. Katharlarda kadınlar *perfectae* olabiliyor ve oluyordu (Strayer, 1971: 32).

Kadın karşıtı yönüne rağmen Katharlık kadın ile erkeğin manevî eşitliğini kabul ediyordu. Kathar öğretisinde "cinsiyetin izalesi" vardı. Buna göre cinsiyet fark-

lılaşması bu dünyaya ait bir şeydi, bu yüzden şeytanın işiydi, dolayısı ile kurtuluş vaktinde[92] yok edilecekti. Ayrıca Katharlar kemâl mertebesine erenler dışında kalan insanların tenasüh edeceğine de inanmakta idi. Kadınların dünyaya yeniden gelmekten kurtulmakta erkekler kadar şansı vardı (Shahar, 1983: 263; Herlihy, 1978 [1971a]: 120; Ennen, 1989: 130).[93] Üstelik Katharlar kadını erkekten ve rahibeleri sıradan kadınlardan ayıran çifte cinsel davranış standartlarını reddetmekteydi (Shahar, 1983: 251).

Bu bilgiler kadınların, özellikle soylu kadınların bu harekette erkekler kadar faal ve nüfuzlu olduğunu gösteriyor. Languedoclu soylu ailelerden birçok kadın Kathardı (Wakefield, 1974: 74). O zamanlar kadınların dinden sapmanın merkezinde görüldüğünü, Aziz Dominic'in zındıkları kurtarmak için ilk girişimleri arasında Prouille'de rahibe manastırı kurmasından anlıyoruz (Strayer, 1971: 145). Zındıklara karşı mücadele etmek için kurulan üniversiteler kadınları kasten dışladı. Albigens Haçlı Seferi[94] ve bunun soruşturması [engizisyonu] sırasında "Güneyin çok korkulan, çok nefret edilen ve çok rağbet gören kadınları" erkeklere kıyasla çok daha kötü muamele gördü (Heers, 1962: 174).

---

92 Hıristiyan öğretisinde, mahşerde insanların günahlarından kurtulduğu zaman (ç.n.).

93 Shahar da (1983: 251) Ennen de (1989: 130) diğer mezheplerin, özellikle Waldenslerin kadınların vaaz vermesine müsaade ettiğini, fakat mezhepler köklendikçe cemaat dayanışmasına ihtiyaç azaldığından bu hakkın kaldırıldığını vurgulamaktadır. Bu Waldenslerde ancak Orta Çağın sonlarında oldu. O zamana kadar Katharlar tasfiye edilmiş ya da gizlenmişti.

94 Kathar Haçlı Seferleri olarak da bilinir. Katolik Kilisesinin, Languedoc'taki Katharları saf dışı etmek için 1209-1229 yılları arasında giriştiği askerî seferberliğe verilen addır (ç.n.).

İtalya'da Katharlığın düzene karşıtlığının Güney Fransa'dakinden farklı olarak görünürde neden kadınlarla ilişkilendirilmediği de sorulabilir. Bunun sebebi yeni toplumsal koşulları İtalyan kadınların aleyhlerinde görmemesi olabilir. Zaten uzun zamandır zanaatkâr sınıfından kadınlar için mirasla drahoma aynı hesaba gelmişti (Hughes, 1978: 281). Genelde erkekler de evlenebilmek için mirasa kavuşmayı beklemek zorunda kalmakta idi. Dahası kadınlar kısıtlamalara rağmen iktisadî hayata katılmakta idi (ki 200 yıl sonra bu kadar dahi katılamayacaklardı). Örneğin Floransa'da kadın dokumacılar erkek çırak bile eğitmekte idi (Herlihy, 1990: 162). On üçüncü yüzyılda Ceneviz'de dokuma işini karılarla kocalar yürütmekte idi (Hughes, 1975: 24).

Kadının miras hakkının getirdiği drahomayla sınırlanması üst sınıftan kadınların iktisadî hayata katılma imkânlarını kısıtlamış olabilir. Yine de, en azından Siena'da kadınlar tüm yasal haklara sahipti. Üst ve orta sınıf kadınları drahomayla getirdiği sermayeyi ticaret ya da faizcilik yapmakta kullanıyordu (Riemer, 1985: 61). Bu durum arazi mülkiyetinden daha değerli idi çünkü İtalya'da ortaya çıkan kapitalist toplumsal ve iktisadî düzenlemeler sonucunda temel servet kaynağı gayrimenkulden ziyade ticaret, imalât ve finans olmuştu.

Öte yanda İtalya'daki dizgesel değişiklikler rahibelerin neden en çok Alplerin güneyindeki manastırlarda kapatıldığını açıklayabilir: Fransisken (Brooke ve Brooke, 1978: 275-287) ve Dominiken rahibeleri (Ennen, 1989: 134) kapatılmıştı. Bunlar kentli rahibelerdi. Cisterciens rahibeleri de kırsalda yeni kurulan manastırlarında kapatıldı (gerçi bu rahibelerin hareketini kısıtlamak müşkülatla oldu) (Boyd, 1943). Bu gelişme Kilise

kadar siyasî iktidarın yeni otoriter eğilimine de delâlet edebilir.

Sonuç

Feodal dizgenin ne zaman sona erdiği tartışmalıdır (Wallerstein, 1992: 586, 5. dipnot dahil). 1250 civarında sona erdiğini söyleyebiliriz. Feodalizmin köylülerin ayaklanarak serflik kurumuna yönelik mücadeleye girmesi ve buna verilen karşılık tarihi olarak 1180 civarında sona ermeye başladığı da öne sürülebilir. Bu, serflik bununla sona erdi demek değildir. İnsanlar serf olarak doğmaya ve bu konumu tevarüs etmeye devam etti. Buna mukabil bu tarihten itibaren hiçbir topluluk serfleştirilmedi, ve çeşitli şekillerde giderek artan sayıda insan bu toplumsal konumdan kurtulabildi. Mirasta babadan oğula ilkesi, anlatıldığı şekilde, mülklerin kardeşlere ve başka akrabalara miras ve drahoma ayırmak için parçalanmasıyla sona erdi. İskâncı genişleme de 1200'den sonra yavaşladı ve 1240'ta feodal dizgenin merkezi olan Kuzey Fransa'da genişlemesi durdu. Genişleme Oksitanya'da muhtemelen Albigens Savaşları nedeniyle 1250'ye kadar sürdü (Duby, 1962: 161) ve Almanya'nın kuzeydoğu sınırında da devam etti. Bu, orman temizleme faaliyetinde kazancın azalmasına ve kent nüfusunun talep ettiği orman ürünlerinde, yani kereste ve et ürünlerinde kazancın artmasına hamledilmektedir (Johsua, 1988: 310). Feodalizmin üç yapısal eğiliminin sona ermesi ile toplumsal dizge olarak sona erdiği öne sürülebilir.

Geriye feodal rejimde kadının toplumsal konumunu değerlendirmek kalıyor. Bu kısımda daha çok feodal

sınıf mensupları ele alındığı için, bu son yorumlar da büyük ölçüde bu sınıfa mensup kadınların toplumsal konumları üzerinedir. Kısaca ifade etmek gerekirse feodalizmde kadının konumu biraz muğlaktır; kadın kapitalizmde olduğu gibi tümüyle tahakküm altına girmiş değil, fakat erkeklerle pek eşit de değil idi. Wemple ve McNamara'nın, bir önceki dönemin aksine kadınların feodalizmde Tanrının buyruğunca yaşayarak kutsallığa eremediği ve iktidara da yönelemediği yolundaki iddialarına dönelim. Bence dönemi *bir bütün olarak* ele alacak olursak feodal rejimde aristokrat kadınlar feodalizm öncesi dönemde olduğu gibi iktidar için mücadele ediyordu, fakat kullandıkları iktidarın biçimi ve bunu dışavurma şekilleri değişmişti. Kilise dışı soylu kadınlar, mülklerin ve *fief*lerin yönetiminde de, bütünlüğünün korunmasında da en az erkekler kadar faaldi. Haçlı seferlerine çıkan erkeklerin yokluğunda belki erkeklerden de daha faal oldular. Kadınlar soylarına üstünlük sağlamak için faal bir şekilde çöpçatanlık yapıyor, mahkemelerde davalar açıyor, soylar arası savaşlara katılıyor, hatta siyasî cinayetler tertipliyordu. Önce de belirtildiği gibi, feodal tabakadan kadınlar muharebe meydanında askerî güçleri yönetmeye, siyaset alanında da siyasî iktidar kullanmaya devam etti. Başrahibeler ordu yönetmedi ise bunun sebebi feodal rejimde "savaşanlar" ile "dua edenler" arasındaki kesin bir görev ayrımı olmasındandı. Kadınlara haçlı seferine katılma yasağı, Tapınak Şövalyeleri gibi savaşçı keşişlere benzer rahibe tarikatlarının kurulmasını engellemiştir. Bununla birlikte rahibeler ve başrahibeler kamu içinde saygınlığa, toplum içinde söz hakkına ve bu nüfuzlarını kendi lehlerine kullanma yeteneğine sahip idiler. Nitekim günü gelince Cisterciensler bu kudretlerinin acısını çekti.

Bu dönem boyunca kadınları Cisterciens projesinden, yani manastır hayatında reforma katılmaktan ve reformun dünyevî tezahürü olan iskân çalışmasından resmen dışlamaya yönelik girişimler Güney Fransa haricinde başarısızlıkla sonuçlandı. (Güney Fransa'da kadınları dışlama girişimi ise sapkın tarikatların kurumlaşmasına yol açtı). Kilisenin Cisterciens rahibelerini resmen tanıyarak bunları denetim altına alma girişimleri de, rahibeleri manastıra kapatma girişimleri de, rahibe ve başrahibelerin manevî yetkelerini azaltma girişimleri de genelde başarısızlıkla sonuçlandı. Öyleyse feodal kadınların genelde bütün feodal dönem boyunca kutsal bir yaşantı gerçekleştirebildiği (ve bu yönden kudrete erdiği) öne sürülebilir. Ne var ki 1180'den sonra bu çabalar daima dinin "ana akımı" çerçevesinde sürmedi.

1180'den sonra feodal sınıftan olan ve olmayan kadınlar, dinden aldığı ilhamla sisteme karşıtlığını değişik derecelerde dışa vuran hareketler içinde kutsallığa erişmeye çalıştı. Aslında, Kathar olsun, Yoksul Clares Tarikatından[95] ya da Beguine olsun tüm sınıflardan kadınlar feodal dönemin ikinci yarısında ve sonrasında, daha sonra birkaç yüzyıl boyunca devam edecek bir toplumsal (ahlakî ve dinî) tartışmanın çerçevesini çiziyordu. Örneğin Yoksul Clares'in manevî yetkesi yoksulluklarından kaynaklanıyordu; bu yoksulluk da rahibelerin kapatılmaya boyun eğmelerinin sonucu idi. Bu, Johnson'un kapanmanın rahibeleri manevî yetkeden yoksun bıraktığı yolundaki iddiasını çürütmektedir. Öte yandan seçkin zümreden olmayanların da dinî hareketlere katılmasının sapkın hareketleri etkilemiş olması olasıdır.

95 *Poor Clares* Yoksul Hanımlar Tarikatı [*Order of Poor Ladies*] olarak da bilinir. 1212'de kurulmuş Katolik rahibe tarikatı (ç.n.).

Zamanla bu hareketler daha sistem karşıtı bir hâle büründü ve manevî bir değer olarak yoksul yaşamayı daha çok benimsedi.

Kilise dışındaki kadınların durumuna daha ayrıntılı baktığımızda, feodalizmin hiyerarşik olmakla beraber toplumsal cinsiyete dayalı bir dizge olmadığı açıktır: genelde toplumda tüm kadınlar tüm erkeklere tabi olmalı şeklinde bir görüş yoktu. Kişinin toplumsal konumunda feodal soyluluk mertebesi cinsiyetten önce gelmekteydi. İleri gelen feodal beylerin karıları, kızları, özellikle de dulları mertebede şövalyelerden üstündü. Yaşlanma da toplumsal konumu yükseltmekte idi. Bu bir gerontokrasi idi. Aristokrat kadınların tümü, belki de kadınların tamamı, yaşları ilerledikçe ve dul kaldığında toplumsal konum, kudret ve refah (ya da bunların birini ya da ikisini) kazanmakta idi. Öte yanda "genç şövalye" grubundan bir türlü çıkamayan erkeklerin yaşı ilerledikçe toplumsal konumu gerilemekteydi.

Önemli bir toplumsal kurum olan verasette bile soylu kadınların tümü, soylu erkeklerin tümünden geri konumda değildi. En büyük oğlun önceliği ilkesine dayanan veraset mefhumu birçok hâlde soyun güçlenme amacı ile çelişen bir toplumsal tercihi yansıttığından uygulanmıyordu.[96] On ikinci yüzyılın ortalarında, hatta

---

96 *Structural Anthropology*'nin ikinci bölümünde Claude Levi-Strauss, toplumsal gruplarda insanların grubun toplumsal kurallarını (katı bir şekilde uygulanması beklenenleri bile) nadiren kesin bir şekilde tatbik ettiklerini kaydeder. Bir toplumun vazedip sureta uyguladığı toplumsal idealleri Levi-Strauss "tabiî model" [native model] olarak adlandırır. Gerçek toplumsal uygulamaları ise "mekanik model" olarak adlandırır. İkisi arasındaki fark önemli veya önemsiz olabilir. Bu kişi sayısıyla belirlenir (Levi-Strauss bunu istatistikî model olarak adlandırır). Büyük farklar, genelde araştırmaya değer bir sorun olduğuna işaret eder. Verasette ilk erkek evladın önceliği ilkesinin sık sık ihlal edilmesi sanırım Levi-Strauss'un söylediklerine esaslı bir örnektir.

bundan da önce, hem kuralda hem de uygulamada ölen feodal beyin kızları verasette ikinci derece erkek akrabalardan önce gelmekte idi. Hatta kızların ehliyetsiz erkek kardeşlere göre (ehliyetsiz ise büyük ağabeye göre de) önceliği vardı.[97] Başka bir ifadeyle ata soyunu devam ettirme düşüncesi, bireylerin sağlık ihtimallerinin dahi değerlendirilmesiyle, varisleri belirlemede cinsiyetten daha öncelikli bir kriter oldu. Nitekim erkek kardeşlerin öldürülme ihtimali, kadınların miras alma ihtimalini de artırmakta idi; bilhassa Haçlı Seferleri başladıktan sonra bu ihtimal güçlendi. Kadınların toprağa, mirasa ve dolayısıyla iktidara erişiminin giderek kısıtlanmasına tepki olarak soylu kadınların 1180 civarında başkaldırması neticede başarıyla sonuçlandı. Kadınlar önceden vasi gibi sıfatlarla "sadece" fiilen belirli haklar kullanabilmiş iken, başkaldırmaları sonucu "beylik" hakkını resmen kazandı.

Bunlara ilâveten soylu kadına toplumsal kimliğini mutlaka erkekler vermiyordu. Bunun tersi de gerçekleşebiliyordu. Erkeklerin ana soy adlarını kullanması bunu göstermektedir. Öte yandan, ipsiz sapsız bazı kişilerin itibarlı kadın varislerle evlenmesi, ya da muteber kadınların soyundan gelmekliğini kullanması örnek verilebilir. Holderness Beyleri unvanlarını, servetlerini ve toplumsal konumlarını karıları ya da anneleri olan Holderness Hanımlarına [Ladies of Holderness] borçlu idi. Aynı bağlamda, İspanya'da bir kente yerleşmek isteyen bir erkek o şehirden bir kadınla evlenmek zorundaydı.

Bu sebeplerden dolayı benim değerlendirmem, feodal rejimde kadınların hiçbir şekilde kutsallığa ve kud-

---

97 Mirasta ehliyet muharebede sakatlanmakla yitirilmekte idi (Gies, 1987: 191).

rete erişemediği ve feodalizmin kadınların yalnızca tabi olduğu salt bir erkek düzeni olduğu öne sürülemez. Ama Wemple ve McNamara feodal kadınların toplumsal konumunda bir şeyden rahatsızdır. Sanıyorum ki mesele feodal evlilik düzeninde feodal bey, baba ya da koca sıfatıyla erkeğe verilen otoritedir. Ama Painter'in isabetle belirttiği gibi feodal karılar kocalarına tabi olmakla beraber başkaları karşısında kocalarının konumunu paylaşmakta idi. Nitekim bu düzende yüksek statülü bir kadın daha düşük statülü bir erkekle evlendiğinde rütbesi düşmekte idi. Daha kötüsü ata soyları tam kurulmadan evvel yani ata soyu sisteminin henüz teşekkül ettiği dönemde, kocasının soyuna geçen bir kadın gerçekte kocasının erkek kardeşlerinden ve *familia*sından oluşan kısmî bir kandaş topluluğa girmiş oluyordu. Bunların kadına düşmanlık etmesi muhtemeldi. Bu durumdaki kadın rütbe sahibi oluyordu, fakat kocasının *demesne*si üzerinde herhangi bir yetkisi bulunmuyordu.

Ancak soylu kadınlar muhtemelen hiçbir zaman tümüyle bu durumda değildi. Bu düzenlemelerin asıl mağduru, siyasî hesaplarla rakip kandaş topluluklara ya da rakip soylara küçük yaşta gelin olarak verilen kızlardı. Tahminimce bu en çok Kuzey Fransa'da ve İngiltere'de vuku buluyordu. Güney Fransa'da ise bu durum görülmüyordu; üst beye tabiyeti olmayan mülkler [*allod*lar], hiyerarşik ilişkiler ve veraset buna engeldi. Almanya'da da kandaş topluluk ve terekenin bölüşülmesi, feodal dönemde uzun müddet devam etti. İtalya'da kadınlar kendi aile soylarına bağlılıklarını sürdürmüş görünmektedir; İspanya'nın sınır bölgesinde kadınlar evleneceği kişiyi seçmekte oldukça bağımsızdı. Demek ki bölgeler arasında fark vardı. Sanırım dulları, işleyecek arazisi

olan kadınları, feodal beye haraç ödeyebilen kadınları istemedikleri bir evliliğe zorlamak güç olurdu. Haçlı Seferleri başlayınca da genç karıların husumet gösteren kayınlarca ezildiği durumlar azalmış olmalıdır. 1150'ye gelindiğinde *demesnede* feodal beyle yetkileri paylaşan erkek kardeşleri değil, karısı idi.

Öyleyse kadınların karşılaştığı engeller tabiî modeli[98] oluşturmasına karşılık gerçeklik çok daha muğlaktı. Ama kadınların gerçekten maruz kaldığı engeller de vardı. Tabiî model verasette ilke olarak kadının değil erkeğin hakkını koruyordu. Ata soyunu sürdürme ilkesi fiilen kadınların varis olmasına elvermekle birlikte, bu ilkenin uygulamasında kadınların kendi soylarıyla bağları muhtemelen (erkeklerin soylarıyla bağlarına kıyasla) zayıflıyordu. Benzer şekilde büyük arazilerin kontrolünü ailelerde toplamak üzere daha çok üst sınıflar tarafından teşvik edilen evlilik, kadın üzerinde (özellikle üreme yetisi üzerinde) toplumsal kontrolü hedeflemekte idi. Hıristiyan ideolojisinde kadına hasım unsurlar evlilikte kadının tabi rolünü gerekçelendirmekte kullanıldı. Bu özellikle feodal dizgenin ilk yüzyılında görüldü.

Fossier (1988: 22), zoraki tekeşliliğin kadının doğurduğu çocuk sayısını artırdığını öne sürmüştür. Soylular arasında evlenmenin amacı "meşru" varisler dünyaya getirmekti. Öte yandan feodal beyler kontrol altında sürekli bir işgücü istiyordu. Feodal beylerin nazarında köylülerin evlenmesinin işlevi babadan serf doğan insanların sayısının artırmaktı. Öyleyse feodalizmin köylü evlilik modelinde (hatta soyluların evlilik modelinde de) kadın bebek üretme aracı olarak algılanmakta idi.

98 Bu bölümde 96. dipnota bakınız.

Bey açısından köylü kadınların tahakküm altına alınması beyin köydeki işgücünü kontrolü ile bağlantılıydı.

Kadının kocasına itaat yükümü gibi meseleler elbette hafife alınamaz. Ancak bunun ne anlama geldiği açık değildir. Bazı yasalar açıkça eşitliğe aykırı idi. Kâğıt üzerinde zina yapan kadının cezası ateşte yakarak idamdı; kadının zina etmesi ahde ihanet addedilmekte idi. Aynı eylemi yapan erkek için ceza yoktu. Öte yanda literatürde (feminist tarihçiler tarafından yazılanlarda bile) belgelenen yakarak idam infazı azdır. Ben bula bula ancak bir tane buldum. Daha çok belgelenen, beyin karısının (ekseriya beye bağlı şövalyelerden biri ile kumpas kurup) beyi katletmesi; başka bir erkeğe kaçması; ya da rahibe olup manastıra çekilme olaylarıdır. Dindar yaşama yönelen kadınların çokluğu, istenmeyen ya da katlanılmaz hâle gelen evliliklerden kaçışı yansıtmakta olabilir. Aynı şekilde genç erkeklerin manastırlara üşmesi de benzer bir firarı (şövalyelikten, sürekli savaşmaktan firarı) yansıtmakta olamaz mı? Feodal sınıf, gençlerine pek merhametli değildi.

Evlilik dışında feodal dönemden bugüne kalmış gibi görünen başka şeyler de vardır. Biri feodalizmin daha önce olmadığı şekilde kadınlarla erkekleri birbirinden ayırmasıdır. Kadın ve erkek mekânda ayırılıyordu. Keşişlerin rahibelerden ayırıldığına (karma manastırların on ikinci yüzyıldan itibaren yok olmaya başladığına); köylü erkekler kente işçi olmaya giderken kadınların *demesne*de kaldığına; Cisterciens manastırlarının köylü erkekleri istihdam edip kadınları manastıra kabul etmediğine; kadınların ve çocukların Haçlı Seferlerine katılmasının engellendiğine; kadınların erkeklere kıyasla kendi soylarıyla ve arazileriyle bağlarının zayıflığına daha

önce değindik. Ailevî ilişkiler bağlamında, önceleri müttefik olan erkek ve kız kardeşleri veraset kurallarındaki değişiklikler birbirine hasım edebilmekte idi ve birbirine düşürdüğü oluyordu. Bu ilişkiler kadınların erkeklerle kurabileceği "dostane" ilişkileri azaltmış olabilir: koca "düşman" ya da "iş ortağı" olabiliyordu; baba yetkilerini kullanarak kızları ile sadece siyasî menfaat hesabıyla piyon olarak ilgilenen kişi olabiliyordu. Ama erkekler için de benzer şeyler öne sürülemez mi? Büyük oğulu kayıran veraset kurallarının yol açtığı husumette erkek kardeşler birbirine kıyabiliyordu.

Feodal rejim, kadınlara uzun vadede zarar verecek bazı kurumların ortaya çıkmasına sahne oldu. Tabi konumdaki toplulukların (kadınların, yoksulların, düşük rütbeli rahiplerin, köylülerin, topluma başkaldıranların) değersizliğini, aşağılığını ispat etmek üniversitelerin kurulmasında saklı amaç idi. Albigens Haçlı Seferinin sonucunda kadınlar yüksek öğrenimden dışlandı. Engizisyon kurumu, Geç Orta Çağda kadın erkek tüm tabakalardan insanlara gadrettiği gibi, kadınlara takip eden üç yüz yıl boyunca da haşin şekilde zulmetti.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kargaşalı Ara Dönem: 1250-1450/75

Giriş

Önceki bölüm büyük ölçüde aristokratları konu ediyordu ve kadının toplumsal konumuna dair kanıtlar büyük ölçüde bu toplumsal tabakadan alınmıştı. Bunun sebebi o döneme ait malzemenin çoğunun bu sınıftan[1] insanlarla ilgili olmasıdır. Bu bölümde dikkat odağımız değişmektedir, çünkü döneme ait kaynak malzemenin köylülerin ve zanaatkârların toplumsal tarihiyle daha çok ilgili olmasının yanı sıra bu dönemde aristokrat sınıf da görece geriledi. Bir öncekine kıyasla bu dönemin çok daha sıradan insanlara "ait" olduğu öne sürülebilir. Bu bölümde ve bir sonrakinde savımız, her ne kadar on

---

1 Burada sınıfı alışageldik Marxist anlamıyla, yani sermaye sahiplerini ya da işgücünü kast ederek kullanmıyorum. "Sınıf" kavramıyla kastım nesilden nesle süren bir hiyerarşi içindeki insan topluluğudur. Bu anlam daha esnektir, fakat sanırım ele aldığımız döneme daha uygundur.

dördüncü ve on beşinci yüzyıllar kadınlar açısından (aslında kimse açısından) bir "altın çağ" olmadı ise de, bu yüzyıllarda kadınların toplumsal konumunun görece yükseldiği ve kadınların bu dönemde hem feodalizmde olduğundan, hem de erken modern çağdakinden daha fazla toplumsal, siyasî ve iktisadî kudrete erdiğidir. Bu bölümde amacımız kadının görece toplumsal konumunu on altıncı yüzyıldaki ile karşılaştırabileceğimiz bir bilgi çerçevesi sunmaktır.

Önceki bölümde olduğu gibi bu bölümde de çözmek gereken bir toplumsal zaman meselesi var. İncelediğimiz bölge yine Batı Avrupa'dır. Kimi yazarlar -örneğin, Hilton (1975), Power (1975), Clark (1982, [1919]), Shahar (1983), Ennen (1989), Kelly (1984)- farklı vurgularla bu dönemde toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın çok az olduğunu öne sürmektedir.[2] Casey'e (1976) göre ise Geç Orta Çağın son dönemlerinde kadının toplumsal konumu muğlaktı. Casey kadın üzerindeki tahakkümü merkezî otoritelerin güçlenmesine atfediyor fakat bunun nasıl ya da niçin olduğunu söylemiyor. Başkaları -Middleton (1981, 1985), Howell (1988a, 1988b), Bennett (1987)- toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın bu dönemde iyice kök saldığını, bu yüzden de kapitalizmin inşasıyla bağlantılı olmadığını öne sürüyor. Middleton daha önceki iki makalesinde (1981a, 1981b) kadının tabi konumunun üretim değil, üreme alanında ortaya çıktığını belirtiyor.

Biz bu görüş farklarının toplumsal zamana ilişkin bir kafa karışıklığı ile bağlantılı olduğu kanısındayız. Hem Howell (1988b) hem de Middleton (1979, 1981a,

---

2 En azından, erken modern dönemdeki gibi katılaşmadığını öne sürmektedirler.

1981b) kapitalizmin başlangıç tarihini saptamakta zorlanmaktadır. Howell'a göre kadınlara karşı iktisadî ayırımcı tutum on beşinci yüzyılda başladı. Kendisi kapitalizmi uzun mesafeli ticaretle aynı şey saymakta ve 1300 ilâ 1800 arasını kapitalizme uzun bir geçiş dönemi olarak görmektedir. Howell'a göre bu dizge yerine ancak 1800'de tam oturdu. Zamanlamadaki kafa karışıklığı yüzünden kapitalizm ile kadının toplumsal konumundaki gerilemenin hiçbir ilişkisi olmadığını sanmaktadır (Howell, 1988b: 34-35). Middleton toplumsal cinsiyet oluşumunu 1800 civarında saptamaktadır. Ona göre toplumsal cinsiyet "ilkel" kapitalizmle bağlantılandırdığı "erken" sanayi devrimi döneminde değil, gerçek kapitalizmle ilişkilendirdiği gerçek sanayi devriminde tesis edilmiştir (Middleton, 1981b: 184). Buradan, incelenen coğrafî birim konusuna dönelim. Bennett'e (1987) bakalım. Bennett Brigstock'u incelemiştir; Brigstock'ta gördüğü kadının görece düşük toplumsal konumunu Geç Orta Çağa genellemektedir.

Önceki bölümde feodalizmin kendine özgü üç yapısal eğilimden teşekkül ettiğini ve bu eğilimler sona erdiğinde feodalizmin de sona erdiğinin söylenebileceğini ortaya koyduk. Bizce yaklaşık 1250-1450 arasında gözle görülür herhangi bir yapısal eğilim yoktur (meğer ki had safhada toplumsal kargaşa bir eğilim sayıla). Bu yüzden bu dönemde işleyen herhangi bir dizge de yoktu. Başka bir ifadeyle bu dönemde toplumsal tabakalaşmayı ve özel olarak kadının toplumsal konumunu içine yerleştirebileceğimiz bir çerçeve yoktur. Öyleyse bu dönemde kadının toplumsal konumunu tartmak üzere Batı Avrupanın bir tür antropolojisini inşa edebileceğimiz, bir önceki bölümde kullanılandan farklı bir yöntem kullanmak gerekmektedir.

Başka bir sorun (Duby'nin Kuzey Fransa bağlamında kullandığı tabirle) köylülerin günlük hayatına [*tableau de vie*] dair verilerin görece azlığıdır.[3] Kırsal yaşam konusunda ikinci el Alman kaynakları son on - yirmi yıl içinde arttı, fakat bu dönemde köylülere dair bilgi benzer nedenlerden -1300'de veya öncesinde kırsalda baş gösteren asayişsizlik sebebiyle köylerin terk edilmesinden (Genicot, 1966: 661-662)- dolayı kıttır. Buna karşılık İngiliz köylüleri neredeyse kabak tadı verecek kadar çok çalışılmıştır. İlâveten söz konusu dönemde bir tür kırılmanın yaşandığı giderek daha açık hâle gelmektedir. Bu kırılmanın sebebi Kara Veba[4] ve nüfusta yol açtığı azalmadır. Birçokları bu olayla işçilerin işverenler karşısında kuvvetlendiğine inanmaktadır.

Sorun bu vakaların kadının toplumsal konumunu nasıl ve ne ölçüde etkilediğidir. Bildiğim kadarıyla bu sorunu feminist tarihçiler ele almamıştır. Her ne kadar Kara Vebadan önce kadının toplumsal konumu ile erkeğinki arasında bariz bir fark yok idi ise de, bendeki izlenim bu felâketin hayatta kalan kadınların toplumsal konumunu önemli ölçüde iyileştirdiğidir. Bu bölümün savı şudur ki kadının toplumsal konumu erkeğinkiyle kabaca eşit idi; toplumda yüksekten alçağa değişik mertebeler vardı ve kadınlar bunlardan her birinde bulunmakta idi. Kadınların tamamının, erkeklerin tamamının toplumsal tahakkümü altında olduğu varsayılamaz. 1250'den yaklaşık 1450 yılına kadar Batı Avrupa top-

---

3 Kişisel bir yazışmada Christine Klapisch-Zuber, Fransa için ikinci el verilerdeki bu noksanlığın bir yandan o dönemdeki savaşlardan ve toplumsal çalkantılardan, öte yandan Fransız toplumsal tarihçilerinin ilgisizliğinden ileri geldiğini söylemiştir.

4 Kara Ölüm (*Black Death*) de denmektedir. 1348 yılında ortaya çıkan ve Avrupa nüfusunun üçte birini telef eden salgın hastalık (hıyarcıklı veba olduğu sanılmaktadır) (ç.n.).

lumsal cinsiyetçi bir toplum değildi; erkeklerin tümünün kadınların tümünden üstün olduğu yolunda genel bir kabul yoktu. Ataerki olmuş olabilir; ama bu bir sonraki dönemin ataerkisi değildi; verasetle ilgili tamamen farklı bir olaydı.

Seçtiğimiz yöntem, sorunu üç toplumsal yöney üzerinden incelemektir. Bunlar kadının toplumsal konumunu saptayarak bir sonraki dönemdeki değişikliklerle karşılaştırmaya yarayacak üç önemli alandır. İlk toplumsal yöney, kandaşlık ve verasettir. Veraset hısımlıkla bağlantılı olup Orta Çağda herkesi ilgilendiren bir mesele idi; veraset hem toplumsal konum tarafından belirlenmekte, hem de toplumsal konumu belirlemekte idi. Kandaşlığı ve veraseti seçmenin sebebi budur. İkinci toplumsal yöney, çalışma ve iktisadî faaliyettir. Günümüz araştırmacıları toplumsal konumun belirleyicisi olarak bu faaliyet türüne çok önem verdiğinden çalışma ve iktisadî faaliyeti ikinci yöney olarak seçtik. Üçüncü toplumsal yöney ise, kutsallık ve iktidar mücadelesi ... ve devrimdir. Zira bunlar yalnızca iktidar mücadelesi yürütebilenlerin değil, haksızlığa uğradığına kani olanların da hoşnutsuzluğunu, iktidar arayışını, toplumu eleştirme ve toplumu değiştirme gayretlerini yansıtmaktadır.

1350'ye Kadar Kırsalda Manzara

1250'den on dört ve on beşinci yüzyıllara kadarki dönem üzerine yazan toplumsal ve iktisadî tarihçilerin çok büyük bir çoğunluğu Geç Orta Çağın bir "buhran" dönemi olduğunu öne sürmektedir.[5] Bunun ne anlama

---

5 Örneğin Lerner (1968); Perroy (1970); Bautier (1971); Miskimin (1969); Gilchrist (1969); Genicot (1966); Postan (1972); Duby (1970); Ganshof (1966).

geldiği konusunda pek mutabakat yoktur. Bazısı (Miskimin, 1969) bu dönemdeki iktisadî gerilemeye odaklanırken Perroy (1970: 91) gibi başkaları buhranın mahiyetine dair yaygın görüş ayrılığını işaret etmiştir. Bunun feodalizmin buhranı olduğu öne sürülebilir. Ne var ki önceki bölümde öne sürdüğümüz gibi 1250 civarında feodalizmin hükmü kalmamışsa, mantıken feodalizmin bu tarihten sonra buhranda olduğu söylenemez. Şöyle diyelim: feodalizm ölmüş olabilirdi, fakat ortalıkta hâlâ feodal beyler, köylüler, kentli seçkinler ve zanaatkârlar vardı. Bunların yanı sıra bir de merkezî otorite odakları vardı: krallar, prensler ve bunlara bağlı "büyük beyler" gibi. Bir önceki döneme kıyasla bu merkezî otoriteler soylu sınıf karşısında görece zayıflamış gibi idi. İtalya'nın kuzeyindeki şehir devletleri ve Güneybatı Almanya'daki Habsburg devleti dışındaki bölgelerde, sonuçlanmayan savaşlar, genel iktisadî durgunluk ve siyasî kudretli insanlarla (soylularla) sürekli işbirliği sağlamanın giderek zorlaşması merkezî otoritelerin çoğunu zaafa uğratmakta idi. Hatta bu dönemde soyluların gücü arttı (Strayer, 1970: 59-64).[6] Fakat merkezî otoriteler soylular karşısında gerilerken, soylular da köylüler karşısında gerilemekteydi. Feodalizm kırsal aristokrasinin yararına kurulup işleyerek 1250'den sonra sona erdiğinden, Kilise mensubu kırsal soyluların ve Kilise dışı kırsal soyluların çıkarları artık baskın değildi. Kırsal aristokratların "buhranı" bu idi.

Somutlarsak kırsal soyluların sıkıntısı hem siyasî hem de iktisadî idi. Askerî kudretleri azaldıkça buyruk-

---

6 İngiltere'de ve Fransa'da tahtta birbini izleyen hanedanların genel zaafları Tuchmans'ın eseri *A Distant Mirror*'da (1978) anlatılmaktadır. Hanedanların sayılan kusurları acaba başka bir dönemde bu kadar göze çarpar mıydı?

ları dinlenmez oldu (Heers, 1963: 95). Mülklerinden vergi toplayamaz oldular. Köylüler feodal beylerden ortak arazilerin kullanımı üzerinde ve angaryanın sona erdirilmesi gibi bazı haklar koparmakta, merkezî otoriteler de beylerin örneğin yargılama gibi yerel yetkelerini azar azar "kemirmekte" idi (Neveux, 1975: 35, 36; Miller, 1964). Feodal beylerin gelirleri de azaldı. Kırsaldaki aristokratlar için on üçüncü yüzyılın sonlarından itibaren ".. arazi değerlerinin azaldığı, kiraların azaldığı, çiftliklerin ıssız kaldığı ve *demesne* ekiminden kazancın gittikçe azaldığı bir zaman" oldu (Postan, 1972: 174). Postan bunu İngiltere bağlamında yazdı. Bütün Avrupa'da durum böyle idi (Lerner, 1968: 9).

Feodal beyler birtakım stratejiler tespit ederek tedbirler aldı, fakat "çözümler" kendi sorunlarını doğurdu. Öyle ki kırsal aristokratların "çöküşü" (Neveaux, 1975: 36) durdurulamaz hâle geldi. Geleneksel harçlar toplanamaz oldu. 1250 itibariyle Fransa'da beyler köylülerden bedenî hizmet talep etmekten çoktan geçmişti.[7] Bunun yerine mahsulün satışından nakdî kira almayı, daha da çok mirastan ya da köylü mülklerinin satışından vergi almayı tercih ediyorlardı. Toprak sahibi beyler *demesne* mahsulünün satışından da gelir sağlıyordu. Bu mahsul başlıca buğday, orman ürünleri, şarap ve hayvan ürünleri idi. Bu faaliyetlerde ilâve işgücü gerektiğinde geçici işçi istihdam ederek sağlanmakta idi (Duby, 1970: 38, 40-41). Buna karşılık İngiltere'de arazi üzerindeki kiracıların hakları korunmaktaydı. Ama köylü lehine gelişmeler İngiltere'de de görülmekte idi (Miller, 1964: 117). Geleneksel harçlar alınamaz hâle geldiğinden ve

---

7 On üçüncü yüzyılın sonlarında feodal beyler ile köylüler arasındaki mücadelenin odağı mera kullanım hakları oldu (Neveux, 1975: 36).

hububat fiyatları azalırken ücretler geleneksel düzeyde kaldığından feodal beyler malî bakımdan geriledi. Tahıl fiyatlarının azalması hem beyleri hem de köylüleri zora soktu. Bunun bir belirtisi (veya sonucu), kilise mensubu olsun kilise dışı olsun beyler artık ekseriya kira toplayamıyordu (Bautier, 1991: 227).

Feodal beyler açısından durum felâketti. Köylüler açısından ise durum karışıktı.[8] Bazı veriler tüm alt sınıfların yaşam düzeyinin yükseldiğini göstermektedir. Örneğin, beslenme düzeyleri iyileşmiş görünmektedir. Katıklar hem çeşitlendi hem de daha besleyici oldu. 1325'te bir keşiş normalde her gün yumurta, et ve veya balık yiyebilmekte; cüzam hastanelerindekiler[9] her gün soğan, tuz ve yağ tüketimine ilâveten haftada üç gün et yiyebilmekte idi. Oysa ki cüzamlıların on ikinci yüzyılda istihkakı sadece ekmek ve bezelye olmuştu. 1289'da Fering diye bir malikânede çalışanlara sabahleyin çavdar ekmeği, bira ve peynir; öğlen balık ya da et verilmekte idi (Duby, 1962: 139). Beslenmede bu değişim yukarıda belirttiğimiz *demesne*lerde çalışma koşullarındaki iyileşmeyi ve reel ücretlerdeki artışı yansıtmaktadır (Neveux, 1975: 38). Daha da çarpıcı olan, köylülerin feodal beyler karşısında güçlendiğine dair belirtilerdir. On dördüncü yüzyılın başlarında İngiltere'de köylüler beylerinin aleyhine kanun dışı işler yapıp cezalandırılmamaktaydı. Örneğin beyin arazisine tecavüz edip koyunlarını kırkıyorlardı (İngilizcede kırkmak [*to fleece*] fiili soymak anlamını buradan mı aldı?) ve düpedüz hırsızlık yapıyorlardı (Hanawalt, 1986: 136).

---

8 Bu değişimlerin Normandiya'da karışık sonuçlarının tasviri için Bois'e (1984: 263-274) bakınız.

9 Cüzamlıların karantinaya alındığı ve bazan cüzamlı olmayan yoksulların da barındığı, genelde manastırların yanına inşa edilen kurum (ç.n.).

Yükselen refah nüfus artışına yol açıp arazi üzerinde baskıyı artırdı (Fossier, 1988: 10; Thompson, 1966, II: 769; Genicot, 1964: 15). Bunun fakirleşmeye sebep olduğunu iddia edenler var: "1300 [civarında] ... nüfusun optimum düzeyleri ... aşılmış bulunmaktaydı ... pek çok bölge kaldırabileceği azamî nüfusa ulaşmış durumdaydı ..." (Perroy, 1970: 92). Köylü sınıfında farklılaşma başladı. Fransa'da hâli vakti yerinde olanların çoğu türedi zengin hâline gelmekte, kısa vadeli borç vererek etraftaki yoksulları sömürmekte idi. Fransa'nın doğu ve güneyindeki köylerde İtalyanlar ile Yahudiler mıntıkalarında faizciliğe başladı (Duby, 1970: 38). İngiltere'de de benzer bir durum vardı. Köylü ailelerinden geniş arazisi olanların, özgür statüde olanların ve çocuğu olanların (yani işe verilebilecek oğlu kızı olanların) hâli vakti yerinde oluyordu. Buna mukabil arazisi ufak[10]; köle veya serf konumunda (bu yüzden hem kira hem feodal harçlar ödeyenler, ki bu ödemelerin toplamı hane gelirinin yarısını aşabiliyordu) ve çocuksuz olan köylüler darda oluyordu (Postan, 1972: 126-127; Razi, 1980: 87).[11] Öte yandan özgür köylüler kıtlık zamanında açlık çekebilmekte; olağan dönemlerde de nakit temini için geçimlik mahsulü satma mecburiyetinden ötürü kötü beslenebilmekte idi (Fryde, 1996: 12-13).

---

10 Küçük diye nitelenen çiftliğin yüzölçümü yerine göre değişiyordu: Ren havzasında küçük arazi 60-90 dönümdü; İngiltere'de bu 240 dönüme kadar çıkabiliyordu. Genelde küçük arazi sahibi köylüler kırsal nüfusun yüzde on beş ilâ otuz beşini oluşturuyordu. Serflik süratle ortadan kalkmakta idi. Fransa'da toprağın yüzde doksanı serbest kiracılar (*censitaires*) tarafından ekilirken, İngiltere'de bu oran yüzde otuz beş civarındaydı (Boissonade, 1927: 319, 321).

11 Zengin ailelerin çocuklarının ergenliğe ya da genç erişkinliğe kadar hayatta kalma ihtimali, yoksul ailelerin çocuklarınınkinden daha yüksekti. Bu yüzden zenginler işgücü temininde avantajlı idi (Razi, 1980: 87).

On dördüncü yüzyılın başlarında nüfus baskısı hububat fiyatlarını artırdı. 1314 ile 1317 arasında kötü hava şartları ve yetersiz gelir sonucu baş gösteren kıtlık tüm Avrupa'yı etkiledi (Lerner, 1968: 27). Kıtlık Languedoc'ta müzmin bir hâl almış görünmektedir (Le Roy Ladurie, 1962: 39). Felemenk'te kıtlık sonucu insanlar kırdan kentlere göçtü (Verhulst, 1963: 68-80). Besin kıtlığı hastalık salgınlarına yol açtı; bu salgınlar Kara Vebadan da önce nüfus artışını durdurmuş olabilir (Duby, 1970: 41). Hasatlar istikrara kavuştuğunda besin fiyatları azaldı, fakat çiftçilerin gereksindiği mamullerin fiyatları (örneğin torna, kiremit, kumaş fiyatları) yükselmeye devam etti. Ücretler yeniden yükselmeye başladı ve ticarî üretim yapan çiftliklerin kazancı aniden azaldı (Perroy, 1970: 95-96). Bununla birlikte köylülerin gruplar hâlinde hasat zamanı malikâne malikâne dolaşması (Thompson, 1966, II: 806) köylülerin giderek ücretli çalışmaya muhtaç olduğunu işaret etmektedir.

Feodal beyler gelirlerini artıracak, giderlerini azaltacak çeşitli stratejiler geliştirdi. Arazilerinin ormanlaşmasına göz yumdular, Almanya'da hububattan geçip şarap, çivit, keten gibi daha değerli sınaî ürünler üretmeye başladılar, İspanya'da koyun yetiştirmeye ağırlık verdiler (Miskimin, 1969: 57). Fransa'da toprak sahipleri -özellikle kilise mensupları (Heers, 1963: 134)- kentlere yerleşip kira ile geçinmeye başladı ya da Bordeaux, Paris, Auxerre ve La Rochelle çevresinde topraklarını asma ve bağcılık gibi kazançlı işlere (Duby, 1970: 37), Artois ve Cambresis'de koyun yetiştirmeye tahsis ettiler. Özellikle Güney Fransa ve Provence'de büyük göçer sürüler ortaya çıktı (Niveaux, 1975: 38).[12]

---

12 Ayrıca Coste, Pierre'e ("La Vie Pastorale en Provence au Milieu du XIV Siècle", *Études Rurales*, 46, Avril-Juine, 1972, 61-75) bakınız.

Feodal beyler baskıya da başvurdu. Kuzey Fransa'da karışık ortamda köylüler maddî yıkıma uğrayınca beyler de kira gelirinden ve angaryadan olup, onlar da etkilendi. Bazı beyler eşkıyalıkla, ticaretle veya kamusal hizmetler satarak (Genicot, 1966: 696, 698) ve kendi köylülerini ya da başka beylerin köylülerini soyarak (Heers, 1963: 91) gelirlerini artırıp kayıplarını telafi etti. Carcassone ve Pamiers piskoposlarının ve Avignon'da Papanın temsil ettiği Ana Kilisenin köylülerden vergileri eksiksiz toplayamama sorunu, Güney Fransa'da Engizisyonu tekrar canlandırdı (Le Roy Ladurie, 1975: 37, 45). İngiltere'de kente göç o kadar çok olmadı. Bu ülkede feodal beyler zayıflayan iktisadî konumlarını düzeltmek için mülklerini daha çok *demesne* üretimine açtı; para cezaları kesmek, mera gibi ortak kullanımdan ve değirmen kullandırma benzeri hizmetlerden harç almak gibi "bey haklarını" uygulatmak için beylik meclislerini[13] kullandılar. Bu tür faaliyetler beylerin gelirlerinin % 19-39'unu sağlıyordu (Hilton, 1975: 231).

Köylerdeki kargaşadan köylülerin ve feodal beylerin kaçması sonucu kentlerde nüfus artmakta idi. Bu çözülme kırsal nüfusun azalmasına ve kentlerin gelişmesine sebep oldu. Yerel prenslerin miras mücadelelerine, İmparatorluğa[14] karşı mücadelelere ve Fransızların istilâ girişimlerinden kaynaklanan savaşlara sahne olan Almanya'da bu çözülme daha da belirgindi (Lerner, 1968: 61-68). Yüz Yıl Savaşları Fransa'da tarımı ve zanaatları

[13] İngiltere'de feodal beyin hükümranlık bölgesindeki kiracı köylüler dahil bütün sakinlerden oluşan meclis [*manorial court*]. Bu meclislerde beyin köylülerini ve arazisini denetleyen görevliler atanmakta ve suçlular yargılanıp cezalandırılmakta idi. Bu sebeple beylik mahkemesi diye de çevrilebilir (ç.n.).

[14] Kutsal Roma Germen İmparatorluğu (ç.n.).

çok sekteye uğrattı (Perroy, 1970: 96-97) ve Doğu Avrupa'dan hububat ithalâtına yol açtı (Heers, 1963: 151). Kentlerin büyümesi ve savaş ekonomisinin gelişmesi (tağşişler ve fiyat artışları), tâcirleri tuz ve hububat gibi temel ihtiyaç maddeleri üzerinde spekülâsyon yapmasına zemin oluşturdu (Perroy, 1970: 100-102).

Kırsaldaki iktisadî sıkıntılar zamanla kentlere de yansıdı. İlk etkilenen, dokuma sanayiinin bulunduğu Flaman kentleri oldu. Burada dokuma üretimi piyasaya bağlı idi; kırsal gelirler azaldıkça bu piyasa da küçüldü. Her yerde kentli zanaatkârlar geçimlerini korumak için loncalar kurmaya girişti (Thrupp, 1965: 230). İtalya'da durum biraz daha farklıydı. On üçüncü yüzyılda Kuzey ve Orta İtalya'da seçkin zümreleri faaliyetlerini kentlere taşıdı. Bu kentli seçkinler köylerde nüfuzlarını artırdı; serflerin azat edilmesini sağlayıp hem köylülerin hem de kırsal beylerin feodal haklarının aşınmasında etmen oldu. Seçkinler köyleri ucuz işgücü ve besin kaynağı ve imalât ürünleri için pazar olarak kullanmakta idi. Köy ahalisinin kentlerde üretilen malları imal etmesi yasaklandı; fakat köylüler toprağa bağlı olduğundan yerinden ayrılamıyordu (Luzzato, 1961: 92-93). Kırsal bölgelerden kentlere servet akıyordu. Güney İtalya tam bir tahıl ambarı hâline geldi; bölge başlıca ürünlerine mevsimsel talep dalgalanmalarına maruz kaldı (Miskimin, 1969: 72, 66). Böylece İtalya toplumunun genel yapısı 1300 civarında tümüyle değişmiş bulunmaktaydı.

Temel ihtiyaç mallarının fiyatları yükseldikçe bütün bunların sıkıntısını doğal olarak yoksullar çekmekte idi (Perroy, 1970: 102). İktisaden güçlü olanların kazançları arttığı ölçüde "bu iki asır ... zenginle fakir arasındaki uçurumun giderek açıldığı" (Gilchrist, 1969: 87) söyle-

nebilir. Takip eden kısımda 1250 ila 1450 arasında kadınların verasette durumu, iktisadî rolleri ve toplumsal kudretlerine ilişkin bir bilgi çerçevesi oluşturmaya çalışacağız.

Birinci Yöney: Veraset, Toprak İşleme ve Yaşam Döngüsü

Genel Gözlemler

Geç Orta Çağda iktisadî varlığa ve toplumda itibara ulaşmanın başlıca yollarından biri veraset idi. Veraset doğası gereği evlenmeyle, yaşla, hısım ve akrabalarla ilişkilerle ve hatta kişinin yaptığı işle, zanaatıyla ya da mesleğiyle bağlantılı idi.[15] Esas itibariyle İngiltere'de kırsal kesimden hareketle genelleme yapan bazı yazarlar Geç Orta Çağda köylü kadınların birçok açıdan erkeklere kıyasla "dezavantajlı" bir konumda olduğunu öne sürmektedir. Örneğin mirasta erkeklerin kızlara yeğ tutulduğunu (Middleton, 1981b: 146); evlenmede ve neslin sürdürülmesinde (Middleton, 1981a: 106; 1981b: 150) ve özellikle evli kadınların baba evinden getirdikleri arazi ve diğer mallar üzerinde mülkiyette "... yasal haklarının kocaları tarafından gaspedildiğini" (Bennett, 1987: 73; Middleton, 1981a: 120) ileri sürmektedirler. İngiltere'de bu kısıtlamalar İngiliz ortak hukukuyla oluşturuldu[16] (Bennett, 1987: 73, 98-99). Bu hukuk ku-

---

15 Loncalar "kan bağına ihtimam" gösterdiğinden ustaların çocukları loncaya kaydolurken daha düşük duhuliye ödemekte idi (Thrupp, 1965: 239).

16 Ortak hukuk [common law] İngiltere'de Orta Çağda ortaya çıkan ve sonra başka Anglosakson ülkelerinde de uygulanan, yasama organlarından ziyade yargıçların hükümleriyle içtihat yaratmasına dayanan hukuk sistemi. Yasama organları yargıçların oluşturduğu hükümleri düzenleyerek yasalaştır-

ramında erkeklere karıları üzerinde[17] ve genelde tüm kadınlar üzerinde hâkim bir yasal rol tanınmaktadır (Hanawalt, 1986: 214). Almanya'da kadının kamusal statüsünün on üçüncü yüzyılın başlarından itibaren iyileştiği kaydedilmekte ise de, İngiltere'dekine benzer tespitler Almanya için de öne sürülmektedir (Rösener, 1992: 183, 185, 189).

Bu iddialar ampirik olarak mesnetsiz değilse de, verasetin, ailece yaşama düzeninin, kandaş toplulukların, hısım ve akrabalar arasındaki yasal ve örfî ilişkilerin Batı Avrupa'da hayli değişken olduğunu belirtmek gerekir. Eğer bu kategori başlıklarından Batı Avrupa'nın tümünde geçer olan bir çıkarım yapmak gerekse bu, verasette erkeklerin önce geldiği olamaz. Yapılabilecek genelleme (İtalya haricinde) her yerde dul kadınların miras hakkı olduğu veya dul kadınların ailelerinde ve geniş çevrelerinde sözünün geçtiğidir. Bu önermelerin ampirik geçerliğini sınamadan önce hanehalkı ve kandaşlık örüntülerini açıklamak gerekiyor. Temel olarak üç tür kandaşlık ve hanehalkı örüntüsü vardı: bir karı-koca evliliğine dayalı hanehalkı, birleşik hane ve *brotherhood.*

*Brotherhood*lar değişik biçimlerde görülmekte idi. Genellikle ikinci ve daha uzak dereceden akrabaları ve birkaç nesli birden içeriyordu. Bu tür aile örgütlenmesi İngiltere'nin Cotswold vadisinde, Alçak Ülkelerde, Kuzey ve Güney Fransa'da, Yukarı Aragona'da ve İtalya'da bulunmaktaydı. Önceki devirlerden kalma bir kurum olarak da sürebiliyordu, çalkantılı bir dünyada (iktisadî

maktadır. 1154'te kral II. Henry içtihatları birleştirerek ülkenin tümünde yürüyecek bir hukuk oluşturduğunda ortak hukuk dendi (ç.n.).

17 Örneğin Brigstock'taki beylik mahkemesinde kâtipler evli bir kadının kimin (babasının mı yoksa kocasının mı) yetkesi altında bulunduğunu saptamaya çalışmıştır (Bennett, 1987: 73).

ya da fiziksel) korunma ve hayatta kalma mücadelesinde yeniden canlanan bir kurum olarak da ortaya çıkabiliyordu (Neveux, 1975: 85-86). *Brotherhood*lara dönemin ayırt edici kurumu denebilir. Kilisenin ve soyluların evli çifte dayanan aileye bunca önem atfettiği bir dönemde (Fossier, 1991: 358) bu şaşırtıcıdır. *Brotherhood* bir reis tarafından yönetilmekte olup, reis kadın da olabiliyordu. *Brotherhood*lar mirası ortak kullanmakta idi. Genelde evlenen evlatlar *brotherhood*dan ayrılmıyordu. Akraba olmayan insanlardan müteşekkil bütün bir köy ahalisi kimi zaman bir *brotherhood* çatısı altında yaşayabiliyordu (Heers, 1963: 81-82; Boutruche, 1963: 119).[18] Bu yolla *heriot*tan[19] ve vergilerden imtina edilebiliyordu (Genicot, 1990: 57). Bu tür toplulukların bazısı bir hane reisinin ataerkil kontrolüne karşı başkaldırarak kurulmakta idi (Flandrin, 1976: 83). Nitekim bazısı kavilleşerek kurulmaktaydı; bu da ataerkil kontrolü reddeden bir eylemdi (Bourin ve Durand, 1984: 43). Bu *brotherhood*ların işleyişi hâlâ gizemini korumaktadır. Feodal beyler ya da merkezî otorite yargı yetkesini kullanırken, kira ve vergi toplarken bunlara söz geçirmekte zorlanmaktaydı.

Başka bir aile düzeni, evlilikle kurulan ve evli çiftle birlikte çocuklarından, bazen yaşlı ebeveynlerden, bekâr

---

18 *Brotherhood*, dayanıklı bir kurum idi. 1780 gibi yakın bir tarihte Bas-Auvergne'de seyyahların yolu, hepsi de aynı ailenin farklı kollarına mensup pek çok haneden müteşekkil bir mezraya düşebilirdi. Bu köyler kendi usullerince yaşıyordu. Başlarında topluluk tarafından seçilmiş bir reis bulunuyordu. Kadınlar bir başkadının hükmü altında idi. Başkadın hiçbir zaman reisin hanesinden seçilmiyordu. Dış dünyayla ilişkiler asgari düzeyde idi (Braudel, 1988: 160).

19 *Heriot* feodal hukukta bir serf öldüğünde, varisin feodal beye ölenin en iyi atını ve giysilerini verme yükümüdür. On üçüncü yüzyılda ölen serfin hayvanlarından vererek ya da nakit ödeyerek ifa edilmeğe başladı (ç.n.).

kardeşlerden ve hizmetlilerden oluşan hanehalkı idi. Bu tür haneler ilk defa Normandiya'da on ikinci yüzyıl başlarında *monéage* vergisini[20] (ocak başına değil de kişi başına ödenen bir vergiyi) toplayabilmek için teşkil edildi. Hane reisi genelde erkekti, fakat dul kadınlar da hane reisi olabiliyordu (Bois, 1984: 34). Hane reisinin erkek olması gerektiği anlayışı bu bölgede 1250'den sonra ortaya çıktı (Fossier, 1988: 25). Evli çifte dayalı aile Paris'te 1250'den sonra görünmeye başladı (Le Goff, 1980: 360). On dördüncü ve on beşinci yüzyıl boyunca yayıldı (Genicot, 1966: 661). Almanya'da da evli çiftlerden, bunların evlenmemiş evlatlarından, kardeşlerinden ve dul ebeveynlerinden oluşan haneler bu ülkedeki aile tiplerinden biri idi (Rösener, 1992: 176). Toskana'da (Klapisch-Zuber, 1985: 29), İngiltere'de ve Normandiya'da pek çok bölgede ve Batı Avrupa'da kentlerde (Contamine, 1988: 425-426) yaygındı. Bunun dışında Le Roy Ladurie (1962: 50) 1328'de Güney Fransa'da yerel otoritenin hâlâ ocakları (*feux*) saydığını belirtmektedir. Bu hane düzeni devletin denetimine *brotherhood*dan daha uygundu; ve ataerkil kontrole zemin oluşturmakta idi (Bourin ve Durand, 1984: 43; Flandrin, 1976: 81). Veraset düzenlemelerini vs. konu alan literatürün çoğu bu hane düzenini varsaymaktadır.

Üçüncü tür düzenleme evli ya da bekâr erkek kardeşlerin, bunların karılarının ve çocuklarının, dul kalmış ya da kalmamış babaları ile birlikte ikamet ettiği birleşik hanedir. Kız kardeşler evlenince ayrılıyordu. Bu

---

[20] Herlihy (1985: 131) buna "siyasal aritmetiğin başlangıcı" diyor. Ocak terimi on üçüncü yüzyıldan itibaren tek çatı altında yaşayan topluluklar için kullanılmaya başladı. Terimin *gerçek* mi yoksa *mali* bir topluluğu mu imlediği belli değildir (Fossier, 1988: 25).

düzenleme Almanya'nın bazı kısımlarında (Rösener, 1992: 176), Orta ve Kuzey İtalya'da (Klapisch-Zuber, 1985) ve Güney Fransa'nın bazı yerlerinde bulunmaktaydı. Arazinin kıtlaşması üzerine ortaya çıktı. Bu hane türü de ataerkil kontrole elvermekte idi (Bourin ve Durand, 1984: 43; Flandrin, 1976: 81).

Ataerkil kontrol ne idi? Literatür tarandığında ataerkinin bu dönemde gençlerin evlenmelerine müdahale, özellikle gelinlik kızların kiminle evleneceğini hane reisinin belirlemesi anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Bu kontrol evli çifte dayalı hanelerde ve birleşik hanelerde vardı. Ama bu yetke mutlak değildi. En azından kâğıt üzerinde kilise hukukuna ters düşmekteydi. Bunun yanısıra özellikle birleşik hanelerde ataerki hanenin geliri ve kaynakları üzerinde denetim anlamına da geliyordu. Kırsalda bunlar arazi ve taşınır mallardı. Birleşik haneye gelin olan kadının getirdiği drahomanın kontrolü hane reisine geçmekte idi.[21] Çocuklar bir iki kuruş dışında kazançlarını tümüyle hane reisine teslim etmeye yemin ettirilmekte idi. Ne var ki ataerki tümüyle cinsiyete dayanmıyordu. Babanın yokluğunda bu rolü ana üstlenebilmekte idi. Kadın hane reisleri erkeklerden daha eşitlikçi olmuyordu. Bu koşullar bazen gençleri isyan ettiriyordu (Flandrin, 1976: 83).

Veba Öncesi Köyler

Köylülerin veraset âdetlerini tasnif etmek zordur; on üçüncü yüzyılda İngiliz hukukçu Bracton de bunda zorlandı, yirminci yüzyılda toplumbilimci George Homans

---

[21] Wheaton (1975) birleşik hanelerde kadının konumunun bilhassa kötü olduğunu belirtmektedir.

da zorlandı. Genel olarak veraset kuralları çelişen iki amacın etkisiyle şekillenmekte idi. Bir yanda feodal beyler arazinin nesilden nesle kavgasız gürültüsüz devrini ve toprağın veriminin idamesi için verasette ilk oğlun önceliğini yeğliyordu. Kiranın angarya ile ödendiği İngiltere malikânelerinde (Middleton, 1981b: 139) ve Almanya'nın bazı bölgelerinde (Rösener, 1992: 177) uygulanan buydu. Köylüler de ilk oğulun önceliği kuralını uygulamaya geçti. Bu tercihi, arazinin kıtlaşması karşısında köylünün işlediği toprak üzerinde ailenin haklarını gelecek nesiller için koruma isteği olarak görmek gerekir. Murise tek bir varis seçme hakkı veren Roma Hukukunun Güney Fransa'da yayılmasında bu görülebilir (varis, her zaman olmasa da genellikle oğul idi). Bu veraset hukuku on üçüncü yüzyılın sonunda Franche-Comté'ye yayılmıştı. Pireneler'de mirası erkek ya da kız en büyük evlat almakta idi; fakat varisin sonra bütün erkek ve kız kardeşlerini gözetmesi gerekiyordu (Flandrin, 1976: 75-76). Güney Fransa'da da toprağın yetmemesi sebebiyle kız çocuklarına drahomayı parayla verip toprak mirasından dışlama uygulaması yayıldı; araziler oğullar arasında paylaşıla paylaşıla zaten parseller işlenemeyecek kadar küçültmekte idi. Bu on beşinci yüzyılın ortalarına değin sürdü (Aubenas, 1936: 533). Arazinin oğullar arasında bölüşülmesi Almanya'nın bazı bölgelerinde de uygulanmıştır. Koca öldüğünde karısının kocanın terekesinden geçimlik hakkı saklı idi (Rösener, 1992: 189).

Kuzey Fransa'da halk arasında geleneksel veraset kuralı terekeyi eşitçe dağıtmaktı. Yerine göre farklar da görülüyordu. Normandiya'da nerede ikamet ettiğine bakmaksızın her çocuğa payını vermek âdet olmakla birlik-

te bunu fiilen uygulayanlar sadece soylulardı. Kuzey Fransa köylerinde yaygın olan âdet, mirası eşit olarak ebeveynleri ile birlikte oturan ya da ebeveynin yakınında oturan çocuklara paylaştırmak idi. Drahomayla evlenen kızlar ve başka yere yerleşen oğullar mirastan dışlanıyordu (Flandrin, 1976: 80). Aynı ilkenin başka bir uygulamasında ebeveynler evlenen oğullarına bir parça arazi bağışlarken, evlenen kızlarına taşınırlardan oluşan bir "drahoma" vermekteydi. Guyenne'de bu yaygındı (Boutruche, 1963: 116, 118).

Öte yandan köylüler tüm evlatlarının ilerde geçimini temin etmek isterdi.[22] İngiltere'de feodal hukuk ya da ortak hukuk kuralları bu amaçlardan herhangi birine ters düştüğünde köylüler çoğu zaman kuralı eğip bükmenin bir yolunu buluyordu (Hanawalt, 1986: 68-69). Hane reislerinin ölmeden malları çocuklarına paylaştırmasının bir nedeni bu idi. Bennett'in belirttiği üzere veba öncesi Brigstock'da ergen kızlar arazi iktisabında ve aile dışında toplumsal bağlar kurmakta ergen oğullarla aynı imkânlara sahipti. Örneğin, bir köyden eşraf kızı Cristina Penifader 1314'te babasından bir *virgate*lik[23] bir otlak devraldı. Bu, iki yıl önce aldığı araziye ilâveten verildi (Bennett, 1987: 65-66). Bu armağanlar sebebiyle Cristina babasının ölümünde daha başka miras alamadı. Küçük oğullara da genellikle benzeri uygulanmakta idi: bu gençlerin ailenin malvarlığından bir pay alıp başının çaresine bakmak üzere baba evinden ayrıldığı oluyordu (Homans, 1942: 139).

---

22 Yani verasette birinci amaç toprak mülkünün parçalanmasını ve toprak işleme hakkının kaybını önlemek, ikinci amaç bütün evlatlara geçim temin etmekti (ç.n.).

23 *Virgate*, Orta Çağda İngiltere'de kullanılan bir yüzölçüm birimidir. Yaklaşık 12 hektardır (ç.n.).

Bennett soylu kadınların, erkek kardeşlerinin zamansız ölmesi ya da sakat kalmasıyla miras edinebildiklerini, köylü kadınlarının ise böyle bir imkânının olmadığını iddia etmektedir: "... sadece bir oğula miras verme ilkesini uygulayan köylerde bile ... küçük oğulların kız kardeşlerine göre önceliği vardı ... müstakbel varisin [büyük oğlun] sırasız ölmesi hâlinde bunlar sırada bekliyordu" (Bennett, 1987: 69). Bununla beraber ebeveynler mirası çocukları arasında bölüştürmeye çalıştığı gibi kardeşler de araziyi aralarında bölüşüyordu, öyle ki mirastan yararlanamayanlar bile kendi köylerinde kalacak kadar araziye kavuşuyordu (Razi, 1981: 7). Kız kardeşler, erkek kardeşleri olmadığı durumda anne ve babalarının ölümünde miras edinebiliyordu (Hanawalt, 1986: 142); ya da mülk sahibi varisini kendisi tayin ediyordu. Bedfordshire'daki 376 vasiyetnamenin dökümü, terekelerin Bennett'in iddia ettiğinden çok daha eşit bir şekilde dağıtıldığını göstermektedir: erkeklerin % 17'si ile kızların % 26'sı hayvan miras edinmiş; erkeklerin % 16'sı ile kızların % 21'ine nakit para kalmış; erkeklerin % 12'si ile kızların % 11'i ikamet edilen arazinin dışında arazi miras edinmiş; erkeklerin % 12'sine ve kızların % 14'üne ev eşyası miras kalmış; hiçbir erkek hububat alamamışken kızların % 9'u hububat almış; erkeklerin % 8'i ve kızların % 7'si ikametgâh arazisini miras almış (Hanawalt, 1977: 77). Toplamda erkek evlatların arazi tevarüs etmekte kızlara nispetle çok az bir sayısal üstünlüğü görülüyor (arazi miras kalan erkekler % 20 iken kızlarda bu oran % 18 idi).

"Köylülerde hem erkek hem de kadınlar için evlenme verasetle yakından bağlantılı idi" (Gies, 1978: 147). Özellikle delikanlılar ancak baba veya analarından

miras aldıklarında, genellikle anaları öldükten sonra evlenebilmekte idi (Gies, 1978: 153-154). İngiltere kırsalında topraksız gençler için bir çare dul bir kadınla evlenmekti (Hanawalt, 1986: 76).[24] Güney Fransa'da erkek, kayınlarının erkek varisi yoksa iç güveyi olup mirası bekleyebilirdi (Aubenas, 1936: 536) - peki topraksız kızlar ne yapacaktı?

Köylerde evlilik toplumsal konumu gösteriyordu ve toplumsal konum da miras yoluyla aktarılıyordu. Almanya'da köylülerde evlenmede ilke toplumsal rütbede ve servette küfüv olmaktı. Rütbe, köylülerin büyük oğulun önceliği ilkesini uyguladığı bölgelerde verasetle kazanılmakta idi; yani en büyük oğullar hem mülklerden aslan payını alıyor, hem de idarî makamlara oturuyordu (Rösener, 1992: 180, 205). Fransız köylüleri de köy çapında toplumsal hiyerarşi üretmekte idi; toplumsal mertebe mahallî kilisede sunağa en yakın yere gömülmek ya da ortak yardımlaşma derneklerine üyelik gibi ayrıcalıklarda görülmekteydi (Bourin ve Durand, 1984: 81, 84-88). İngiltere'de köylerde toplumsal konumda ve servette farklılaşan üç - dört mertebe vardı (Britton, 1977; Razi, 1981). En zengin, en ileri gelen ailelerden erkekler, babadan oğula geçen bir statüyle (Raftis, 1966: 92, 102) *tithing-man*[25] oluyordu. Bu şahısla-

---

[24] M. M. Postan da on üçüncü yüzyılın sonlarından itibaren arazi edinmek için giderek en sık başvurulan yolun varlıklı bir dul kadınla evlenmek olduğunu belirtmektedir. Bazı köylerde yeni koca araziyi ancak karısının ölümünden sonra edinebiliyordu. Toprak giderek daha çok satın almakla ya da evlenmekle devroluyordu; bu toprağın kıtlaştığının emaresidir (Postan, 1972: 33). Bununla beraber, iskân edilen bölgelerde kurulan yeni malikânelerde dul kadınlar nadiren yeniden evlenmekte idi; bu da yeni malikânelerde toprağın eski malikânelerdeki kadar kıtlaşmadığına işaret etmektedir (Titow, 1962: 7).

[25] *Tithing-man.* Ingiltere'de köylerde on aileden birinin reisi bu mevkiye getiri-

rın esas işi komşularını gözetlemekti; malikâne kuralları ihlâl edilince malikâne görevlilerine ve beylik mahkemelerine ihbar ediyorlardı (Razi, 1981: 15-16). Malikâne personelinin günlük yönetimi bu sayede mümkün oluyordu. *Tithing-man*lar bu faaliyetlerinden yasal ya da yasa dışı para kazanıyordu (Hanawalt, 1977: 419-420). (Yolsuz para kazanma bağlamında, bira imalâtıyla meşgul kadın tüccarların genelde mahkemelerde jüri üyelerinin karıları olduğu ve ticarî biraların o zamanlar genelde bunlar tarafından denetlendiği kayda değer -DeWindt, 1976: 249, 250.) *Tithing-man*ların yerel nüfuzu ve kudreti vardı. Çıkarları ekseriya feodal beylerinkiyle çakışmakta idi; ama beylerin dayatmaları karşısında muhalefet örgütlemekte de önemli rol oynayabiliyorlardı (Hilton, 1975: 54-58).

Bennett (1987: 97) farklı iktisadî tabakalardan insanların evlenmesinin "epey sık" görüldüğünü iddia etmekle birlikte, Bennett (1987) ve Razi (1981: 4-5) veba öncesi elli yıllık fasılada köy eşrafından kızların daha çok küfüvleri olan erkeklerle evlendiğini göstermektedir. Almanya'da da bu eğilim vardı (Rösener, 1991: 205). Fransa köylülerine dair belgeler, serfliğin bir "leke" sayıldığını (Block, 1966: 110), yani serflerin kendilerine özgür köylülerden eş bulamadığını göstermektedir. Fransa'nın bazı bölgelerinde serf kadınlar miras edinemiyordu. Erkek varis yokluğunda mülk meşruta[26] olduğundan feodal beye intikal ediyordu (Boutruche, 1963: 108).

Arazi edinen kadınların "... ya genel manevî baskı ya da feodal beyin talimatı ile" (Middleton, 1981a: 120) ev-

---

liyordu. Görevlerinden biri köylüler arasında küçük ihtilâfları halletmekti (ç.n.).

26 *Mortmain.* Satışı veya devri kısıtlanmış mülk (ç.n.).

lenmesi için sıkıştırıldığı belirtilmektedir. Feodal beyler özellikle kiranın angarya ile ödendiği mülklerde köylülerin evlenmesiyle yakından ilgilenmekte idi (Middleton, 1981b: 139). Evlenme işgücünün üremesini temin ediyordu.[27] Fransa'da ve İngiltere'de beyler *demesne* üretiminin devamını ve bunun gerektirdiği işgücünün de idamesini istiyordu. Üretimin devamlılığını sağlamak için gerekli ise beyin meşrutadan feragat ettiği oluyordu. Ölen bir serfin tek "varisi" kızı ise, bazan bey kızla evlenmek şartıyla ölen serfin işlediği araziyi özgür bir adama da verebiliyordu. Bir örnek olayda Sainte-Croix manastırının başrahibi, özgür bir adamı mirasa konmuş bir serf kadınla evlenip arazisini işlemeye ikna etmek için kadını serflikten azat etti (Boutruche, 1963: 108). Her hâlükârda nikâhlar beylere *merchet* sağlıyordu; belirttiğimiz gibi bu tarz ödemeler önemli bir gelir kaynağıydı.

Bennett'in (1987) evlenen kadınların haklar yitirdiğini sürekli olarak vurgulamasına karşılık başka araştırmacılar böyle olmadığı kanısındadır.[28] Görüş farkı neden? Bennett köylülerin İngiliz ortak hukukuna gönüllü olarak uyduklarını varsaymaktadır. Bu hukukun *Baron et Feme* olarak bilinen kısmı karıyı kocanın vesayeti altında tutmakta, kamu mülkü mefhumuna yer vermemekte ve evli kadınlara sözleşme yapma yetkisi tanı-

---

27 Malikâne dışından kişilerle yapılan evliliklerde daha yüksek *merchet* kesiliyordu . [*Merchet*, serf kızını evlendirdiği zaman beye ödediği haraçtır. ç.n.] Kız malikâne dışından biri ile evlenince beyin yalnızca kadının zürriyetini ve dolayısıyla iş gücü kaybetmekle kalmadığı (Middleton, 1981b: 144-145), aynı zamanda araziyi de kaybetme riskine maruz kaldığı unutulmamalı. Bu uygulama feodalizmin başından beri vardı. Bir önceki bölüme bakınız.

28 Rösener de (1992: 178, 180) bunu Alman köylü kadınlarla ilgili olarak vurgular.

mamakta idi. Ne var ki genelde ortak hukuka uyulmamakta, örf hukukuna riayet edilmekte idi. Örf, arazi işleme hakkının belirlenmesinde cinsiyete değil, kandaşlığa (kandaş bireylerin arazi üzerindeki haklarına) öncelik tanımakta idi. Bu hukuka göre evli kadınlar, kocayı ortak etmeden arazi miras edinebilmekte ve edinmekte idi. Broughton'da iki kadın evli oldukları hâlde kendi başlarına arazi sahibi idi. Evli kadınların üzerlerine beylerden arazi alabildiği anlaşılıyor; kadınların kocalarıyla birlikte zabıtlarda ortak kiracı olarak kaydedildikleri görülmektedir (Britton, 1977: 20, 23-24). Dahası kadınların bazı yasal hakları vardı. Miras, borç, mülke tecavüz gibi ihtilâflarda beylik mahkemelerinde dava açabiliyorlardı ve açmakta idiler (Middleton, 1981a: 107). Toprak satışlarında her medenî hâlde kadınlar faaldi; kadınlar kocalarıyla birlikte davacı olarak mahkeme kayıtlarına geçiyordu (DeWindt, 1972: 47-48).

Eldeki belgeler toprak sahibi kadınlarla evlenen erkeklerin kendilerini karılarına bağımlı konumda bulabildiklerini gösteriyor. Halesowen'da fakir bir köylü borçları ve kira ödemeleri yüzünden toprağını satmak zorunda kaldığında varını yoğunu satarken karısının drahoma getirdiği araziye dokunmadı. Daha sonra karısının eline mirasla bir miktar arazi geçince durumu düzeldi (Razi, 1981: 50). Kadın varisle evlenen erkekler, malların "kanda" [kandaş aile içinde] kalması için genelde evlendikleri kadının soyadını almakta idi (Raftis, 1966: 93). Eğer kadın kocasından evvel vefat ederse koca yaşamı boyunca araziyi kullanmakta, fakat arazinin gerçek varisi ölen kadının varisi olmakta idi. Çiftin çocuğu yoksa arazi kadının kandaşlarına intikal etmekte idi (Gies, 1978: 148). Bu olgu Güney Fransa bağlamın-

da "anaerkilleşme" diye adlandırılmıştır. Güney Fransa'da bu pek sık olmuyordu, fakat mümkündü. Bu durumda *domus*un (evin) sahibi kimse aile içi ilişkide de hâkim o idi (Le Roy Ladurie, 1975: 284-285).

İngiliz köylüleri örf hukukunu uygulamaya da her zaman istekli değildi. İngiltere'de ortak hukuk, kırsal işgücünü denetim altına almak isteyen beylerin çabalarıyla 1170 civarında ortaya çıktı (Fryde, 1996: 22). Ortak hukukta serf ile *villein* arasındaki ayırım kasıtlı olarak bulandırılmakta idi (Britton, 1977: 167). Örf hukuku genelde köylülerin yararına idi ise de, örfî mülk (yani serflere tahsis edilen mülk) işlemeye başlayan özgür kişi özgür konumunu yitirebiliyordu. Bu özellikle fakir özgür kişilerin başına gelebiliyordu. Öte yanda varlıklı *villein*ler beylere bağlı olmayan arazi satın alıp bunları çocuklarına vasiyet ederek kendilerinin ya da çocuklarının toplumsal konumunu yükseltebiliyordu (Fryde, 1996: 22). Brigstock'ta ebeveynlerin hem erkek hem kız çocuklarına arazi vermesinin bir saiki bu idi. Bu çerçevede, serf arazisi miras edinmiş fakat özgür bir adamla evlenen kadın hukukî bir sorun ortaya çıkarıyordu (Fryde, 1996: 22). Bu aile serf mi idi, yoksa özgür mü idi? Brigstock'taki kiracı köylülerin ortak hukuka riayet edip evli kadınları kendi başlarına miras edinmekten alıkoymalarındaki amaç herhâlde tekrar serf konumuna düşme ihtimalinden kendilerini sakınmaktı. İngiliz kraliyet mahkemesi 1220 ve 1250 arasında serf ile köle arasındaki farkı ortadan kaldırdı (Fryde, 1966: 17).[29] Brigstock da kraliyet ailesine ait bir *demesne*nin parça-

---

[29] Bu değişimler ile veraset örüntüleri arasında bağ olduğunu "...büyük oğlun önceliği ilkesinin katı bir şekilde uygulanması gibi ... serfliğin daha kesin bir şekilde tanımlanması da ... [1299 tarihinde] başlar" tespiti göstermektedir (Dyer, 1980: 106).

sı idi. Köylüler böyle bir hukukî olasılığın [serf statüsüne düşürülme] tehlikesini hissetmiş olmalı. Verasette bu kısıtlamanın bütün kadınlara değil, sadece evli kadınlara uygulanmış olması buna delâlet etmektedir. Bekâr kadınlar arazi miras edinebiliyordu, ve beylik mahkemesinde kendi namlarına dava da açabiliyordu. Bennett böyle dokuz davadan bahsetmektedir (Bennett, 1987: 73-74).

Bu bilgilerin ışığında köylü evliliklerinin her zaman ailelerce düzenlenmesi şaşırtıcı değildir (Gies, 1976: 150). Bennett (1987) İngiltere'de bu bağlamda aile zorlamasından bahsetmektedir. Guyenne'de (Boutruche, 1963: 116), Almanya'da ve Fransa'nın diğer bölgelerinde (Rösener, 1992: 178) kimin kiminle evleneceğine babalar karar veriyordu. Bunlar kulağa hoş gelmemektedir. Fakat neden böyle bir zorlama yaygın olsun ki? Eğer köylüler izdivacı atalardan kalan mirası gelecek nesillere ve ikinci üçüncü vs. derece akrabalara aktarma yöntemi olarak görüyor idiyse (Boutruche, 1963: 117),[30] köylü erkekler kadar köylü kadınlar da evlenmeye karar verirken bunu göz önünde bulundurmuş olamazlar mı? Zaten en fakir köylüler evliliklerini nikâhla resmileştirmiyor idi. Alman köylülerinin (Rösener, 1992: 180) ve Fransız köylülerinin (Decaux, I, 1972: 314) nikâhsız evlendiği gözleniyordu. Böylece nikâh vergisi, haracı vs. ödemekten kurtuluyorlardı.

Bunlar gayrimeşru çocukların çokluğunu da açıklar (Homans, 1942: 169).[31] Middleton, Orta Çağ köylüleri-

---

[30] Bu tutumu evliliğin sadece evlenen iki kişiyi ilgilendirdiğini kabul eden Kilise Hukuku ile karşılaştırmaya değer (Sheenan, 1971: 229).

[31] 1270 ila 1348 arasında Halesowen'da 117 *leyrwite* (Orta Çağda kadınların zina suçu dolayısıyla ödedikleri ceza [ç.n.]) ve 220 *merchet* kaydedilmiştir.

ne muhafazakâr bir ahlâk anlayışı atfetmektedir: "...köylü erkekleri için iffet çok önemliydi..." (Middleton, 1981b: 145). Ama gebelik kadının kısır olmadığının kanıtı olarak görülebildiğinden Fransa'da (Decaux, I, 1972: 313) ve İngiltere'de kadınların çoğunun evlendiğinde hâmile olması ve gebelik sonucu nikâhlar kıyılması (Hair, 1970: 59-70) Middleton'ın savını geçersiz kılmaktadır. Gayrimeşru çocukların özellikle gayrimeşru kızların bebekken fiilen öldürülmesi riskinin yüksek olduğu Kuzey ve Orta İtalya dışında (Herlihy ve Klapisch, 1978: 338) evlilik dışı doğan çocuklar şu ya da bu şekilde kabullenilmiş görünmektedir. Kuzey Fransa'da vaftiz edilmekte ve ailenin meşru ferdi olarak kabul edilmekte idiler (Decaux, I, 1972: 314). Güney Fransa'da akrabaları tarafından genellikle hizmetçi olarak çalıştırılmakta idiler. Gayrimeşru çocuğu olması, anaların daha sonra evlenmelerine mani teşkil etmiyordu (LeRoy Ladurie, 1975: 73-75).

Evlilik meselesine olduğu gibi gayrimeşru çocuk konusuna da İngiliz köylülerinin toplumsal konum ve veraset açısından baktığı tahmin edilebilir. Beylik mahkeme kayıtlarında evlilik dışı doğum suçlamalarında zengin kızlardan çok fakir kızların adının geçmesi bunun bir delili olabilir (Razi, 1980: 66). Hâli vakti yerinde köylülerin fakir köylülerle akraba olmak istememesi sebebiyle kadınların iffetine önem atfedildiği öne sürülmektedir: "Egemen bir zümrenin hâkim konumunu idame edebilmek için ... üreme sürecini ... kontrol etmesi gerekir" (Britton, 1977: 53). Neseplerin sahihliği, köy ileri gelenleri ile feodal beylerin menfaatinin çakış-

---

Demektir ki her 1.9 evli kadından biri evlilik dışı çocuk dünyaya getirmiştir (Razi, 1980: 65).

tığı bir konu idi. Ortak hukuka göre nikâh dışı doğanlar miras edinemezdi; fakat fiilde ekseriya en yakın akraba sıfatiyle miras ediniyorlardı (Hanawalt, 1986: 72). Bu durumlar, köyde eşraf ailelerinin fakir köylülere arazi kaptırarak (ve bunlarla akraba olarak) toplumsal konumlarını tehdit edebilirdi. Zina yapana para cezası kesme usulleri de eşrafın genel olarak zinayı değil, zümreler arası zinayı cezalandırdığını işaret etmektedir (Britton, 1977: 36). Evlilik dışı çocuk doğuran serf kadına ödetilen para cezasının (*leyrwite*in), iffetsizliği sebebiyle satış değerinin azalmasını beye tazmin ettiği ileri sürülmüştür (Middleton, 1981b: 144). Aslında elimizdeki veriler *leyrwite*in beylerin acil nakit ihtiyacını karşılamak için kesildiğini gösteriyor (Hanawalt, 1986: 194-195).[32] Feodal beyler nikâhsız çocuk yapmaya ateş püskürmekte idiyse (Middleton, 1981a: 113) bu öfke nesepsiz doğumların yaygın olduğunu; serflerle özgür kişiler arasında evlenmeler gibi bu doğumların da hukukî belirsizlikler yaratarak beyin *villein*ler ve kiraya verdiği araziler üzerindeki kontrolunu tehdit ettiğini göstermektedir.

Şüphesiz kadın varislerin başta gelenleri, köylülerde de soylularda da dul kalan kadınlar idi. Feodal örfü takip eden soylu dul kadınlar, tekrar tekrar evlenip dul kalarak hatırı sayılır miktarlarda dul hakkı arazileri bi-

[32] Vekilharç ve kâhyalar bu tür cezaları her yerde aynı sıkı elle takip etmiyordu. Broughton'da *leyrwite* muntazaman toplanmaktaydı. Wakefield'da *legerwite* (evlilik dışı cinsel ilişki için ödenen ceza [ç.n.]) nadiren uygulanmakta idi; ancak Wakefield'da 1316'da bir mahkeme bütün genç kadınları zorla toplayıp "kızlıklarının bozulduğu ya da izinsiz evlendikleri için" (Hanawalt, 1986: 194) para cezası ile cezalandırdı. Bu, feodal adalet sisteminin normalde nasıl işlediğine örnektir. On beşinci yüzyılın sonlarına kadar Fransa'da feodal beyler adalet tevziini kazançlı bir nakit gelir kaynağı olarak kullanmıştır (Sée, 1980: 439, 458).

riktirmekte idi. Bu özellikle dulların yaşamları boyunca mülklerin kontrolünü sağlayan yasal aracın (*jointure*'ın) yürürlüğe girmesinden sonra daha da arttı. Bu, İngiltere ve Fransa çapında dağınık arazilerin belli ellerde toplanmasına yol açıp kira tahsilâtını ve mülklerin idaresini zorlaştırdı. Hukuk okumuş malikâne bürokrasisinin ortaya çıkmasının sebeplerinden biri bu idi (Gies, 1987: 190-191). Bordeaux bölgesinde arazi kıtlaştıkça ilk oğulun önceliği ilkesini tekrar uygulama girişimleri oldu; ama bu çabalar ekseriya başarısız oldu. Zira ilke uygulandığında varis vasiyetnamenin hükümlerini omuzlamak zorunda kalıyordu: varis dula dulluk payını vermek, küçük kardeşlerine paylar bağışlamak ve kız kardeşlerine drahoma ayırmak zorunda idi. Miras alan soylu kadınlar örf uyarınca genelde mülklerinin çocuklarına eşitçe dağıtılmasını vasiyet etmekte idi (Boutruche, 1963: 288-292).

Bunun iki istisnası vardı. Almanya'da güçlü soylular, yerel soyluları topraklarından ederek zayıflatmaya çalışıyordu. Bu amaçla İmparatorluğun 1299'da çıkardığı bir ferman soylu bir dul kadının ya da kızın ancak *liege*[33] beyinin rızasıyla miras alabileceğini buyurdu. Bunun sonucunda araziler *liege* beylerine daha çok intikal etmeye başladı. Buna ilâveten beyler vassalların evlenme haklarını satma hakkını yeniden kullanmaya başladı (Ennen, 1989: 147). Kadınların miras haklarının genişlemesine diğer istisna İtalya idi. Fakat burada bile 1325'te Prato ve civarında yapılan kadastroya göre hanelerin % 19.1'inin reisi kadın, genellikle de dul idi. Bu rakam 1339'da % 23.8'e yükseldi (Klapisch-Zuber, 1985: 29).

---

[33] *Liege*: Feodal hukuk uyarınca kendisine sadakat ve hizmet yemini edilmiş hükümdar (ç.n.).

Örfe göre dul kalan kadınların dul erkeklere göre daha büyük bir oranı, kalan ömrünü yalnız geçiriyordu; günümüzde bu eleştirilmektedir (Bennett, 1987: 143-144). Buna karşın öyle görünüyor ki köylü dul kadınlar, evli kadınların mahrum olduğu kimi hakları kendi başlarına kullanabiliyor ve evli kadınlardan daha müreffeh yaşıyordu. Kadınlar ekseriya kocalarından daha uzun yaşamakta idi (Hanawalt, 1986: 220). Brigstock'ta kocalarından 6, 16, 31, ve 42 sene daha fazla yaşayan dul kadınlar kaydedilmiştir (Bennett, 1987: 281, 20. dipnot). İngiltere'de ortak hukuk dul köylü kadınlara kocanın işlediği toprağın üçte birinde ömür boyu intifa hakkı tanımakta idi. Köyden köye değişen örfî hukuk ise genelde daha cömertti; dul kadına kocanın işlediği toprağın yarısından, hatta kimi zaman toprağın tümünden ömür boyu intifa hakkı vermekte idi (Bennett, 1987: 145; Hanawalt, 1986: 69-70). Buna *free-bench*[34] hakkı deniyordu. En kötü düzenleme bazı malikânelerde varis rüştünü kazandığında dul kadının *free-bench*ini kaybettiği durumdu (Homans, 1942: 188). Fakat bu pek sık rastlanan bir kural değildi. Bazan dul kadın toprağın yarısını *free-bench* olarak alıp varis de diğer yarısını alıyordu. Bu, dul kadın ile ölen kocanın varisleri arasında rekabete yol açabiliyordu. *Free-bench* hakkı uyarınca dul kadın toprağı temlik edebilirken, varis bunu yapamamakta idi. Varis küçükken dul kadın (yani, anası) hem varisi, hem de varisin mülkünü kontrolü altında bulundurmakta idi (Bennett, 1987: 67-68). Her ne kadar yetkileri vesayetten ibaret idi ise de, (en azından Brigstock'ta) dul kadınlar bu kuralları çiğneyebiliyordu

---

34 *Free-Bench*: Feodal İngiltere'de dul bir kadının yeniden evlenene kadar sahip olduğu intifa hakkı (ç.n.).

ve ayrıca *free-bench* arazilerini serbestçe alıp satmanın ya da mübadele etmenin yolunu buluyordu (Bennett, 1987: 160-165; ve 1988: 23).

Dul kadınlar, kadınların kendi başlarına bey toprağı işlemesine karşı çıkan beylerle bazan sorun yaşıyordu. Feodal beyler bazan genç köylü dul kadınları evlenmeye zorlamakta, bunlara koca bulmakta idi.[35] Bununla beraber Ashton'a, Wiltshire'e ve Beddington köyüne ilişkin verilerden (Mate, 1991: 96) harçlarını ve kirasını ödediği müddetçe dul kadını evlenmeye ya da *free-bench* hakkından feragat etmeye zorlamanın beyler için güç olduğu anlaşılmaktadır. Winchester, Worcester ve Glastonbury Piskoposluklarına ait araziler üzerindeki on üç malikânede yapılan bir örnekleme, çiftliklerin yüzde onu ilâ on beşinin dul kadınların elinde olduğunu göstermektedir. Örneklemede bu mülklerin % 66.2'si beş *acre*[36] ya da bundan daha büyüktü (Bolton, 1980: 52). Her şey ters giderse dul kadın kimi zaman para cezası ödeyerek evlenme baskısından kurtulmakta ya da malikâneyi terk etmekte idi (Stenton, 1987: 83). Dul kadınlar yeniden evlenebilmek için de bir harç ödemek zorunda idi (Fryde, 1996: 160). Feodal beyler için muhtemelen asıl mühim olan kadınların mülk idare etme yeteneğinden ziyade, harçların ve giriş resimlerinin [yeni kiracının beye ödediği örfî harçların - ç.n.] tahsili ve iş gücünün üremesi değil miydi? Dul kadınların kendi başına arazi ektiği, işçi de çalıştırdığı bilinmektedir (Gies, 1976: 158). Giriş resimleri bu devirdeki arazi kıtlığı sebebiyle fahiş seviyelere çıktı (Fryde, 1996: 16).

---

35 Bazı kilise mensubu feodal beyler de kadınları bu yönde zorlamıştır; örneğin Shillingham ve Ramsay Başrahipleri (Stenton, 1957: 83). Bunun kilise hukukunu ihlâl ettiği kaydetmek gerek.

36 Bir *acre* 4047 metre karedir (ç.n.).

Brigstock'ta dul kadınların çoğu kendi arazilerini kendileri işlemekte idi (Bennett, 1987: 159). Halkın atadan gelen anlayışına göre ocak erkek çiftçi olmadan da tüterdi ama evin hanımı olmadan tütmezdi (Hanawalt, 1986: 220). Başka yörelerde de dulluk benzer avantajlar getirmekte idi. Bordeaux bölgesinde "azat edilmiş"[37] dul köylü kadınların drahomasını ve toprak üzerinde dul haklarını satmaya hakkı vardı; eşin vefatında mirastan asıl istifade edenler de muhtemelen bunlardı zira toplumun eğilimi karı ve kocanın mülkte ortaklaşmasından yana idi (Boutruche, 1963: 116, 117). Drahoma geleneği de dul kalan kadının haklarını korumakta idi (Hughes, 1978: 283). Gelin kocadan önce ölürse drahoması ailesine avdet ederdi (Fossier, 1988: 20). Güney Fransa'da *paterfamilia*[38] öldüğünde arazinin parçalanmasını geciktirmek amacıyla dul kadınlar esas varis kılındı (Aubenas, 1936: 536). Bu yüzden dul kalma ve yaşlanma köylü kadınların toplumsal konumunu yükseltmekte idi. Konum yükselmesi isimlerinin önüne "na" unvanının (yani, "dom"un[39] dişil muadilinin) eklenmesiyle ve gençlerin sevgi ve saygısıyla imleniyordu. Özellikle zengin yaşlı dul kadınlar bunlardan istifade etmekte idi; fakat her kesimden yaşlı kadın toplumsal konumunda bu yükselmeyi ve üzerindeki toplumsal denetim baskısının

---

37 Azat olmak, *taille* (soylu olmayanların ödediği toprak vergisi [ç.n.]) ödemelerinden, beyin rızası dışında evlenmenin karşılığı ödenen harçtan, *mainmorte* (vassalın ya da serfin ölümü münasebetiyle feodal beye iade edilen meşruta [ç.n.]) vergilerinden, aynî ödemelerden veya angaryadan muaf olmak demekti. Serflerle serbest köylüler arasındaki gerçek fark serflerin üzerindeki kısıtlamalardı: serfler *mainmorte* ödemekte ve toplumsal hayatta birçok tercihlerinde kısıtlanmış idiler (Boutruche, 1963: 113, 108)

38 *Paterfamilias*: Roma hukukunda ailenin atası ve reisi (ç.n.).

39 Dom Lâtince *dominus*un kısaltması olup bey demektir (ç.n.).

hafiflediğini (örneğin cinsel namus kurallarına uyma baskısının hafiflediğini) görmekte idi. Buna mukabil erkeklerin toplumsal konumu yaşın ilerlemesi ile kötüleşmekte idi. Anaerkilleşmenin başka bir örneği de budur (Le Roy Ladurie, 1975: 286-291).

Veba Öncesi Kentler

On üçüncü yüzyıldan itibaren çoğu şehirde en azından iki sınıf bulunmaktaydı: ikinci bölümde anlatıldığı gibi soylularla ilişkisi olan, fakat on üçüncü yüzyıldan itibaren topraktan ziyade ticarete ve finansal faaliyetlere yatırım yapan *patrici*ler,[40] bir de halk (*menu peuple*).[41] Bu ikincisinde değişik tabakalar vardı. Paris'te *menu*ler nüfusun % 40-60'ını teşkil ediyordu. Bunlardan da daha düşkün olan sınıf toplumun kıyısına itilmiş, vergi ödemeyen *nichil*lerdi. Bu iki grup zamana, iktisadî eğilimlere ve gelir kategorilerine bağlı olarak birbirine karışabiliyordu (Le Goff, 1980: 326). Bu gruplar kentli sınıfları oluşturmakta ve genelde sınıf mensubiyeti anadan babadan çocuklara geçmekte idi. Ancak Köln'de on beşinci yüzyılın sonlarına kadar alt sınıf mensubu pek çok kentlinin yaşı ilerledikçe toplumsal hiyerarşide yükselme olanağı vardı. Örneğin, birçok hizmetçi kız evlenerek sınıf atlayabiliyordu (Howell, 1988b: 38, 114).

Türedi zenginlerin *patrici* sınıfına girme imkânı vardı. Fırsat bulunca yeni zenginler (*nouveaux riches*) bu sınıfa sızabiliyordu; eğer *patrici*lere katılmaları engellenir ise bunlara karşı muhalefet örgütleyebiliyorlardı

---

40 Hibbert'e (1953: 21) bakınız.

41 *Menu* Fransızca ince, ufak tefek demek olup *menu peuple* aşağı sınıf, halk, fakir fukara anlamına gelmektedir (ç.n.).

(Hibbert, 1953: 25). *Patrici*ler arasına girmenin bir yolu evlenmekti. Tüccar sınıfına mensup bir aileden drahomalı bir kızla evlenmek Londra'da servete konmanın bir yolu olarak görülmekte idi. Buna karşılık bu sınıftan ebeveynlerin kızlarına talip erkekten, kızlarına drahomanın değerine denk bir araziyi temlik etmesini talep ettiği de oluyordu (Thrupp, 1948: 105-106). İspanya'da kente yeni yerleşenler, maddî bir drahoma getiremese bile soylu ya da şövalye kızlarıyla evlenmek istiyordu (Dillard, 1984: 290). Böylece toplumsal ayrım ve toplum içinde yükselme kurumlaşmaya başladı. Güney Fransa'da Montpellier'de hemen tüm drahomalar para ile ödenmekte idi (Hughes, 1978: 283). Drahomalı kızlara miras bırakılmıyordu. Ancak eğer ailede oğul veya evlenmemiş başka kızlar yoksa bu örfe bazan uyulmadığı oluyordu. Bu sistem, toprakta gözü olan dul erkeklerin ölen karılarının ailelerinin mülküne koymasını engellemekte idi. Drahoma olan malı mülkü koca kontrol edebiliyordu, fakat sadece ortak mutabakatla elden çıkarabiliyordu. Yine de babalar kanuna uymayıp mirası evli kızlarına bırakabiliyordu (Reyerson, 1986: 118).

Meslek de gene babadan anadan çocuklara geçiyordu. 1250'den itibaren zanaatin bir çeşit *fief* olduğu şeklinde bir anlayış ortaya çıktı. Yani zanaat yapma yetkisi kralın armağanı olup istediği takdirde iptal edebilirdi. Bunun sonucunda tüm *fief*lerde olduğu gibi zanaat loncasına üyelik de babadan oğla geçmeye başladı. Bazı loncalar bir meslekteki haklarını örfî miras şeklinde nesilden nesle geçiren aile grupları görüntüsünü aldı (Thrupp, 1965: 241). Paris'te manzara böyleydi (Dixon, 1905: 210).[42] Almanya'da kentlerde lonca üyeliği kız,

[42] Loncalar son kertede hükümdara bağlı olduğundan, bunların örgütlenişiyle

karı veya dullara mirasla ya da drahoma olarak aktarılıyordu (Espinas, 1936: 391-392).

Kırsal mahallerde olduğu gibi kentlerde de varisler içinde dul kadınlar önde geliyordu. Bristol'da tüccarların gemilerini ya da gemilerdeki hisselerini karılarına miras bırakma âdeti vardı (Power ve Postan, 1933: 238). Montpellier'de dul kalan kadın drahomasını geri aldığı gibi, kocasının vasiyetini infaz eden kendisi olduğundan -Roma Hukuku hilâfına- fiilen çocuklarının vesayetini de alabiliyordu (Reyerson, 1986: 119). Paris'te karı ve kocanın birlikte çalıştığı işlerde kadınlar dul kaldığında yasa ve örf uyarınca usta unvanını kazanıyordu. 1292 ile 1300 arası *taille* vergi kayıtlarının karşılaştırması dul kadınların fiilen zanaat yaptığını ortaya koymaktadır (Lehmann, 1952: 436-437). Londra'da dul kalmak hem kenttaşların hak ve özgürlüklerini, hem de lonca üyeliği sağlıyordu (Power, 1975: 61). Bunun yanı sıra örfî hukukun kentteki muadili olan *burrough* hukuku dul kadınlara konutlar, işlikler ve kocasının kira gelirleri üzerinde *free-bench* hakkı tanıyordu (Hanawalt, 1986: 370; Lacey, 1986: 36-37).

Mülkte ortaklaşmaya doğru bu eğilimin istisnası, kadınların verasette ve drahomada yasal haklarının gerilediği Kuzey ve Orta İtalya idi. Oğullar ve kızlar evlenmeden önce hukuken ebeveynlerinin vesayetinden çıkmakla ve ebeveynleri oğullara da kızlara da mal bırakmakla birlikte, yalnızca oğullara toprak veriliyordu (Herlihy, 1995d: 275). Kızların drahomaları evlilik sürdükçe

---

kral ilgileniyordu. 1270'de kral IX. Louis Etienne Boileau'yu Paris şehremini (provost) olarak atandı ve Paris zanaatkârlarının örgütlenmesini, imtiyazlarını ve haklarını teftiş etmekle görevlendirildi. Sonuçta ortaya *Livre des Métiers* çıktı [*Meslekler Kitabı*] (Dixon, 1905: 209).

kocalarının kontrolünde kalmakta idi. Siena'ya ait verilere göre, drahoma sermaye için önemli bir kaynak hâline geldi; aileler drahoma talebini karşılamayan kızlarla oğullarının evlenmesine müsaade etmediğinden drahoma tutarları arttı. Bunun yanı sıra 1283'te kızların sözleşme yapma hakkı, kadınların evlenmeden önce imzaladığı sözleşmelerden doğan yükümleri hükümsüz kılan bir yasayla fiilen iptal edildi. Dahası evli kadınlar drahomasını satmaktan, hediye etmekten veya onu tehlikeye sokan yükümlere girmekten men edildi (Riemer, 1985: 66). Ceneviz verilerine göre kadınların yaptığı yatırımlar, ticarî sermaye birikiminde önemli rol oynadı. Ne var ki kadınların paralarını erkekler idare etmekte idi. Erkekler kendi paraları ile gayrimenkul ve tüketim kredisi gibi daha güvenilir alanlarda plasman yapmakta idi (Jordan, 1993: 71).

Veba Sonrası

Kara Vebadan sonra nüfusun azalması[43] köylülerin feodal beyler karşısında genel durumunu hızla iyileştiren bir etki yaptı. İngiliz işgali, Fransız misillemesi, maaşları ödenmeyen bölüklerin eşkıyalığı, köylülerin vergilendirilmesi gibi savaş koşullarının ortalığı karıştırdığı Normandiya'da bile bu iyileşme görüldü. Bu etmenler taşra nüfusunun azalmasına da sebep oldu. Ziraat işçilerinin ücretleri yükseldi. Bu esas itibariyle çok işçi istihdam edenleri etkiledi; küçük köylüleri etkilemedi. Hububat fiyatları ve feodal beylerin iratları istikrara geldi (Bois,

---

[43] A. R. Bridbury (1973) dışında yazarların çoğu, nüfus her ne kadar daha öncesinde de zaten azalıyordu ise de, Kara Veba sonucunda Batı Avrupa'nın tümünde nüfusun azaldığında hemfikirdir.

1984: 341, 307). İngiltere'de nüfusun azalması ve köylü isyanları beylerin çoğunun durumunu kötüleştirdi. Birçok bey *demesne* işletmeyi tümüyle terketti. Ancak İtalya'da köylüler vebanın hemen akabinde toprak sahipleri ve ticaretle uğraşan beyler karşısında kazanımlar elde ettikten sonra nüfus kısa sürede toparlandı ve eski tahakküm ilişkileri yeniden tesis edildi (Genicot, 1966: 666-667).

Kara Vebanın bir sonucu kalabalık hane sayısının artması oldu. Fransa ve İngiltere'de sözleşme ile kurulmuş *brotherhood*lar sayıca artmış ve coğrafî olarak yayılmış görünmektedir. Hanede kardeşler, kayınlar ve akraba olmayan insanlar ikamet edebiliyordu. On beşinci yüzyılda bazı "ocaklar" günümüz ölçülerine göre hayli kalabalıktı (Flandrin, 1976: 83). Cotswolds kayıtlarına göre on beşinci yüzyılın başlarında bazı hanelerde yaklaşık yirmi kişi bulunuyordu; 1484'te Caux bölgesinde bir hanede aynı çatı altında 70 köylü yaşıyordu. Benzerleri Namur, Limousin, ve Lombardiya'da da görülmekte idi. Bunun bir saiki vergiden kaçmaktı. Vergi birimi "ocak" olunca ocak mensuplarının vergi yükü çekirdek ailedekinden az oluyordu (Fossier, 1991: 358). Bu ikamet şeklinin bir amacı da çalışacak el gücünü çoğaltmaktı. İtalya'da hem kırda aileler hem de kentte seçkin aileleri arasında, Wheaton'ın (1975: 613-614) tâbiriyle birleşik hane (ihtiyar, karısı, oğulları, gelinleri ve torunlardan oluşan, evlenen kızların ayrıldığı aile yapısı) tekrar öne çıktı. Bu aile yapısı hane harcamalarından tasarruf sağlarken, *mezzadro*[44] ailelerinde ya da küçük toprak işleyen ailelerde işgücünü çoğaltmakta idi (Klapisch-Zuber, 1985: 44, 48).

---

[44] *Mezzadro* (Italyanca) yarıcı (ç.n.).

İngiltere verileri Kara Vebanın sonucunda toprak edinmede köylü kadınların önemli bir konuma geldiğini göstermektedir. Kadın köylü ailesinde tek varis olduğunda, kadın varis evlendiğinde mülkiyet devrine aracı oluyordu. Ya da tersine feodal beyin toprağını yitirmesinde rol oynuyordu. Böylelikle kadınların verasette rolü köylülerin feodal beyle mücadelesinde hayatî önem kazanmaya başladı. Kara Vebanın sonuçlarından biri de beylerin köylü kadınların evlenmesi üzerinde denetimi, dolayısıyla beyin kiracısı olma hakkının veraseti üzerindeki denetimi yitirmesi oldu. Bir kere köylülerin zinada ve iki eşle yaşamakta epey cevval olduğu anlaşılmaktadır (Sheenan, 1971: 235-236). Öte yandan aileler verasette ilk oğulun önceliği örfünü eskisi kadar uygulayamaz oldu. Bu, evli kadınların kendi başlarına toprak edinme ihtimalini artırdığı gibi, fiilen toprakların daha büyük bir kısmı kadınlar aracıyla nesilden nesle -ekseriya köye bu amaçla yerleşip bir kadın varisle evlenen yabancılara- devrediliyordu (Razi, 1981: 22, 26-27). Ortak hukuka göre evli kadınlar kesinlikle vasiyette bulunamazdı; buna rağmen kadınlar vasiyet yapıyordu (Sheenan, 1963: 122). Böylece topraklar "dışarlıklılara" vasiyet edilebiliyordu. Vebadan önce de köylere dışardan yerleşenler oluyordu, ancak veba sonrasında bunların sayısı bariz biçimde arttı (Raftis, 1967: 159-161). Bu, toprak tevarüs etmiş köylü kadınların "dışarlıklılarla" evlendiğinin belirtisi olabilir. Aynı zamanda nüfusun azalması serf kadınların toprak edinme ve eş bulma ihtimalini artırdı. Serf kadın köyü dışından özgür biri ile evlendiğinde bunların çocukları örfen özgürdü. Böylece yerel beyle-

rin kendilerine angarya iş yapacak işgücünü yitirme tehlikesi arttı. Ayrıca eğer bir serf kadının çocukları, babalarından mirasla başka bir beyin bir köyünde arazi işleme hakkını edinmişse, kadının beyi bu kadının işlediği arazi üzerinde kontrolünü kaybedebilirdi. Çocuklar gayrimeşru olduğunda sorun hafiflemiyordu: serf kadının nesebi gayrisahih evlâdı babanın yasal konumu tespit edilemediği için bizatihi hür doğmuş addediliyordu (Razi, 1981: 69).

Halesowen'de dul kadınların zina suçu dolayısıyla ödedikleri para cezalarının çoğalması, toprak kıtlığının azalmasıyla dulların yeniden evlenme oranlarında genel bir azalma olduğuna yorulmaktadır (Razi, 1981: 139). Dul kadınlar *free-bench* haklarını kısmaya girişen feodal beylere karşı dava açmakta tereddüt etmiyordu. 1350'den sonra dul kadınların dulluk hakları, köylülerin *jointure* düzenlemesini benimsemesiyle erkek varislerinkini geride bıraktı (Fryde, 1996: 267). Dahası "kayd-ı hayat şartına" bağlı gelirlerde bu şartın anlamı iki, üç ve hatta beş nesli içerecek kadar genişleyebiliyordu. Bu, fiilen feodal beylerin arazilerinin meşruta niteliğini (*mortmain*i) yok etmekte idi.

İtalya'da kadınların arazi edinme ihtimali Kara Vebadan sonra umumiyetle artmadı. Burada 1350'den sonra toplum kuramcılarının ideolojik katkısı ile evlilik kurumu yeniden önem kazandı (Herlihy ve Klapisch, 1978: 587). Buna ilâveten dul kadınların tekrar evlenmesindeki artış ve kız çocuklarının öldürülmesi neticesi kadın nüfusunun görece azalması kadınlar tarafından idare edilen hanelerin sayısında bir azalmaya, baba otoritesinin güçlenmesine ve dul kadınların ve karıların hareket serbestisinin azalmasına sebep oldu. Bu durum

1400'den sonra kadın karşıtı hukukî düzenlemelerle daha da pekiştirildi (Klapisch-Zuber, 1985: 32-34).

Drahomanın nakit olarak verilmesi, Kuzey İtalya'da kadim bir uygulamaydı. Burada drahoma, Kuzey Avrupa'dakinin aksine, erkek evlatlar arasında eşit bir şekilde dağıtılan terekeden kızları mahrum ediyordu (Klapisch-Zuber, 1985: 19, 214). Nitekim Toskana'da ve Kuzey İtalya'nın tamamında kızların ve kadınların kendi soylarıyla ilişkileri zayıftı. "Ev" erkek tarafından kurulmaktaydı, yani erkekler tarafından inşa edilmekte, genişletilmekte ve iskân edilmekte idi. Akrabalık erkek tarafından oluyordu. Kadınlar babalarının soyuna mensup sayılıp kocalarının evinde geçici misafir idi. Çocuklar da babalarının soyuna mensup olmaktaydı. Kocası öldüğünde kadın kendisini tekrar evlendirmek isteyen erkek akrabalarının buyruğu ile koca evini terk ettiğinde (bu aileler arası yeni bir ittifak kurmak için tekrarlanan bir oyundu) çocuklarını da mecburen terk ediyordu (Klapisch-Zuber, 1985: 117-118, 125; Herlihy ve Klapisch, 1978: 558). Bu "hain anne" söylemini ortaya çıkardı.

Orta İtalya'da kadının yaşlanması bir dereceye kadar otorite ve itibar sağlayıp tekrar evlenme mecburiyetini kaldırıyorsa da dulluk, kimsesizliği ve yoksulluğu çağrıştıyordu. Drahomayı kocanın ailesinden almak zor olabiliyordu (Herlihy ve Klapisch, 1978: 337, 559). Floransa'da karısının drahomasını yönetme hakkından yararlanan koca ölümünden sonrası için karısının nafakasına pek az bir şey ayırırdı. Dul kalan kadının miras payı yoktu. Geline verilen görümlük, yasa ile sembolik meblağlara çekilmişti. Üstelik koca çoğunlukla drahomanın epey kısmını geline kılık kıyafet almakta harcıyordu. Bunlar kadının malı sayılmayıp kocanın evine ve

soyuna ait olmakta idi. Kocanın bunları çok kez sermaye olarak kullandığı oluyordu (Klapisch-Zuber, 1985: 216, 221).

Veba Sonrası Kentler

İtalya'da şehirli seçkin zümre, kırsaldaki birleşik hane yaşantısını, veraset ve drahoma örflerini uygulamakta idi. Bunlar yatırım yapmak için kaynakları bir araya getirmeyi kolaylaştırıyordu (Herlihy ve Klapisch, 1978: 471). Buna karşılık şehirli zanaatkârlar konutlarda yer darlığından karı-koca evliliğine dayanan aile düzenini uygulamaya devam etti. Bunlar da drahoma örfünü sürdürdü, fakat veraset âdetlerine dair fazla bilgimiz yok (Klapisch-Zuber, 1985: 38).

Başka ülkelerde şehirli kadınlar mirastan erkeklerle az çok eşitçe yararlanmaya devam etti. İspanya'da (kentlerde?) kadınlar mirastan pay almaya, bir erkeğin onayı aranmaksızın yasal sözleşmeler yapmaya devam etti; kocanın evlilik süresince edindiği mallarda kadının sağlam bir payı vardı (Herlihy, 1990: 168). Kuzey Avrupa kentlerinde erkekler ile kadınlar mirası neredeyse eşitçe paylaşmakta idi (Howell, 1988b: 44). Örneğin Köln'de kadınlar ortak mülkü kocalarıyla birlikte yönetmekte, kocalarının ve babalarının mirasçısı olmakta, kendi başlarına mülk idare etmekte ve muris olmakta idiler. Siyasî iktidar *brotherhood*larda idi; kentte kandaş topluluklar eşitçe temsil edilmekteydi (Howell, 1988a: 51, 53). Bu koşullar yaklaşık 1400'de şehirlerde çıkan kargaşa sonucu değişti. Artık İngiltere'de Shrewsbury'de karılar ve kızlar kocadan ya da babadan miras olarak mesleğini ve kentli olmanın haklarını alabiliyordu (Kowalevski,

1986: 146). Ghent'te kadının drahoması mirastan ayrı tutulmamaktaydı; tersine drahoma kadının terekedeki hakkını temsil etmekteydi. Kadın kendi soyu ile bağlantısını drahomayla sürdürüyordu. Kadınlara tam veraset hakkı verilmesine rağmen yasal konumlarının nispeten muğlak tutulması, sermayenin evlenme yoluyla rakip ailelere geçmesini engelleme gayretine benzemektedir (Nicholas, 1985: 56). Almanya'da kentlerde kadınlar erkeklerle aynı yasal konuma sahipti: gayrimenkuller kız ve erkek çocuklara kalırken menkuller ölenin eşine bırakılmakta idi. Vasiyet yapmakta kadın ve erkek arasında önemli bir fark yoktu. Drahomada ise, uygulama kentten kente değişiyordu. Lübeck'te 1482 gibi ileri bir tarihe kadar drahoma dul kalan kadına iade ediliyordu. Köln'de kent meclisi 1406 ve 1457'de kadınların drahomalarını geri alamayacağına, fakat eşlerin birbirlerinin borçlarından sorumlu olduğuna hükmetti (Ennen, 1989: 175-178, 169). Bu tedbirler üst sınıfın konumunu güçlendirme girişimleridir. Buna mukabil, maddî durumu zayıf çiftlerde kadın kocanın ölümünden sonra aynı konumda kalabiliyordu. Örneğin, Shrewsbury'de dul kadınların % 25-50'sinin kocalarının ölümünden sonra vergi kayıtlarında yer alamayacak kadar fakirleştiği tahmin edilmektedir (Hutton, 1985: 85).

İkinci Yöney: Çalışma ve İktisadî Faaliyetler

Giriş

Geleneksel iktisat tarihçileri -örneğin Beveridge- kadınların ücret düzeyi ve çalışma yaşamındaki rolünü dikkate almamışsa da pek çok feminist yazar ve son dönem

iktisat tarihçilerinin bazısı çalışma yaşamındaki rolünü kadının toplumsal konumunu saptamakta elzem olarak görme eğilimindedir. Eğilim, konuda kuram üretme çalışmalarının bolluğunda görülmektedir. Bu yazarlardan birine göre kadın üzerinde tahakküm kadının çalışma yaşamındaki rolünden kaynaklanmıyordu. Sebebi gayet basit: daha sonraki çağlarda görülen, evde yapılan işler ile "üretken-olmayan" çalışmanın ilişkilendirilmesi (ve işyerindeki çalışma ile üretkenliğin ilişkilendirilmesi) o dönemde henüz mevcut değildi (Middleton, 1979: 163-164; 1981: 108). Başkaları erkek ile kadın arasında görece bir iktisadî eşitlik olduğunu savunmaktadır: "[erkek ve kadın arasında] toplumsal ve iktisadî ayırımlar ... türden ziyade ölçekte farklılaşıyordu" (Ryerson, 1986: 136). Bu özellikle erken modern dönemle, hatta yirminci yüzyılın son çeyreği ile kıyaslayarak söylenmektedir (Gies, 1976: 183). Başkaları bu kadar iyimser değildir. Hanawalt İngiltere kırsalında cinsiyete dayalı oldukça katı bir iş bölümü olduğunu öne sürmektedir (Giriş, 1986). Fossier de cinsiyete göre katı bir iş bölümü olduğunu, sürekli gebeliğin kadınları evleri civarında geçimlik faaliyetlere mecbur ettiğini varsaymaktadır. Bununla beraber on dokuzuncu yüzyıldan kalma olduğunu söylediği bir varsayıma, yani Orta Çağ köylülerinin kadınların ev içi vazifelerini aşağıladığı ve bunları erkeğin vazifelerinden daha az değerli addettiği yolundaki varsayıma karşı da okurlarını uyarmaktadır (Fossier, 1988: 31-32). İngiliz köylü kadınlarının iktisadî -ve kamusal- işlere çok sınırlı katılabildiği öne sürülmüştür (Bennett, 1987: 1-16).[45] Orta Çağda kentlerde kadının

[45] Bennet'in Brigstocklu kadınlar üzerine araştırmasının amacı köylerdeki "tipik" kadının görüntüsünü tespit etmek ve "...on yedinci ve on dokuzuncu

iktisadî faaliyetlerinin esas itibariyle kısıtlı olduğunu saymak (Kowaleski, 1985)[46] ve kadınların loncalara "katılmadığını" iddia etmek bazı çevrelerde moda olmuştur (Kowaleski ve Bennett, 1989).

Dendiğine göre zanaat örgütleri erkeklerin egemenliğinde idi (örneğin Hilton, 1984: 141). Loncalar sahiden "kadınlara hasım durmakta" idi ise (Espinas, 1936: 391; Power, 1975: 61) kadınların loncalara iştirak edip etmemesinin ne önemi olabilirdi? Ne var ki bu dönemde kentli kadınlarının konumunu olumsuz gören yazarlar bile her iktisadî düzeyde pek çok faaliyette kadınların göründüğünü işaret etmiştir (Howell, 1988a: 37).

Bu bölümde avukatlık, doktorluk, yöneticilik gibi üniversite eğitimi gerektiren makamlar dışında kadınların tüm mesleklere girdiğini, ve düşük statülüsünden yüksek statülüsüne tüm meslek gruplarında bulunduklarını göstermeye çalışacağız. Buna karşılık kadınlar kentte (LeGoff, 1980: 356; Howell, 1988a: 39) ya da kırsalda (Bennett, 1987: 25, 66; Britton, 1977: 102) hiçbir yerel yönetimde, en azından resmi olarak bulunmamakta idi. Örneğin taşralı kadınlar ne mahkemelerde

---

yüzyıllarda kadınların seçeneklerinin sadece bu yüzyıllara mahsus iktisadî dönüşümlerce belirlenmeyip, kadınların imkânlarını çok daha eskiden beri sınırlayan kalıcı âdetler tarafından belirlendiğini" göstermekti (Bennet, 1987: 4). Verilerinin çoğu "tipik olmayan" bir köy olduğunu söylediği Brigstock'taki eşraf sınıfına dair olduğundan, tasvir ettiği insanların ne kadar "tipik" olduğu sorgulanabilir.

46 Kowaleski'nin yazdığına göre, Exeter'de 1373-1393 arasında kadınlar nadiren iş yerinde eğitim görmekte idi; becerilerini aile içinde öğrenmekte idi. İşte istihdam edildiğinde bile becerili kadınlar erkeklerin işlettiği atölyelerde çalışmakta idi; kadınların yapabildiği işler medenî durumlarına bağlı idi; dul olmayanlar bir meslekte tam zamanlı çalışmamaktaydı ve birçok kadın genellikle aynı zamanda birden ziyade meslek icra etmekteydi (Kowaleski, 1985: 155-157).

jüri üyesi, ne de *tithing-group* üyesi olabilmekte idi.[47] [48] Ancak bu alanda örf esnek idi. Hukukçular nüanslara dikkat etmeye yatkın olup mutlak kategorileştirmeden uzak durmakta idi. Bu yüzden on üçüncü yüzyılda yaşamış İngiliz yargıcı Bracton, baktığı üç davada kadının kocasını vekili olarak savunmasında herhangi bir tutarsızlık görmedi (Casey, 1976: 238). En alt sınıflar dışında tüm erkekler bir feodal beyin ya da kralın hizmetine girmek üzere üniversite öğrenimine yönelebilmesine karşılık kadınlar üniversite öğreniminden hemen hemen tamamen dışlandığından yüksek idarî makamlara gelemiyordu. Fransa'da (Lewis, 1968: 140) ve Köln'de (Ennen, 1989: 191) bunu görüyoruz. Bu kadınların kariyer imkânı açısından ciddî bir eşitsizlik yaratsa da, toplumda zaten çok küçük bir azınlığın üniversitede okuyabildiğini de hatırlamak gerekir.

Veba Öncesi Köyler

Orta Çağda köylü kadınları çamaşır yıkamak, aş pişirmek, hayvanları tımar etmek, sebze meyve yetiştirmek gibi hanenin geçimlik faaliyetlerinin yanında bira yapma ve iplik eğirme gibi para kazanan işler de yapmakta idi. Köylü kadınlar mevsimlik işlerde tarlaya da gitmek-

---

47 İngilizce *tithing-group*. İngiltere'de Orta Çağda aileler onar onar gruplandırılmakta ve her grupta aileler birbirinin yasalara riayetinden sorumlu tutulmakta idi. Sistem komşuları birbirini gözetleyip ihbara teşvik etmekte idi (ç.n.).

48 Bennett görüşünü tadil ederek kadınların kudretli olduğunu, fakat otorite sahibi olmadığını belirtmiştir. Otoriteyi "kabul gören meşru kudret" olarak tanımlar ve yalnızca erkeklerde olduğunu söyler (Bennett, 1988: 19). Bunu yazarken, kudretini ve yetkesini kullanarak Brigstock'ta sekeneden yılda 46 sterlin kira toplayan (soylu) dul kadını görmezden gelmektedir.

te idi (Hanawalt, 1986b: 1). Bütün bu faaliyetlere bakınca o dönemde kadının genel olarak tahakküm altında olduğu söylenemez. Ancak Akdeniz kıyı bölgelerinde cinsiyete dayalı iş bölümü daha katı idi.

İtalya daha on üçüncü yüzyıl gibi erken bir tarihte üç farklı iktisadî bölgeye ayrışmış durumdaydı. Toskana kırsalında on üçüncü yüzyılda artık iyice kurumlaşmış olan *mezzadria*[49] (Genicot, 1966: 710) kadınları ağır bir şekilde sömüren bir düzendi. Toprak sahibinin köylü ile kira sözleşmesi, toprak sahibine *mezzadro*nun karısını çalıştırma hakkını da içeriyordu. Bu yüzden yarıcının karısı kendi ailesinin mutat geçimlik işlerini yapmanın yanı sıra hasat zamanı beyin tarlalarında çalışmak ve beye "hediye" etmek üzere kümes hayvanları yetiştirmek mecburiyetinde idi. Eğer aile borçlu ise kadın "artık ürün" satar, yün sanayiinde ücretli çalışır ya da sütannelik yapardı (*balia*). Bütün bunlarda "kadının yapacağı iş, ücreti [ve] üretimin sorumluluğu gibi konular erkekler arasında belli bir tarzda pazarlıkla tespit edilirdi" (Galetti, 1991: 50-51). Kadının kendi başına sözleşmeğe hakkı yoktu.

Buna mukabil Müslümanlardan alındıktan sonra Kastilya'da köylü karı kocalar birlikte çalışarak kentte oturan toprak sahiplerine kirayı angarya ifa ederek ödemekte idi. Ya da koca işe bir "yardımcı" getirmek şartıyla istihdam edilmekte idi. Yardımcısı genellikle kendi karısı olup ücret iki kişinin ekip olarak çalışmasının karşılığı idi. Öte yandan köylülerin kızları kentlerde evlerde hizmetçi olarak çalışıyordu - oğullar hizmetçi olmuyordu (Dillard, 1984: 164). İspanya on üçüncü yüzyılda koyunculuk merkezi haline geldi. İlk dönem göçe-

---

49 İtalyanca *mezzadria*: yarıcılık, *mezzadro*: yarıcı (ç.n.).

be hayvancı birliklerinin, sonradan bunların yerine kurulan Mesta'nın[50] yönetiminde kadınlara eşit söz hakkı tanınıyordu (Casey, 1976: 247, 10. dipnot).

Yukarı Ariège'de de cinsiyete dayalı iş bölümü oldukça belirgindi. Kadınlar ev işleri yapıyordu. Bazan kadınlar akrabaları tarafından hizmetçi olarak istihdam edilmekte; bazan hasat zamanında mevsimlik işçi olarak akraba ailenin işlediği mülkte veya başka yerde ırgat olarak çalışmakta idi. Tarlada asıl işleri, avlanmayı ve balık avlamayı erkekler yapmaktaydı. Delikanlılar uzak otlaklarda çobanlık yapıyor, ya da mevsiminde sürü yaylıyordu. Kadınlar bazen iplik eğirmekte idi. Koyun işlerinde kadınların çalıştığı hiç geçmemektedir.[51] Şarap satıcılığı misâli görece saygın bir işte çalışma imkânı tesadüf etmedikçe, genç kadınların genellikle yaptıkları işler onları tabi toplumsal konumdan kurtarmamakta idi (Le Roy Ladurie, 1975: 77-78, 28-29).

İngiltere ve Kuzey Fransa'da cinsiyete dayalı iş bölümü çok daha gevşekti. Fransa *demesne*lerinde bazı kiracıların serf, bazısının özgür olmasına karşılık,[52] İngiltere *demesne*lerinde genellikle kiracılar ya tamamen serf ya da tamamen özgür kiracılardan oluşmakta idi - gerçi önce de belirtildiği gibi bu statü ayırımı bazen bulanıktı. Her iki bölgede de serf olsun hür olsun tüm kiracıların yerel feodal beye şöyle veya böyle bir angarya yükümü vardı, fakat serf statüsünde bulunan kiracılar için çalışma yükümünün saptanmış bir sınırı yoktu. Mutat ve

50 Mesta Orta Çağda Kastilya Krallığında koyun yetiştiricileri derneği idi (ç.n.).

51 Bölgede koyunun iktisadî önemi muvacehesinde, dikkate değer bir husus.

52 *Demesne*de serfliğin derecesi yerleşimin yerine bağlı idi: para kazanma imkânlarının bulunduğu kent merkezlerinin yakınındaki *demesne*lerde köylüler genellikle özgür olmakta idi çünkü hürriyetlerini satın alabiliyorlardı. Buna mukabil, ücra bölgelerde köylüler daha çok serf statüsündeydiler.

kadim düzenleme şöyleydi: haftada örfle tespit edilmiş sayıda gün her haneden bir erkek bey için çalışırdı; ailenin kalan fertleri kendisine tahsis edilmiş küçük mülkü işlerdi (Bloch, 1966: 73; DeWindt, 1972: 86, 92). İngiltere'de kadınlar ve çocuklar genellikle mevsimlik devşirilmekle beraber, İngiltere malikânelerinde cinsiyete dayalı iş bölümünün epey gevşek olduğu belirtilmektedir (Middleton, 1988: 28). Bazen beyin *demesne*sinde angaryayı yapmak için erkeğin yerine karısının ya da yetişkin bir çocuğunun geçtiği olurdu. Bazıları kadınların angarya olarak çift sürüp sürmediği konusunda tereddütlüdür.[53] İngiltere verileri kiranın nakdî veya aynî ödendiği malikânelerde örfün malikâneden malikâneye farklı olduğunu gösteriyor. Holywell-cum-Needingworth'de kadınların angaryasına çift sürmek dâhildi (DeWindt, 1972: 92). Fakat bazı malikâne kayıtlarına göre feodal beylerin kâhyaları kadınları her türlü ziraî iş yapmak üzere istihdam etmekle beraber çift sürmek bunlara dâhil değildi. Başka yerlerde ise kadınların çift sürme dâhil ziraî çalışma için yaygın bir şekilde istihdam edildiği ileri sürülmektedir (Penn, 1987: 2). Dul kadınlar kimi zaman kiracı oldukları arazide çift sürmekte, kimi zaman kendi hesaplarına beyin arazisinde angarya yerine getirmekte idi (Power, 1971: 71). Almanya'da köylü kadınlar angarya işlerini erkeklerle birlikte yapmakta idi (Rösener, 1992: 185-187).

---

53 Bunu burada zikretmemizin sebebi bazı yazarların, örneğin Ester Boserup'un günümüz taşra bölgelerinde kadının düşük toplumsal konumunu çift sürmemeleriyle ilişkilendirmesidir (Hanawalt, 1986: xv). Beneria ve Sen (1988: 356-357) bu görüşü reddederek günümüzde çevre bölgelerinde tarımda kadının düşük statüsünün belli bir âletin kullanımının değil, sömürge yöneticilerinin ve kalkınma "uzmanlarının" peşin hükümlerini yansıtan idarî kararların sonucu olduğunu ileri sürmektedir.

Brigstock'ta kadınlar feodal beyin *demesne*sinde hiç angarya yapmamakta, erkekler ise genelde kiralık arazide çift sürüp hububat yetiştirmekte idi (Bennett, 1987: 117). Buna mukabil kiranın angarya ile ödendiği malikânelerde "kapitalizmdekini andıran" cinsiyete dayalı bir iş bölümü vardı (Middleton, 1979: 160) yani kimin hangi çalışma fırsatlarına erişebileceğini belirleyen aslî unsur cinsiyetti. Cornwall Kontluğundaki (1296) ve Crowland Manastırındaki (1258) arazilere ait *famulus*[54] listeleri kadınların istihdam edildiği mesleklerin hizmetçilik ve sütçülükle sınırlı olduğunu gösteriyor (Postan, 1957: 47). Öte yandan hizmetçilerin ne tür işlerde çalıştırıldığını bilmiyoruz. Hizmetçilerin yaptığı işlerin çok sınırlı olduğunu sanmamak gerekir (Penn, 1987: 1). O dönem İngiltere'de *famulus* terimi, feodal beyin *demesne*sinde devamlı statülü işçi olarak bulunan yoksul insanları imliyordu (Gies, 1976: 154). Aynı şekilde Kuzey Fransa'da da erkeklerden ziyade kadınlardan mürekkep "başka bir serf zümresi" beyin hanesinde ev işleri görmekte idi (Lehmann, 1952: 423). Aynısı Almanya'da görülmekte idi. Almanya'da *familia* tabiri hem serf konumdaki ev hizmetçileri, hem de malikâne arazilerinde kulübelerde barınıp beye çalışan serf ve zanaatkârlar için kullanılmakta idi (Rösener, 1992: 195).[55] Demek ki kadının çalışmasının karşılığında ne aldığı, köylüler içinde hangi "sınıfa" mensup olduğuyla ilişkili olmalıdır.

Örf uygulamasının Yüz Yıl Savaşları ile sekteye uğradığı Fransa'da kırsalda kıyaslamaya elverir ücret bilgisi mevcut değildir. Yüz Yıl Savaşları tahribata, talana,

---

54 *Famulus*: yardımcı (ç.n.).

55 Kanımca serflik tasfiye edildikçe *famulus*ların konumu kötüleşti.

kıyıma, ırza tecavüze, tarımsal mahsulü ve köylü evlerini kundaklamaya yol açtı (Decaux, I, 1972: 371-372). Feodal beylerin arazilerini çok defa karıları ya da *prebend familiaris*ler[56] yönetiyordu. Kilisenin mülkleri, özellikle ticarî mahsul üretilen bölgelerde genellikle hukuk okumuş kâhyalar tarafından yönetilmekteydi (Boutruche, 1963: 50-51). Şurası kesin ki işler sıkışınca tarımda kadın ve erkek işçi ücretleri yükseliyordu. Bu ücretler "... her işçinin doyasıya yiyip içtiği" (Fourquin, 1975: 520-521) öğünleri de kapsamakta idi. Orta Fransa'da bağcılık bölgelerinde toprak sahibi beyler yarıcılığı [*métayage*] dayatmaya çalışıyordu (Genicot, 1966: 710; Boutruche, 1963: 60). Buralarda işçiler bir tür yarı kentli, yarı kırsal proleterya oluşturdu (Heers, 1963: 114). Bu bölgelerde tarımda kadınların ücretleri erkeklerinkinden genellikle daha düşük oluyordu (Perroy, 1970). İngiltere'de ücretlere dair bilgiler, kadınların aldığı ücretlerin Kara Veba'dan önce yükselmeye başladığını gösteriyor.[57] Bunu dışında ücret hadleri üzerine bilgiler çelişmektedir: Hanawalt bir yerde kadınların genel olarak erkeklerden daha az kazandığını söyleyip, beş sayfa sonra "kadınların aynı işte eşit ücret alıp almadığını bilmiyoruz" demektedir. Bir sayfa sonra da kadınların bey için çapalamada ve saman istiflemede erkeklerle aynı

---

56 *Prebend*: Katolik ve İngiltere Kiliselerinde bir papaz rütbesi. *Familiaris*: Feodal bey yakın olup resmi sıfatı olmayan arkadaşları, danışmanları, yardımcıları (ç.n.).

57 1299'da kadınlar yirmi koyun yıkadıklarında yaklaşık bir peni kazanırken, 1300 ila 1320 arasında aldıkları ücret yıkanan her on altı koyun için bir peniye yükseldi (ya da aynı ücrete yaptırılan iş azaldı). Bu daha sonra on ve sonrasında sekiz koyuna kadar düştü. Kadınlar 1273'te çayırda biçilmiş otu kurutmak üzere açıp çevirmek, kaldırmak ve tırpanlamak için günlük 2.25 peni alırken, bu rakam muntazaman artarak 1349'da 6 peniye yükseldi (Rogers, I, 1866: 280, 272).

ücreti aldığını belirtmektedir (Hanawalt, 1986: 144, 149, 150-151). Ücretlere dair malûmat karşılaştırma yapamayacak kadar muğlaktır. Sazdan dam yapan erkek ustalar günde iki peni kazanırken kadın yamaklarının bir peni kazandığına dair bir bilgi var (Hanawalt, 1986: 150); ama bu bilgi bütün yamakların kadın olup olmadığını, erkek yamakların daha fazla kazanıp kazanmadığını, ya da kadın yamak değil de damcı kadın ustanın erkek usta kadar kazanıp kazanmadığını bilmedikçe pek işe yaramamaktadır.

Homans'a göre (1942: 212) İngiliz köylülerinde toplumda herkesin kendi geçimini sağlamağa hakkı olduğu yolunda bir anlayış vardı. Bu, iş bölümünde kişilerin cinsiyetlerinden ziyade topluluğun dirliğinin gözetildiğini işaret eder. Nitekim köylerde ziraî olmayan işler bazan daha çok erkeklerle ya da daha çok kadınlarla ilişkilendirilse de, cinsiyete dayalı iş bölümü katı değildi. Örneğin hem kadınlar hem de erkekler ailenin kazancını yasak faaliyetlerle takviye ediyordu: erkekler kaçak avlanıp kadınlar tarlalardan ekin çalıyordu. Kadınlar da erkekler de beyin koyunlarından yapağı çalıyor, ya da beyin arazisinde büyükbaş hayvanlarını otlatıyordu (Hanawalt, 1986: 148-152). Kasaplık işi erkeklerle ilişkilendirilmekte (örneğin, Holywell-cum-Needingworth'de (DeWindt, 1972: 235)), iplik eğirme de "kadınlar için geleneksel ek iş" sayılmakta idi (Gies, 1994: 51; Hanawalt, 1986: 149). Biracılık İngiltere'de feodal beylerin Geç Orta Çağda teşvik ettiği bir ticarî faaliyetti. Önce belirtildiği gibi biracılık esas olarak *tithingman*ların karılarının yaptığı bir faaliyetti. Üç köy karşılaştıran Bennett, Brigstock'ta *ale* biracılarının tamamının kadın olduğunu, Houghton-cum-Wyton'da *ale*

biracılarının çoğunun kadın olduğunu, öte yandan Iver'de pek az kadının bira yaptığını ve burada biracıların çoğunun malikâne görevlisi erkekler olduğunu belirtmektedir.[58] Bazan kadınların genellikle erkeklerle ilişkilendirilen mesleklere girdiği oluyordu - örneğin Sussex'teki Aldingbourne'de demirci kadın idi (Homans, 1942: 286). Hizmetçiler kadın ya da erkek olabiliyordu. Bunlara mirasta toprak ya da para ayrılması işverenlerinin muhabbetini gösteriyordu (Hanawalt, 1986: 161-163, 167). Brigstock'ta hizmetçilere bırakılan miras kayıtları mirasta daha çok kadınların kayırıldığını gösteriyor (Bennett, 1987). Ev işlerinde bile cinsiyete göre iş bölümü kaybolmaktaydı. Soruşturma yargıcı zabıtlarında 19 yaşında bir delikanlının çorabını yıkarken boğulduğu kaydedilmiştir (Hanawalt, 1986: 61).

Tarımsal işlerin çoğunun az çok beceri gerektirdiğini düşününce gençlere ne kadar cinsiyete özgü işlerin öğretildiği sorusu akla geliyor. Almanya'da ve Fransa'da çocukların toplumsallaşmasına toplumsal cinsiyetin nasıl girdiği konusunda çok şey bilmiyoruz. Bildiğimiz, Fransa'da çocukları yetişkin işlerine alıştırarak toplumsallaştırma görevini babaların üstlendiğidir - oğlanlar hasat kaldırmakta, kızlar koyun sürüsü gütmekteydi (Fossier, 1988: 26). Toplumsal cinsiyet bu ise, sanıldığı gibi şekillenmiyordu. Gerçi Bennett İngiltere'de Brigstocklu gençlerin yetişkinlerin toplumsal cinsiyetçi görev rollerini benimseterek yetiştirildiğini öne sürmektedir.

---

[58] Bu bilgiler, bu köylerde *ale* narhının ihlâli münasebetiyle açılan davalarda adı geçen kişilere yazılan celpnamelerdeki isimlerin yüzdelerine dayanmaktadır. Brigstock'da celp edilenlerin tamamı kadındı, Houghton-cum-Wyton'da celpler daha çok kadınlara yazılmıştı ve Iver'de daha çok erkekler celp edildi (Bennett, 1987: 120). Broughton'da ise *ale* denetçilerinin tamamı erkek olmasına karşılık bira imalatçılarının tümü kadındı (Britton, 1977: 25).

Oğlanlar büyükbaş sürülerini gütmekte ve tarla işlerinde yardım etmekte, kızlar çocuk bakımı, yemek ve bostan işlerinde yardım etmekte idi. "Bu çocuklar ergenliğe geçtiğinde toplumsal cinsiyet rolleri zihinlerine iyice yerleşmiş oluyordu" (Bennett, 1987: 70-71).[59] Yine de çocukların yaptıkları işler her zaman cinsiyete göre ayrılmamıştı: "erkek, çocukluğunu ev işlerinde anasına yardım ederek geçiriyordu." Soruşturma yargıç belgelerine göre 4 ilâ 6 yaşları arasında ölen erkek çocukların % 35.7'si evde ölürken bu oran kız çocuklarında % 42.4 idi. 7 ilâ 12 yaşları arasında evde ölen erkek çocuklarının oranı % 16.9 iken aynı oran kız çocuklarında % 25.9 idi (Hanawalt, 1986: 272). Bu farkların toplumsal cinsiyete dair önemli birer kanıt mı yoksa önemsiz birer kanıt mı olduğu bakış açısına göre değişir. Çocuklarda toplumsal cinsiyete dair daha önemli bir veri, "eşraf" oğullarının okula gönderilip akabinde beyin yanında ücretli istihdam edilmesidir (Hanawalt, 1986: 161). Fakat bunda sınıf da bir etmendi.

Veba Öncesi Yünlü Dokuma Sanayii

Yünlü dokuma Orta Çağın başlıca sanayii olup üretimi kent ile kırı birbirine bağladığından yünlü dokuma üretimini ayrı bir kısımda ele alıyoruz. Feodal rejimde yünlü dokumanın merkezi kentlerdi. On üçüncü yüzyıl ortalarından itibaren kırsal gelirlerdeki azalma, ucuz yünlü kumaşlar dâhil kentsel ürünlere yansıyıp satışlarını geriletti. Bu gerileme özellikle Bruges, Ypres ve Ghent gibi Felemenk şehirlerinde görüldü.

---

59 Öte yandan, eğer çocuklar çocuk bakımıyla ilgileniyor idi ise, kadınların bununla çok ilgilenmediği de söylenebilir (Middleton, 1981: 126).

Bu kumaşların üretimindeki işlemlerden bazısı (yünün niteliğine göre tasnifi, yıkanması, elenmesi ve eğrilmesi) lonca örgütünün dışında, eve iş verme yöntemi (*putting-out*) ile kentte ve köyde kadınlara kendi meskenlerinde yaptırılmakta idi. Dokuma işi ise lonca örgütlenmesi içinde, iki erkeğin bir tezgâhta çalışması ile yapılmakta idi. Loncalar üretimi kısıtlayarak erkeklerin gelirlerini koruyor idi ise de iplik eğiren kadınlar lonca tarafından korunmayıp yaptıkları işten az kazanmakta idi. Bununla birlikte topaklı olan ya da düzgün olmayan iplikle yapılan dokuma satılamayacağından ustalar iyi iş yapanları daha çok ücretle ödüllendiriyordu. Sonuçta on üçüncü yüzyılın sonunda iplik eğirenler ürünün niteliği üzerindeki kontrollerini kullanarak, ayrıca parça başı ödeme sisteminden yararlanarak ücretlerini artırmayı başardı (Thrupp, 1972: 265-266).

Ustalar buna teknoloji ile mukabele etti. Çıkrığı icat edip iplik eğiren ele ihtiyacı azalttılar. Fakat çıkrıkla sadece kumaş atkısına elveren ince bir iplik eğrilebiliyordu. Çözgü örekede eğirilmekteydi. Bunu eğiren işçiler daha yüksek ücret alıyordu. 1340 gibi ileri bir tarihte bile kadınların örekede çözgü eğirmeyi çıkrıkta atkı ipliği eğirmeye tercih ettiği kaydedilmiştir (Gies, 1994: 175-176). Dahası çözgü eğirenler çözgüyü dokuma tezgâhına çekme işini de yaptığından ürün üzerindeki kontrollerini sürdürüyorlardı (Thrupp, 1972: 250-251).

Bu tarihlerde İngilizler de çeşitli kentlerde kendi dokuma sanayilerini kurmaya başladı.[60] On üçüncü yüzyılın ilk yarısında akarsu ile çalışan çırpıcı dibeğinin icadı ile, İngiliz dokuma üretiminin ücretlerin (muhte-

---

[60] Örneğin, Oxford, Winchester, Lincoln, Londra, York ve Northampton (Carus-Wilson, 1955: 57).

melen) daha düşük olduğu taşraya taşınması hızlandı. Bu kırdan kente göçü durdurdu (Carus-Wilson, 1955: 41; Lerner, 1968: 19; Miskimin, 1969: 95). Her yerde kent ile kır arasında ücretler eşitlendi (Genicot, 1966: 664). Her yerde işçiler arasında huzursuzluk ve asayişsizlik vardı. Örneğin 1274'te St. Albans Manastırının kiracıları başrahibin yöredeki çırpıcı dibeğini tekeline alma girişimine karşı kadınların önderliğinde ayaklandı (Carus-Wilson, 1955: 54-55).

Tek başına teknoloji işgücü maliyet sorununu çözmeye yetmiyordu. İşgücü maliyeti Felemenk dokuma merkezlerindeki buhranı derinleştirmekte idi. Başka bir tedbir boyama ve dokuma faaliyetlerini Bruges, Ypes, ve Ghent'in kaliteli yünlülerini taklit eden küçük Felemenk kentlerine taşımak oldu (Munro, 1991: 114). Büyük dokuma merkezleri dışında kalan bu küçük kentlerde boyama ve dokuma loncalarına kadınlar kabul edilmekte idi. Eski merkezlerdeki kentli erkeklerin loncaların böyle genişlemesine şiddetli muhalefetine rağmen (Miskimin, 1969: 95) örneğin 1290'da Douai'de kumaş boyacıları ve dokumacılar arasında kadınlar görülmekte idi (Thrupp, 1972: 266; Gies, 1976: 174).

Yünlü dokuma sanayiinin taşındığı başka bir yöre Katalonya idi. Aragon Kralı Jaime'ye sunulan bir raporda 1304 yılında Barselona'da yünlü dokumak üzere birçok büyük şirketin kurulduğu bildirilmektedir. Bu şirketler başka ülkelerden gelen kadınlı erkekli dokumacılara ait olup onlar tarafından işletilmekte idi. On dördüncü yüzyılın ilk yarısında Barselona'daki dokuma ustalarının çoğu kadındı; bu kadınlar işçi istihdam ettiği gibi çırak da alıp yetiştiriyordu (Herlihy, 1990: 95).

Bununla birlikte işgücü maliyeti "sorununu" en başarılı çözenler İtalyanlar oldu. İtalyan yünlü kumaş sanayii Lombardiya'da en azından on ikinci yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkmıştı. Bu sanayi bölgede dağınıktı. Dağınık dokuma faaliyetini kentli "kapitalistler" eşgüdüyordu. Lombardiya kentlerinde yünlü dokumayı iplik eğirerek ve dokumacılıkla geçinen sapkın Umiliati mezhep mensupları da yapıyordu (Luzzatto, 1961: 93, 294). 1250'den sonra Umiliati cinsiyete ve "sınıfa" göre iş bölümüne gitmeye başladı. Kadınlar meta zincirinin en alt basamaklarındaki işlemlerle yani taraklama, eğirme ve dokuma ile uğraşmakta, *frate*ler[61] çırpıcılık yapmakta idi. Hiyerarşilendirmenin "sınıf" boyutu da ortaya çıktı. Zanaatı öğreten usta rolünü; bütün üretim sürecini eşgüden, satış yapan, fiyat tespit eden manifaturacı rolünü (hepsi erkek olan) Umiliati papazları üstlendi. Oysa ki üretim büyük ölçüde kadınların elinden çıkıyordu (Paolini, 1991: 151, 158).

Felemenk yünlü sanayiinin sorunları uluslar arası ticarette aksamaya yol açınca İtalyan özellikle de Floransalı bankacı/müteşebbisler boşluğu doldurdu. Toksana ekonomisinde de on üçüncü yüzyılın ikinci yarısında ve giderek on dördüncü yüzyılın ilk zamanlarında yünlü dokuma sanayii önem kazandı. 1320'de Toskana yünlü dokuma üretiminin geri ve ileri bağlantıları İtalyan kentlerine yayıldığı gibi başka ülkelere de yayıldı. Örneğin Bardi, Peruzzi, Riccardi ve Frescobaldi bankalarının İngiltere'de yün satın alan komisyoncuları bulunmakta idi (Hidetoshi, 1983: 184, 191-194). Doğu Akdeniz'de kaliteli İtalyan yünlü kumaşları satılmakta idi.

---

[61] *Frate:* kardeş. Erkek *Umiliati* mensuplarının birbirlerine hitabı (ç.n.).

1330'dan sonra Felemenk'in ucuz dokuma ihracatı tümüyle kesildi (Munro, 1991: 111, 127).

Toskana'nın yünlü dokuma sanayiinde hâkim konumu temelde İtalya'da gemicilik ve yol inşaatı sayesinde taşımacılığın ucuzluğuna (Lopez, 1971: 94) ve İtalyan bankacılık tekniklerine dayanıyordu (Perroy, 1970: 94). Bu hâkimiyette daha da önemlisi işgücünün acımasızca hiyerarşilendirilmesi ve denetlenmesi idi. Bu, ücretleri düşük tutmakta ve ticarî sırların ifşa edilmesini önlemekte idi (Doren, II, 1940: 114-116). Toskanalı işçiler işe, yöreye ve cinsiyete göre hiyerarşilendirilmişti. Tüm yörelerde her kademede zanaatkâr bulunmaktaydı. Köylerde düşük kademeli yardımcı işçilerin örgütlenmesini önlemek için lonca zabıtası bunları yoğun baskı altında tutuyordu. Bunlar çoğunlukla ham maddelere ilk işlemleri yapan kadın işçilerdi (Doren, I, 1940: 168-169).[62] Bazı zanaatkârlar bağımsız çalışmaya devam etti ise de, manifaturacı ustaları giderek kırsalda iplik eğiren kadınlarla erkekler üzerinde hâkimiyet kurdu (Kotelnikova, 1976: 221).[63]

---

[62] İtalyancada sadece "tarakçı" ve "iplik eğiren" anlamındaki cins isimlerinin hem erili hem de dişili vardı (Herlihy, 1990: 96).

[63] Bu yardımcı işçilerin mensup olduğu Arte della Lana (Orta Çağın sonlarından Rönesans'a kadar faaliyet göstermiş Floransa yünlü dokuma loncası [ç.n.]) işçilerin örgütlenmesini yasaklıyordu. Arte, veba öncesi dönemde yardımcı işçilerin ücretlerini sabitlemeye hiç çalışmadığı gibi, bu işçiler ile girişimciler arasında sözleşme serbestisine de hiç karşı çıkmadı. Buna mukabil boyacı ve dokumacı gibi "üst sınıftan" işçiler, "vasıflı" olarak tasnif edilip diğerlerinden farklı muamele görerek ücretleri sabitleniyordu (Doren, II, 1940: 106-107). Floransa yasaları kadın giysi satıcılarını ve keten işçilerini de loncanın otoritesine boyun eğmeye zorluyordu (Herlihy, 1990: 96). Böylece Arte Kuzey Avrupa kentlerindeki loncalardan farklı olarak sermaye ile işgücünü, işçileri kontrol altına almak için bir araya getiriyordu (Doren, I, 1940: 89, 166-167).

Önce de belirtildiği gibi Orta Çağda kentlerde nüfus türdeş değil, tabakalaşmış idi. Kentli seçkinler yani burjuvalar, yönetimde makam sahiplerinden, en zengin tüccarlardan ve önde gelen loncaların yöneticilerinden oluşmakta idi.[64] *Menu peuple*, ya da *popolo minuto*, zanaatkârları (itibarlı ve itibarsız mesleklerdeki usta, kalfa ve çırakları) ve lonca üyesi olmayan vasıflı ve vasıfsız ücretli işçileri kapsamakta idi. İşçiler maddî açıdan ezilmekteydi (Boissonade, 1927: 305). Bazısı toplumun kıyısına itilmişlerin; dilencilerin, cüzamlıların, fahişelerin saflarına düşmekte idi. Örneğin hırsızlar genellikle düşkün hizmetçilerden ve çıraklardan çıkıyordu. Hizmetçiler erkekten çok kadın olduğundan ve 1254'ten sonra en azından Paris'te fuhuş kısmen suç hâline getirildiğinden (LeGoff, 1980: 253) marjinalleşenlerin erkekten çok kadın olup olmadığı akla takılmaktadır.

Kuzey İtalya'da burjuva kadınlar başka yerlerdeki gibi tüccar, toprak sahibi, lonca başı olamamakta; diğer yüksek mevkili iktisadî konumların hiçbirisinde bulunmamakta idi. İtalyanların en aşırı toplum tasavvurunda kadınların kamusal alanın tamamen dışında kalması arzu edilmekteydi (de La Roncière, 1988: 286). Buna karşılık Fransa'da Montpellier'de erkeklerin yansıra üst sınıftan kadınlar da kayıtlarda bağ sahibi ve vadeli üzüm piyasalarında alıcı ve satıcı olarak geçmektedir. Erkekler gibi kadınlardan da kırsalda ve kentte mülk kiralayan zengin rantiyeler çıkıyordu (bazısı toprağını ya-

---

[64] Bu insanları tanımlamak için *potentiores* terimini kullanan Palliser'e (1996: 140-141) bakınız. O devirde Lynn gibi bazı yerlerde kentliler *potentiores*, *mediocres* ve *inferiores* şeklinde sınıflandırılmakta idi.

rıcıya veriyordu)[65]. Kadınlar riskli girişimlere sermaye bağlamakta, tüketici kredisi vermekte ve ülkeler arası ticarî girişimlere malî destek vermekte idi. Bununla beraber uluslar arası bankacılık, gezgin tüccarlık ve ülkeler arası bağlantılı ticarî faaliyetler, örneğin ecza, bakkaliye ve manifatura ticareti muteber meslekler olup büyük çoğunlukla erkeklerin elinde idi (Reyerson, 1986: 132, 120-121, 122, 135-138).

Agde'de 1320-1330 yıllarında iki kadının geliri, büyük servetin eşiği sayılan 270 *livre*'e yaklaştı. Buna karşılık Paris'te kentli seçkin sınıftan kadınlar bu kadar faal değildi: genel izlenim, kentli seçkin ailelerden kadınların zamanlarını süslenerek ve şaşaalı ziyafetler vererek geçirdiği yolundadır (Decaux, I, 1972: 324-327). Halk edebiyatında bunların yeme içme âlemlerine düşkün olduğu, hatta bu âlemleri herkesin gözü önünde yaptığı anlatılmaktadır (LeGoff, 1980: 356). Felemenk kentlerindeki seçkin sınıftan kadınlar da böyleydi.[66] Bu da gösteriyor ki o devirde kişinin toplumsal konumu *çalışmamakla* yükselmekte idi.

Almanya'da ve İngiltere'de kentlerde seçkin sınıftan kadınların bazısı ya kendi başlarına, ya da dul kaldıklarında kocalarının işini devralarak uzak ülkeler arası ticaret yapmakta ve itibarlı girişimlere sermaye bağlamakta idi. Bu bağlamda Lübeck'te ve Schwâbisch Hall'da pek çok kadına ait kayıt vardır (Ennen, 1989: 169, 166,

---

65 Yarıcılık Provence'de 1300'den evvel kök salmıştı; bu tarihten sonra Béarn'da, Albi ve Toulouse bölgesinde, Bas-Quercy ve Limousin'de yayıldı (Genicot, 1966: 710).

66 Fransa kraliçesi Navarreli Jeanne'ın Bruges ziyareti üzerine anlatılan hikâye bunu örneklendirmektedir. Kendisini karşılamaya gelen 600 burjuva kadın öylesine gösterişli giyinmiş ki kraliçe, tek olacağını sanırken 600 daha kraliçe görmenin hayretini dile getirmişti (Decaux, 1972, I: 324).

210).[67] İngiltere'de 1274 yılına ait *Hundred Rolls*[68] "yünlü ve diğer şeylerin ticaretinden muazzam servetler kazanmış Isabella Buckerell ve sair Londralı dul kadınlardan..." bahsetmektedir.[69]

Kuzey İtalya'da kadın zanaatkâr azdı. Floransa sicil defterlerinde on üçüncü yüzyılda kadın dokumacılara dair kayıtlar çok iken, on dördüncü yüzyılda bu yollu tek kayıt yoktur. 1288'de Castellanzio'lu bir kadının dokumacılıkla geçindiği kayıtlıdır. 1299'da bir kunduracı karısı Tessa dokumacılıkla kendini geçindirmekte ve erkek çırak yetiştirmekte idi. Bunlar yünden ziyade ipek ya da keten dokumacıları olmalı. Münhasıran kadınlara ait lonca yoktu (Herlihy, 1990: 96, 162).

Güney Fransa kentlerinde kadınların çeşitli işler yaptığı görülmektedir. 1270-1322 yıllarına ait Toulouse lonca tüzüklerinden anlaşılan, kadınlar beş loncada faaldi: yünlü dokumacıları, (boyacılarla beraber) apreciler, mumcular, balmumu tüccarları ve çerçiler. Doku-

---

67 On bir kadın ve otuz dokuz erkek tuzlalara ve başka mülklere sahip olmakla kentin seçkinlerini oluşturuyordu. Bunların en zengini Komberg manastırının onarımını üstlenen bir kadındı (Ennen, 1989: 210).

68 On üçüncü yüzyılda İngiltere ve bugün Galler olarak bilinen bölgenin bir kısmına ait nüfus sayım belgeleri (ç.n.).

69 Bunlardan en az biri *Merchant of the Staple* idi. Bazıları da maceraperest tiplerdi: Calais'de mukim Margery Russell adında bir kadının İspanya'da Santander'de 800 sterlin değerinde malı soyuldu. Zararını telafi etmek için devletten İspanya'dan gelen gemilerdeki malları müsadere etmeye ruhsat (*letter of marque*) aldı. Sonuçta zararı fazlasıyla tazmin oldu. 1316'da Rose Burford adında bir kadın gümrük resmi ödemeksizin İngiltere'den yünlü ihraç etmek için kraliyet izni aldı. Bu izinle kral kendisine olan borcunu ödedi (Power, 1975: 56-57).
[*Merchant of the Staple*. *Staple* Orta Çağda İngiltere'de devletin bir metaın ticaretini vergilendirmeyi kolaylaştırmak maksadıyla o meta için belirlediği ihracat ithalat limanı anlamına gelmektedir. *Merchants of the Staple*, bu limanda ticaret yapan tacirler demekti. Terim aynı zamanda 1363'ten itibaren İngiltere'den ham yün ihracatını kontrol eden İngiliz şirketin adıdır. ç.n.]

macıların tüzüğünde eğirme işini kadınların yaptığı görülmektedir (Herlihy, 1990: 95). Montpellier'de hem zanaat hem de sanayi vardı. Burada gerek erkeklerde gerek kadınlarda kentli ücretli işçi ile zanaatkâr arasındaki fark belirsizdi. Elimizde kadınların lonca örgütlerine resmen nasıl katıldığına dair veri yoktur. Bununla beraber Montpellier'de pek çok meslekte, özellikle gıdayla ilgili zanaatlarda ve ticarette, dokuma sanayii dallarında (yani nakış, terzilik, ipek ve keten ile fitilli kadife ve brokar üretiminde) ve kuyumculukta kadınlar faaldi. Dahası yukarıda bahsi geçen mesleklerle ilgili çıraklık sözleşmelerinde kadınlar da görünmektedir. Kızlar hukuken erkeklere, kadınlara ya da çiftlere çırak olabiliyor ise de, çırak kızın karının mesleğini öğrendiği farz edilmekteydi (kim farz ediyordu diye sormak geliyor). Bununla birlikte bazan kız, çırak olduğu ailede kocanın mesleğini babasının mesleğine yakın olduğu için öğrenmekte idi; örneğin gümüş kuyumculuğunun benzeri olarak sırma eğirmeyi öğrenebilirdi (Reyerson, 1986: 119-120).

Paris on üçüncü ve on dördüncü yüzyılda dinî ve idarî bir merkezdi (LeGoff, 1980: 319-322). Kentteki zanaatlar gösterişli tüketime meraklı bir müşteri kitlesini yansıtıyordu. Esas olarak altı zanaat kolu vardı: zahirecilik, dokumacılık, kuyumculuk ve mücevheratçılık, tesviyecilik, dericilik ve diğer zanaatlar (Dixon, 1905: 213). Zanaatların çoğunda, örneğin kuyumculukta, nakışta, keten işlemede, ipekli konfeksiyon üretiminde kadınlar ve erkekler aynı koşullarda çalışabilmekte ve usta olabilmekteydi (Lehmann, 1952: 436). Bu dönemde epey inşaat yapıldı. Kadınların "diğer zanaatlar" içinde geçen inşaat mesleklerinde görülmesi şaşırtıcı değil-

dir. Kayıtlarda duvarcılar arasında kadınlara rastlanmaktadır (Decaux, I, 1972: 334). Bir kadın 1292 tarihli *taille* vergi kayıtlarında kum ve çakıl tüccarı olarak zikredilmektedir (Herlihy, 1990: 143). Bir diğeri sıvacı olarak kaydedilmişken başkaları alçı madeni sahibi olarak geçmektedir. Bu alçı maden sahipleri on üçüncü yüzyılın sonlarında Paris'te vergi mükellefleri arasında da sayılmaktaydı (LeGoff, 1980: 357, 358).

Parisli kadın zanaatkârlar erkekler gibi çırak olabiliyor ve çırak yetiştirebiliyordu; aynı mevzuata tabi idiler (Dixon, 1905: 219). Paris'te üç tip kadın usta vardı: dul kalarak ustalığa geçenler ["*possédait la maîtrise*"]; münhasıran kadınlara özgü bir iş kolunda çalışan ustalar, ve hem kadın hem de erkek işletmecilerin bulunduğu loncalara mensup kadınlar (Lehmann, 1952: 433). Çoğu meslekte kadınların çalışmasını engelleyen bir kural yoktu (Dixon, 1905: 209; Lehmann, 1952: 434). Bunun istisnaları "hiçbir kadın kumaş biçilene kadar elini süremez" diye bir düstur uygulayan (yünlü?) dokumacılar; kadının gücünü tükettiği gerekçesiyle onları bu işten meneden şark halısı dokuyucuları (Dixon, 1905: 209) ve kasap loncası idi (Ennen, 1989: 185).

Her zanaatta mertebeler vardı. Çıraklar ustaya ve uşaklara (yani, kalfalara), kalfalar ustalara, ustalar *jurée*lere (meslek müfettişlerine), *jurée*ler inzibat amirlerine (*provost*lara), inzibat amirleri krala tabi idi. *Jurée*lerin erkek olması gerektiği kabul edilmekte idi (Dixon, 1905: 213). Oysa gerçekte kadınların çoğunlukta olduğu mesleklerde müfettişler genelde kadındı (Kowalevski ve Bennett, 1989: 482). "Sayı olarak kadınların ağır bastığı karma loncalarda yöneticilerin yarısı kadarı erkek olmakta idi" ise (Casey, 1976: 247'de 10. dip not), demek ki diğer yarısı da kadındı.

Paris'te 1270 yılına ait tahrir defterine göre[70] kentte bulunan 100 zanaat dalından[71] beşi tümüyle kadınların hâkimiyetindeydi. Bunlar ince iğ ile ipek eğirme, kalın iğ ile ipek eğirme, keten dövme[72], ipek mendil dokuma ve kadın şapkası üretimi idi (Dixon, 1905: 209). Rouen'de de kadınların başta geldiği en az beş lonca vardı. Bunların çoğunun yönetiminde kadınların bir ölçüde sözü geçiyordu. Lüks tüketim malları ve (Rouen'in temel ihracat kalemlerinden) keten ürettikleri dışında bunlar hakkında çok bilinmiyor (Kowalevski ve Bennett, 1989: 481). Paris'teki zanaatların çoğunda kadınlar kocalarıyla birlikte çalışmaktaydı. Zamanla karı ile kocanın koldaş olduğu zanaat loncalarının sayısı arttı.[73] Eczacılık dışındaki mesleklerde eğer bir usta ile evliliği bir sene bir günü aşmış ise yasa dul kadına kocasının mesleğini kendi başına icra etme hakkı tanınıyordu (Lehmann, 1952: 453).

Veba öncesi döneme ait belge azlığından Londra'da ve genel olarak İngiltere'de kentlerde kadınların loncalara katılımına dair veriler sınırlıdır (Lacey, 1986: 25). İngiliz ortak hukuku karıya bağımsız olarak iş yapma

---

70 Bu, krallık inzibat âmirlerinden Etienne Boileau tarafından derlenen *Livre des Métiers*dir [Meslekler Kitabı].

71 Decaux'ya göre (I, 1972: 334-335) on dördüncü yüzyılın başlarında Paris'te 321 zanaat vardı; bunlardan 108'inde kadınlar da bulunmaktaydı. Bunların on beşi münhasıran kadınların faaliyeti idi.

72 Tokmakla keteni döverek eğirenlere hazırlayanlar (ç.n.).

73 Bu mesleklerin bir kısmı: eczacılık, kuşak bezeme, kasaplık, deri kese yapımı, şarap ticareti, bira yapımı, şapka yapımı, fötr şapka imalâtı, fötr şapka satışı, berber-cerrahlık, ince deriden mamul imalâtı, kayış imalâtı, bıçak yapımı, çiçekli serpuş yapımı, çırpıcılık, ipekli dokuma, kadife ve rugan çanta imalâtı, aşçılık, tavus kuşu tüylü serpuş yapımı, balık satışı, kürkçülük, masa imalâtı, döşemecilik, boyacılık, dokumacılık, yaldız ve sırma imalâtı, yontuculuk, kuyumculuk, mücevheratçılık, fıçıcılık, camcılık ve inşaat meslekleri idi (Lehman, 1952: 447-451; 468-469).

hakkı ya da kocasından bağımsız taşınır mal veya köle edinme hakkı tanımamakta idi. Londra kent hukukunun[74] ürettiği *Feme Sole*[75] unvanı muhtemelen on beşinci yüzyıla değin resmen uygulanmadı. Bununla beraber yüksek temyiz mahkemesinde[76] görülen davalar ve Londra'da on dördüncü yüzyılın başında çıkan bir kanun, Londra kent örfünde evli kadınların kocalarından pekâlâ bağımsız iş yürüttüğünü açıkça ortaya koymaktadır (Lacey, 1986: 43). Bu kadınların yaptığı küçük çaplı ticaretten ibaret değildi: bu tüccarlardan bazısı krala satış yapmakta idi. On üçüncü yüzyılda Mariotta de Ferrars III. Henry'ye at ve saraciye satıyordu. Dionysia la Roura kralın 1301'de İskoçya'yı ziyaretinde kullanılan arabalarının tekerleklerini temin etti (Abrams, 1916: 276).

On dört ve on beşinci yüzyıllar boyunca karıların kocalarının meşgul olduğu zanaatın ve işin çeşitli yönlerine iyice vakıf olması, hatta aile hesabına başkalarıyla iş görüşmesi olağan kabul ediliyordu (Lacey, 1986: 24). Londra'da kentliler bazan kızlarının meslek veya zanaat öğrenmesi için para vasiyet edip vasiyetnamelerine bu yönde talimatlar koymakta idi (Abram, 1916). Kadınlar kimi loncaların tüzüklerinde o mesleği icra etmekten men edilmişse de birçoğu kocasının çalışmasına katılmış, kimisi de kendi başına loncada örgütlenmemiş mesleklerde çalışmış görünmektedir. Loncalara tam katılamasalar bile Londra kent yönetmelikleri kendi mesleği-

---

[74] *London borough law.* Borough: İngiltere'de parlamentoda temsil edilen kent (ç.n.).

[75] İngiltere'de evlenmemiş, dul veya boşanmış kadın (ç.n.).

[76] *High Court of Chancery.* İngiltere'de örf hukukuna göre değil de adalet ve eşitlik ilkesine göre işleyen yüksek temyiz mahkemesi.

ni yürüten evli kadınların yanlarına kadın çırak almasına müsaade ediyordu. Lincolnlu çırpıcılarla ilgili 1297 yılı ve Londralı kuşak yapımcılarıyla ilgili 1344 yılı verileri, kocası veya babası lonca üyesi olan karı ve kızların koca veya babanın zanaat üretimine katıldıklarını göstermektedir. Paris'te olduğu gibi Londra'da da *feme sole*ler erkeklerle aynı şartlar altında çırak yetiştirebiliyor ve çırak olabiliyordu (Power, 1975: 57, 60-62).

Almanya'da kentlerde kadınların meslek icra etme hukukuna ilişkin veriler bunun kentten kente değiştiğini göstermektedir. Kleve gibi asker soylular tarafından kontrol edilen müstahkem kentlerde kadınların hakları sınırlıydı. Buna karşılık Augsburg, Memmingen, Herzogenbusch, Oppenheim, Nürnberg ve Freiburg/Üechtland gibi ticaret merkezlerinde kadınların (kocasız) *feme sole* olarak çalışma hakkı vardı. Strasbourg'ta hem erkek hem de kadınlar yünlü, keten ve ipekli dokumacı olarak kaydedilmekte, kadınlar kendi başlarına yünlü dokuma işliği sahibi olabilmekte idi (Ennen, 1989: 150, 214). On dördüncü yüzyıla ait Frankfurt vergi sicillerinde dokuma ve giyimde kadınların "faal" olduğu yirmi dört ayrı meslek sıralanmaktadır. Genel olarak lonca üyeliği kendi hesaplarına çalışan kadınlara açıktı (Espinas, 1936: 391).

Ne var ki tüm zanaat loncaları ve meslekler yüksek statülü ve yüksek gelirli değildi; lonca mensubu herkes de yüksek gelir sahibi değildi. Orta Çağda kentlerde meslekler, yüksek mertebeden düşüğe derecelenen, birbirine geçişli bir tayfta yer almaktaydı. Düşük statülü loncaların mensuplarının konumu, kendi hesabına çalışan ya da başka birinin yanında ücretli çalışan loncasız kişilerin konumuna karışıyordu. Sorun kadınların itibar

skalasının alt katmanlarına yığılma olasılığının erkeklerden yüksek olup olmadığıdır.

Kimi yazarlar Orta Çağda kentlerde "loncalarda örgütlenmemiş, vasıflı sayılmayan meslekleri" icra edenlerin daha çok kadınlar olduğunu iddia etmiştir (Kowaleski ve Bennett: 1989: 475). Bu durum sadece İtalya'da açıkça görülmekte ve çok belirgindi. İtalya'da yünle ilgili mesleklerde bile kadın zanaatkârların görece çok az olmasına karşılık, kadın işçiler ibadullah idi. Toskana'da ve Bolonya'da kadın dilenciler de keza çoktu. Genelde en kalabalık meslek grubu hizmetçilerdi. En geniş ikinci grup dinsel kimlikli kadınlardı.[77] Epeyce kadın (hatta evli kadınlar) ek iş olarak fuhuş yapmakta idi (Herlihy, 1990: 160). On dört ve on beşinci yüzyıllarda İtalya'da, özellikle Toskana'da kadınların çok yaptıkları bir iş sütannelik idi. Sütannelerin ücretleri nereli olduklarına bağlı idi: kent çevrelerinden olanlara taşradan gelenlere kıyasla daha yüksek ücret ödenmekte idi (Sandri, 1991: 94-96).[78] Fransa'nın Akdeniz liman kentlerinde ve İtalya'da ev hizmetlerinde kadın köle çalıştırmaya devam ediliyordu (Heers, 1963: 224). İtalyan seçkinlerin evlerinde kadın köleler çeşitli işlere koşulan (yani iktisadî

---

[77] Metinde *religious women*. Kastedilen rahibeler, manastırlarda hizmet eden kadınlar ve (sapkın sayılanlar dahil) dinsel hareketlere mensup kadınlardır (ç.n.).

[78] Cinsiyet, yaş ve sınıfın sütanneye verilme ve dolayısıyla çocuğun hayatta kalma koşullarını belirlediğine dikkat çekilmiştir. Üst sınıftan ailelerde ilk erkek çocukları ekseriya ailenin evinde ikamet eden sütanne emzirirdi. İkinci çocuklar, özellikle de kızlar sütannenin evine verilirdi. Alt sınıflardan çocuklar ekseriyetle yetimhaneye bırakılmaktaydı, ki bu durumda alt sınıftan kadınlar üst ve orta sınıftan çocuklara sütannelik yapabiliyordu. Bu, kızlarda, ikinci çocuklarda ve alt sınıftan çocuklarda ölüm oranlarının yüksek olmasının da sebebi idi (Sandri, 1991: 101). Kızların bakımı ve biyolojik olarak zayıf oldukları kanaatinin oluşması hakkında Herlihy ve Klapisch'e (1978: 340, 561) de bakınız.

faaliyette de çalıştırılan) işgücü idi (Stuard, 1995: 20). Örneğin efendisinden gayrimeşru çocuk doğuran köleyi sahipleri artık evde çalıştırmaya ihtiyaç duymadığında sütanne olarak kiralayabiliyordu; bunun için kölenin doğurduğu çocuğun yetimhaneye[79] verildiği oluyordu (Klapisch-Zuber, 1985: 140-141). O dönemde yapılmış resimlerde Kuzey İtalya'da kentlerde kadınların çok sayıda iktisadî faaliyete katıldığı, çoğunlukla erzak toptancılığında çalıştığı görülmektedir (Mangeri, 1991: 201-205). Bu işlerin çoğu (ihtimal ailece işletilen dükkânlarda) erkeklerle beraber yürütülüyordu.

Güney Fransa'da kadınlar genellikle düşük statülü işlerde erkeklerle yan yana çalışmakta idi. Toulouse'da bu durumu André Guron kaydetmiştir (Reyerson, 1986: 119'da zikrediliyor). Palmiers'deki Engizisyon Mahkemesi'nde gardiyanların ve küçük memurların "yanıbaşlarında, kadın gardiyanlık yapan karıları eksik olmuyordu" (LeRoy Ladurie, 1975: 15). Montpellierli kadın ve erkekler bağlarda işçi olarak çalışıyordu; bunlar kentli olup tarım yapan gruplardan biriydi. Alt sınıftan kadın ve erkekler hububat alım satımı yapmaktaydı; üzüm satışı yapmamakta ama alımı yapmakta idi, ve yük ve binek hayvanı ticareti yapıyorlardı. Kadınların faaliyetleri arasında küçük dükkân ve tezgâh kiralamak da vardı (Reyerson, 1986: 123-128, 135); fakat bunu hangi sıfatla yapıyorlardı, belli değil.

Fransa kırsalındaki koşulların istikrarsızlığı Paris'e göçe sebep oldu. Göçenler "dolandırıcılara ... ve haraca kesen namussuzlara karşı ... savunmasız" kalan "sahipsiz insanlar" idi (Dixon, 1905: 211). Bu insanlar hiz-

---

[79] *Foundling hospital.* Terk edilmiş çocuk yurdu, yetimhane (ç.n.).

metçilik, küçük perakende ticaret, iplik eğirme, ebelik, fahişelik ve benzeri işlerde çalışıyordu. Düşük toplumsal konumlu düşük ücretli işlerde sadece kadınlar çalışmıyordu. On üçüncü yüzyıl sonları/on dördüncü yüzyıl başlarında Paris'te arabacılık ve gemicilik, mum imalâtı, özellikle de sepicilik ve tesviyecilik gibi faaliyetlerde "meslek sahibi" olan erkeklerin sayısı kadınlarınkini aşıyordu, ama çok farkla değil. Kadınlar erzak toptancılığında ve perakendeciliğinde sayıca erkekleri biraz aşmakta idi. Hizmetçilikte çalışan kadınların sayısı ise erkeklerinkinin çok üzerindeydi (Herlihy, 1990: 144-145).[80]

Londra'da kadınlar fırıncılık, kasaplık, mumculuk, hırdavatçılık, kunduracılık, eldivencilik, korsecilik v.d. düşük statülü işlerde çalışmaktaydı. Kadın hancıların yanı sıra, yiyecek ve içecek, tuz, donyağı, mum, tereyağı, peynir toptancılarının sayısı da çoktu (Power, 1975: 59-60). Pek çok kadın nakış ve terzilik yaparak kendi hesabına çalışmakta idi (Abrams, 1916: 277). Bu faaliyetler Frankfurtlu kadınlar arasında da yaygındı (Ennen, 1989: 205). Orta Çağda kentlerin birçoğunda canlı olan *ale* birası imalâtı, ekmekçilik, iplik eğirme, aş pişirip satmak gibi para kazandıran yan faaliyetleri (Gies, 1976: 17) düşük statülü lonca üyelerinin ya da düşük statülü meslek sahiplerinin karıları yapmakta idi (Power, 1975: 62).

Kentlerde kadınlarla erkekler arasındaki ücret farklarını ölçmek zor.[81] Bir kere kadınların kazançlarını er-

---

80 Bu veriler, kadınların 172 farklı istihdam alanında yer aldığını gösteren 1292 yılına ait vergi siciline [*taille*] dayanmaktadır.

81 Kadınlara düşük ücret ödendiğine dair dolaysız verilerin bariz olduğu durumlarda dahi temkini elden bırakmamak gerekir. Örneğin, *taille* vergisi si-

keklerinkine kıyasla sınırlandıran yasa yoktu. Erken modern çağın aksine, kadınların mesleklere ve zanaatlara girmesini engelleyen mevzuat da azdı. Bununla beraber kadın ile erkekler arasındaki ücret farkı olduğunda izlenimimiz o ki fark lonca mensupları arasında olmaktan ziyade belli ücretli işçi grupları arasında görülmekte idi. Ennen (1987: 276) Almanya kentlerinde ücretleri erkeklerinkinden düşük olan fakir dul kadın ve hizmetçi kız zümresinden bahseder. Perigord belgelerine göre üzüm hasadında kadınlara erkeklere oranla çok daha düşük ücret ödenmekte idi (Perroy, 1955: 237).[82] Eldeki veriler 1297'de Lincoln'da çırpıcı loncasındaki ve 1344'te Londra'da korseci loncasındaki ustaların, lonca üyesi erkek işçilerinkinden daha düşük ücretli lonca dışı kadın işçiler istihdam ettiğini gösteriyor (Power, 1975: 60). Paris'te kadınların ücretleri genelde erkeklerinkinden daha düşüktü (Lehmann, 1952: 434) fakat bu, dü-

---

cili kadınların erkeklerden daha az ücret aldığını açıkça gösteriyor gibidir, zira kadınların servetleri genelde erkeklerinkinden daha az görünmektedir (Herlihy, 1990: 149). Bununla beraber Paris'te salınan *taile* vergisinin Normandiya'daki yöntemle toplandığını göz önüne alınca bu verilerden bir sonuç çıkarılamayacağı görülür, zira Normandiya'da dul kadınlara düşük vergi oranları uygulanmakta, ya da vergi ödemekten affedilmekte idiler (Bois, 1984). Vergi sicilinin bize asıl gösterdiği, vergi mükellefi kadın hane reislerinin ya dul olduğudur, ya da bunların geliri olmadığını beyan ettiğidir. Bu sebeple erkeklerden daha az vergi ödemekte idiler ve tabiatıyla servetleri de erkeklerinkinden ortalamada daha az görünmektedir. Bu, Paris'te işgücünde kadınların azalmış görünmesini de açıklayabilir. Tabiî ki erkekler de vergi kaçırmaya çalışıyordu. Yoksa 1292'deki vergi sicilinde kendisini usta avukat, 1296'da usta, 1313'te ise sadece avukat olarak beyan eden adamın davranışını nasıl izah edebiliriz? (Herlihy, 1990: 149, 135).

82 Aynı yazar Toulouse'daki marangoz loncası üyelerinin 1338-1443 yılları arasında aldıkları nominal ücretlerde istikrar olduğunu, öte yandan aynı dönemde kadın çalışanlara dört *obole* [Fransız para birimi ç.n.] gibi çok düşük bir ücret ödendiğini belirtiyor (Perroy, 1955: 237). Erkek işçilerin aldıkları ücretlerle karşılaştırılmadıkça bu değerlendirmenin pek bir kıymeti yoktur.

şük ücretli "hizmetçi" zümrelerinde daha çok kadın olmasından kaynaklanıyor olabilir. Benzer iş yapanların göreli ücretlerine dair fazla bir şey bilmiyoruz.

Veba Sonrası: 1350-1450

Kara Vebayla ilgili en göze çarpan husus vebadan sonra Avrupa nüfusunun en az yüzde otuz azaldığıdır (Genicot, 1966: 677). Bazı yazarlar nüfusun Kara Vebanın öncesinde de azalmakta olduğunu iddia etmektedir (Perroy, 1970: 92-93; Genicot, 1966: 664). Nüfus artış oranının uzun bir dönem aşağıdaki gibi azaldığı ya da durgunlaştığı da öne sürülüyor:

1000-50	1050-1100	1100-1150	1150-1200	1200-1250	1250-1300
0.5	0.38	0.55	0.45	0.35	0.18

(Fossier, 1988: 11. İngilizce baskı)

Herlihy de nüfustaki azalmanın uzun zaman sürdüğü kanısındadır: "1348'den önceki elli, belki yüz yıl boyunca nüfusta kayda değer bir artış gerçekleşmedi" (Herlihy, 1997: 39). Bunun nedenine kafa yorarken, bir yandan da Kara Vebanın neden uzun vadeli etkileri olduğunu sormaktadır; ilk veba dalgasından 120 sene sonra dahi nüfus kendini toparlayamamıştı. Ne Malthusgil, ne de Marxist açıklamaların bunu yeterince aydınlattığını belirtmektedir. Kıtlık 1348'den önce belirmişti, ama bunu toprağa göre nüfus fazlasına bağlamak mümkün değil; zira veba ilk kez 1317'de vurduğunda nüfus zaten elli ilâ yüz senedir durağan kalmış, hatta azalmıştı. Malthusgil modelin mantığına göre ortalama gıda tüketimi 1317'den sonra artmış ve salgından sonra sağ ka-

lan nüfusu sağlıkça güçlendirmiş olması beklenir; oysa ki nüfus ile vebadan kaynaklanan ölüm oranları arasındaki bağlantı da zayıftır. Herlihy Marxist kıtlık ve veba açıklamasını da hatalı bulmaktadır. Eğer Kara Veba öncesi nüfustaki azalmayı genel olarak sömürü ve kötü hayat koşulları açıklıyorsa, nasıl oldu da köylülerin muhtemelen çok daha yeğin sömürüldüğü Toskana'da nüfus hiç azalmamışken, sömürü oranının daha az olduğu Normandiya'da nüfus azaldı? Dahası on altıncı yüzyılda arka arkaya nükseden veba olayları nüfusta herhangi bir gerilemeye sebep olmadı (Herlihy, 1997: 31-38). Bu nasıl açıklanabilir?

Bir açıklama, Yüz Yıl Savaşları'nın sona ermesiyle savaşta olan ya da ormanlarda saklanan erkeklerin topluma dönmesi olabilir. Neticede kadınlar daha sık gebe kaldı. Marxistlerin, Malthusçuların ve başka tarihçilerin ele almadığı bir ihtimal daha var. Köylüler kendi nüfus artışlarını çeşitli yöntemlerle gebeliği önleyerek, bebeklerini öldürerek ya da göç ederek kısıtlamış olabilir. Emily Coleman (1976) feodal dönem öncesi St. Germain-des-Près *villae*sinde çocuk öldürmenin neredeyse âdet hâline geldiğini çıkarsamaktadır. Başka kaynaklar da çeşitli gebeliği önleme ve çocuk düşürme yöntemlerinin bilindiğini ve bu bilgilerin yayıldığını kaydetmektedir.[83] Yöntemler bitki özleri yemek, tılsımlar ve geri çekilme idi. Yetkili makamların bu konudaki tutumu muhtelifti. O tarihlerde Kilise Erken Modern Döneme

[83] Böyle bilgiler *The Book of the Knight of La Tour Landry*, Chaucer'in "The Parson's Tale"inde, Bracton'un *Laws and Customs of England*'ında, Avicenna'nın *Canon of Medicine*'inde [İbn-i Sina'nın *el-Kanun fi't Tıbb*ında] ve Milanolu bir hekim olan Magnino'nun eserlerinde bulunmaktadır. Bunlar konu üzerine yazan on dördüncü yüzyıl yazarlarından birkaç örnektir (Noonan, 1986: 209-210).

kıyasla kürtajı hatta gebelik önlemeyi daha az kınamaktaydı. Kilise dışında İngiliz hukuku ve Roma hukuku gebelik önlemeye karşı sessiz kalırken, eğer cenin "teşekkül etmiş ve ruhlanmış ise" yani yaklaşık 6 ilâ 8 haftadan sonra kürtajı cinayet sayıyordu (Noonan, 1986: 209-210, 211, 212, 215, 216, 217).

Nüfus azalması sonucu işçi açığı bunların işverenler karşısında pazarlık gücünü artırdığından, gıda madde fiyatları ve kiralar azalırken reel ve parasal ücretler yükseldi (Genicot, 1966: 677). Şimdi bunun erkeklere göre kadınların istihdam imkânları ve ücretleri üzerinde etkisi olup olmadığına bakmalıyız.

Veba Sonrası Köyler

Poitiers Muharebesinde soylular yenildiğinde Kuzey Fransa'da köylüler soylulara karşı öfkelendi. Muharebe toplumsal "himaye" yükümünü yerine getirmeyen soyluların zaaflarını da köylülerin gözleri önüne serdi. 1358'de Paris'te işçiler arasında isyan patlak vererek Claremont ve Senlis arasındaki kırsala yayıldı. Misilleme gecikmedi: soyluların iki hafta içerisinde 20000 köylüyü katlettiği tahmin edilmektedir. Bu adamların çoğu yolda kafilelerde yakalanarak, bir kısmı da meydan muharebelerinde öldürülmüştü. Bu dönemin akabinde soylular köylere ayrım gözetmeksizin saldırdı. Köylüler köylerini tahkim etmeye başladı ve çocuklarını kilise kulelerine gözcü koydu (Walter, 1963: 109-121). Erkeklerin çoğu meydan muharebelerinde öldürülmüş olduğundan tahkimatı yapan kadınlar olsa gerek. Bu, kadınlara çocuklara karşı bir savaş hâline geldi. On beşinci yüzyılda kırsal halka yönelik haydut saldırıları da köylü kadınları çok kötü vurdu (Walter, 1963: 55).

Daha önce olduğu gibi, köylerde cinsiyete göre iş bölümüne ilişkin veriler büyük ölçüde İngiltere'dendir. Verilerden anlaşılan, cinsiyete göre ücret ve çalışma farklarının veba sonrasında daha da azaldığıdır. Örneğin köylerde kadınların makam sahibi olduğuna dair kayıtlar mevcuttur: Halesowen'da kadın bira denetçileri[84] vardı. 1407'de bazı malikâne kâhyaları[85] kadın idi. Ama bu tümüyle yeni bir gelişme olmasa gerek: 1348 gibi erken bir tarihte Norfolk'taki Heacham'da on iki kâhyadan ikisi kadındı. Veba sonrası dönemde kadınların kira tahsildarı ve çoban olarak "tüm *Soke*"[86] tarafından seçildiği oluyordu (Hilton, 1984: 105, 28-30, 153, 3. dip not). Upton köyünde kadınlar vebadan önce küçük zanaatkârlık yapamazken veba sonrasına ait belgelerde kadınların küçük zanaatkâr olmaya başladığı görülmektedir (Raftis, 1967: 174-175). Kızlar, tarla sürmek gibi erkek işi kabul edilen işler yapıyordu. Köylerdeki bira imalâtçılarının cinsiyet dağılımı da erkek ağırlıklı ya da kadın ağırlıklı olmaktan çıktı: İngiltere'nin orta kesimlerdeki köylerde bira imalâtçısı kadın ve erkek oranları dalgalanma göstermektedir. Malikâne mahkeme kayıtlarında alacak davalarında kadın tefeciler daha çok boy göstermektedir (Hilton, 1975: 101, 103-104). Bennett (1981: 207) Ramsey Manastırına ait malikânelerin yirmi dokuzunda gübreleme, yol tamiri, koyun kırkma, tarla sürme ve tahıl nakli karşılığında kadınlara para ödendiğini kaydetmektedir. Kazanılan para *demesne* dışından

---

84 İngilizce *ale taster*. İngiltere'de ekmeğin ve biraların sağlığa uygunluğunu, kalitesini ve fiyatını denetleyen, yerel meclislerde seçilen görevli (ç.n.).

85 İngilizce *reeve*. İngiltere'de serflerin seçtiği, malikânede serflerin çalışmasını denetleyerek feodal beyin haklarını gözeten serf.

86 *Soke* İngiltere'de bir idari birimdi (ç.n.).

kimselerle evlenebilmek için konulan *merchet* vergisini ödemekte kullanılıyordu. Bazı kadınlar küçük perakendecilikle, ekseriya kocalarının ürettiğini satmakla uğraşmağa başladı. Hem erkek hem de kadın zanaatkârlardan mamullerini kent ve köylerde dolaşarak satanlar vardı (Hilton, 1984: 143-144, 149). Erkekler de kadınlar da hizmetçilik yapmakta idi. Çoğu yerel feodal beyin hizmetçisiydi. Ama sekiz kişiden yaklaşık birinin hizmetçisi vardı. Kadınlar mandıra işçisi olarak da kaydedilmektedir.

Literatürde kadınlar bağımsız işçi olarak boy göstermeye başlıyor. Hizmetçilerin aksine bunlar kendi evlerinde oturmakta idi; ücret karşılığında tarımsal iş yapmakta idiler. Bu işçiler ekseriya evliydi ve kendi hizmetçileri vardı. Eldeki veriler kadınların işçiden çok hizmetçi olarak istihdam edildiğini göstermiyor. Avon vadisindeki Buckland köyünde vergi sicilinde "tarımcı" olarak kayda geçmiş on dokuz kişiden dokuzu kadındı. Buna karşılık *servientes* diye kaydedilenler altı karı koca, altı bekâr erkek ve iki kadından oluşmaktaydı. Gloucestershire'de altı mezrada vergi mükellefi nüfus içinde (cinsiyeti belirtilmemiş) 15 hizmetçinin yanı sıra, dokuzu kadın olan 35 işçi bulunuyordu (Hilton, 1975: 33, 39).

Kırsalda ücretlere gelecek olursak, veba yerine göre farklı etki yaptı. Kuzey İtalya'da kırsal ücretler başlarda zanaatkârlarınkini aştı (LeRoy Ladurie, 1966: 276).[87] Fakat burada nüfus 1400'den önce toparlandığından neticede işçi darlığı ücret ve kira koşulları üzerinde uzun

[87] Bu veri sadece kadın ücretlerini kapsamıyor ise de, önce belirtildiği gibi kırsalda ücretli çalışanların çoğu kadındı.

vadeli bir etki yapmadı (Genicot, 1966: 665, 707). Fransa'da feodal beylerin arazilerinde (özellikle bağ bölgelerinde) ve kentli eşrafın köy malikânelerinde cinsiyete göre iş bölümü ve ücret farkları devam etti (Power, 1966: 117). Buna karşılık on birinci yüzyıldan itibaren Fransa'da kadın ziraat işçilerinin koşullarının yavaş yavaş iyileştiği göze çarpmaktadır (Decaux, I, 1972: 314). Güney Fransa'da 1349-1350'de başlayan ve kadın erkek ücretlerini karşılaştıran bir veri dizisine göre o yıl üzüm toplayan işçi kadınlar, üzüm toplayan erkeklere ödenenin beşte dördünü ya da dokuzda sekizi ücret kazanıyordu. Toulouse'da ve Nîmes'de 1367'den itibaren kadınların ücretleri erkeklere ödenen ücretlerin yüzde ellisi kadar bir oranda karar kıldı. On beşinci yüzyılda ve on altıncı yüzyılın bir kısmında bu oran aynı kalmıştır (Le Roy Ladurie, 1966: 276; Perroy, 1955: 234). Paris bölgesindeki papazlarla keşişler erkek işçi kadın işçi ayırımı yapmıyordu. Ama üzüm toplayanlarla sepetleri beyin mahzenine taşıyanlara farklı ücret ödemekte idiler. Bu da cinsiyete göre ücret ödemekle aynı kapıya çıkıyordu (Perroy, 1955: 236).

İngiltere'de toprak sahipleri işçi ücretlerini bastırmakta, ve daha büyük ihtilâflarda kralın müdahalesini talep etmekte ve işçi bulabilmek için rekabet etmekte idi (Fryde, 1996: 33-34, 35).[88] Erkek ve kadın ücretleri denkleşme eğilimine girdi. Worcestershire Piskoposlu-

---

[88] Batı Avrupa'da hemen her yerde kiracı bulmak için kiralar azaltıldı. Başka bir yöntem kiralama süresini uzatmak ya da kira sözleşmelerinde şartları kiracıların lehine değiştirmekti. Örneğin, hâlâ uygulanan angaryalar iptal edilmekte ya da bunlar parasal ödentilere dönüştürülmekte idi. Güney Fransa'daki bağcılık bölgelerinde yarıcıların aynî kiraları yerini nakdî kiraya bıraktı. İtalya buna istisna idi (Genicot, 1966: 709, 710).

ğu arazilerinde tam zamanlı kadın malikâne hizmetçilerine erkek hizmetçilerden daha az ücret ödendiğine dair verilere karşılık Leceistershire malikânelerinde, Gloucestershire'daki Minchinhampton'da, Avering'de ücretlerin eşitlendiğine dair gözlem genel eğilimi göstermekte gibidir. Elmley Şatosunda kadın hizmetçilere ödenen ücret, erkek domuz çobanlarına, sığırtmaçlara ve toprağı sürenlere ödenen ücretle aynı idi (Hilton, 1975: 102-103). Oakington'da veba sonrasında hizmetçilere (*famulus*lara) şilin olarak kızlara erkeklerle aynı yıllık ücret, hatta bazen daha çok ödenmekte idi (Genicot, 1966: 730). Kadın emeğinin değeri veba öncesi döneme kıyasla iki katına çıktı (Thorold Rogers, I, 1866: 282). Ücretli ziraat işlerinde kadın katılımı arttı. Hereford ve Wiltshire köylerinden mahkeme belgeleri[89] çeşitli ziraî işlerde fazla ücret alma suçlamasına kadınların daha çok uğradığını göstermektedir. 1357'de Derbyshire'de Allestree hâkimlerinin huzuruna fazla ücret aldığı için çıkarılan 70 kişiden 30'u yani % 43'ü kadın idi. Yorkshire'da East Riding belgelerine göre kadınlar erkeklerle aynı zirai işlerde çalışıp aynı ücreti almakta idi (Penn, 1987: 7-8). Kara Veba sonrası dönemde çalışma yasalarında kadınlara erkeklerden daha az ödeme yapılmasının vazedilmesi (Hanawalt, 1986: 151) bizatihi eşitlenmeye doğru bir eğilim olduğunu, feodal beylerle yöneticilerin bunu kabul etmediğini göstermektedir.[90] Almanya'da bir köylünün karısının ve oğlunun kazandığı gelirin ailenin kazancını 20 *acre*lik bir toprağın ekimi kadar artırdığı hesaplanmıştır (Genicot, 1966: 731).

---

89 İngilizce *presentment*. Jüriye sunulan dava belgesi (ç.n.).

90 Zengin köylüler de bunu kabul etmiyordu (Penn, 1987: 4).

1350 sonrasında İtalyan yünlü dokuma sanayii İspanya'nın ve Güney Fransa'nın rekabeti yüzünden sıkıntı içinde olmasına karşılık İngiltere'de yünlü sanayii gelişmekte idi.[91] İtalyanlar çare olarak Akdeniz yünlülerinin Floransa'ya ithalini yasaklamak gibi korumacı önlemler aldı ise de, bunlar ters de tepebiliyordu. 1362'den sonra Katalonya makamları bölgedeki boyacıları korumak üzere kızıl renkli kumaşlara ağır gümrük vergileri koydu (Cipolla, 1965: 413-416). Katalan kadın yünlü dokuma ustalarının ortadan kaybolup kadınların iş kolunda faaliyetinin görünürde iplik eğirmeyle sınırlandırılması (Herlihy, 1990: 169-170), ülkeler arasında bu sanayiin yeniden düzenlenmesinin bir unsuru muydu?[92] Floransa yünlü dokuma sanayii on beşinci yüzyıl boyunca yavaş yavaş gerilemeye devam etti. Bu gerilemenin bir belirtisi önceki bir üretim biçimine (Ragusa'da kadın kölelerin çalıştığı geçici işliklere) dönülmesidir (Stuard, 1995: 21). Kıtanın başka yerlerinde de yünlü

---

91 Örneğin, Kara Veba'dan önce İngiltere 1000 parça yünlü kumaş ihraç etmişken (Pound, 1974: 312), 1392'de bu rakam 43000'e ulaştı (Gilchrist, 1969: 88-89).

92 Kuzey Avrupa'daki çeşitli sanayi ve iş alanlarında kadınların faaliyetlerinin yoğunluğu ile İtalyan parasının ve uzun mesafeli taşımacılığının başatlığı arasındaki bağlantının incelenmesi ilginç olabilir. Örneğin, Medici Bankasının Barselona ve Bruges'de şubeleri vardı (de Roover, 1963: 95, 413). Bu bölgeler, daha önce vurgulandığı gibi kadın ustaların ortadan kaybolduğu ya da hiç usta mertebesinde çalışmadıkları yerlerdi. Bu bir kanıt değildir, fakat uluslar arası bankacılığın yerli sanayiler üzerindeki tesiri hakkında fikir vermektedir. 1350'den sonra İtalyan kadınların kendi başlarına sözleşme hakkını kaybettikleri hatırlanmalıdır (Klapisch-Zuber, 1985: 221; Herlihy, 1990: 167). İtalyalı bankacılar *Feme Sole* sıfatıyla çalışan dul kadınlarla iş yapmak konusunda gönülsüz olmuş olabilirler. Bu burada ele alamayacağımız ayrı bir çalışmanın konusudur.

dokuma sanayiinin büyüyüp serpildiği görülmemektedir. Kuzey Fransa'da işçi ayaklanmaları oldu. Yatırımın yön değiştirmesi iktisadî faaliyetlerin gelişmesinde farklara yol açtı. Bu on beşinci yüzyılda Frankfurt'ta kadın (hatta erkek?) yünlü dokuma ustalarının azalmasında kendini gösterdi (Ennen, 1989: 202).

İngiliz yünlü iş kolu İtalyan yünlü dokuma sanayiine yapağı sağlamakla ve yurt içi tüketim için dokuma üretmekle ikili bir işlev yerine getiriyordu. Kadınlar bu iş kolunun tümünde faaldi. En büyük pösteki üreticileri arasında kadınlar da vardı.[93] Kadınlar tarakçılık yapmanın ve iplik eğirmenin yanı sıra boyama ve dokuma da yapmakta idi. Dokumacı sınıfında çeşitli meslekler vardı. Örneğin, 1396'da Wakefield'da dokunan kumaşın çoğu Emma Earle'ün[94] dokuma işliklerinden çıkıyordu. On dördüncü yüzyılın sonunda York'ta dokunan yünlü kumaşın dörtte biri kadın dokumacılar tarafından yapılıyordu (Lipson, 1921: 34). Bristol'da da kadın dokumacılara dair kayıtlar vardır (Power, 1975: 60). Exeter'de dokumacılar genelde karı koca olarak çalışmakta idi; bunlar çok kazançlı olmayan yapağı yıkama ve iplik eğirme işini de yapıyordu (Kowaleski, 1985: 152). Shrewsbury mahkeme zabıtlarında kadınlar, dokumacılar tarafından istihdam edilen hizmetçi ve kocasıyla birlikte çalışan dokumacı ve çırpıcı olarak geçmektedir. Dokuma sanayiindeki tüm kadınlar bu işte uzmanlaşmış değildi. Yünlü işine girişmiş bir kadın bir kasabın karısıydı; kumaşları işçilere evlerinde çırptırıyordu. Başka bir kadın do-

93 On beşinci yüzyılın ilk dönemine ait belgelerde 458 post satan Cambdenli bir erkek ile 454 post satan Prestonlı bir erkeğe karşılık, Chipping Nortonlu iki kadından birinin 4098, diğerinin ise 1224 post sattığı kaydedilmiştir (Power ve Postan, 1933: 52).

94 Kadın dokumacının adı (ç.n.).

kumacı çırptığı kumaş karşılığı ücretini alamadığından bir adamı mahkemeye verdi. Bu kadın mahkeme zabtında aynı zamanda bira imalâtçısı ve at yemi,[95] saman ve yulaf satan bir seyis olarak geçiyordu (Hutton, 1985: 91-92). Bristol'da kumaş üretimiyle meşgul bazı kadınlar ayrıca terzilik, don ve çorap üretimi de yapmakta idi (Power, 1975: 60). Bazı köylü kadınların ücret kazanmak için yarı zamanlı iplik eğirdiği ve kumaş dokuduğu da öne sürülmüştür (Penn, 1987: 6). Buna mukabil Londralı kadınlar boyama ve dokuma dışında kumaş üretiminin her veçhesinde faaldi. Londralı bir kadın manifaturacı İtalya'ya ihraç etmek üzere kumaş dokuyordu (Thrupp, 1948: 170). (Acaba bu da gene İtalyan bankacıların nüfuzu ile mi bağlantılı? Londra'da İtalyan banka şubeleri vardı.[96]) Bazı kadınlar yün ihracatı yapmakta (*Merchant of the Staple*[97]) idi; bazıları ise kraliyet sarayına çarşaf, havlu, gömlek tedarik etmekte idi. İplik eğirmenin Londra'da yünlü imalâtında en yaygın meslek olduğu (Lacey, 1986: 53), yani Londra'da başka hiçbir yerde olmadığı kadar meslek hâline geldiği, Londra'da *spinster* kelimesinin 'evlenmemiş kadın' anlamından ziyade genel bir soyadı olarak kullanılması kanıtlamaktadır (Power, 1975: 63).[98]

---

95 İngilizce *horse bread.* Esası buğday, arpa ve fasulyeden oluşan; duruma göre yumurta, anason, bira, meyankökü, çavdar, beyaz şarap katılarak yapılan at yemi (ç.n.).

96 Medici Banka şubelerinin nerelerde bulunduğu için de Roover'e (1963: 95) bakınız. Londra'da İngiliz ve İtalyan tüccarların yün ve baharat ticaretinde birbirleriyle rekabet ettiğini kaydetmesi bu açıdan manalıdır (de Roover, 1963: 102).

97 *Merchant of the Staple* için 69. dipnota bakınız (ç.n.).

98 *Spinster* sözcüğü İngilizce'de aslında iplik eğiren kişi demek olup, on dokuzuncu yüzyıldan bu yana İngiltere hukukunda evlenmemiş kadın anlamını da kazanmıştır. Ancak toplumsal cinsiyetin etkisiyle 'evde kalmış" gibi aşağılayıcı bir ima da taşımaktadır (ç.n.).

Yün balyacıları İngiltere'de birkaç kadın zanaatkâr loncasından biri idi. Southampton'da ve Londra'da merkezleri vardı (Power ve Postan, 1933: 56). Kraliyet tarafından istihdam edilmekte idiler. İllerde faal idiler. Başlıca görevleri nakliyat için denklenen yünün niteliğini kontrol etmekti (Lipson, 1921: 34). Bu yetkiyle yabancı tüccarlar (çoğunlukla İtalyanlar) adına yerli üreticilerin ve satıcıların dürüst iş yapmasını denetlemekte idiler. Kralın memuru olarak Londra ve Southampton limanlarındaki ihracatçı tüccarları denetleme görevini de yapmakta idiler. Öte yanda yün balyacılarının kendileri de ekseriya tacir idi. 1473'te ihracat limanındaki [s*taple*'deki] tacirler, balyacıların görev yaparken "kralın [tebası olan] müşteriler" aleyhine yabancıları kolladıkları gerekçesiyle bunların yün alıp satmaktan menedilmesini sağladı (Power ve Postan, 1933: 56-58).[99]

Genel olarak yün sanayiinde ücretler düşüktü. Yünü hazırlamaya, taraklamaya, eğirmeye, dokumaya, çırpmaya ve kurutmaya ödenen ücretlerin toplam üretim maliyetleri içinde sadece % 28.9 olduğu hesaplanmıştır. Dokumacılar ve boyacılar ancak manifaturacılığa geçtiklerinde daha hallice para kazanabiliyordu (Munro, 1983: 65-66). Emma Earle bunu başarmıştı. Peki bu kadının dokuma işliklerinde istihdam edilenlerin ücretleri ve zanaatta konumları neydi? Belirttiğimiz gibi İtalya'da

---

99 Aslında İngiltere kralı Floransalılara bahşettiği özel imtiyazla ihracat yapma izni vererek bunları kayırıyordu. Bu Floransalıların "lütuflarına" karşılıktı. Bu kelime zamanla kredi anlamına gelmeye başladı. Bu suretle yabancılar ve başka yün tacirleri *Merchants of the Staple*'in tekelini kırabildi (de Roover, 1963: 326). Kuşkusuz bu durum on beşinci yüzyılda İngilizlerde, İtalyalıların ülkelerinin servetini alıp götürdüğü yolundaki kanaati güçlendiriyordu. Gerçekten de on beşinci yüzyılın ilk yarısında İngiltere'nin deniz aşırı ticaretinin % 25'i İtalyanların kontrolündeydi (Bolton, 1980: 311-313).

yün iş kolunda ücretler düşük ya da belirsizdi; yünlü üretimi düşük statülü mesleklerden idi. Bonn ve Hamburg'da da yün ve keten dokumacılığı (Ennen, 1989: 179, 171) düşük ücretli mesleklerdi.

Veba Sonrası İpekli Sanayii

Nüfusun azalması ve işçilerin vebalı yörelerden kaçması ücretlerin yükselmesine ve kiraların azalmasına sebep oldu (Herlihy, 1997: 48). Böylece sağ kalanlara efektif talep arttı (Mazzaoui, 1981: 131). Seçkin sınıfından yatırımcılar daha kârlı yatırım alanları, işgücü maliyeti daha düşük iş kolları (yünlü dokumaya kıyasla daha az kalfa gerekseyen sanayiler) (Genicot, 1966: 688, 689) ve Picardie, Flanders, Hainaut ve Brabant benzeri işçi huzursuzluğu olmayan yerler aramakta idi (Cohn, 1970: 107). Kara Vebanın akabinde, özellikle de 1400'ten sonra ipekli, pamuklu ve keten iş kolları bu koşulları sağlıyordu ve gelişti.[100]

Ren Nehri, Anvers (Antwerp) ile Frankfurt arasındaki kara yolunun kavşağında bulunan Köln (Heers, 1963: 172) yeni ipekli imalât merkezlerinden biri oldu.[101] İpek buradaki tek sanayi değildi; burası aynı zamanda keten ipliği, sırma ve madenî eşya üretim merkeziydi (Wensky, 1982). Köln *Almanya'da* kadın loncalarının bulunduğu tek kent idi. Bunlar sırma eğirme, keten ipliği apreleme ve ipekli kumaş imalât loncalarıydı.

---

100 Miskimin (1969: 102-4), de Roover (1963: 167) ve Mazzaoui'ye (1981: 135) bakınız.

101 Bu dönemde ipekli imalât sanayii hem eski hem de yeni merkezlerde, yani Paris, Lyon, Zürih, Köln, Frankfurt ve Nürnberg'de gelişti. Bu ipekli imalât merkezleri on altıncı yüzyıla kadar İtalyan ipekli üretim merkezlerinin mertebesine ulaşamadı (Mazzaoui, 1981: 1370).

En çok bilineni ipekli kumaş imalâtçılarıdır. Bu mesleklerin tümünü aslen bağımsız zanaatkârlar aileleriyle birlikte icra edegelmişti. Resmi olarak loncalaşmadan evvel de bu mesleklerdeki kadınlar normal yoldan çırak alıp yetiştirmekte idi. On dördüncü yüzyılın son çeyreğinden itibaren resmen lonca statüsü kazandılar. Bu, "iyice şiddetlenen toplumsal çatışmalara" bir tepki idi; "varlıklı loncalar patricilerle ve birbirleriyle çekişirken, fakirler tüm zenginlere karşı için için derin bir kin besliyordu" (Cohn, 1970: 116).

İki üst tabakadakiler için bu sorunların çözümü evlenmekti; yani üst sınıf tüccarlarla orta sınıf zanaatkâr kadınlardan en başarılı olanların evlenmesi idi. Sonuç olarak bu iki sınıf birbirine karışarak ailevî çıkarlarını birleştirdi ve Köln'de alt sınıflara karşı toplumsal ve iktisadî konumlarını tahkim etmiş oldu. Kadınların loncalı mesleklerden birinde esnaf olabilmesi için lonca üyeliği şart koşuldu (Wensky, 1982: 636). On beşinci yüzyılda düşük statülü loncaların kadınların katılmasını kısıtladığı anlaşılmaktadır (Howell, 1988b: 135).

İpekçi kadınlar işlerini çeşitli şekillerde kurmaktaydı: bekâr kadınlar kendi başlarına, ya da birkaç kadın ortaklaşarak (bu düzen işliğe alınabilecek çırak sayısını artırdığından avantajlı idi)(Wensky, 1982: 631-645), ya da ipek ithalâtı gibi tamamlayıcı bir işle uğraşan kocayla ortaklık hâlinde iş kurmakta idiler. İpek işiyle uğraşan kadınlardan başarılı olanlar 1437 ile 1504 arasında Köln'ün en zengin vatandaşlarındandı.[102] Bazısı işe ko-

[102] Bu 50 ipekçi kadın o tarihler arasında en büyük zengin grubunu oluşturuyordu. Wensky (1982: 642), yetiştirilen çırak sayısına ve yeni çırak istihdam sayısına dayanarak bir sınıflandırma yapmıştır. Birinci en zengin ipekçi grubundakiler her yıl en az yeni bir çırak almakta; ikinci en zengin gruptakiler

casının sağlığında bazısı vefatından sonra başlamış idi. Bunlardan birisi *Hansa*[103] ile ticaret yapıyordu (Wensky, 1982: 643). Bunlar, Howell'ın ipekçi kadınların ailevî bağlantılarından bağımsız olmadığı yolundaki varsayımında yanıldığını gösteriyor (Howell, 1988b: 125). Bununla birlikte ipekli imalâtçıları loncalarda ancak 1437'den sonra resmen örgütlenebildi. İpekli zanaat loncası her yıl iki erkek, iki de kadın lonca görevlisi [*guild officer*] seçmekte idi. Sadece ipekli ustalarının kocaları seçilebiliyordu, ve karı koca aynı zamanda bu görevi yapamıyordu. İpekli ustalarından dul kalan erkekler lonca dışından kimselerle evlenebiliyordu. Bu hâlde yeni karısı resmi olarak "ipek yapımcısı" oluyordu. Bu kurallar belli ailelerin lonca üzerinde hâkimiyet kurmasına yol açtı; fakat ticarî sırlar saklanamıyordu.

Keten ipliği aprecileri ticarî sırları korumak ve zanaatın kendisini aile içinde tutmak konusunda hassas görünmektedir. Lonca tüzüğüne göre iplik apreleyen kadın bir kızını kendi başına zanaat ustası olarak işe başlatabilir, ve kendisi de üç "kız" yani hizmetçi istihdam edebilirdi. Loncanın kuralları iplik eğiren ustadan dul kalarak lonca dışından tekrar evlenen erkeğin bu mesleği sürdürmesine müsaade etmiyordu.

İpekçi kadınlar gibi, keten iplik aprecileri da bazen kocalarıyla birlikte çalışmakta idi. Bu durum münasip bir iş bölümüne imkân veriyordu: kocalar aprelenmiş ürünü satmakta, karılar da üretime nezaret etmekte idi.

---

bir veya iki yılda bir yeni çırak almakta idi; ve bu gruplarda her ustanın yanında daima en az iki çırak yetişmekteydi.

103 Hansa Birliği. On üç ve on yedinci yüzyıllar arasında Kuzey Almanya'da, Polonya'da, İsveç'te, Hollanda'da Kuzey Denizinde ve Baltık Denizinde ticareti tekeli altına alan ticaret loncaları birliği (ç.n.).

Madenî eşya loncalarında da keza iş bölümü vardı, fakat burada roller tersine idi: kadınlar alım satımla uğraşırken erkekler imalât yapmakta idi. Bütün bunlar kadın ipekli ya da keten imalâtçılarının mesleklerini ailelerine ya da kocalarına tabi olarak icra etmediğini gösteriyor. Lonca üyeliği bizatihi yüksek statü vermiyordu: lonca üyeliği sınıf farklılaşmasını önlemiyordu; tüm loncaların da statüsü yüksek değildi. Keten ipliği bükenlerle (eğirenlerle) apreciler arasındaki çekişmelerden anlaşılan (Wensky, 1982: 633-634), ipekli ve keten iplik üreticileri genellikle düşük statülü, düşük ücretli loncasız işçi ve hizmetçi çalıştırmakta idi (Ennen, 1989: 179).

İpekli sanayiinin geliştiği başka bir şehir Londra idi; fakat burada bu sanayi hiçbir zaman loncada örgütlenmedi. Her ne kadar Londra'da 1320'lerden önce kadın ipekçilerin bulunduğu yolunda kayıtlar varsa da, ipekçi kadınlar zanaatta ancak 1368'de tekelleşebildi. Londralı ipekçi kadınlar üç işlem yapıyordu; ham ipeği ipliğe dönüştürüyor, tali ipekli metalar (kurdele, kaytan, saçak vs.) dokuyor ve çeşitli ipekli ürünler üretiyordu. Londra'da kadın ipekçilerden bazısı büyük çapta iş yapmakta idi. Dükkânlarında ons ile sattıkları altın ve gümüş sırmadan ipek dokuma ve kurdeleye dek pek çok mal bulunuyordu (Dale, 1989 [1933]: 489, 495, 499-500).[104] Tüccar karılarının (hangi çapta tüccarların?) gözde meslekleri kumaşları kıyafetleri mücevherle "süslemek" ve önce de söylendiği gibi, ipekli kumaş do-

[104] Bu mesleğin nasıl örgütlendiği belli değildir. Lonca değildi. Ama olağan usulle çırak alınmakta idi. İpekçi kadınların ticaretle uğraştıkları gibi kurdele, süs ve takı üretimiyle de ilgilendikleri görülmektedir. Bunların hepsi büyük çapta iş yapmıyordu; bazıları ipekçiliği bir yan faaliyet olarak yapmış görünmektedir (Dale, 1989 [1933]: 490, 493, 495).

kumak idi (Thrupp, 1948: 171). Öte yandan yoksul ipekçi kadınların *feme sole* olarak bu işte çalışamadığı öne sürülmektedir (Dale, 1989: 498).

Veba Sonrası Kentler

Bazı bölgelerde kadınların yasal konumu biraz iyileşti. Örneğin İngiltere'de 1363 senesine ait bir kraliyet fermanı erkeklerin birden fazla zanaat yapmasını yasaklarken, kadınlar istedikleri sayıda zanaatla meşgul olabiliyordu (Abrams, 1916: 276).[105] Buna mukabil İngiliz çalışma hukuku oğlan ve kız çırakların on iki yaşın altında olmasını ya da ancak ebeveyni senede 20 şilinin üstünde kazanan çocukların çırak olabilmesini vazetmekte idi (Power, 1975: 57).

Bazı loncalar, örneğin Londra deri boyacıları, (genellikle usta karısı olan) kadın üyelerini tek zanaatla yetinmeye mecbur etti (Power, 1975: 55). Fakat bu, loncaya resmen üye olanları bağlıyordu. *Feme sole* sıfatı Londralı kadınlara on beşinci yüzyılda resmen verilmeye başladı (Lacey, 1986: 41). Yabancı tüccarların (özellikle İtalyan tüccarların) kendilerini yalan yere *feme sole* diye tanıtan kadınlardan alacaklarını tahsil edip edemedikleri bilinmiyor (Dale, 1989 [1933]: 494).

---

[105] Bu ferman büyük tüccarların talebi üzerine çıkarıldı. Bu tüccarlar üretimi kontrol edebilmek için küçük zanaatlara girişi kontrol etmek istemekte, zanaatkârların sayısını kısıtlamak için yüksek kaydolma ücretleri konmasını ısrarla talep etmekte idi. Bir zanaata girip bir başkasında çalışmanın yaptırımı kentli olmanın haklarından mahrumiyet, yani kenttaşlıktan çıkarılmaktı. Bir zanaatçı, karısı kumaş dokurken sadece onun "dokuma bilgisini" kullandığını söyleyerek "karısının arkasına saklanmıştır". Bu tür "aktarmaların" önüne geçme girişimleri her zaman başarılı olmuyordu (Power ve Postan, 1933: 286).

Kara Vebanın kimi açılardan olumlu etkileri oldu. Sağ kalanların iş bulma imkânlarını artırdı. "Becerikli ve vasıflı erkekler (ve kadınlar da) kendilerini maddî yönden ve meslekî yönden toplum içinde geliştirme fırsatı buldu" (Bennett, 1996: 80). Bu dönem belgelerinde midye denetçiliği gibi küçük idarî kadrolarda kadınlar görünmektedir (Thrupp, 1948: 173). Wells ve Batlı piskoposları erkeklerin yokluğunda kadınların günah çıkaranları dinlemesine ve ayin düzenlemesine izin vermekteydi (Herlihy, 1997: 42).

Kowaleski ve Bennett (1989: 486) on beşinci yüzyıla geldikte Paris'teki kadın loncalarının ortadan kalkmış olduğunu ya da daha büyük loncalarla birleşmiş olduğunu söylemektedir. Veba her zanaat kolunda çok sayıda erkek ve kadın ustayı telef etti (Herlihy, 1997: 42).[106] Yine de Decaux (1972, I: 558) kadınların on altıncı yüzyıla değin altın işleme ve ipekli imalât loncalarında eskiden olduğu gibi başı çektiğini ifade etmektedir. Kadınlar Batı Avrupa'da hem yüksek hem de düşük toplumsal konumlu mesleklerde görünmeye devam etti. Yüksek konumlu mesleklerde önceye göre daha da çok görünür oldular. İtalya'da (Herlihy, 1997: 40) ve İngiltere'de (Green, 1989: 440) kadın hekimler çoğaldı.[107]

---

106 Decaux erkeklerle kadınlar arasındaki ücret farklarının yüzyıldan yüzyıla arttığını öne sürmektedir. On dördüncü yüzyılın sonunda Fransa'da kadınlar erkek ücretlerinin dörtte üçünü kazanırken, on beşinci yüzyılda bu oranın yarıya düştüğünü belirtmektedir (Decaux, I, 1972: 334). Tahminim, ücretlerdeki artış vebanın sonucu idi. On beşinci yüzyılın ikinci yarısında yöneticiler elbirliğiyle tüm ücret artışlarının, özellikle de kadın ücret artışlarının önünü almaya girişti. Dolayısıyla ücretlerin dalgalanmakta olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

107 Hâlen süren araştırmalar sonucunda Batı Avrupa'da feodal dönemden on altıncı yüzyıla kadar faaliyette bulunmuş kadın hekimlere ilişkin sayılar artmaktadır. Kadın hekimler üniversite mezunu değildi, fakat erkek hekimlerin

Fransa'da erkek üniversite öğrenimi görmüş hekimlerin husumetine rağmen üst sınıftan kadınlar hekimlik yapmaya devam etti. Bir kadın cerrah XI. Louis'ye hizmet verdi. On beşinci yüzyılda Frankfurt'ta yedisi Yahudi olmak üzere on dört kadın hekimlik yaptı (Herlihy, 1990: 173). Bazıları berber cerrahtı.[108]

Şarap, ipek ve kaliteli keten gibi lüks mallara talep uzak mesafeli ticaretle karşılanıyordu. Bristol'de (Power ve Postan, 1933: 242-243), Exeter'de (Kowaleski, 1986: 146) ve Londra'da (Postan, 1975: 56) dul sıfatıyla ya da kendi hesaplarına çalışıp ülkeler arası ticarette faal olan tüccar kadınlar vardı. Köln'de ve Neuss'da kadın tüccarlar ekseriya kendi adlarına çelik ve sair metal, baharat, kumaş ithal etmekte, şarap ticareti yapmaktaydı. Neuss'da dul bir kadın hem şarap ticareti yapıyor, hem de finans ve gayrimenkul piyasalarını kontrolünde tutuyordu (Ennen, 1989: 183, 201-202). Yüz Yıl Savaşları sonunda Bordeaux'dan kaçıp malları müsadere edilen bir kadın tüccara dair bir kayıt bulunmaktadır (Power ve Postan, 1933: 211).[109]

Bütün kadın ustalar uluslar arası ticaret işi yapmıyordu. Londra'da Thomas de Cantebrugge'un karısı

---

de çoğu değildi. Kadınlar yalnız kadın hastalıklarında değil, tıbbî uzmanlığın her alanında çalışmakta idi. Monica Green'e bakınız (1989).

108 Kadınların bu meslekte görünmesi kısmen, savaştan yuvasına dönen erkekleri ilk tedavi edenlerin evdeki kadınlar olmasındandı (Lehman, 1952: 473)

109 Bu kadın muhtemelen şarap nakletmekte idi. İngiliz kumaş ve Gaskon şarap ticareti arasında sıkı bir bağlantı vardı: İngiliz dokumaları şarap karşılığında Gaskonya'ya ihraç ediliyordu. Bu malların ikisi de kredi ile satılmakta idi: "on dördüncü yüzyılın ikinci yarısında ve on beşinci yüzyılda dokuma ihracatçıları ... şarap ticaretinde olduğu gibi kredi açıyor ve kredi kullanıyordu" (Postan, 1955: 66). Buna göre en azından bu ticaret hattında, bu malları alıp satan kadın tüccarlar önemli miktarlarda kredi kullanmaktaydı; kadın olduklarıı için kredisiz kalmıyor idiler.

Alice 200 sterlin değerinde zırh çaldırdı (Abram, 1916: 280). Bu kendisinin büyük işler yapan bir tüccar olduğunu işaret ediyor. Strasbourg'da kadınlar yünlü dokumacı loncasına "tam üye olamıyordu", buna mukabil bazı keten dokumacı kadınların büyük işlikleri vardı (Ennen, 1989: 214). Kadın dokumacılardan bazısı kentin savunması için bir şövalyenin zırhının ve atının masrafını üstlenecek kadar zengindi. Bremen, Köln, Dortmund, Danzig, Speyer, Memmingen, Ulm, Lüneburg, Münih'te kadınlar kendi adlarına dokumacı loncalarında üye olmakta idi. Bağımsız kadın zanaatkârlar yani loncayla ilişkisi olmayanlar vergi kayıtlarında şu zanaatlarda görünmektedir: dokuma, çanta imalâtı, şardonlama, çanta ve eldiven nakışçılığı ve iplik eğirme. Bunların tümü dul değildi. Almanya'da yaklaşık otuz kentte kendi başına çalışan kadın terziler vardı. Bunlar zanaattaki haklarını kocalarına ya da çocuklarına devredebiliyordu (Weisner, 1986: 172, 173). On altıncı yüzyıla kadar Fransa'da kentlerde usta karıları, çıraklardan yaşça büyük olmasa dahi onlara talimat verebilmekte idi (Rossiaud, 1980: 487). Sevilla'da kadınlar arasında manifaturacılar (yünlü kumaş tacirleri) olduğu gibi başka birçok küçük zanaatla ve perakende ticaretle uğraşanlar vardı; Barselona'da kadınlar sabun imalâtında erkeklerle ortak çalışmakta idi (Herlihy, 1990: 170, 168).

Bütün kentlerde esas itibariyle kadınlar tarafından yürütülen bir sürü alt sınıf meslekleri vardı. Batı Avrupa'da bir tek İtalya'da kadınlar hemen tamamen sadece ev etrafında dönen işlerle meşgul olmakta idi. Bunun gerekçesi kadınlara atfedilen idrak zaafı ve "hafifmeşreplik" idi (Herlihy ve Klapisch, 1978: 599). Bununla beraber bu dönemde nüfus azlığından İtalya'da hizmet-

çilerin bile ücretleri arttı (Klapisch-Zuber, 1985: 175). Londra'da sütannelik kadın mesleği olarak gelişti (Abrams, 1916: 277). 1440'tan sonra Güney Fransa'da Montpellier'de belediye sütanneler istihdam etmeye başladı (Otis, 1986: 84). Köln'de zanaatkârların yamakları, ücretli işçileri ve hizmetçileri vardı. Bunlarda kadınların oranı belli değildir. Bonn ve Hamburg gibi bazı kentlerde seyyar satıcılık, pazarcılık ve kaz yetiştirme gibi düşük gelirli ticaret ve üretim faaliyetlerinden başka pek bir iş görünmemektedir (Ennen, 1989: 202, 206). İngiltere'de Exeter'de de durum böyleydi. Mahkeme zabıtlarında kayda geçmiş 435 çalışan kadından % 37'si hizmetçi, % 34'ü bira imalâtçısı, % 23'ü perakendeci idi. Kadınların % 17'si genelev işletiyordu ve bilinmeyen bir yüzdesi de fahişe idi (Kowaleski, 1986: 148).[110] Shrewsbury'de kadınların çoğu ya küçük perakende işiyle uğraşıyordu, ya da kentin temel iş kolu olan dericilik sanayiinde çalışıyordu (Hutton, 1985: 94). Frankfurt'ta kadınların içinde yoksulların nispeti çok yüksekti: erkeklerin % 7.8'ine karşılık kadınların % 33.6'sı yoksuldu. 1363'ten sonra Trier'de yoksulların çoğunluğu kadınlar teşkil ediyordu (Ennen, 1989: 208).

Üçüncü Yöney: Kutsallık, Kudret... ve Devrim Arayışı

Soylu kadınlar dinî ve dünyevî kudretlerini artırmaya devam etti (Herlihy, 1995a: 41). Buna rağmen soylu kadınların toplumdaki konumu geriledi, çünkü genel olarak soylular saygınlığını yitirmekte idi. Soyluların kuv-

[110] Bunlardan yalnızca % 12'si dokumada, terzilikte, don ve çorap üretiminde çalışan zanaatkârdı. Kimisi kendi işinde çalışıyordu; fakat pek çoğu işçi idi (Kowaleski, 1986: 148, 152).

vetten kesilmesi merkezî otoriteye ve kentli burjuvalara kendi nüfuzlarını artırmalarına fırsat verdi; bu durum burjuva toplum ideolojisinin güçlenmesinde kendini gösterdi. Burjuva toplumsal ideolojisinde yoğun bir kadın düşmanlığı vardı. Jean de Meug *Roman de la Rose*'a bir zeyil yazarak tümüyle soylulara ait olan bir geleneği, *kibar aşkı* fikrini rezil etti.[111] Burjuvaların kadınlar hakkında görüşleri ya kadının kıyafette savurganlığı üzerine bilimsel risalelerde ya da kadınların kocalarını çeşitli aldatma yollarını konu eden *Cent Nouvelles Nouvelles*[112] gibi halk eğlencelerinde ifade edilmekte idi. Bu gibi metinler Christine de Pisan'ı[113] ünlü yanıtını yazmaya sevk ederek 1399'da *Querelles des Femmes*'ı[114] başlattı (Decaux, I, 1972: 322, 352).[115]

Soylu kadınlar ideolojik cephede gerilemekte idi. On dördüncü yüzyılın başlarında hanedanın çıkarı gereği Fransa'da hukuken kadınlar hükümdar olamaz hâle geldi. Yüz Yıl Savaşlarının sebebi buydu.[116] Savaş, Fran-

---

111 *Romane de la Rose* [Gülün Hikâyesi] Fransa'da Orta Çağda yazılmış aşk destanıdır. Guillaume de Lorris'in 1230'larda yazdığı 4028 mısralık şiir kibar aşkını anlatmakta ve gül ile simgelenen sevgiliyi idealleştirmekte idi. Jean de Meung 1275'lerde 17724 mısralık bir zeyil ekledi. Zeylde sevgiliyi şehvet düşkünü ve baştan çıkarıcı olarak tasvir etti (ç.n.).

112 Fransızca 'Yüz yeni hikâye'. Fransa'da on beşinci yüzyıl ortalarında derlenmiş düzyazı açık saçık hikâyeler (ç.n.).

113 1363-1434 arasında yaşamış İtalyan kadın yazar. Kadın düşmanı fikirlere karşı metinler yazmıştır. Jean de Meung'ün *Roman de la Rose*'a yazdığı zeyli eleştirmiştir (ç.n.).

114 Fransızca 'kadınlar kavgası'. Avrupa'da kadınlarla erkeklerin karşılıklı konumu üzerine on beşinci yüzyılda başlayıp birkaç yüz yıl süren tartışma (ç.n.).

115 Guillaume de Loris'in yazdığı şiirin gözden düşmesi, ve kentli egemenlerin genel dünya görüşünü ve kadınlara bakışını yansıtan Jean de Meung'un sürümünün rağbet kazanması üzerine ayrıca George Duby'nin *Mâle Moyen Âge*'ındaki (1988a: 83-117) "Le Roman de la Rose"una bakınız.

116 Ennen'e (1969: 248); Lerner'e (1968: 52); Heers'e (1962: 263); Decaux'ya (I, 1972: 366) bakınız.

sız soylu kadınlara birçok kez her iki tarafta da askerî kumandanlık etme fırsatı verdi (Decaux, I, 1972: 373-375; Lehmann, 1952: 487, 491, 505). İngiltere'de kimi zaman İskoç sınırındaki kalelerin savunmasını kadınlar üstlendi (Power, 1974: 44). Verasette büyük oğulun önceliği (ekber evlat) ilkesini tekrar uygulama çabalarına rağmen (Miller, 1974: 44) İngiltere'de ve Fransa'da soylu kadınlar ailelerin geniş topraklarının "beyleri" olarak yerelde epey siyasî ve iktisadî iktidar kullanmakta idi. Norfolk Düşesi Margaret gibi bazısı kiracılarına karşı haklarını korumada bilhassa vicdansız olup, bu yolda cinayet işlemekten dahi çekinmiyordu (Fryde, 1966: 248). Kadınlar her ne kadar yerel idarî makamlarda kâtibe, hâkim ya da (İngiltere'de) parlamento üyesi olamıyor idi ise de, bazı soylu kadınlar kale muhafızı, hapishane muhafızı ya da kralın borç tahsildarı olarak görev yapmaktaydı (Lacey, 1986: 25). 1308 yılı kayıtlarına göre Fransa'da Touraine'de kadınlar Tours meclisi temsilci seçimlerinde görev alabiliyordu (Heers, 1962: 261).

Middleton'a göre kadının toplumsal konumundaki gerilemenin sebeplerinden biri kadınların toplumsal muhalefet eylemlerine katılmaması idi. Biz kadınların toplumsal hareketlere ve muhalif eylemlere geniş çapta katıldığı görüşündeyiz. Fakat bu, kadınların Geç Orta Çağda rolleri çerçevesinde en az kuramlaştırılmış konudur. Muhtemelen muhalefet dinî kavramlarla ifade edildiğinden bunun çalışma koşulları, ücretler vs. gibi hayatın maddî veçheleriyle ilişkisi olmadığı sanılarak önemi gözden kaçmıştır. Anlamı hâlâ tartışmalı olsa da, dindarlık muhtemelen o devrin insanları için dünyanın gidişatını tersine çevirme girişimini simgeliyordu: çünkü dünya zenginlerin ve kudretlilerin saadethanesi hâline gelmekteydi.

Feodalizmin çöküşünün bir belirtisi ideolojik dayanaklarının zayıflaması idi (Hilton, 1985: 237). Bu, Kilise'nin itibarını ve kudretini yitirmesinde açıkça görülmekte idi. Dinî münazaalara kısmen bu çöküş yol açtı. Peki bu çöküşe yol açan ne idi?

On üçüncü yüzyılın başlarından itibaren Kilise ikili bir siyaset izlemişti. Bir yanda güçsüzleri koruyan, yoksulluğu kutsal sayan fikrî mirası devam ettiren Kilise öğretisi vardı; öte yanda Aquinas'ı takiben, maddî kazanç peşinde koşmanın erdem olduğu yolunda yeni bir fikir etkili olmaya başlamıştı. Böylece dinî düşüncede iki farklı mecra ortaya çıkmıştı. 1250 ile on dördüncü yüzyıl başları arasında bu iki dindarlık "mecrası" az çok dengedeydi; biri diğerine üstün değildi. Fransisken tarikatının iki gruba ayrışmasında da bu görülüyordu.[117]

On üçüncü yüzyıldan sonra Kilise yoksulluğu övmekten ve dinin manevî veçhelerinden kesin biçimde çark etti. Bu Kilisenin kudretinin ve manevî otoritesinin gerilemesine bir tepki mi idi? Bunun pek çok sebebi vardı. Kilisenin zamanın kuramsal tartışmaları ile, örneğin Ockhamcı ekolün geliştirdiği fikirlerle baş edemediği söylenir. Kilise dönemin bastıran toplumsal meselelerinin (köylülerin köyden sürülmesinin, sömürülmesinin, göçmen işçilerin, gezgin serserilerin, kıtlığın vb.) de üstesinden gelemiyordu. Bunlarla uğraşacağı yerde papazlık makam satışı, kutsal sayılan şeylerden kazanç sağlama, ruhban sınıfını vergilendirme, papazların kıyafeti, Yahudileri Hıristiyanlaştırmak gibi konulara saplanmıştı (Gilchrist, 1969: 83-86). Beri yandan keşişler gösterişle tüketim yaparken (Genicot, 1966: 67) aynı

[117] Tarikat yoksul kalmaktan yana olan ve mülkiyeti kabul eden kollara ayrıldı (ç.n.).

zamanda yoksul yaşadıklarını iddia etmekteydi (Gilchrist, 1969: 44). Bu dönemde bir de yeni devlet kuramları çıktı. Örneğin 1324'te Paduali Marsilius *Defensor Pacis*'te,[118] devletin manevî değerleri değil, önde gelen yurttaşların çıkarlarını temsil etmesi gerektiği görüşünü pekiştirdi (Miskimin, 1969: 6).[119] Bu durumda Kilise topluma önderlik edemez oldu. Kilise toplumsal sorunlarla başa çıkamadığı gibi artık egemen zümreye kendi toplumsal konumuna ve saygınlığına payanda olacak bir felsefe de sunamıyordu.

Kilisenin gerilemesinin daha da esaslı bir sebebi feodal gelirlerin azalması idi. Diğer feodal beylikler gibi Kilise de darlık içinde idi. Kilise feodal dönemde Avrupa'nın en büyük toprak sahibi olduğundan düştüğü sıkıntı da o ölçüde yeğin idi. Yüz Yıl Savaşlarının başlamasıyla birçok devlet ruhban kurumlarına "paraları sökülüp" harcamalara katkı yapmaları için baskı yaptı (Gilchrist, 1969: 85).

Hem Tanrı'ya hem de paraya[120] tapılmaz denir (gerçi bunu yapmaya çalışanlar vardır!). Görünüşe göre en azından on dördüncü yüzyılın başlarından itibaren Kilise Tanrı'yı bir kenara bırakıp paranın peşine düştü. Pa-

---

118 'Barışın Koruyucusu'. Paduali Marsilius bu eserinde laik devletin egemenliğinin genişletilmesini ve Katolik Kilisesinin maneviyat dışında dünya işlerine karışmaması gerektiğini savundu.

119 Bu hümanizmanın gelişmesine ve Rönesans insanı fikrine de uyuyordu. Rönesans insanı fikri, "İnsanı" evrenin merkezi olarak tasavvur etmekteydi. Fakat bu "İnsan", "yüksek kültürlü ve duyarlı bir zerafet abidesi..." bir seçkin zümrenin simgesi idi; oysa Orta Çağda "insan" kelimesi Hıristiyan olmak şartıyla herhangi bir kişiyi ifade edegelmişti (Miskimin, 1969: 164-165). [İngilizcede ve Fransızcada insan cinsi anlamına gelen kelime aynı zamanda adam, erkek anlamına geldiği için Rönesans insanı ('Renaissance man') ifadesinde Türkçede olmayan cinsiyetçi bir tutum da saklıdır. ç.n.]

120 Metinde para yerine Mammon adı geçmektedir. Mammon kelimesi serveti ve açgözlülüğü simgeler. İncil'de servet ve mal düşkünlüğü tanrısıdır (ç.n.).

palık Kilisenin manevî ilkelerini çiğneyerek kendini para pul, mal mülk işlerine hasretti (Gilchrist, 1969: 138). Bunun bir delili, Maneviyatçı Fransiskenlere yapılan saldırıdır. Bu keşişlerden dördü Papalığın bu konudaki hükmüne rağmen Fransisken Tarikatının mutlak yoksulluk içinde yaşamasında ısrar etmesi üzerine 1318'de yakılarak idam edildi. Dahası Papa Hazret-i İsa'nın ve havarilerinin kendilerine ait hiçbir malı olmadığı yolundaki inancın sapkın olduğunu ilân etti. Bu, itidal sahibi Fransisken başkeşişi bile isyan ettirdi (Lerner, 1968: 70). Gelirlerdeki azalmanın yarattığı endişe, Güney Fransa'da Engizisyonun Katharlara karşı yeniden harekete geçmesine neden oldu. Kilisenin sorunu, nüfus artışı ve hayvan sürülerinin artması sayesinde hatırı sayılır bir gelir oluşturan öşürü[121] toplayabilmekti (Le Roy Ladurie, 1975: 49). Buna ilâveten on dördüncü yüzyıl ilerledikçe Kilise zenginlere yakınlık duyduğunu, yani kentli iş gücünü denetlemeye çabalayan kentli egemenlerden yana olduğunu gösterdi. Kilisenin sanayi kentlerinde çalışma saatlerini gözetmeye yarayan kilise saatlerinin inşasına onay vermesi, Kilisenin işveren çıkarlarıyla ilişkisini gözler önüne serdi (Bautier, 1971: 225-226).[122]

Zenginlikle yoksulluk konularında Kilisenin geleneksel öğretileri ile o devirdeki edimleri arasındaki tezadın sonucunda Kilise halk nezdinde saygınlığını yitirdi (Gilchrist, 1969: 83). Feodalizm sonrası çağ son derece maneviyatçı olmakla birlikte papaz aleyhtarı idi (Lekai, 1977: 92). Dinî dışavurumun resmi biçimleri geriledi. Hepsi Kilise öğretisini çelmese dahi, dinî ifadenin gayriresmi biçimleri çoğaldı. Kutsal bir hayat sürmeye

---

121 İngilizce *tithe*. Kiliseye ödenen gelirin onda biri oranında vergi (ç.n.).
122 Ayrıca Le Goffe (1978: 451) bakınız.

çalışanlar Kilise dışından çıkıyordu, ve bu gayretlerini Kilise öğretisi dışında sürdürüyordu. Mânevî bir yaşantının farklı ifade biçimleri "deneniyordu".

Kilise öğretisi dışında duran dindarlar içinde en nüfuzlu ileri gelenlerden birçoğu kadındı: "...mübarek insanların safları azizelerle dolu idi" (Herlihy, 1955b: 170). Bunlar genelde kentli burjuva ve zanaatkâr sınıftandı. Keramet sahibi olmaktan çok tasavvufî idiler (Herlihy, 1985: 120-122).[123] Kadınların kutsallığın anlamını yeniden tanımladığı söylenebilir. Zira itibarlı kutsal kadınlar genelde rahibe olmayanlardan çıkıyordu.

Bazı yazarlar -örneğin Power (1964), Eckenstein (1963)- İngiltere'de rahibe manastırlarının yozlaştığını göstermiştir; aslında her yerde yozlaştı: "...manastır tarikatları eski feodal toplumun bütünleşik unsurlarındandı ve bulundukları toplumun kaderi bunların da kaderini belirledi. Feodalizm çöktükçe manastır hayatı da çöktü" (Lekai, 1977: 93). Keşiş manastırları rahibe manastırlarına kıyasla çok daha geriledi. Özellikle Cisterciens tarikatı belki de bir daha hiç kurtulamadığı bir kimlik bunalımına girdi. Fransa'da ve İngiltere'de keşişler ve kilise koro rahibeleri azaldı; manastır düzeni geriledi. Manastıra girenler ve bağışlar azaldı (Johnson, 1991: 175, 176). Almanya'daki rahibe manastırlarında da durum aynı idi (Ennen, 1989: 156).

Rahibelerde de keşişlerde de manastır disiplini geriledi. Alsace manastırları üzerine bir çalışma keşişlerin bölmeli geleneksel ortak yatakhanelerde uyumak yerine kendi özel odalarında gecelemeye başladıklarını göstermektedir (Contamine, 1988: 485-486). İngiltere'den

---

[123] Aziz ve azizelerin göreli sayıları için Herlihy'e (1995a: 36-39) ve Bynum'a (1987: 20-21) bakınız.

Almanya'ya kadar birçok ülkede rahibeler manastıra kapanmayı ya terk etti ya da göz ardı etti; manastır içinde kişisel evlerini kurdular (Ennen, 1989: 156; Power, 1964: 320-321). Rahibeler izinsiz pansiyoner almaya başladı. Hane reisi rahibelerin parasal yolsuzlukla suçlandığı oldu (Power, 1964: 495, 82). Rahibeler yemede, içmede, giyimde kendilerini lükse vermekte, başrahibeye itaat etmemekte (Lekai, 1977: 356-357) ve başka pek çok manastır kuralını ihlal etmekte idi. Keşiş manastırları da rahibe manastırları da ilim irfan merkezi olmaktan çıktı (Power, 1964: 240). Manastırlar kendilerine giderek yabancılaşan topluma anlamlı bir telkin veremez oldu (Lekai, 1977: 92). Bu aciz, rahibelerin manevî otoritesinin kırılmasının en önemli sebeplerinden biridir. Keşişler vaaz verme yetkilerini kullanarak kendi otoritelerini bir şekilde koruyabiliyorlardı (Power, 1964: 240; Lekai, 1977: 356-357). Tabiî ki bunlardan hiçbiri kendi başına manastırların gerileme sebebi değildi. Yoksullar ve manastırları geçmişte desteklemiş olan soylular artan talepleriyle manastır kaynaklarını zorladığı esnada feodal kiraların azalması çöküş sebeplerinden biriydi (Gilchrist, 1969: 87). Saksonya'da Helfta manastırındaki rahibelerin zamanın en meşhur muhafazakâr dindarları arasında olması bu sebeple şaşırtıcıdır. Helfta, Hackebornlu Gertrude başrahibenin ve Magdeburglu Mechtilde başrahibenin büyük şöhret kazandığı 1251-1292 yıllarında önemli bir tasavvuf okulu hâline geldi (Lekai, 1977: 354). Ama burada eski eğilimlerden farklı bir olay vardı: nüfuzlu muhafazakâr manastır mensupları kadındı ve bunların manevî kaynağı Kitabı Mukaddesin tefsirinden ziyade tasavvuftu. Öte yanda Kilise mensubu olmayan, ama Kilise öğretisine de aykırı durmayan ve

siyasetçi adamlara nüfuzlu danışman olan Cortonalı Margaret, Sienalı Catherine, Stommelnli Christina gibi mübarek kadınlar da vardı (Herlihy, 1990: 118-120). Bunlara başka ülkelerden de müritler çıkıyordu (Herlihy, 1995b: 170).

İnsanlar Kilisenin öğretisi dışında dinî arayışlara da yönelmekte idi. Özellikle 1250'den sonra Kilise öğretisi dışında dinî hareketler türedi. Bu hareketlerde dindar kadınlar da vardı ve kimi zaman önde gelmekte idiler. Örneğin *Pastoureux* diye anılan Fransız köylülerinin 1251'de ve 1320'de bin yıllık devr-i saadet beklentisi ile yaptıkları ayaklanmalara her yaştan erkek ve kadın katıldı. Almanya'da *Flagellant*ların[124] aralarına kadın kabul etmediği söylenir, fakat bazan kadınların *Flagellant* olmakla suçlanarak yargılandığı oldu (Cohn, 1970: 102-104, 130). Kuzey İtalya'da, manevî selâmeti kadınlar aracılığıyla arayan Guglielmacılar denen sapkın bir mezhep ortaya çıktı. Üstelik bu görüş Milano yakınlarındaki Chiaravalle'de Cisterciens keşişleri tarafından da benimsendi (Wessley, 1978: 280-303).[125]

Kutsallığın anlamının yeniden tanımlanmasının bu tarihlerde iki yönü vardı. Biri tasavvuf arayışı idi. Ötekisi yoksul bir hayat sürmekti. Bunlar çelişmediğine göre yoksulluk ahlâkçılığının on dördüncü yüzyılın ilerlemesi ile birlikte yüceldiği öne sürülebilir. Kilise dışındaki

---

124 *Flagellant*, on üçüncü ve on dördüncü yüzyıl köktenci Hıristiyan hareketlerinden biridir. Ayinlerde kendini kırbaçlamanın insanı arındırdığına inanan bu tarikat, özellikle Kara Veba sonrasında güçlendi. Daha sonra Katolik Kilisesi tarafından sapkın ilân edildi (ç.n.).

125 "Guglielmacıların görkemli tasavvuru: dişi Kutsal Ruhun vekili olan kadın papanın maiyetinde kadın kardinaller ... kadın taraftarlara... Orta Çağda Kilisenin sunduğu sınırlı fırsatlardan çok daha geniş dinî görevler vaad etmekteydi" (Wessley, 1978: 300).

dinî hareketler Kilisenin rüşvetçiliğine (Leff, 1967: 14), egemenler adına servetlere el koymasına ve egemenlerin servet temini için yaptığı eşkıyalığa karşı bir toplumsal isyan unsuru içermekte idi.

Yoksulluk hareketlerine gelince Beguineler Avrupa'da "Baltık'tan Alplere" uzanan coğrafyada (Southern, 1970: 321) çoğalmaya devam etti. On üçüncü yüzyıl boyunca Kilise dışı iktidar odakları tarafından desteklenip korundular: Felemenk kontlarının, Brabant düklerinin, Hollanda'da kentli eşrafın ve 1250'den sonra Fransa krallığının himayesini gördüler (Contamine, 1988: 484; McDonnell, 1969: 223-224).[126] Guillaume de St. Amour[127] serveti hor görmelerinden hoşlanmadığından Beguinelere ve Mendicantlara 1250 gibi erken bir tarihte saldırmaya başlamışsa da (Grundemann, 1995: 140-141), Beguineler 1273'e kadar Kiliseden himaye gördü (Southern, 1970: 328). Beguine hareketi Almanya'da özellikle Ren havzasında yayıldı (Contamine, 1988: 484). Örneğin Köln'de Beguine yerleşim sayısı artarak 1300-1310 arasında doruğa ulaştı (Southern, 1970: 324-325). Bu yüzden, bu tarihe kadar yetkili makamların Beguineleri bir ölçüde desteklediğini söyleyebiliriz.

Durum on üçüncü yüzyılın sonlarından itibaren değişmeye başladı. Beguinelerin Kilisenin öğretileriyle en az başlarda bir görüş ayrılığı yoktu. Daha çok yaşam

---

126 Geoffroi de Beaulieu'nun kaydettiğine göre, IX. Louis tarafından 1266'da Seine Nehri'nin sağ kıyısında kendileri için inşa edilen Beguine yerleşiminde [*Beguinage*da -beginaj okunur] 400 Beguine ikamet etmekte idi (Contamine, 1988: 484). [Beguinage, duvarla çevrilmiş, ortada bir avlu etrafında küçük yapılardan oluşan yerleşim. Yaşlı ve yoksul Beguineler burada barınırdı. ç.n.]

127 Yaklaşık 1200-1270 arasında yaşamış Fransız ilâhiyatçı. Keşişlerin hayat tarzına ve imtiyazlarına karşı yazılı ve sözlü mücadelesiyle tanındı. Keşişlerin bağışlarla geçinmesini eleştirdi (ç.n.).

tarzlarından dolayı eleştirilmekte idiler. 1300'den sonra Dominikenler Beguinelerin "ahlâksızlığını" eleştiren vaazlar vermeye başladı (McDonnell, 1969: 190). 1270 gibi erken bir tarihte Olmütz Piskoposu Beguinelerin genç olmalarına rağmen bunlara dul kadın statüsü verilmesine karşı çıktı. Bununla beraber, 1312 yılında Viyana Konsilinde Özgür Ruh[128] hareketiyle ilişkilendirilmelerine kadar fiilî baskı görmediler. 1310 yılında muhtemelen kendisi de Beguine olan, Özgür Ruh hareketinin kuramcısı Marguerite Porete, Özgür Ruh öğretisini kuran eserlerden biri olan *The Mirror of Simple Souls* [Saf Canların Aynası] kitabının bir nüshasıyla birlikte Paris'te yakılarak idam edildi. Bu olay Beguinelerle Özgür Ruhçular arasında bağlantı olduğu kaygısını kuşkusuz artırdı (Bynum, 1987: 22; Cohn, 1970: 183).

Beguinelere yapılan zulüm her yerde aynı değildi: Köln başpiskoposu 1318'de Beguine örgütlerinin dağılmasını talep etti (Southern, 1970: 328-300). Papalığın emirnameleri ise devamlı tavır değiştiriyordu (Leff, 1967: 322). Beguineler kiliselerine yaptıkları hizmetlerden dolayı günahları papalık tarafından sık sık af edilmekte idi (McDonnell, 1969: 239). Belçika'daki Beguineler az çok rahat bırakıldı. Beguineler etrafındaki çatışma Almanya'da yoğunlaştı (Leff, 1967: 336).

Yazarlar Beguinelere yaklaşımdaki değişikliğin sebepleri konusunda anlaşamamaktadır. İkinci bölümde belirtildiği gibi başlangıçta Beguineler soylu kökenli idi; ancak on üçüncü yüzyılın sonlarında üyeleri giderek daha fazla avamdan gelmeye başladı (Leff, 1967: 17). Değinildiği üzere yönetici makamlar havarilere öykünen

---

128 Almanca *Brüder und Schwestern des Freien Geistes*, Özgür Ruh Kardeşleri. Kuzey Avrupa'da on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda yayılan Kilise dışı Hıristiyan hareket. 1311-1312 Viyana Konsilinde kâfir olduğu ilân edildi (ç.n.).

yoksul hayat sürme fikrinden giderek rahatsız olmaya başladı. Bu zihniyeti dünyevî çıkarlara karşı zımnî bir eleştiri ve bu çıkarları çiğnemeye kışkırtma olarak yorumluyorlardı (McDonnell, 1969: 442).[129] Üçüncü bir ihtimal, Beguine hareketi başlarda kadınların dinsel enerjisini sapkın hareketlerden uzaklaştırmak için bir mecra olarak görülmüştü. 1250'den sonra bu mecra besbelli etkisini kaybetmeye başladı. Beguineler, Viyana Konsili toplandığında Özgür Ruh hareketi ile ilişkilendirilen bir dinî kadın hareketi hâline gelmişti (Leff, 1967: 315). Özgür Ruh hareketini ise yöneticiler bilhassa tehlikeli addediyordu. Beguineler kamuya vaaz vermek, İncil'i lehçelere çevirmek ve halka dağıtmak gibi (dinî ve dünyevî makamların gözünde) münasebetsiz işler yapmakta idi (Cohn, 1970: 160-161).

Özgür Ruh akımının nereden çıktığı bilinmiyor. On ikinci yüzyılda "kentten kente seyahat ederek daha çok gizlice teşkilatlanan, kentte toplumun huzursuz kesimlerinde yandaş bulan ... gönüllü olarak yoksulluğu seçmiş, hareketli, yerinde duramayan aydınlar" (Cohn, 1970: 156) tarafından yayıldı. 1200'e geldikte bu harekette kadınlar da vardı, hatta Hıristiyan âleminin en büyük muhafazakâr ilâhiyat okulu olan Paris Üniversitesinde yetişmiş bir aydın grubu da vardı. Keşişler bile bu felsefenin cazibesinden etkilenmekte idi: Paris yakınlarındaki St. Victor manastırının başrahibi keşişlerini *sapkın gizemciliğe* karşı uyarma ihtiyacını duydu (Cohn, 1970: 152, 156).

---

[129] Provence'te Beguineler Maneviyatçı Fransiskenlerle birbirine karıştırılmakta idi (Peters, 1980: 236). [Maneviyatçı Fransiskenler (*Spiritual Franciscans*) on üçüncü yüzyılda, din adamlarının mülksüzlüğü ve yoksul yaşama ilkesini savunarak Katolik Kilisesine karşı mücadele eden Fransisken tarikatından keşişler. ç. n.]

Kabaca özetlersek Özgür Ruh öğretisinde her kişi Tanrı ile birdi. Bu nedenle İnsan Tanrı olmakla, istediğini yapabilirdi. Günah kavramı reddediliyordu. Serbestçe sevişme onaylanmakta, hatta yüceltilmekte idi (Leff, 1967: 315). Ama hareketin temel kitaplarından Marguerite Porete'nin eseri daha nüanslı ve derindi. Kitapta serbest sevişmeden bahsedilmemekte idi. Ruhun Tanrı içinde yok olması [fena fi'llah], yani Yeni Eflâtunculardaki insanın tanrılaşması fikri geliştirilmekte idi. Özgürlüğe varmanın yolu bu idi. Ruhban sınıfının şefaatiyle, azizlerle, ayinlerle, çile çekerek, vaazlarla mağfirete kavuşmak; bütün bunlar batıldı (Cohn, 1970: 184-185). Bu kuramın tatbikatında Özgür Ruh hareketinde ilerlemiş kişi kendisinin erdiğine ve bu yüzden de günah işlemekten arınmış olduğuna inanıyordu (Cohn, 1970: 150).

1320'ye geldikte sapkınlıkla suçlanan bu hareket gizlenmeye mecbur kalmıştı ama büyümeye devam etti: bazı Beguineler Özgür Ruh Kardeşleri tarafından himaye görüp onlarla komplocu ilişkiler sürdürdü (Cohn, 1970: 162). Bütün bunlardan Özgür Ruh hareketinin uğradığı baskının sebepleri anlaşılmaktadır. Hareket dinin kurumlaşmasının, Kilise görevlilerinin, Kilisedeki lüks ve şaşaanın, Kilisenin haraç kesmesinin ve insanlar üzerinde kişisel yöntemlerle tahakküm kurmasının kötü olduğunu öne sürmekle kalmıyordu. Felsefesi ve özgürlük anlayışı her tür kısıtlamanın ve sınırlamanın geçerliğini (Cohn, 1970: 148), dolayısıyla her çeşit otoritenin meşruiyetini de reddediyordu. Üstelik Özgür Ruh kardeşleri gezgin hayat tarzlarıyla; çalışmayı, mülkiyet edinmeyi ve kazancı birer toplumsal kısıtlama olarak reddediyordu.

Daha 1320'de "başlar" ile "ayaklar" arasındaki mücadele daha dünyevî bir nitelik kazanmıştı (Cohn, 1970: 104). Aşağı Ülkelerde işçilerin kazanımlarına karşı tepki baş gösterdi (van Wereweke, 1965: 34). Kara Vebadan sonra toplumsal çatışma daha çok "hemen şimdi burada" niteliğine büründü (Richards, 1991: 17). Jacquerie ayaklanması,[130] Fransa'da ve Katalonya'da benzeri ayaklanmalar, Ciompi ayaklanması,[131] İngiltere'de Köylü İsyanı, Ghent, Bruges, Ypres'teki ayaklanmaların hepsi, merkezî devletin teşvik edip desteklediği yeni çalışma hayatı düzenlemelerine tepki idi (Boissonade, 1927: 314, 326).[132] Bunlardan hiçbirine (belki Jacquerie hariç) kadınlar katılmış görünmemektedir; belgelerde bu ayaklanmalarda kadınlar ön planda dikkati çekmemektedir.[133]

1350'den sonra Beguineler daha kendi içine kapanık bir hayat sürdü (Bynum, 1987: 22).[134] Dokumacılıkla geçiniyorlardı. 1469'dan itibaren Köln'deki ve başka

---

130 *Jacquerie*: Kuzey Fransa'da Yüzyıl Savaşları esnasında 1358'de çıkan köylü isyanı (ç.n.).

131 İtalyanca *ciompi* tarakçı. Floransa'da 1378'de tarakçıların önderlik ettiği halk ayaklanması (ç.n.).

132 Pek çok yazar bu mücadelelere değinmektedir: Bautier (1971: 231-232); Fourquin (1978: 101, 150-159); Le Roy Ladurie (1975: 44); Lerner (1968: 24); Le Goff (1978: 45). Cohn (1970: 198) insanların zihninin gersinde daha eşitlikçi bir dünya yaratmayı hedefleyen binyılcı özlem olduğunu söylemektedir. 1350'den önce de özellikle Aşağı Ülkelerde işçi mücadeleleri vuku bulmuştu; van Werweke'ye (1965: 34) bakınız. Binyılcılık ile ücretler vs. üzerine mücadele besbelli birbiriyle çelişmiyordu. [Binyılcılık, İngilizce *millenarianism*, dünyada gelecek bir tarihte iyi ile şerrin hesaplaşmasından sonra mutlu bir çağın başlayacağı yolunda bir inançtır. ç.n.]

133 Öte yanda Razi (1981: 35) Halesowen köyünde başarıya ulaşan bir isyanın başını iki erkekle bir kadının çektiğini kaydetmektedir.

134 Tecritin derecesini şu veriler göstermektedir: 1300'de Köln 12 yerleşimde örgütlü 575 Beguine vardı. 1351'de 1170 Beguine vardı. Bu sayı 1400'de 1150'ye indi (Leff, 1967: 79) fakat yerleşimlerin sayısı 169'a yükseldi. Yeni yerleşimler en çok 1290 ile 1320 yılları arasında kuruldu (Southern, 1970: 325).

yerlerdeki dokumacı loncaları Beguinelerin bu işi yapmalarını engelledi (McDonnell, 1969: 271-273). Bununla birlikte *Menagier de Paris*'in[135] bunlardan birini evinin işlerini yönetmek üzere istihdam etmesi, Paris'te on dördüncü yüzyılın sonunda hâlâ yüksek konumları olduğunu işaret etmektedir (Power, 1966: 107).

Strasbourg ve Köln'de Beguinelere baskı ve yasaklamalar şiddetle artarak, 1376'da Papa bunları yeniden Kilisenin kanatları altına alıncaya kadar sürdü. Ancak 1394'te Papalık bunlara tekrar baskı yapmağa başladı. Beguine ve Beghardların resmen zikredildiği son tarih budur (Leff, 1967: 336, 339, 347). Maneviyatçı Fransiskenlere uygulanan zulüm on beşinci yüzyıl ortalarına kadar devam etti (Peters, 1980: 237).

Kadın mutasavvıfların nüfuzu azaldı. Bunu sapkın akımları bastırmaya çalışan makamların kadın düşmanlığının artmasına veya devletin güçlenmesine vs. bağlamak mümkündür. Buna karşılık halkın gözünde dinin itibarının gerilediğini, aynı zamanda mutasavvıfların ve havariler gibi mütevazı hayat süren kadınlarla erkeklerin itibarının da azaldığını söylemek daha doğru olur.[136] Zira papalık manevî değerler vaaz ederken aynı zamanda kapitalist faaliyetler yürütüyordu (Gilchrist, 1969: 95). Düşük rütbeli papazların okumamışlığının yanı sıra (Leff, 1967: 28), papazlar dışındaki bazı vaizlerin Me-

135 *Le Ménagier de Paris. Traité de morale et d'économie domestique.* (Parisli Efendi: Ev ahlakı ve ekonomisi üzerine) 1393'te Parisli bir burjuvanın karısına hitaben yazdığı ev idaresi kitabı (ç.n.).

136 Geleneksel dindeki gerilemeyi kurulan manastır sayısındaki azalma, 1400 yılında Cisterciens manastırlarında müstahdem kalmaması, Cisterciens rahibe manastırlarının terk edilmesi (Lekai, 1977: 91, 356) ve İngiltere'de rahibe manastırlarında Latince bilen kimse kalmaması (Power, 1964: 483) yansıtmaktadır.

sihlik iddiaları, Kutsal Ruh'un hululü oldukları yolundaki iddiaları (Lewis, 1968: 17) sıradan insanların nazarında dinin saygınlığını yok etti. Kara Veba tecrübesinin ardından Toskanalılar hayırhah bir tanrının hâkimiyetine artık inanmaz oldu (Herlihy, 1995e: 185). Bunun etkisiyle üst sınıflarda büyücülüğe ve müneccimliğe rağbet arttı; prensler, krallar ve daha düşük rütbeli seçkinler müneccim ve büyücü istihdam etmeye başladı (Lewis, 1968: 20-27). Köylüler de basit ve safdil inançlarına bir de şer inancı ekledi; memlekette cadı kaynıyordu, Şeytan her yerde idi (Decaux, I, 1972: 316). Decaux bunu Fransa için yazıyor, fakat başka yerlerde farklı mıydı?

Kudretini artırmak için mücadele eden soylu kadınların durumu da böyle değil miydi? Merkezî otoritenin güçlenmesiyle kadınların siyasî kudret yitirdiğini söylemek âdet olmuştur:

> "Stratejik konumdaki ... kadınların çoğu, bulundukları konumun karar verme veçhelerini kendi lehlerine şekillendirip genişletmeye kafa yormadı... Kendi kudretlerini kullanmaya ... giriştiklerinde ise... çok daha saldırgan ve insaniyetsiz bir yönetim tarzı ve iktisadî yapı [kurulmuş olduğundan] ... resmi mecralarda direnmek için artık iş işten geçmişti ..." (Casey, 1976: 235)

Ne var ki bu söylenen, merkezî otoritenin artan kudreti karşısında soylu sınıfın tümü için geçerdir. Fransa'da ve (daha az olmakla birlikte) İtalya'da da (Kelly, 1984: 31-32) soylu kadınların askerî görev yapma geleneği 1500'lere kadar sürdü. Bu yüzden Fontanelle başrahibesinin 1340'ta Esplechin ateşkes müzakerelerinde oynadığı rol, ya da Jan Dark'ın [Jeanne d'Arc] 1420'lerdeki

askerî kahramanlığı (Casey, 1976: 234) nadirattan değildi. Esasında tersi bir sav da öne sürülebilir. Soylu kadınların kudreti bu sınıfın başlıca güç kaynaklarından biri olduğu içindi ki bu kadınları hukukî ve başka yollardan zayıflatmak devletin ve kentli burjuva sınıfının önceliklerden biri hâline gelmiş olabilir.

Baskı konusuna gelince, gerçek veya muhayyel sapkınları tespit ve takip edecek düzenli bir aygıt kurup işletmek "siyasî iktidarı sürdürmenin temellerinden biri" (Moore, 1987: 145) hâline geldi. Moore'un da dediği gibi, okuma yazma bilen aydınlar kitabî bilgileri sayesinde dinden sapanlara (ve bütün yoksullara, Yahudilere, cüzzamlılara, başıboşlara, fahişelere vs.) zulmedecek duruma geldiler. Toplumsal kontrol toplumdan gaspedilerek "uzmanlara" teslim edildi; aydınlar bu suretle mesleklerinde sivrildi. Bu, iktidarın örf karşısında güçlenmesini yansıtıyordu. Böylece örfü temsil eden soyluların kudreti yavaş yavaş sönerken, bu yeni aydınlar sınıfı prenslere, krallara elzem hâle geldi.

Sonuç

Bu bölüme dönüp baktığımızda kanımca eldeki veriler Geç Orta Çağda kadının toplumsal konumu ve bu dönemden önceki feodal sistem hakkında bazı şeyler anlatmaktadır. Şöyle: (1) Kara Veba sonucu nüfus azalması kadınların ücretlerini yükseltti, onlara daha iyi fırsatlar verdi ve dolayısıyla genel olarak kadınların toplumsal konumunu iyileştirdi. Bununla birlikte (2) vebadan sonra nüfustaki azalma yalnız kadınların değil, hayatta kalanların tümünün toplumsal konumunu ve iktisadî olanaklarını geliştirdi. Bu yüzden nüfustaki kitlesel

azalma ile kadınların toplumsal konumları arasında bire bir bağlantı kurmak güçtür. Dahası (3) sezgimce (belki kadın hizmetçiler [*famula*lar] hariç) tüm sınıflardan kadınların konumu zaten yaklaşık 1150'lerden itibaren iyileşmekteydi. Kısmen iktisadî şartlar sayesinde kadın serfler bile feodal beylere karşı haklarını cesaretle savunuyordu. Ayrıca nüfusun azalmasını basit bir "tabiat olayı" olarak görmek doğru olmayabilir; bu işte köylü kadınlarının da parmağı olmuş olabilir. Bir süre nüfusun düşük kalması Malthusgil ve Marxçı kuramlarla birlikte, köylü kadınların eseri olarak izah edilebilir. Akla yatkın açıklama böyle olsa gerek. Bu, tam teşekküllü bir feminist komplo değildi. Ancak gözü gören, kulağı işiten köylülerle kentli işçilerin daha çok kaynak kullanabildiklerini, daha yüksek ücret kazanabildiklerini, çalışma koşullarını ve kira şartlarını iyileştirebildiklerini fark etmiş olması gerekir. Nitekim fark ettiler. Ücretlerine zam talep ettiklerinde işçi kıtlığı sayesinde bunu koparabileceklerini biliyorlardı. Bu kazanımlarını korumaya gayret etmelerinden tabiî bir şey olamazdı.

Uzun vadeli toplumsal eğilime dönelim. Kadınların erkeklere kıyasla toplumsal konumu yaklaşık 1000 ile 1150 arasında gerilemiş görünmektedir. Bununla beraber, 1100'lerin ortalarından itibaren düzelmeye başladı; şu ya da bu yönde sürekli iyileşerek 1200'lerin başlarında kadınların toplumsal konumu kendi sınıflarındaki erkeklerin toplumsal konumu ile aşağı yukarı eşitlendi. Başka bir ifadeyle soylu kadınların toplumsal konumu soylu erkeklerin konumu ile eşitlendi; köylü kadınların toplumsal konumu köylü erkeklerin konumuna eşitlendi, vs. İdeolojik mülahazaları, kadınların erkeklere kıyasla veraset yoluyla varlık edinebilmesini, kadınların

itibarlı ve yüksek gelirli işlere girme imkânlarını, ücretleri, evlenmenin denetimini vs. değerlendirerek bu savı tartabiliriz. Toplumda bu eğilim on beşinci yüzyıl ortalarına kadar devam etti.

İdeolojik Mülahazalar: 1150 civarında feodal sınıf kadınları, "kibar aşkı" kavramını kullanarak feodal evliliğe, "çift" olma ilkesine ve karı kocaya dayalı aile düzenine karşı başkaldırdı. Bu isyan sonucunda bazı soylu kadınların ve küçük oğulların veraset hakları arttı. Öte yandan Hıristiyanlığın resmi yorumu feodal dönemin sonuna doğru etkisini yitirdi. Böylece kadın karşıtı dinsel ideoloji zayıfladı, ya da en azından ciddî itirazlara uğradı. Bu da kadınları kontrol altına almayı amaçlayan dinî ve dünyevî evlilik anlayışına son verdi. Başta Katharlar olmak üzere muhtelif sapkın hareketler de sıradan insanlar indinde feodal projenin ideolojik temellerini çökertti. Kocanın karısı üzerinde kişisel otoritesi olduğu fikri de yıkıldı.

Bu sırada kırsal soylular ile kentli seçkinler dışındaki insanlar da dinî projelere katılmaya başlayınca sapkın hareketler gelişen kentlerde yayıldı. Yoksulluk hareketlerinin vs. artmasının sebeplerinden biri bu olabilir. Her ne ise, dinî ideoloji egemenlerin kontrolünden kısmen çıkarak diğer toplumsal tabakalar da dini kullanmaya başladı. Sapkın mezhepler farklı farklı olmakla birlikte bunlarda kadın karşıtlığı başlıca unsurlardan değildi. Kadınlar daha önce de kamusal alanda varlık göstermişti, ancak dinsel sapkın hareketler kadınların kamusal alanda görünürlüğünü arttırdı.

Arazi edinme ve mesleğe girme: Önce belirtildiği üzere soylu kadınların 1150 civarındaki isyanının bir sonucu mirasta haklarının artması oldu. Kadınlar miras-

ta en büyük oğulla değilse de küçük oğullarla bir tutulur hâle geldi. Geç Orta Çağda dul kadınlar için *jointure* [intifa hakkı] denilen yasal aracın icat edilmesi dul kadınların haklarını korurken arazinin parçalanmasına yol açtı. Bu durum, erken modern dönemde büyük oğulun önceliği ilkesinin yeniden uygulamaya konmasına değin sürdü.

Feodalizmde köylü kadınların verasetteki durumu üzerine hemen hiç bilgi bulunmamaktadır. Geç Orta Çağda veraseti örf belirlemekte idi; örf de esnekti. Köylülerin büyük oğulun önceliği ilkesine geçme eğilimi, köylü durup dururken kadınları ezmeyi arzuladığından olmadı; nüfus artışı ve toprağın kıtlaşması karşısında köylü ailesinin topraksız kalmamak, toprağı kontrol etmek için başvurduğu bir çare idi. On beşinci yüzyılın sonlarına değin, hatta kısmen on altıncı yüzyılda bile kız evlatlar drahomayla arazi sahibi olabiliyordu. Her ne kadar İngiltere'de ortak hukuka göre kadın evlenince malının mülkünün denetimini devretmekte idi ise de, eldeki verilere göre köylüler gerektiğinde kadınlara karşı daha cömert olan malikâne örfünü uyguluyordu. Örf uyarınca evli kadınlar mirasla toprak edinebilmekte, toprağını miras da bırakabilmekte idi. Dul kadınların hakları da güvence altındaydı. Kuzey Fransa'da evli çiftlerin mülkünün ortak olması yönünde örfî bir kural vardı; verasete ilişkin örfler ise muhtelifti. Burada da dul kadınların hakları güvence altındaydı. Güney Fransa'da kadınlar mirastan eşit pay almakta iken, toprak kıtlaşınca veraseti kontrol etmek için Roma Hukuku kabul edildi. Roma Hukuku kabul edildikten sonra bile kızlar mutlaka mirastan mahrum bırakılmıyordu. Başta gelen varis ekseriya büyük oğuldan ziyade dul kadın

oluyordu. Kara Veba ve neticeleri kadınların mirasçı olma ihtimalini artırdı. Veba gayrimeşru çocuklara karşı kalan tahditleri de çözdü. Belgelere göre, bunlar zaten çözülmekte idi.

Kentlerde de durum aynı idi. Kentli burjuvaların karıları, loncalı ve loncasız zanaatkârların karıları dul kaldığında genelde âletlerin, dükkânın, ve lonca üyeliğinin öncelikli varisi oluyordu. Kenttaş olmanın imtiyaz ve hak sağladığı yerlerde, dul kadınlar kocanın hemşehri haklarını da mirasla edinmekte idi. İngiltere, Fransa, Almanya ve İspanya'da kentlerde meslek tevarüs etmekte idi. Kara Veba kadınların meslekî verasette zaten çok kötü olmayan konumlarını daha da iyileştirdi. Sonuçta önemli olan, Alplerin kuzeyindeki bölgelerde veraset meselesinde erkeklerin, oğulların kesin bir önceliği yoktu. Unutmamalı ki o devirde veraset kişinin toplumsal, yasal ve iktisadî konumunu belirlemekte önemliydi.

Ücretler ve mesleğe girme imkânları: Eldeki verilere göre Kara Veba öncesinde dahi istihdamda kentli ve köylü kadınlar erkeklerle eşit idi. Kadınlar her meslek ve işte bulunmamakla beraber, belli istisnalar hariç her zaman meslekî hiyerarşinin en alttakisinden en üsttekisine kadar her kademede yer alıyorlardı. Öyle ki kadınların çalışabildikleri meslekleri saymaktansa men edildikleri meslekleri saymak daha kolaydır: papazlık, avukatlık, üniversitede hocalık, kraliyet memurluğu, kasaplık, Paris'te şark halısı dokumacılığı, bazı şehirlerde yünlü dokuma sanayiinde bazı işler, loncada yönetim görevleri (ama bunlardan da tamamen dışlanmış değillerdi; Paris'teki kadın loncalarını hatırlayınız).

Middleton (1988) küçük tarımsal aile işletmelerinde cinsiyete dayalı katı bir iş bölümünün pek muhtemel

olmadığını söylemektedir. Verilere göre cinsiyete dayalı iş bölümü olduğunda bile sabit ve değişmez değildi. Bunun istisnası Middleton'a (1988) göre kadın hizmetçilerdi [*famula*lardı]. Hizmetçi kadınların çalışma statüsü ve görece ücretleri sonraki dönemde kadınların genel durumuna benzemekte idi. Buna bağcılık yapılan malikânelerde de kadınlara muntazaman erkeklerden daha az ücret ödendiğini ve bilhassa kadınlara tahsis edilen işlerde çalıştırıldıklarını da [eşitlenme eğilimine istisnalar olarak] ekleyebiliriz. Literatürde bunun sebebine dair bir ipucu yok.

Ancak ücretlerin her yerde cinsiyete göre farklı olup olmadığı da çok açık değil. Ücret farkları vardı ama, önce de belirttiğimiz gibi ücretler kişiye göre değil işe göre belirlenmekte idi. Öyleyse sorun kadınların "normalde" düşük ücretli işlerde çalışmasıyla ilgili olabilir; fakat böyle olduğu da belli değildir. Eğer kadınlar "erkek işlerinde" de çalışıp erkeklere ödenen ücreti aldığı oluyor idi ise, muhtemelen kadınlarla erkekler arasında uygulamada katı ücret farkları yoktu. Kadınlara ödenen ücretlerin Kara Vebadan önce de yükselmekte olduğunu işaret eder bazı veriler vardır. Vebadan önce erkeklerinki de yükseliyor muydu, yoksa kadınların ücretleri erkeklerinkiyle farkı kapatıyor muydu, belli değildir. Metinde belirtildiği üzere Kara Veba ile bu fark kapandı. Kadınlara tarım işçiliğinde erkeklerinkine denk ücretler ödemeye başlandı. Bu erkeklere ödenen ücretlerin de arttığı bir döneme rastladı ise, kadınların ücretleri erkeklerinkinden daha büyük bir oranda yükselmekteydi demektir.

Ataerki: Ataerki kavramı hakkında da birkaç şey söylemek gerekir. Eğer ataerki feodal dönemde arttı ise,

herhâlde Geç Orta Çağda artmadı. Ataerki ailenin varlıklarını sonraki nesillere aktarmak üzere hane reisine tanınan haklarda ve reisin yükümlerinde görülmekte idi. Bu bağlamda varlıklar arazi, para, aletler ve işlikten itibara, toplumsal konuma ve lonca üyeliği gibi maddî olmayan şeylere kadar birçok nesneyi kapsamaktaydı. Varlıkları koruma yetkisi kişiye (hanehalkı reisinin erkek olması şart değildi) otorite sağlıyordu. Bununla birlikte bu otorite yalnız hanehalkı fertleri üzerinde değildi; onların yararına da kullanılmakta idi. Dolayısıyla bu dönemde ataerkinin koruyucu bir niteliği de vardı. Dahası bu otoriteye karşı durulamaz da değildi. Ataerki konusunu dördüncü bölümde daha açacağız.

Kısacası, vebadan sonra köyde ve kentte işçilerin durumundaki iyileşme ile, kadınların toplumsal konumundaki iyileşme çok daha önce başlamış bazı toplumsal eğilimlerin devamı idi. Batı Avrupa'nın her yerinde görülen bu eğilimin istisnası İtalya idi. İtalya'da siyasal hiyerarşinin tepesindeki kadınlar hariç (ki bunların da kamusal alanları gitgide daralıyordu), kadınların yasal, toplumsal ve iktisadî durumu zamanla kötüleşti. Bununla beraber başka yerlerde olduğu gibi İtalya'da da vebanın ilk darbesinden hemen sonraki yıllarda kadınların ücrette pazarlık eli güçlenmiş görünmektedir. Fakat burada da işçilerin yine gaddar bir disipline sokulması gecikmedi; kadınların toplumsal konumundaki iyileşme de fazla sürmedi. Bu esnada veba dine her açıdan yabancılaşmaya yol açtıkça, önceleri "mübarek" sayılan İtalyan kadınlar da gözden düşmüş olabilir.

Geç Orta Çağın kadınlar için bir "altın çağ" olduğu öne sürülemez. (Gerçi bu kavramın kendisi, kadının üstün konuma geçtiği kanıtlanmadıkça kadının erkeğe kı-

yasla konumundaki değişimleri küçümsemektedir.) Yine de öyle görünüyor ki düşük konumda bulunan kadınlar bu toplumsal kargaşa döneminde görüşlerini ve haklarını feodalizmde olduğundan daha çok ifade edip savunabildi, kabul ettirebildi. Kadınlar kamusal alanda muğlak bir şekilde de olsa erkeklerle eşit konuma geldi. Fossier bunu güzel özetlemektedir. Kendisi bu eşitliğin belirsizliğini teslim etmekte, ama on altıncı yüzyılda kadının konumunun uzun süre gerilediğini işaret etmektedir. Der ki "...feodalizm Rönesansa, eylem azmiyle sarayda, sokakta, hatta meslek örgütlerinde etkin olan iradeli kadınlar devretti. Ahlakçılar bu durumu rezalet olarak görüyordu" (Fossier, 1991: 360). Şimdi uzun on altıncı yüzyıla bakacağız...

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Batılı Seçkin Zümrelerin Zaferi

Olwen Hufton (1998) gibi bazı yazarlar modern çağın başlarında kadınların konumunun gerilediğini inkâr etmektedir. Hufton bu görüşünü evde rahatın arttığına, asayişin sağlandığına (zorbalığın azaldığına) ve bir kısım feminist tarihçilerin kadınlar için geçmişte bir altın çağ belirleyemediğine dayandırmaktadır (Hufton, 1998: 25-27). Bu sonuncu görüşü Earle (1989) de aşağı yukarı paylaşmaktadır. Buna karşılık başkaları modern çağın başlarına ait verilerin "uzun" on altıncı yüzyılın[1] başın-

[1] Uzun on altıncı yüzyılı ilk defa Braudel kavramlaştırdı (1952: 73). Kapitalizm dediğimiz sistemin kurulduğu dönemi ifade etmektedir. Braudel uzun on altıncı yüzyılın 1450 civarında başlayıp 1640 civarında sona erdiği kanısında idi. Ben haddimi aşarak sona erme tarihini 1650 kabul ediyorum. Bu uzun bir lojistik B evresinin başıdır (Pelizzon, "Grain-Flour Commodity Chain 1590-1790"; "Tahıldan Una Meta Zinciri 1590-1790" başlıklı yayınlanmamış tebliğe bakınız.) Modern dünya ekonomisinin ne zaman başladığına ilişkin tartışmaya girmeyeceğim. Bu husus başka kaynaklarda geniş geniş tartışıldı; örneğin I. Wallerstein'in *The Modern World-System I: Capi-*

da kadınların toplumsal konumunda bozulma gösterdiğini açıkça belirtmektedir: "...on altıncı yüzyılda merkantilizmin gelmesiyle İspanyol kadınların konumu bozuldu" (Costa, 1989: 89). Bu temel değerlendirmeye katılanlardan bazısı bunun sebebini Katoliklikten Protestanlığa "geçiş" dedikleri olayda görmektedir.[2] Flandrin (1976) ile Muchembled (1978) de on altıncı yüzyılda kadınların ve çocukların statüsünün gerilediğini öne sürmektedir. Gerçekten de 1550'den sonra bu gerilemenin hızlandığı, kapitalist dünya-sisteminin ve dünya-ekonomisinin standart bir vasfı olarak kemikleştiği ve olağanlaştığı dikkati çekmektedir. 'Toplumsal cinsiyet' dediğimde kapitalist rejim özelinde kadınların düştüğü düşük toplumsal konumu kastediyorum. En genel anlamıyla toplumsal cinsiyet, hiç değilse teorik olarak tüm kadınların tüm erkeklere tabiyetidir. Her şeyden önce bu tabiyeti devlet, kent yönetimleri ve kurumları teşvik edip bunu gerçekleştirmeye aracı oldu. Toplumsal cinsiyeti kurup uygulatmakta kiliseler de çok faal oldu. Her sınıftan erkek bu çabalardan yararlanıp bunları destekledi. Somut tedbirler ilk elde kadınları mirastan, yüksek gelirli ve itibarlı iktisadî faaliyetlerden dışlamak idi. İkincisi kadınların dinsel itibarını yok etmekti. Bunun yöntemi kadınları tabiat üstü güçlerle bağlantısı olan, kamunun düşmanı "cadı" olmakla suçlayarak ib-

---

talist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century (1974), ve A. G. Frank'ın *World Accumulation* (1979) başlıklı eserlerine bakılabilir. "Uzun" on altıncı yüzyıl terimini kullandığımda Braudel'in belirlediği dönemi kastediyorum. On altıncı yüzyıl tabirini kullandığımda 1500'lü yılları kastediyorum.

2 Hamilton, 1978: 3. bölüm. Bu yazar kadınların on altıncı yüzyılda konumunun ve maddî şartlarının bozulmasını (ki tarihsel bir olaydır) tarih-dışı olduğunu varsaydığı dine hamletmekle önyargısını açığa vurmaktadır.

lisleştirmekti. Üçüncüsü, güya Tevrattan örneklere dayanan bir ataerkini icat etmekti. Gerçekte bu, Tevratta tasvir edilen kabile ataerki değildi. Hatta Geç Orta Çağda ataerki olarak görülen şey bile değildi. Buradaki ataerki erkek aile reisleri ile devlet arasında zımnî bir anlaşma idi. Erkeklere ailelerindeki[3] kadınların ve çocukların davranışını kontrol yetkesi verildi. Erkekler bunun karşılığında vergi ödemekle, askerlik yapmakla, yönetime itaat etmekle ve aile üyelerinin devletin tespit ettiği toplumsal hareket tarzına uymasını temin etmekle yükümlü idi (Danzelot, 1979: 48-49). Bu anlayış bugüne kadar sürmüştür. Aynen o tarihte olduğu gibi günümüzde de "...aile reisi olarak erkek, ailesine ve içinde yaşadığı topluma değil, bilakis devletin çıkarlarına hizmet eder" (hooks, 1981: 114). Bütün bunlara kadınların zihnen geriliğine ve ahlâkî zaafına dair bir ideoloji ilâve oldu. Bu ideoloji kadınların daima mahcur tutulmasına, kamusal faaliyetlerden dışlanmasına, "özel" alanda önemsiz sayılıp ücretlendirilmeyen işlere itilmesine ve neslin üremesi üzerinde kontrolünü yitirmesine gerekçe teşkil etti.

Önceki bölümde takriben 1250 ile 1450 arasında, işleyen bir sistem olmadığını belirttik. O tarihlerde egemen seçkin zümreleri insanlar ve kaynaklar üzerinde kontrolü kaybettikçe büyük bir kargaşa yayılmıştı:

> "Genellikle, ... 1250-1450 Batı Avrupa'da hâkim sınıflar için topluca bir felâket dönemi idi. Gelirleri daraldı. Çok yoğun kanlı iç kavgalara düştüler. Bu kavgalar servetlerini, otoritelerini, hayatlarını etkiledi. ... Halk ayaklanmaları ile karşı

[3] lngilizce metinde "...of 'their' families..." demekle yazar ailenin hane reisine 'ait' sayıldığını işaret etmektedir (ç.n.).

> karşıya kaldılar: köylü isyanları, sapkın dinî hareketler, ... genel asayişsizlik ... [ve] kamusal fikir hayatında kargaşa" (Wallerstein, 1992: 609).[4]

Kara Vebadan sonra her tabakadan insan o zamana kadar yapamadıkları şekilde ortaya çıkıp haklarını savunmaya başladı. Örneğin Kara Vebadan sonra Batı Avrupa'nın her yerinde harcamaları kısıtlamaya yönelik ard arda çıkarılan kanunlar seçkin zümrelerinin halkın giyim kuşamına yansıyan toplumsal yükselme hevesinden duydukları endişeyi göstermektedir. Giyimi değiştirmek kişinin servetini etkilemese de toplumsal konumu değiştirebilirdi (Richards, 1991: 17).[5] Bu huzursuzluğun önemli bir sebebi kadınlardı - bunlar "kibarları" taklit eden zanaatkâr karıları, hatta zengin köylülerin karılarıydı. Vaziyete hâkim olmak için kadim Yunan'da ve Roma'da uygulanmış tüketim yasaları yürürlüğe kondu. Yasalar sureta müsrif harcamaları kısıtlamayı amaçlamakla beraber, gerçekte parası ile toplumun sınıfsal düzenine saygısızlık eden kadınları hedeflemekte idi (Casey, 1976: 237).

Öte yandan özellikle toprak sahibi soylularda "... maddî durumuna güvensizlik duygusu ile zorbalığa maruz kalma korkusu toplumsal statüyü saplantı hâline getirdi" (Lerner, 1968: 29). Fransa'da feodal beylik rejiminin devam etmesine hatta kuvvetlenmesine rağmen *fief*lerin birçoğunun artık eski soylu ailelerin mülkiyetinde olmayıp kentlerin etrafındaki arazileri kapatıp

---

4 On üçüncü yüzyıldan sonra insanların eşitliğini vurgulayan eşitlikçi toplumsal öğretiler kaynıyordu (Genicot, 1966: 701).

5 Meselâ Fransız tacirler bazan papazlık iddia etmek için başlarının tepesini tıraş ettirirlerdi (Lewis, 1968: 170-171). [Katolik papazların ve rahiplerin saçını tıraş biçimi idi. ç.n.]

soylu sınıfa nüfuz eden kentli burjuvaların elinde olması bu güvensizlik duygusunu körüklemekte idi. Bu gelişme yeni değildi, ancak on beşinci yüzyılın sonlarında hızlandı (Bloch, 1966: 124). Üstelik soylu sınıfı siyasî olarak bölünmüş idi; askerî işlevleri kalmamış, askerî konumları yıpranmıştı (Kiernan, 1957: 66).

Neticede soylu sınıfı bir buhran içindeydi (Wallerstein, 1974: 134-135). Aslında kentli burjuva olsun, feodal bey olsun, üst sınıflara yükselen mülk sahibi köylü olsun; bütün mülk sahibi sınıflar buhran yaşıyordu. Bu buhran da yine işçileri kontrol etme sorunu, toprak mülkiyetini tahkim etme sorunu, soyluların tehlikeye düşen veya azalan gelir sorunu ve herkese "haddini bildirerek" hiyerarşiyi tekrar kurma sorunu idi. Sorun feodal beylerin köylerde ücretleri tekrar kontrol altına alabilmesi, kiraları piyasa şartlarına göre ayarlayabilmesi, soylular köylülerin topraklarını ihlâl ederken köylülerin ihlâllerini önlemesi sorunuydu; yani kazançla ve iktidarla ilgili idi. Bunlarla bağlantılı bir tali sorun daha vardı. Bu, köylüleri doğa ile ahenkli yaşamayı öngören dünya görüşünden vazgeçirme; bunun yerine doğanın nesneleştirilip sömürülebileceğini kabul eden, insanı doğadan yabancılaştıran bir görüşü benimsetme sorunu idi.

Çatışma döneminde (Yüzyıl Savaşları ve bununla bağlantılı İngiltere'de Güllerin Savaşı, Almanya'daki savaşlar döneminde) kırsaldaki soyluların, kentli seçkinlerin ve hükümdarların başı başka işlerle meşgul olduğundan bu sorunlarla yakından ilgilenemediler. 1450'li yıllarda bu çatışmaların sona ermesiyle egemen seçkinler bütün dikkatlerini "düzeni" tekrar eski hâline getirerek kendi otorite, servet ve imtiyazlarını tekrar ihdas

etmeye verdi. Kapitalizm dediğimiz, bu çabaların sonucudur.

Düzeni tekrar kuran soylu sınıfı değil, merkezî devlet oldu. Her ne kadar hükümdarlar kiliselerin ve soyluların yardımına müracaat etmiş olsa da, özellikle 1450'den sonra rakipsiz siyasî iktidar odağı devlet oldu.[6] Devlet otoritesinin birinci dayanağı, devletin bu ortamda bizatihi ayakta kalması idi. Ama ilâveten nüfusun büyük bir kısmı merkezî devletin egemen olmasını desteklemekte idi. Yoksul sınıflar güvenlik istiyordu. Üst sınıflar da ancak devleti kullanarak siyasî ve iktisadî hâkimiyetlerini yeniden kurabileceklerini anladı (Strayer, 1970: 89, 90).

1450 ile 1550 arasında bu fikirler evrilerek mutlak devlet kavramına dönüştü. Mutlakiyetin gerekçesi köylüleri bastırıp sindirmekti. İlk "yeni krallıklar" (Fransa'da XI. Louis, İngiltere'de VII. Henry, İspanya'da Isabella ile Ferdinand ve Avusturya'da Maximilian idaresi) "feodallerin köylülere karşı yeniden örgütlenmesi" idi (Anderson, 1986: 22). İlk hedef, hukuken özgür olan köylüleri yeni bağımlılık ve sömürü bağlarıyla bağlayarak aristokratların etkinliğini artırmaktı. Seçkin zümresi adalet erki üzerindeki kontrolünü yitirmemişti. Avrupa'nın her yerinde bu amaçları gerçekleştirmek için adliye mekanizması devreye sokuldu. İngiltere'de köylerde ortak tarlaları meraları kapatmakta ve kiralama

---

6 1559'da Cateau-Cambresis Antlaşması "Avrupa'da devletlerin bağımsızca hareket edebildiği ... bir güçler dengesinin kurulduğunun" işaretiydi (Wallerstein, 1974: 184). Bence Cateau-Cambresis Antlaşması, devlet gibi ağırlıklı yapısal bir kurumun oluşmasını oturtacak temel olmaya yetmez. Kanımca devletler, Amerika'yı talan edip sömürgeleştirmenin doğrudan ve dolaylı semeresini toplamağa başlayabildikleri için 1550'den sonra başat kurum hâline geldi.

kurallarını yeniden düzenlemekte, Polonya'da ve Almanya'da serfliği yeniden canlandırmakta, Fransa'da tarla sınırlarını yeniden çizmekte, yeni kısıtlamalar koyup yeni haraçlar salmakta ve eskilerini (*mortmain*'i, *heriot*'yu) yeniden uygulamakta adalet sistemi kullanıldı (Bloch, 1966: 126-131). Beri yandan aristokrat sınıfı tacir burjuva sınıfının artan kudretini kabullenmek zorunda kaldı.

Mutlak devletin temelinde köylü isyanlarından duyulan korku olduğunun iki kanıtı var (Anderson, 1986: 20). Birincisi kralların askerî ihtiyaçları için köylüleri silâhlandırmak yerine sürekli ücretli asker kullanmasıdır (Kiernan, 1957: 66). İkincisi gelir temin yöntemi idi. Devlet gelirini soylularla burjuvalara makam satarak ve köylülerle yoksulları vergilendirerek sağlıyordu (soylular ve burjuvalar vergiden muaftı) (Anderson, 1986: 34-35). Fransa'da *gabelle* ve *taille*, İspanya'da *sevicios* gibi vergiler zamanla artıyor; vergiden muaf mansıp sahiplerinin sayısı da kabarıyordu. Sonuçta seçkinler zenginleşirken sıradan halk yoksullaştı. Köylüler ve halk soylulara kin duyduğu kadar krala da kin beslemeye başladı (Walter, 1963: 173, 166, 165). Aynı zamanda devletin başındakiler işçi sınıfının ve tüccarların biriktiği kentlerden korkmakta; ama silâhlı kuvvet devşirip muvazzaf tutmak için yine de kentli sermayedarların finansal imkânlarından yararlanmaya mecbur kalmakta idi. Sermayedarlar ise ticarî ve sınaî girişimlerini korumak için devletin cebrine muhtaçtı (Manning, 1956: 49; Tilly, 1990: 58).

Devlet erkinin sürekli güçlenmesi için kentli orta sınıftan devşirilen bürokrasi genişlemekte idi (Strayer, 1970: 106). Ama toprak sahiplerinin durumunu iyileş-

tirmek, bürokrasinin genişlemesini finanslamaya yetmedi. Daha çok gelire ihtiyaç vardı. Bunu talanla sağladı. Önce Yeni Dünya [Amerika] talan edildi (Anderson, 1986: 61).[7] İkinci olarak mahallî kaynaklardan, örneğin İngiltere'de ve Almanya'nın Protestan bölgelerinde manastırların tasfiyesinden gelir temin edildi. Bu talanlar İngiltere'de hâkim sınıfın maddî durumunu düzelttiği gibi, alt tabakalardan hâkim sınıfa yeni katılmalara imkân verdi (Manning, 1956: 48).[8]

Dünya-sistem yazarları kapitalist dünya-ekonomisinde muhtelif yapısal süreçler saptamıştır.[9] Değişik kaynaklarda bunlar eklemlenme, metalaştırma, proleterleştirme, hiyerarşilendirme ve sair süreçler şeklinde dökümlenmektedir. Hiyerarşilendirmenin bir yönü toplumsal cinsiyet kurmaktır. Bu, nüfusun büyük bir kısmı üzerinde yeniden kontrol kurmakta önemli bir araçtır. Toplumsal cinsiyet üç yoldan inşa edilmekte idi. Bunlardan ikisi (aile içi ilişkilere ataerkiyi dayatmak ve cadı avları yoluyla kadınları suçlu olarak inşa etmek) doğrudan devlet müdahaleleri ile oldu. Üçüncüsü kadınların iktisaden marjinalleştirilmesi olup, devletin, mahallî idarelerin ve genel olarak erkeklerin desteği ile müte-

---

7 Mutlakiyetçi devlet ile kentli burjuva sınıfının anlaştığı bir konu, devletin Beyaz Denizden Antil Adalarına ve Hudson Körfezine kadar geniş bir coğrafyada müstemleke kurma girişimlerini finanslamaktı. Deniz aşırı yayılmacılık artı iktisadî merkeziyetçilik ve korumacılık, devleti güçlendirip burjuva sınıfına da kazanç sağladı (Anderson, 1986: 40-41).

8 Pierre Vilar (1956: 34) tarımsal ürün fiyat artışlarının Avrupa ekonomisinin toparlanmasını izah etmeye yetmediğini öne sürmektedir. Kıtanın siyasî ve iktisadî bakımdan ileri mıntıkaları, müstemlekelerin sömürülmesinden, ticaretten ve talandan edinilen kazançlardan da yararlandı.

9 Örneğin Hopkins ve Wallerstein'ın *Processes of the World-System* (1980) başlıklı eserine bakınız. Bu kitap süreçlerin tümünü olmasa da bazısını saymaktadır.

şebbisler tarafından gerçekleştirildi. Merkezî devletlerin toplumsal projesinde kadınlar üzerinde tahakküm kurmanın gereği neydi?

Yeni Dünyanın "keşfi", ilk iskânı ve sömürgeleştirilmesi gıda maddeleri ve dokumalar için yeni mahreçler sundu. Bu piyasalara üretimi eski lonca zanaatkârlarından ziyade eve iş verme [*putting out*] sistemiyle üretim yapan tacir sermayedarlar yapmakta idi. Kadınların iktisaden marjinalleştirilmesi, bu sistemin gereksediği kolayca disipline gelir ucuz işgücünü artırarak ticaret sermayesine yaradı. "Sermayedarlar ortaya çeşitli kılıklarda çıkmaktaydı" (Safley ve Rosenband, 1993: 3). Devlet görevlileri, bürokratlar, yasama meclis üyeleri, belediye meclis üyeleri, lonca yöneticileri ekseriya aynı zamanda tacir sermayedar idi. Bütün bu insanların kanun, kaide koyma erki olduğundan, kadınları erkeklerle meslekî eşitlikten uzaklaştırıp düşük ücretli düşük statülü işlere mahkûm etmekte bir araç, yerel yasama ve yargılama erki oldu.

Önceki bölümde belirttiğimiz gibi egemen seçkinlerin toplumsal kontrolü yitirmesinde ve sıradan halkın "kazanımlarında" kadınlar büyük rol oynamıştı. Egemenler bu kazanımları asayişsizlik ve düzensizlik olarak algılamakta idi. Modern dönemin başlarında merkezî ve mahallî yöneticilerin kadınları bastırıp kontrol altına almaya harcadıkları çabalara ve gayrete bakınca, egemenlerin önceki dönemde eşitlikçi eğilimlerde kadınların oynadığı rolün farkında olduğu anlaşılmaktadır.

Önceki bölümü özetlemek gerekirse kadınlar, doğumları sınırlayarak ya da çocukluğa erişen bebek sayısını sınırlayarak, dolayısıyla yetişkinliğe ermesi muhtemel insan sayılarını kontrol ederek "düzensizliğe" katkı

yapmıştı. Bütün bunlar önceki bölümde sayılan ve değinilen toplumsal sonuçları doğurdu (toplumsal hiyerarşide yükselme imkânlarına, ücret artışlarına ve işçilerin ağır çalışma şartlarına direnebilmesine imkân verdi). İşçi sayısı azalınca ücretleri artırma baskısı yaptığı bilinmektedir. Nüfusun azalması da, eskiden çok yoksul köylü olacak kişilerin şimdiki şartlarda toprak edinme, toprak tevarüs etme ihtimalini artırdı. Buna mukabil feodal beyler belirttiğimiz gibi kiracıları üzerinde kontrolü yitirdi. Köylü kadınlar malikâne kurallarındaki kısıtlamaları hiçe sayarak istedikleri yerde ve zamanda evlenmeye (veya evlenmemeye) başladı. Nikâh dışı doğumlar ve "yabancı" ile evlenmeler, çocukların toplumsal konumunu ve bunların toprak üzerinde sahip oldukları (veya olmadıkları) hakları belirsizleştirdi. Böylece serf çocukları azat oldu ve özgür statü nesilden nesle geçmeye başladı. Üstelik birkaç malikânede birden toprak işleme hakkı kazanan kiracılar malikâneden malikâneye geçmenin yasal yöntemini bulmuş oldu. Eskiden toprağa ve beye bağlı olan köylüler şimdi mahalden mahalle hareket ederek beyleri işçi cezbetmek için birbirilerine karşı rekabet etmeye mecbur etti. Benzer şekilde dul kadınlar da hukuken güçlendi. *Freebench* topraklarını geçinmek için kullanmak yerine keyiflerince elden çıkarmakta; toprak üzerinde birkaç ömür sürecek haklar elde etmekte; feodal beye *heriot*u ödememekte; *mortmain* uygulamasını ihlâl etmekte idi. Köylüler arasında statünün babadan oğula geçme ilkesi de kayboldu. Kadınlar köyün dışından evlenmek suretiyle köyün dışında mirasçıların ortaya çıkmasına yol açtı. Böylece toprağın ve diğer servet varlıklarının dağıtımında yeni mecralar açtılar.

Kadınların aktif olarak alenî siyasî bir rol oynadığı -hatta önderlik ettiği- sapkın dinsel hareketler genel olarak eşitliği savunmuş, ayrıcalıkları ve servet edinmeyi kötüleyip kınamıştı. Örneğin on beşinci yüzyılda İngiltere'de *Lollard*lar insanların haklarının gasp edildiğini bahane ederek, kurumlaşmış dine, mülkiyete ve ayrıcalıklara karşı mücadele etti (Hilton, 1985: 248). Bütün bu hareketler ilke olarak kurumlaşmış otoriteye karşı kuşkulu ve saygısız idi.

Geniş açıdan bakınca aile yapılarında bireyler arasında tam bir eşitlik sağlamasa da, daha komüncü ve eşitlikçe ilişkilere imkân veren bazı değişimler görmekteyiz. Ancak eşitlikçi olsun olmasın, karı koca birliğine dayanmayan aileler feodal beylere ve merkezî otoritelere sorun çıkarıyordu. Sorun bunlarda kiracı statüsünün çocuklara mirasla geçmemesiydi. Zira kiracılar daha sağlıklarında işledikleri toprakları murislerine devretmekte idi. Bu sebeple beyler *mortmain*i uygulatamadığı gibi, *heriot*u de toplayamıyordu. Bir hanede çok kişinin ikamet etmesi nüfus sayımını zorlaştırmakta; "kafa vergilerinin" hesaplanmasını ve tahsilâtını müşkül hâle getirmekte idi. Öte yandan kalabalık hanelerde angarya yükümü azalmakta idi. Nakdî ücret kazanma külfeti ailede daha çok sayıda bireyce paylaşılmakta; bu da işçileri disiplin altına almayı zorlaştırmakta idi.

Böylece kadınlar grup olarak bir toplumsal devrim ve isyan dönemi geçirmişti. Bu isyan geleneği ve "düzeni" tekrar kurma girişimlerine muhtemelen direnileceği endişesi yönetim makamlarını kadınları topyekûn sindirmeye sevketmiş olsa gerek. Devlet ve mahallî makamlar kadınların faaliyet alanlarını kısıtlayarak onları "kontrol" altına almayı hedefleyen fikirler ve politikalar geliştirdi. İddiam şudur ki bu fikirlerin birçoğu aile yu-

vasında odaklanmakla beraber bunlar aile içinde icat edilmedi; bu fikirlerin uygulaması da aile çerçevesinde kalmadı. Bu politikalar günümüzde ataerki denilen şeyi meydana getirdi.

Ataerki

Kadın üzerinde tahakkümün temel sebebinin ataerkil fikirler olduğu ve bu fikirlerin çok eskilere gittiği kanaatinde olmayan feminist yazar bulmak zordur. Ne var ki Honeyman ile Goodman'ın (1991: 609) belirttiği gibi kadınların tabi konumunu izah etmekte ataerki kavramının müptezel kullanımı bunu analitik bir araç olarak zayıflatmıştır. Bence modern dünya-sisteminde kadının tabiyetinin açıklaması ataerki değildir; asıl açıklanması gereken ataerkinin kendisidir. Ampirik verilere göre bugün ataerki denilen zihniyet (yani toplumda erkeklere yönelik genel bir tercih) on altıncı yüzyılın toplumsal ideolojisi idi. Bundan önce yoktu; açıkça tanımlanmış bir politika kümesi olarak hiç görülmemişti (Schochet, 1975). İşte izahı gereken bunun neden olduğudur. Ayrıca ataerkinin çok kadim olduğu yolunda bu kadar yaygın olan kanaatin kendisi de açıklamaya muhtaçtır.

Bir an durup, aile içinde otoritenin önceki dönemde ne anlama geldiğini hatırlayalım. Geçen bölümde açıklanan sebeplerle, İtalya'da sülâleler arası ittifaklar kurmakta kadınların piyon olarak kullanılması bunları erkek hısımları karşısında zayıflatmış, Kuzey ve Orta İtalya'da bazı şehir devletlerinde kadınların hakları iptal edilmiş ve 1450'ye gelindiğinde *patria potestas*[10] anlayışı

[10] *Patria potestas* devletin desteğiyle, erkek hane reislerinin hanedeki bütün fertlerin hem şahıslarını hem de mülklerini tasarruf ve kontrol etme otoritesi idi. Bu otorite ilk defa Bolonya'da on ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda ortaya

kök salmıştı. Bence İtalya'yı hariç tutarsak, modern dünya-sistemi oluşmadan evvel bildiğimiz ataerki yoktu demek aşırı bir iddia değildir.

Ataerki yok idi ise, ne vardı? Bence bugün o zamanki durumu tasvir eden bir kavram yok. "Aile otoritesi" diyebiliriz; ama bu da Geç Orta Çağda ve Modern Çağ başlarında çok farklı anlamlar taşır. Onun için Geç Orta Çağdaki "ataerkiye" yine de ataerki diyeceğim. Geç Orta Çağdaki "ataerki" Modern Çağ başlarındaki ataerkiyle kıyaslayarak tasvir edilebilir. Bu kıyasta üç temel fark ortaya çıkmaktadır.

Bir kere, üçüncü bölümde anlattığımız gibi Geç Orta Çağda hükümdarların, kırsaldaki beylerin ve kentli yönetici makamların zihninde karı kocadan oluşup erkeğin reis olduğu bir ideal aile anlayışı vardı. Bu anlayış kadının evlilik birliğine getirdiği her şey üzerinde kocanın kontrolünü öngörmekte olup bu, İngiliz ortak hukukuna ve Paris vergi yasası gibi mevzuata yansımıştı. Oysa uygulama farklı idi: köylüler karı koca arasında müşterek mülkiyet uygulamakta ve mirası paylaşmakta idi. Hane reisi çok defa kadın olmakta idi. Kentliler vergi kaçırmakta idi. "Hane" her zaman karı koca birliğine dayanmıyordu; kömün tarzı hanelerden (eşitlikçi *brotherhood*lardan) daha az eşitlikçi (*joint* denen) topluluklara kadar çeşitlilik göstermekte idi. Oysa Modern Çağın başlarında yasalarda köylü haneler de kentli haneler de sarih bir şekilde karı koca birliği olarak kabul edilmekteydi. Bunun, gayretkeş devlet memurlarının aileyi tamamen karı koca birliğine dönüştürme çabasını yansıttığı tahmin edilebilir.

çıktı (de la Ronciere, 1988: 205-207). Bu ilke, Aymard'ın İtalya'nın Avrupa'nın diğer bölgelerinden evvel kapitalistleştiği iddiasını destekleyen kanıtlardan biridir.

İkincisi, önceleri aile fertlerinin ya da hane halkının çıkarlarını "yabancılara" karşı koruma anlayışı vardı. Nitekim on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda ataerkinden bahsedildiğinde akla himaye kavramını getirir. "Yabancılara" karşı korunma, feodal beylerin ya da merkezî otoritenin dayatmalarını savma, başıbozuk paralı asker çetelerin tasallutuna karşı korunma, kendi hısımlarını köydeki meyhaneci kadınların rekabetine karşı kayırmak ya da ailenin köydeki konum ve itibarını korumak anlamına geliyordu.[11] Bu himaye, ekilecek toprağı ve geçim imkânlarını teminat altına alarak henüz doğmamış gelecek nesilleri de kapsamakta idi. "Ataerki" miras bırakarak, okutarak, evlendirerek kız erkek tüm evlatların geçimini sağlama alma gayretinde görülmekte idi. Kentlerde bu, zanaatkâr veya tacir hanehalkının loncadaki konumunu yükseltmek ve ticarî sırları "kaptırmamak" için çocukları başka bir aileyle anlaşarak evlendirmeyi de kapsıyordu. Bunlar mutlaka kadınların erkeklere tabiyetini gerektirmiyordu. Howell'in dediği gibi kadınların meslek hayatındaki konumlarını ailelerinden sağladığı doğrudur - ama erkeklerin konumu da ailelerine dayanmakta idi.[12] Aynı şekilde köylü kızlarının evleneceği erkeklere ailenin karışmasını da köylü zümreleri arasındaki farklılaşma çerçevesinde yorumlamak gerekir.[13]

---

[11] Buradaki görüşün Homans'a ve Boissonade'a göre köylünün cemaat anlayışından farkına dikkat etmeli. Onlara göre köylünün cemaat anlayışı feodal beyi ve kâhyasını içermekte, ama yabandan gelenleri dışlamakta idi.

[12] Köln'de seçkinler "... kadınların ataerkil otoriteden kurtulmasına karşı durmuş" (Howell, 1988a: 53) olabilir. Ama dediklerim akla yatkın ise bu ataerkil otorite onun yorumundan çok farklı bir şey idi.

[13] İngiltere'de feodal beyler köylüleri kendilerine bağlı tek tip *villein*lere dönüştürmek istiyordu; fakat malikâne mahkemesinde elde ettikleri harçları

Üçüncü husus, on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda "ataerkide" devletin ya da kilisenin dahli yoktu.

Ataerki toplumsal cinsiyet yaratmanın açık veya örtük önemli bir yönü idi. Otoriteye sorgusuz sualsiz itaat anlayışı oluşturmakta da önemli idi. O çağın insanları, ya da bunlardan bir zümre ataerkiyi düzeni yeniden kurmanın gerekli bir öğesi olarak görmekte idi. Bütün Batı Avrupa'da "... toplum giderek kutuplaştı ... kadınlar daha açık bir şekilde erkeklere tabi hâle geldi ... [ve] toplum daha ataerkilleşti" (Goldberg, 1988: 122).

Kadınları tabi konuma indirerek hiyerarşiyi ve otoriteyi sorgusuz sualsiz kabullenmeyi dayatan politikalara "ataerki" denebilir. Zira on altıncı yüzyılda bu politikaları oluşturan ideoloji büyük ölçüde aileyi nasıl yönetmek gerektiği, daha doğrusu babaların aileyi nasıl yönetmesi gerektiği üzerinde duruyordu. Öte yandan bu fikirler aile içinde üretilmiyordu; aile ilişkilerine yansımakla beraber bunların kökeni devletin ve mahallî idarelerin politikalarında ve dinsel ideolojilerde idi. Aynı zamanda aileyi kuşatan politikalar ve ideolojiler ataerkinin ancak bir kısmını teşkil etmekte idi. Kadının tabiyeti hane içinde olup bitenden çok daha geniş bir alanda inşa edildi. Aile içinde tabi fertlerin yani kadınların, çocukların ve hizmetçilerin ahlâkını korumak bahanesiyle hanenin kendisi toplumsal bir kontrol mevzii olacaktı.

---

artırmak için köylüler arasındaki ayırımları sürdürmeleri de gerekti. Fransa'nın kuzeyinde ve Almanya'da serflik yok olmakta idi; fakat henüz tamamen yok olmadığından köylü aileleri arasında statü farkları sürmekte idi. İşte kırsal bölgelerde köylü kızlarının evlenmesi, cinselliği ve üremesi üzerinde ailevî ya da ataerkil kontrol bu statü farkı çerçevesinde anlaşılabilir. Kadınların cinselliği üzerinde kontrol, feodal beylerin köylüleri tektipleştirme girişimleri ile köylülerin statü farklarını koruma gayretlerinin örtüştüğü noktada önem kazanmakta idi.

Bu fikirlerin uzun bir geçmişi yoktu. Gerçi bir görüşe göre daha önceki dönemde kaleme alınmış *The Book of the Knight of La Tour Landry* gibi bazı metinler, ebeveynin bilhassa babanın evlatları (özellikle kızları) üzerinde kontrolünün, evlenmeleri üzerinde kontrolünün, davranışları üzerinde kontrolünün ve kocaların karıları üzerinde kontrolünün aileler arası ittifaklar kurmakta, sülâlelere ve ailelere avantajlar sağlamakta kilit rol oynadığı bir düzeni savunmaktaydı (Goldberg, 1996: 127; de la Roncière, 1988: 349, 351). Ama Orta Çağda siyaset kuramında ahlâkçı bir ataerki anlayışı hiç olmamıştı. O devirde hiç bir düşünür siyasî yükümleri baba otoritesiyle ilişkilendirmemişti. Acquinas, Aristo'nun fikirlerinden devşirdiği sınırlı bir ataerkillik kullanmıştı; yönetimi ve devleti Tanrı yaratmamıştı; bunlar doğal düzenin bir öğesi olarak aileden türemekte idi. Macchiavelli devleti, yabancılara karşı savunma için ortaya çıkmış bir örgüt olarak görmekte idi. Devletin kökeniyle ilgilenmedi. Ancak Erasmus kralın sert olmaktan ziyade mülâyim ve iyiliksever olması gerektiğini anlatırken baba imgesini kullandığında ilk defa ataerki ile kamu otoritesi arasında bir ilişki kuruldu (Schochet, 1975: 27, 29).

Bu fikir ilk elde eni boyu düşünülmüş telkinler ve yasaklar şeklinde ortaya çıkmadı. Ancak on beşinci yüzyılın sonlarında ailenin toplum düzeninin muhafazasında önemini göstermek için hane imgesi kullanılmaya başladı (Schochet, 1975: 19). Bu imgede baba bütün yapının temeli ve onsuz olmazı idi. İşte bu anlayışın bir geçmişi vardı.

On dördüncü yüzyılın sonlarından itibaren Paris Üniversitesinde Jean Gerson ve Sienalı San Bernardino

gibi muhafazakâr ilâhiyatçılar, asayişi yeniden sağlayıp toplumu yeniden Hıristiyanlaştırmakta kullanılacak bir kurum olarak aile üzerinde odaklanmıştı. Aile, bilhassa baba bu çabada kritik önem kazandı. Dinsel imgeler bu maksada uygun "tanzim edildi". İsa'nın doğumunun tasvirinde Yusuf'a[14] ön planda daha önemli bir yer verildi. Yusuf'a bir yortu günü hasredildi. Daha önceki yüzyıllarda Yusuf rolü olmayan bir pir olarak tasvir edilirken şimdi Yusuf kutsal aile [Meryem, İsa Peygamber, Yusuf] Mısır'a firar ederken onu koruyan bir delikanlıya dönüştü (Herlihy, 1995b: 171-172). Feodal dönemden beri Kilise çeşitli kutsal şahsiyetleri Meryem'le manen evlendiğini öne sürerek yüceltmişti. Geç Orta Çağda buna bir çarpıtma daha eklendi: İsa bebeğin esrarengiz doğumunu kullanarak analık ve aile hayatı kutsanmağa başladı. Aynı zamanda devrin laik didaktik literatürü (örneğin Alberti'nin[15] metni) karının ve ananın rolünü özünde edilgen olarak betimledi (Herlihy, 1985: 117-119, 124).

Bu tarz fikirler Batı Avrupa'da on beşinci yüzyılın ikinci yarısına kadar başat olmadı. İzlenim o ki "nizam" arayışı, artık o tarihlerde din adamlarını aşarak ve dinsel kaygıların ötesine geçerek genel bir emniyet ve asayiş endişesine dönüştü. Yüzyılın ilk yarısı eski seçkin zümrelerle yenileri arasında iktidar mücadelesiyle geçmişti. Bu zümrelerin ikisi de "asayiş" istiyordu: Birinci zümre makûs talihlerini değiştirmek için, yeni yetmeler de kazanımlarını sağlama almak için. Asayişi kurmakta kent yönetimleri ön ayak oldu:

---

14 İncil'e göre İsa Peygamberin anası Meryem'in kocası (ç.n.).

15 Leon Battista Alberti (1404-1472). İtalyan yazar, mimar, şair, linguist, felsefeci, Rönesans hümanisti. *Della famiglia* (Aile Üzerine) başlıklı bir risalesi vardır (ç.n.).

> "İstikrar arayan bir toplumda toplumsal cinsiyet ayırımlarını perçinlenmek; kadınları erkeklere, kız çocuklarını babalarına, karıları kocalarına tabi kılmak gerekli ve makbul bir hedef sayılmakta idi" (Goldberg, 1996: 112).

Kentlerde eski ve yeni seçkin zümreler, aileyi kargaşaya karşı bir set olarak görmekte idi. Kent yönetimleri örnek aile imgesinin ne olduğunu (ana, baba, çocuk ya da çocuklardan ibaret olduğunu) anlatmak için anıtlarda kutsal aile tasvirlerini kullandı. Bu Kuzey Fransa'da ve Alçak Ülkelerde Ghent, Bruges, Tournai, Dijon, Reims gibi kentlerde (Rosiaud, 1980: 486) hatta İngiltere'de York gibi daha ırak kentlerde görülmektedir (Goldberg, 1988: 115). Sınıf atlamaya çalışan köylülerin de benzer hisler taşıdığı tahmin edilebilir.

Böylece "karı-koca aile düzenini" norm olarak ilk tanımlayan devlet değil, kent yönetimleri oldu. Bu ideal, kamu alanlarındaki sanat eserlerinde temsil edilmekle kalmadı; nikâh merasimlerinde de ifade edilmeye başladı. Fransa'da bazı şehirlerde (örneğin Tournai, Paris, Reims ve Dijon'da) ve Alçak Ülkelerde bazı kentlerde (örneğin Ghent ve Bruges'de) nikâh töreni on beşinci yüzyılda büyük bir merasime dönüştü. Bu merasimde maksat "törelerin" evlenen çiftin haklarından daha öncelikli ve önemli olduğunu ilân etmekti. Belediye yönetimleri aile düzenini yürürlüğe koymakta başı çekti. "Monarşik" bir aile yapısı (yaşlıca kocanın genç karıya tahakküm ettiği aile yapısı) teşvik edildi. Bu örnek çiftte koca hem cinsiyeti hem de yaşı sayesinde tahakküm kurmakta idi. Kadın kocanın "kızı ve hizmetçisi" olarak inşa edilmekte idi.[16] Ancak kocaların otoritesini maddî

---

[16] Paris'te nikâh kayıtlarının bir incelemesi, evlenen çiftlerin yarısından azının

etkenler, yani karıların para kazanma yeteneği ve kadınların mirasla edindiği servetler sınırlamaktaydı. Aileye karşı işlenen cürümler şiddetle cezalandırılmakta idi. Kent yönetimleri aile içinde de düzenin korunmasında ısrarlıydı. Düzeni sağlamak için kocaları karılarını dövmeye teşvik ettiler. Bu görevi yerine getirmeyen erkeklere verilen cezalar ağırdı (Rossiaud, 1980: 486). Çocuklara ana baba sözü dinlemeleri, bilhassa geleceklerini ilgilendiren konularda ve eş seçiminde kararı büyüklerine bırakmaları yolunda telkinler arttı. Fransa verilerine göre hiyerarşinin ve otoritenin değeri aile ilişkileriyle sürekli öğretildi (Muchembled, 1978: 201).

İngiltere'de de durum aynı idi. Bu değişmeyi York şehrindeki nikâh usullerinde gözleyebiliriz. On beşinci yüzyılın ilk yarısında nikâhlanmak çok basitti. Evlenen çift olsa olsa tanıkların önünde rızalarını beyan eder, öpüşüp bir kupadan içki yudumlardı.[17] On beşinci yüzyılın ikinci yarısında ailelerin anlaşmasıyla oluşan çiftler papazların katıldığı çok daha resmi havalı nikâh törenleriyle evlenmeye başladı (Goldberg, 1988: 114-115).[18]

Aile hayatı otoriterleşirken bilginler kadının tabiatı üzerine on yedinci yüzyıl boyunca devam edecek yoğun bir tartışmaya girdi. Tartışma esas itibariyle skolastikler-

---

bu ideale uyduğunu göstermektedir. 40 yaşında ya da 40'ını aşkın erkeklerin % 15'inin karıları kendilerinden 20 ila 34 yaş daha gençti; 30-39 yaşındaki erkeklerin % 30'unun karıları kendilerinden 8-10 yaş daha gençti (Rossiaud, 1980: 486).

17 Bu evlenmelerden biri şöyle betimlenmektedir: delikanlı evleneceği kızı inek sağarken görmüş. Evlenmeyi teklif etmiş. Kız kabul etmiş. Meyhaneye gidip bira içerek kutlamışlar (Goldberg, 1988: 115).

18 Ana baba sözünü dinlemeyen kızlar bazan fena şekilde kınanmakta idi. Margery Paston adında bir kız papazların baskısına ve anası Margaret tarafından cezalandırılmasına rağmen ailenin kâhyası ile evlenmekten vazgeçirilemedi. Elena Couper adında başka bir kızın anası, nişanlandığını duyduğunda kızına "Seni murdar orospu" dedi (Goldberg, 1996: 126, 127).

le Yeni Eflatuncular arasında olup, her iki grup da hiyerarşiyi rasyonelleştirmeye çalışmakta idi. Skolatisklerin kadınlığı edilgenlikle, etkilenebilirlikle, şehvete düşkünlükle, irade zayıflığıyla ve zekâ eksikliğiyle mecazen ilişkilendirmesi genelde üstün geldi. Bu fikirler tıpta ve ilâhiyatta ifade edilmekte olup, skolastiklerin evliliği kadınlar için toplumsal ideal göstermesini desteklemekte idi. Bu ilâhiyatçı bilginler arası bir tartışma idi; ne var ki buna benzer tartışmalar tıp fakültelerinde de yapılmakta idi. Bu fikirler hukuka da nüfuz etti (Maclean, 1980: 24, 90).[19]

Bu tartışmalarla büyük ölçüde aydınlar meşgul olmakla beraber popüler eserlere de yansımakta idi. Bunlardan biri Juan Luis Vives'in yazdığı *De institutione foemina christiana* idi. Kitap İspanya'da 1500'den sonra okunmaya başladı. Üst sınıflara hitap eden bu eser kızlara erdemli davranış ve ev işleri öğretilmesini, kızların okutulmasını; ama kızların bilgilerini asla göstermemesini, satranç oynamayıp zar atmamasını, dans etmemesini, ortalıkta sesli gülmemesini ve şık giyinmemesini telkin etmekte idi. Kadınların en büyük erdemi iffet ve suskunluktu. Vives'in görüşünce kadınlar "yaratılışta hasta bir hayvan" olduğundan okumuş ve belagatli olmaktan ziyade iyi yürekli ve dürüst olmaya çabalamalı idiler (Costa 1989: 90). Fransa'da 1516 tarihli bir metin soylu kadınlara malikânelerinde adalet tevzi hakkı tanımamak gerektiğini öne sürüyordu, çünkü "kadın sakin kafalı ve dengeli olmayan bir hayvandır; habis olup kocasının kafasını karıştırır; şerri teşvik eder; her türlü haksızlığa yol açar" idi (Decaux, 1972: 558). İngilte-

---

[19] Maclean bu konuda skolastik fikirlerin neden başka bir dönemde değil de bu dönemde ihya edildiğini sorgulamamaktadır.

re'de rağbet gören bir edebî eser *How the Goodwyfe Taught her Daughter* [Hanım Kızın Nasıl Yetiştirdi] kadınlara evden çıkmamayı telkin etmekte idi (Goldberg, 1996: 117).

Uygulamada ise isyan geleneği kent yönetimlerini kadınlara ve gençlere yönelik yeni kurallar koymaya sevketti. Bir saldırı, kadınlara ve gençlere kamu alanında hak tanımamaktı, özellikle kamuya hitap etme özgürlüğü tanımamaktı. İngiltere'de kent yönetimleri kadınların kamu alanlarında tesadüfen toplanmasını asayişi ihlâl saymaya başladı. Kilisede dedikodu yapmak özellikle kınanmakta idi (Goldberg, 1996: 117).[20] Almanya'da kent yönetimleri kadınların pazar yerlerinde toplaşmasından endişelenip, bugün "gündelik havadis" dediğimiz tür konuları konuşmalarını yasakladı (Weisner, 1986: 126). Fransa'da köylerde *charivariler*den[21] türeyen gençlik grupları ya meslek örgütleriyle bağlantılı derneklere dönüştü (Davis, 1979b: 110-111) ya da Katolik Kilisesi tarafından bastırıldı (Muchembled, 1978: 107). Zira bayramlarda panayırlarda yöneticilerle alay edilmesini yönetimler ciddîye almaya başladı. Ayrıca şenliklerde kadınlarla erkeklerin rol değişmesinin kadınların davranış seçeneklerini sergileyerek kadınları hizaya getirmeyi kösteklemesinden endişe edilmeye başlandı (Davis, 1979b: 117). *Charivari*ler önceleri dayak yiyen kocaları cezalandırırken, on altıncı yüzyıldan iti-

---

[20] Bu göründüğü kadar mübalağalı olmayabilir. Kent toplumunun bütün tabakalarında kadınların siyasî faaliyeti örgütsüzdü (Davis, 1979a: 72). Öyle olunca yöneticilerin kadınların toplanıp dedikodu yapmasını ayaklanmaya hazırlık olarak yorumlaması mantıklı idi.

[21] *Charivari*, tavalarla tencerelerle yapılan gürültülü yürüyüşlerdi. *Charivari*ler, dul kalan kadının erken evlenmesi gibi ayıp sayılan eylemleri protesto ederdi (ç.n.).

baren hem bu âdete hem de dayak yiyen kocaların yasal takibatına son verildi (Flandrin, 1976: 122).[22] Öte yandan karı dövmek yeni bir rağbet kazandı. Kiliseler ve her kademede devlet karı dövmeyi tasvip etmeye başladı (Coudert, 1989: 73-74).[23]

On beşinci yüzyıl sonlarında bazı kent yönetimleri yürürlüğe koyduğu mevzuatla kadınların yalnız başına ikamet etmesini yasakladı. İngiltere'de Coventry kentinde 1492'de böyle bir yasa çıktı. On altıncı yüzyıl başlarında Avrupa anakarasında -bilhassa Almanya'da- kentlerde de bu yönde yasalar çıkarıldı. Yönetimler bunu ahlakî kaygılara dayandırmakta idi. "Efendisiz" kadınlar, erkek reisli bir hanede yaşamadığı için kendiliğinden kamu ahlâkına tehdit oluşturmakta idi (Goldberg, 1996: 120; Palliser, 1996: 146; Goldberg, 1988; 121; Weisner, 1986: 6; 1993: 62).

Bu tedbirler zamanla daha da katılaştırıldı. On altıncı yüzyılın başlarında bekâr işsiz hizmetçi kadınlar kentten ayrılmaya mecbur edildi; bekâr kadınların kentlere yerleşmesi yasaklandı. Kentli kızlarının kendi başlarına ya da dul analarıyla ikamet etmesi bile yasaklandı (Weisner, 1993: 6).

Bu tedbirlere rağmen on altıncı yüzyılda kadınların başkaldırma faaliyetleri sürdü. Almanya'da köylü ve kentli kadınlar Alman Köylü Savaşlarına faal olarak katıldı. Çiftçi karılarının erkeklerden daha canla başla sa-

---

[22] Yine de on dokuzuncu yüzyıla kadar yasa dışı da olsa böyle erkeklere eziyet edildiği oldu (Flandrin, 1976: 122).

[23] On dördüncü yüzyıldan itibaren Fransa'da karı dövmek "belli sınırlar dahilinde" caiz olagelmişti. Ne şiddette dayağa göz yumulduğu bölgeden bölgeye değişmekte idi (Flandrin, 1976: 122). Karı dövmeye onay, yöneticilerin on dördüncü yüzyılda ailede ataerkil ilişkiler kurmaya çalışıp başaramadığından verilmiş olabilir.

vaştığı kaydedilmiştir (Sachs, 1971: 48).[24] Yöneticiler böyle bir özveri cesaretinin olsa olsa cadılıktan ya da büyücülükten gelebileceğine kani idi (Kamen, 1971: 382). İspanya'da kadınlar toplum içinde dinsel, iktisadî ve siyasî alanlarda faal hâle geldi ve bu durum on altıncı yüzyılda devam etti (Costa, 1989: 90).[25] Kent yönetimleri açısından, başka bir şeyler yapmak gerekiyordu.

Önceki bölümden hatırlanacağı üzere, merkezî otoriteler ve feodal beyler bir erkek reise bağlı karı koca birliğine dayanan hanelerin teşekkülünü teşvik etmekte hatta zorlamakta idi. O zamanki amaç vergi toplamayı kolaylaştırmaktı. Başka hane bileşimleri bir arada ikamet edenlerin sayısını kontrol etmeyi zorlaştırdığından, üst sınıflar köylülerin ve zanaatkârların ideal yaşantısını karı kocadan oluşan ailede görüyordu. Ama bu tasavvurla beraber bir "aile yuvası ideolojisi" oluşmamıştı. Devlet güçlendikçe hükümdarların vergi gelirlerine ihtiyacı arttığından vergilendirme gittikçe önem kazandı. Bu da yükselen gelirlere ayarlanabilen (Strayer, 1970: 69-71) ve vergi matrahlarını daha sağlıklı takdir eden yeni yöntemler gerektiriyordu. Böylelikle yerelde olduğu kadar devlet düzleminde evcimenlik ideolojisine ve karı kocadan oluşan aileye verilen önem giderek arttı.

---

24 On altıncı yüzyılda çok köylü ayaklanması oldu. Bunlar Fransa'da, İsveç'te, Macaristan'da, Avusturya'da, Ukrayna'da ve Napoli şehrinde patlak verdi. İngiltere'de de ayaklanma teşebbüsleri oldu. İtalya ve İspanya'da isyanlar eşkiyalığa dönüştü. On yedinci ve on sekizinci yüzyılda ekmek ayaklanmalarında ekseriya kadınların başı çektiği bilinmektedir. Örneğin Kamen'e (1971: 364)'e bakınız.

25 Kraliçe Kastilyalı Isabella bunlardan biri. Bunun dışında dindar kadınlar *Alumbrados* denilen sapkın dinsel harekette ön planda idi. Bu hareketin de tipik sistem aleyhtarı bir duruşu vardı: zımnen papazlara karşı, resmiyete karşı ve mülkiyete karşı idi. Ayrıca en az bir siyasî asi kadın da çıktı. Bunun isyanı kentlerin geleneksel haklarını kraliyetin tecavüzlerine karşı korumayı amaçlıyordu (Costa, 1989: 90-94).

Karı koca ailesini önemseyen fikirler Protestanlığın ortaya çıkmasıyla daha da güçlendi. Bu dönemde din adamlarının evlilikle ilgili görüşleri ile kilise dışındakilerin görüşleri yakınsayıp örtüştü. On beşinci yüzyıl ile on sekizinci yüzyıl arasında yayımlanan günah çıkarma kılavuzları Katolik Kilisesinin aile işlerine ilgisinin arttığını göstermektedir (Flandrin, 1976: 120). Bazı Katolik yazarlar evli kadınların faziletlerini (suskunluğu, itaati ve dindarlığı) övüp kadın düşmanlığını biraz hafifleten evlenme kılavuzları yazıyordu. Yine de birçok Katolik ilâhiyatçı evliliği bekâr hayattan[26] çok daha değersiz bir yaşantı saymaya devam etti (Weisner, 1993: 24). Aile konusunda yeni yaklaşımı Protestanlar başlattı. On altıncı yüzyıl sonlarında Katolik reformculara evlilik bağının kitleleri denetleme ve eğitme potansiyelini Protestanlar gösterdi (Flandrin, 1976: 120).[27]

Protestanlar evliliği savunmakta idi. Protestan ilâhiyatçılar eşlere, özellikle erkeklere aile yönetimi anlatan risaleler yazmakta uzmanlaştı.[28] Babanın (*paterfamiliasın*) otoritesi Protestan bölgelerinde vurgu ile işlendi.[29] Bu evlilik risaleleri Eski Ahitteki on emre ve Yeni Ahitte Pavlos'un Efeslilere mektubunun bazı kısımlarına

---

26 *Celibacy*. Kastedilen cinsel ilişkiden tümüyle imtina etmektir (ç.n.).

27 Protestanların yöntemleri Karşı Reform hareketinde Katoliklere epey ilham verdi. Örneğin ileri gelen ilk Katolik reformcularından Milano Piskoposu Carlo Borromeo her ay bir Pazar günü aile reislerini bir araya toplayarak köy papazıyla hanelerini nasıl yönettiklerini konuşturmayı yararlı gördü (Flandrin, 1976: 120).

28 Bu metinlerden örnekler görmek için Ozment'e (1983) bakınız.

29 On altıncı yüzyılın ilk yarısında Protestan ve Katolik bölge tabiri yanıltabilir. Fransa gibi bazı bölgelerde, her iki Hıristiyan mezhepten nüfus iç içe dağılmıştı (Davis, 1979). İngiltere örneğinde olduğu gibi bazı ülke tebaası hükümdarın mezhebine veya emrine göre itibarî olarak bir mezhepten sayılabiliyordu. Bir mezhebin siyasî bir birimle örtüştüğü ancak birkaç örnek var: Kalvenci [*Calvinci*] Cenevre ve Katolik İspanya gibi.

dayanmakta idi. Bu belgelerde ana fikir, karıların, çocukların ve hizmetçilerin kocaya babaya ve efendiye itaatle yükümlü olduğu ve efendiye kendi namlarına hareket etme külfetini yükledikleri idi (Flandrin, 1976: 117). Protestan belgelerinde temel kaygı erkeklerin bilhassa çocuklarını sert tavırla terbiye etmesi idi. Kadınlar disiplin uygulayamayacak kadar yumuşak huylu olmasına karşılık erkeklerin çocuklarını dövebileceğine güvenilebilirdi. Ama bu tahakküm karıyı da kapsıyordu:

> "Her şeyden önemlisi, kocanın *hükmetmesi* bekleniyordu. Koca ailenin tek efendisi olup aile içi disiplin ve düzen tümüyle ona bağlı idi ... onun kararlarına kimse karşı çıkamazdı; çıkarsa da bunu büyük nezaket ve ihtiyatla yapması gerekirdi." (Ozment, 1983: 50).

Tüm ev idaresi kitapları, evlilik üzerine risaleler ve verilen vaazlar erkek otoritesinin ve karının itaatinin önemini vurgulamaktaydı. Bunlar kadının kişisel manevî eğilimlerinden ve dinsel inançlarından daha önemli idi. Gereğinde zor ile uygulanacaktı; atı terbiye etme gereğine benzetilmekte idi (Weisner, 1993: 22).

Protestanlığın evlenmeye teşviki her iki cinse yönelik olmakla birlikte, kadınlar için özel kurallar kondu. Evlenip çocuk yapmak kadınlar için yasal yaşam tarzı olarak görülmekle kalmayıp, kadınlara Tanrı'nın vazettiği gerçek görev sayılmakta idi. Ne var ki bu görev kadınları tehlikelere (dayak ve doğururken ölmek gibi tehlikelere) maruz bırakmakta; yurttaş olarak yasal haklarını kısıtlamakta idi. Evlenmeyen kadınların doğal cinsel güdülerini bastırdığından şüphe edilmekteydi. Protestan ilahiyatçılar kadınların bunu uzun süre bastıramayacağı kanısında idi. Evlenmeyen kadınlar ayrıca

erkeklere tabiyeti reddederek ilâhî nizamı bozmakta idi (Weisner, 1993: 23; 1989: 13). Kadın ve evlilik üzerine bu görüşler rahibeleri bile kapsıyordu. Protestan ilahiyatçılar ve papazlar, rahibeleri diğer kadınlardan üstün görmüyordu. Rahibeler cinsel arzuları karşısında korunaksızdı; cinsel arzuları ancak evlilik yatıştırabilirdi (Ozment, 1983: 17-24). Özellikle Almanya'da bazı papazlar rahibeleri manastırı terk edip evlenmeye teşvik etti. Bu çeşitli sonuçlar verdi. Bazı rahibeler ve rahibe manastırları bu baskıya direndi. Zaten rahibelerin birçoğu evlenecek durumda değildi (Weisner, 1989: 9-10).

Protestan öğretisine göre karısına saygılı davranmak kocanın göreviydi çünkü kendi menfaati bunu gerektiriyordu. Zayıf oldukları için kadınlara saygı göstermek gerekiyordu.[30] Bu anlayışı yayan ahlâkçılar aynı zamanda karının kocasının öz güvenini sarsmaması gerektiğini de vurgulamakta idi. İdealde kadınlar kocalarına tabi olmalı idi; bu tabiyeti karının kocasından daha yoksul ve daha genç olması pekiştirmekte idi (Ozment, 1983: 57). Sonuçta "Protestanlığın evliliği yüceltişi kadınların kadın olarak yücelmesini çeliyordu" (Weisner, 1993: 23; Coudert, 1989: 70).

Evlilik ve ev işleri kadınların başlıca gailesi olacaktı. Evli kadının ev dışında toplumsal ya da siyasî konularla ilgilenmesi uygun değildi. Ev işleri başlıca meşgalesi olmak kaydıyla, kadının kendi işinde ya da kocasının işinde evin dışında çalışmasına itiraz yoktu (Ozment,

---

30 İngilizce metinde *weaker vessel* şeklindedir [zayıf (ya da kırılgan) kap]. Burada İncil'e atıf vardır. "Ey kocalar, siz ayni suretle daha zayıf kaba, ve hayat inayetinin hemvarislerine hürmet eder gibi, kadına hürmet ederek karılarınızla beraber akıl dairesinde oturun, ta ki dualarınıza mani olmasın." (Petrus'un Birinci Mektubu Bap 3: 7; *Kitabı Mukaddes: Eski ve Yeni Ahit*, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2006: 245. s.) (ç.n.).

1983: 68). On altıncı yüzyılın evcimenlik ideolojisi bu idi; Havva'nın günahının (kısmen) cezalandırılması olarak gerekçelendiriliyordu.

Bunlarla beraber doğurup doğurmama karar hakkı kadınlardan alındı. Önceki devirde Katolik Kilisesi bebek öldürme şüphesi olan durumları görmezden gelmiş, kürtaj ve doğum kontrolü konusunda ikircikli davranmış ya da açıkça etkisiz kalmıştı (Richards, 1994: 37).[31] Ancak 1450'den sonra Katolik ilâhiyatçıların bu konularda kaygısı artıp tavrı sertleşti. Bu bağlamda *Malleus*'ta[32] ifade edilen, cadıların erkeği kısırlaştırabileceği ya da başka şekilde üremeyi engelleyebileceğine dair endişeleri hatırlamak gerekir (Sprenger ve Kramer, 1971). On altıncı yüzyılda Katolik Kilisesi de Protestan ilâhiyatçılar da gebeliği önleyici ya da çocuk düşürücü ilaç kullanmayı cinayet olarak mahkûm etti (Noonan, 1986: 403, 423).[33]

Geç Orta Çağda ananın bebeğini öldürmesinin açıkça katil cürmü olduğu yasalarda belirtilmemişti. İngiltere'de on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda hapishane belgelerinde çok az (4000 içinde üç) bebek öldürme vakası kaydedilmiştir (Hanawalt, 1986: 102).[34] Ancak on

---

[31] Bir önceki bölüme de bakınız.

[32] *Malleus Maleficarum* ("Cadıların çekici") cadıların gerçekliğini ve çoğunun kadın olduğunu ispatlamak ve cadılık isnat edilenleri yargılayan yargıçlara yol göstermek üzere 1487'de Almanya'da yayımlanan kitaptır (ç.n.).

[33] Ozment'te zikredilmektedir (1983: 216).

[34] Buna mukabil Orta Çağda kadınlara en çok isnat edilen suç soygun ve hırsızlıktı. Kadınların yaptığı hırsızlığın % 30'u gıda çalmaktı: ekmek, tahıl, peynir, et, balık, buğday destesi, komşudan sebze çalmaktı. Erkeklerin hırsızlığının % 12'si gıdaya yönelikti. Giysi ve ev eşyası çalma kadınların hırsızlığının % 17'sini, erkeklerinkinin % 8'ini oluşturuyordu. Buna karşılık dokuma, alet edevat, ağaç ve metal hırsızlığı kadınlarınkinin % 10'unu oluştururken, erkeklerin hırsızlığının % 16'sını oluşturuyordu. Kadınların ve erkeklerin en çok çaldığı nesne canlı hayvandı: erkeklerinkinde % 44, kadınla-

altıncı yüzyıl başlarında Avrupa'nın çoğu bölgesinde kent yönetimleri bebek öldürmeyi katil sayıp yasal yaptırımlar uygulamaya başladı. Cezası suda boğarak idamdı. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda büyü yapmaktan sonra kadınların en çok idam edildiği cürüm çocuğunu öldürme idi (Weisner, 1993: 52).

Nikâhsız çocuk doğurmak cürüm hâline getirildi. Avrupa'nın birçok yerinde nikâhsız bir ana barındırmak yasaklandı. Evli olmayan analar bölgesine göre değişen çeşitli cezalara çarptırılmakta idi. İngiltere'de nikâhsız çocuk doğuran, toplum nezdinde fena hâlde lekeleniyordu. Norveçte anaların dörtte biri doğumdan sonra evleniyordu. İskoçya'da nikâh dışı doğuran analar herkesin gözü önünde bir kefaret yerine getiriyor, ama ondan sonra günahı silinmiş sayılıyordu (Weisner, 1993: 52, 51). Fransa'da evlenmemiş kadının gebe kalması fiilen yasaklanarak yaptırımı zamanla sertleşti (Hanley, 1989). Almanya'da kentlerde mevzuat farklı farklı olmakla birlikte evlenmemiş gebe kadınlar giderek yasal yaptırımlara maruz kaldı. Örneğin Nürnberg'de bebeğini terk eden kadın kentten sürülmekte idi (Weisner, 1986: 110).

Kadınlar genelde on altıncı yüzyılda başka şekillerde de yasaların gadrine uğramaya başladı. Feodal dönemde de Geç Orta Çağda da yasalarda büyük farklar vardı. Farklı hukuk sistemleri (İngiltere'de ortak hukuk, Güney Fransa'da Roma hukuku, her yerde kilise hukuku) yürürlükte olduğu gibi bu sistemlerin birbiriyle çe-

---

rınkinde % 30. Ev soymakta kadınlar erkeklere az farkla üstündü: kadınlara isnat edilen suçlardan % 27.8'i, erkeklere isnat edilen suçlardan % 23.4'ü ev soymaktı. Çalıntılar ailece değerlendirilmekte idi. Çocuğunu öldürenler deli sayılmaktaydı; kocanın karısını zorlamasıyla yapıldığı oluyordu (Hanawalt, 1976: 131-132).

liştiği de olmuştu. Kentlerin, malikânelerin ve bölgelerin kendi yasaları olabiliyordu. Öte yandan örf (kentlerde kent örfü, kırsalda malikâne örfü) kanunlara ağır basabiliyor, hatta yasaları hükümsüz kılabiliyordu.

On altıncı yüzyıldan itibaren merkezî ve yerel yönetimler yasaları birörnekleştirmeye çalıştı.[35] İngiltere'de Ortak Hukukun hükmü yürümeye başladı (Goldberg, 1996: 115). Kıta Avrupasında merkezî yönetimler ve kent yönetimleri "bölgelerinde siyasî ve hukukî birlik sağlamak için" Roma Hukukunu benimsedi (Weisner, 1993: 30). Bunların kadınlara etkileri vahim oldu. Kilise hukuku bastırılınca kadınların vasiyet yapma ve miras bırakma hakları geriledi çünkü bu hakları kilise hukuku korumuş idi. İngiltere'de Ortak Hukukun geçer olmasıyla kadınların yaptığı vasiyetler de azaldı (Goldberg, 1996: 115).

Roma Hukukunun temel hukuk hâline geldiği yerlerde bir de yeniden yorumlandı. On altıncı yüzyılda Roma Hukuku kadınlara düşük bir yasal statü tanıdı. Bu tali statünün dayanağı feodal çağdaki gibi kadının askerlik yapmaması ya da kocaya itaat gereği değildi; gerekçesi kadınların yaratılışta akıldan zayıf olduğu idi. Bunun sonucu bekâr kadınların kendi başlarına malî kararlar alması ve vasiyette bulunması yasaklandı; böyle kararları onların namına erkek vasilerinin alması zorunlu kılındı. Dul kadınlar için de uygulama bu idi. Kadın-

[35] Gerçek egemenliğin bir belirtisi, adalet dağıtmanın yanısıra yasama idi. Roma Hukukunun benimsenme sebebi mutlak özel mülkiyet ilkesi, eşitlik geleneği, makul kanıtlama usulleri ve meslekten hukukçu öngörmesiydi. Bunun da ötesinde Roma Hukuku devletin uyruklarına karşı kudretini ifade etmekte idi. Bütün uyruklar devlete eşit ölçüde tabi idi, ancak hükümdarların yasaması üzerinde hiçbir hukukî kısıtlama yoktu (Andersen, 1986: 24, 27, 28).

lar kendi çocuklarının yasal vasisi de olamıyordu. Bu tedbirler kadınları hukuken bağımlı kılmakta asıl Roma Hukukunu çok aştı. Amaç kadınların mülklerini rahibe manastırlarına miras bırakmasını önlemekti (Weisner, 1993: 31-33; 1986: 23).

Roma Hukukunun benimsenmesi kadınların mirasçı olarak durumunu da zaafa uğrattı. Roma Hukukuna geçmek soylular ve büyük burjuvalar için ise toprak servetinin parçalanma sorununu çözdü. Roma Hukuku toprak mülkünü kardeşler arasında bölüşme âdetini kaldırıp mirası büyük oğula verme ilkesini yürürlüğe koydu (Genicot, 1996: 722; Lewis, 1968: 213; Decaux, I, 1972: 558). Bu birçok yerde uygulandı.

Güney Fransa'da köylüler de toprak mülkiyetini tahkim etmekten yana idi. Burada drahoma toprakla değil, sadece para ile verilmeye başladı. Drahomanın ancak birkaç *sous* [kuruş] kadarı düğünde teslim edilip, kalanı 25-35 yılda verilmekteydi. Dul kalan kadınların miras hakları ile birlikte kocanın ataerkil reisliğini ikame yetkisi de zayıfladı (Aubenas, 1936: 529, 531-536, 539). İngiltere'de köylerde küçük oğullara pay vermek için kız evlatlara miras bırakılmaz oldu. Evli kadına toprak miras kaldığında toprağın kontrolü kocasına devredilmekte idi (Dyer, 1980: 310-311). İtalya'da mülkiyet alanında Roma Hukuku en katı şekilde, eski Romalıların niyetini çok aşan bir şekilde yorumlandı. On altıncı yüzyılda [İtalya'da] yasalar kadının drahomayı kullanmasını ve vasiyette bulunmasını kısıtladı. Birçok şehir devleti kadına vasiyetsiz miras geçmesini yasakladı. Bu yeni kurallar Almanya'da da yürürlüğe girdi; zira Alman hukukçuları İtalyan hukukunu takip etmek idi (Casey, 1976: 247, 15. not). Dikkat mirasçıların yararından zi-

yade mirası parçalamamak üzerinde toplanmıştı. Ne var ki bazan dul kadınlar bu kuralları kendi lehlerine kullanarak terekenin kontrolünü asıl mirasçılardan (özellikle reşit olmayan çocuklardan) koparabiliyordu (Robisheaux, 1989: 136-137). İngiltere'de Ortak Hukuk dul kadınlara tekrar evlenmedikçe kaydı hayat şartıyla kullanmak üzere *free-bench* hakkı olarak kocanın mülkünün üçte birini vermekteydi (Hanawalt, 1986: 5). Bu ilke muhtemelen toprak mülkünün küçük olduğu durumlarda daha çok uygulanmakta idi. Berkshire'de iki köy üzerine yapılan bir araştırmaya göre, köylerden birinde tüm dul kadınlara *free-bench* verilmediğini, ama bu mirası alan kadınların mülke tam sahip olduğunu; öteki köyde ise *free-bench*in hemen hemen bütün dul kadınlara verildiğini, ancak bunları maddî değerinin çok olmadığını tespit etmiştir (Todd, 1990: 195).

1550-1650 Dönemi

1550'den sonra yukarıda anlatılan eğilimler güçlendi ve devletin rolü daha da ön plana çıktı. Devletin uyruklarını itaate bağlamakta aile benzetmesini kullanması on yedinci yüzyılda oldu (Schochet, 1975, 19). Ancak daha on altıncı yüzyılın ikinci yarısında devlet kiliselerle el birliği yaparak ailenin toplumun temel taşı olduğu gerekçesi ile giderek aile işlerine karışmaya başladı (Weisner, 1989: 9). Bu işte devlet kiliselerden baskın çıktı. Devletin temsilcileri bütün bu fikirleri yargı ile, yasalarla ve cezalarla destekleyerek daha katı hâle getirdi (Muchembled, 1978: 207).[36] Kısaca ataerki toplumun işleyi-

[36] Merkezî devlet seçkin zümrenin desteğine dayandığından korkunç cezalar

şine ilişkin genel bazı fikirler olmaktan çıkarak birtakım politikalara dönüştü. Bu politikalar dinsel kurumların devletin ihtiyaçlarına tabi kılınmasına da yol açtı.

Dinin devlete tabi hâle gelmesi Avrupa'nın her yerinde görüldü (Hufton, 1998: 106). Özellikle evlendirme yetkisi sorununda ortaya çıktı. Protestan bölgelerinde kilise dışı mahkemeler evlendirme yetkisini devraldı. Katolik bölgelerinde ise Trent Konsili evlendirme konusunda kilise hukukunu dünyevî ihtiyaçlara uydurdu (Weisner, 1993: 30). Protestanlar evlenme kararında ana baba rızasını şart koşarken, Katolikler bu konuda kesin bir tavır almadı. Trent Konsili aileden gizlenen nikâhları günah saymakla beraber ilkede böyle evlenmeleri meşru saydı. Bu tutum Fransa'da saray çevrelerini de kilise dışı toplumu da memnun etmedi, çünkü bunlar evliliği duyguların kutsanması olarak görmekten ziyade soyları ve servetleri idame etmek için muteber bir ittifak aracı olarak görmekte idi. Ancak devletler bu soruna çözümler buldu.[37] Hukuken evlendirme yetki me-

bu zümre mensuplarına verilmemekte idi; böyle cezalara sıradan insanlar mahkum oluyordu (Muchembled, 1978: 207).

37 Hanley (1989) bunu Fransa'daki Aile-Devlet Anlaşması diye isimlendirmektedir. Anlaşma evlenmeler üzerinde ataerkil kontrol yoluyla, hükümdarların maiyetindeki hukukçuların amaçlarını gerçekleştirmekte idi. Bu kişiler servetlerini (gayrimenkullerini, makamlarını ve paralarını) ve manevî varlıklarını (itibarlarını, şöhretlerini ve toplumsal konumlarını) korumaya gayret ederken, aynı zamanda devlete yaptıkları hizmetleri hükümdarın dikkatine arz etmekte birbirileriyle rekabet etmekte idiler (Hanley, 1989: 21). Benimsenmiş olan Roma Hukukunda genellik ve eşitlik ilkesi vardı; bu sebeple hukukçular hükümdardan şahısları için imtiyaz talep edemediğinden çıkarlarını ancak genel yasalar hazırlayarak korumakta idiler. Aile-Devlet Anlaşması somut olarak beş husustan oluşmakta idi: (1) Fransa'da gizlice evlenenler kilise mahkemelerinde değil, sivil mahkemelerde yargılanacaktı. (2) Yasaları çiğneme yolları kapatıldı ve riayetsizliğe ağır cezalar kondu. (3) Evladın evlenmesine ilişkin ebeveyn (yani baba) rızası ve kararları kanun

selesi kraliyetin papalığa meydan okumasına, ve kilise otoritesini devlet otoritesine tabi kılmasına fırsat verdi.[38] 1556 ve 1579 tarihli kraliyet fermanları gizlice nikâhlanan tüm gençleri mirastan mahrum etti. Bu fermanlar ebeveyn rızası olmaksızın yasal evlenme yaşını da 25'e çıkardı; bu yasağı çiğneyenlere idam cezasını vazetti. Fransa kraliyet sarayı ile Katolik Kilisesi kelimelerle oynayarak bu konuda bir uzlaşmaya vardı. İspanya'da da aynısı oldu (Flandrin, 1976: 129-130). Katolik bölgelerinde devlet kilise üzerinde hâkimiyetini resmen gerçekleştiremedi ise de fiilen bu gerçekleşiyordu.

Bütün bu yasalar burjuva aileleriyle soylu ailelerinin menfaatleri gözetilerek çıkarıldı. Ne var ki herkese geçerliği sebebiyle yasalar köylüler ve kentli zanaatkârlar gibi az çok mülkü olan herkesi bağlıyordu. Bu tabakalardan genç kızların modern çağın başlarında evlenme dışında zaten pek bir seçeneği yoktu; istihdam imkânları çok düşük ücretli hizmetçilikten ya da sanayide işçilikten ibaretti. Bu yasalardan etkilenmeyen tek grup, malı mülkü olmayan kentli yoksullarla topraksız yoksul köylülerdi. Bu tabakalardan gençlerin nikâhla evlenmesi pek söz konusu değildi (Hufton, 1998: 126). İspanya'ya ve Fransa'ya ilişkin bazı veriler, evlenme yaşı tam yük-

---

hükmünde sayıldı. (4) Evliliğin bozulması hâlinde ayrılmanın şartlarını belirleme yetkisi kocaya verildi. (5) Paris'teki miras töresindeki bazı yasal boşluklar giderildi; bu suretle mülkün sadece ailenin biyolojik çocuklarına miras kalması temin edildi (Hanley, 1989: 15).

38 Kilise otoritesinin devlet otoritesine tabi kılınmasından devletin yanısıra şirketleşen aileler de yararlandı. Devlet makam satışı yoluyla malî açıdan istifade etti ve kendine meslek adamlarının desteğini sağladı. Aileler ise makam satın alarak, makam kullanarak ve miras bırakarak servetlerini artırma fırsatı bulduğu gibi, anlaşmalı evlenmelerle aileler arası ittifaklar ve şebekeler oluşturdu (Hanley, 1989: 15-16; Anderson, 1986: 39).

seltildiği sırada genç kızlar üzerinde evlenmeleri için yasal baskının artmakta olduğunu göstermektedir. Bazı mahkemeler bir kordelâ gibi küçücük bir hediyeyi kabul eden kadınları talibiyle evlenmeye mecbur eden hükümler vermekteydi (Huppert, 1986: 117-121).

Teorik olarak bu tür yasalar kadınlar için de erkekler için de geçer idiyse de, gerçekte bu hukukî uzlaşma toplumsal kudrette erkeklerle kadınlar arasındaki uçurumu büyüten, erkeklere kudret verip kadınları korunaksız hâle getiren "yasallaştırılmış cinsiyet ayırımları" ile yüklü idi. Erkeklere evlenecek eşleri tespit etme yetkisini vermekte; kadınların boşanma teşebbüsünü cürüm hâline getirmekte idi. Cezalar daha çok kadınlara ve servette denk olmayan aileler arasındaki ihtilaflarda daha yoksul ailelere verilmekte idi. *Lettre de cachet*[39] benzeri uygulamalara yol açan bu hukuktan oğullardan ziyade kız evlatlar ve karılar mağdur olmakta idi (Hanley, 1989: 20, 21, 22, 16). Üst sınıflarda erkeklerin bir ölçüde gelin seçme hakkı olmasına karşılık kadınların koca seçme hakkı yoktu. Alt sınıflarda, örneğin hizmetçi kızların potansiyel olarak koca seçme özgürlüğü daha genişti. Kızın birikmiş tasarrufu varsa evlenme ihtimali ve koca adayları artmakta idi. Ama bu sınıftan insanların tasarruf etmesi de zordu. Batı Avrupa'da genel manzara bu idi (Hufton, 1998: 120, 126-127).

Ataerkil aile ideolojisi kurma faaliyetinin coğrafî odağı da değişti. Bu tarihlere kadar devlet yönetimleri ücra yerlerde kiliseler inşa ettirip ahaliye ibadet öğrete-

---

[39] *Lettre de cachet* ('mühürlü mektup') Fransa'da kralın ve bir bakanın imzalayıp kraliyet mührünü vurduğu keyfi emirnameler idi. Bunlar yasama emirleri, idarî kararlar veya cezalandırma buyrukları olup temyiz edilemezdi (ç.n.).

cek papazlar göndererek dini kullanmak suretiyle tebaada devlete sadakat geliştirmeye çalışmış olmakla birlikte, ataerkil fikirlerin asıl aşılandığı yer kentler olmuştu (Larner, 1984: 124). 1550 itibariyle Katolik Kilisesindeki reform kentlerde halkın kültürünü bastırmış bulunmakta idi. Kentlerde halkın geleneksel bayramlarının seyranlarının gerilemesiyle kadınların ve gençlik topluluklarının toplumsal konumu da geriledi (Muchembled, 1978: 209). Sıra toplumsal dönüştürme çabasını kırsala yayıp yoğunlaştırmaya gelmişti.

İngiltere'de devlet ile Kilisenin siyasette ve yüksek makamlarda fiilen birleşmiş olduğu bilinmektedir. Fransa'da belgeler de devletin Kiliseden yararlanarak din yayma çabasına girdiğini göstermektedir. Amaç halkın "kaba kuvvetle girilemeyecek husumet odakları barındırarak ... gizlice direnmesini" önlemekti (Muchembled, 1978: 208).[40] Devleti yönetenler amaca ulaşmak için Kiliseyi kullanmakta idi. "Laik devletin cürüm saydığını, kilise günah sayıyordu. Kiliseler kırsalda daha büyük kitlelere ulaşabildiğinden kırsalda daha nüfuzlu idi" (Meiss, 1986: 106). Almanya'da bu ilişki tersine idi; reformcu papazlar devlet ileri gelenlerinden yardım istemek durumunda kaldı (Robisheaux, 1989: 103). Bu örneklerden her birinde aile içi cinsiyetler arası disiplinin dayatılması, devlete kentte olduğu gibi kırsalda da teşkilat kurmasına ortam yarattı, gerekçe oldu. Kiliselerin faaliyeti devlete, ülkenin her köşesinde gözetim mekanizmaları kurma maliyetini de azalttı. Devletin bu dönemde bu faaliyette neden ön plana çıktığı ise çok açık değildir.

---

40 Husumet olduğuna şüphe yok. Örneğin Fransa'da Kral XI. Louis'den itibaren vergiler artırıldı. Sonuçta köylüler soylulara duydukları kadar krala da kin beslemeye başladı (Walter, 1963: 165).

Kırsalda uygarlaştırma faaliyetinde iki doğrultu vardı. Biri halk kitlelerinin dinsel hayatını yeniden düzenlemekti. Diğeri insanların bedenî varlığı üzerinde kontrol (özellikle cinsel baskı) anlayışını telkin ederek geniş bir toplumsal kontrol ve otoriteye itaat zihniyetini geliştirmekti (Muchembled, 1978: 189). Bu yeni baskı unsurunu 1556 Trent Konsilinin tetiklediği anlaşılmaktadır. Konsilden sonra Katolik Kilisesi "Karşı Reformla aynı hızla ilerleyen merkezî devletin yararına" halkın kültürüne karşı mücadeleye girişti (Muchembled, 1978: 209).

Özgür Ruh Kardeşleri, Beguineler ve Maneviyatçı Fransiskenler gibi sapkın akımların halk kitleleri üzerindeki etkisini (etkinin yaygınlığını ve derinliğini) ölçmek zor. Bununla birlikte 1250 ile 1450 arasında mülkiyet, yoksulluk ve cinsel özgürlük alanında eşitlikçi fikirlerin ilgi uyandırdığına şüphe yoktur. En azından kilise ve devlet yetkililerinin gözünde cinsel özgürlük fikirleriyle mülkiyete karşı fikirler bağlantılı idi. Bu fikrî bağlantı bazan somutlaşıyordu. Önceki bölümde sunulan veriler kadınların cinsel özgürlüğünün artması ile feodal beylerin toprak ve işgücü üzerinde kontrolünün zayıfladığını gösteriyor. Bu sebeple, ataerkinin bir hedefi cinsel hayat üzerinde (kadınların cinsel hayatı üzerinde) "kontrolü yeniden tesis etmekti". Kontrol büyük ölçüde baskı ile yeniden kuruldu. Bu baskı insanları kendi bedenlerine yabancılaştırırken dolaylı olarak tabiat dünyasına da yabancılaştırdı (Muchembled, 1978: 207).

Tarihsel veriler 1550'den önce halk kitlelerinin gözünde cinselliğin aşağılanmadığını göstermektedir (Muchembled, 1978: 190). Geç Orta Çağdan (belki daha öncelerden) itibaren köylüler Kilisenin resmî ahlâk anlayı-

şından farklı bir ahlâk anlayışı geliştirmişti. İngiltere verilerine göre (Middleton, 1981a: 117) on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda evlilik dışı ilişki ve zina genelde para cezaları ile cezalandırılmakta idi. Fransa'da Montaillou'dan veriler bu dönemde evlilik dışı ilişkide ve zinada kadın erkekten daha çok kınanmakla beraber bunları yapanların cezalandırılmadığını göstermektedir (Richards, 1994: 36). Köylü gençler cinsel temasa girmeksizin sınırlı cinsel haz veren gönül ilişkileri kurabiliyordu (Decaux, I, 1972: 314). On altıncı yüzyıl ortalarına kadar Korsika adasında, Bask ülkesinde, Almanya'da ve Fransa'nın bazı bölgelerinde nişanlılar nikâhtan önce cinsel ilişkiye girebiliyordu. Trent Konsilinden ve Karşı Reform hareketinin başlamasından sonra bu âdetlerin tümü yasaklandı. Hatta bunlar afarozla cezalandırılır suç oldu. Zamanla bu yaptırımlar daha başka davranışlarda, örneğin 1609'da karşı cinsten biri ile aynı döşekte uyumasında[41] ya da 1680'de Champagne'da oğlanla kızın tesadüfen karşılaşmasında da uygulanmaya başladı (Flandrin, 1980 [1977]: 32, 35).

Köylü gençlerin bir araya gelmesi kuşku ile karşılanmaya başladı. Fransa'da Kilise özellikle kadınları kızları dikkatle gözetlemeye girişti. Köy papazları, köylü kadınlarla kızların geceleri derilip eğlendiği iplik eğirme toplantılarına itiraz edip sonunda bunları yasaklattı. Papazlar bunlara sureta ahlâkî gerekçe ile karşı çıkmaktaydı, çünkü delikanlılar buralara kızları görüp tanımak ve arkadaşlık etmek için geliyordu (Muchembled, 1978: 217). Protestan bölgelerde de durum farklı değildi. Örneğin Protestan Güneybatı Almanya'da cinsellik [Kato-

---

41 Evlerin iyi ısıtılamadığı devirde insanların kışın ısınmak için döşek paylaşması yaygın idi (ç.n.).

lik bölgelerdeki kadar] bastırılmamakta ise de (Robisbeaux, 1989: 107) mahallî papazlar gençlerin bir araya gelmesine ısrarla çatmakta idi (Robisbeaux, 1989: 80-82).

Bu âdetleri ortadan kaldırmak için Katolik ve Protestan reformcuları çok katı bir ahlâk anlayışı yerleştirdi. Bu da aile yapısı ve aile içi ilişkiler gibi, krala mutlak itaat etrafında kurulan hiyerarşik ilişkiler modeline uyumu gerçekleştirmek için gerekli görülmekte idi. Kilisenin müdahil olması kırsal halkı dine bağlayıp gözetim altında tutma araçları sağladı. Bu araçlardan bazısı Katolik reformunun ürünleri idi: vaftizlerin, nikâhların ve ölümlerin muntazam kaydedilmesi; çocuklara kilisede din dersleri; ilmihâl ezberletme ve haftada bir günah çıkarma gibi uygulamalardı (Muchembled, 1978: 188, 208).

Katolik bölgelerde insanların fesatçı ya da "kirli" düşünce sahiplerini ihbar etmesi beklenmekte idi. Ancak köylülerin çoğunun gözünde günah çıkartan papazlar insafsız tehlikeli tiplerdi; günah çıkarırken köylüler fazla açılmamaya dikkat ediyordu (Lebrun, 1989: 79). Katolik ve Protestan reformcuların dayattığı katı ahlâk anlayışı kilise dışı mahkemelerin de yetki alanına girdiğinden sonuçta devletin gücünü de artırmakta idi. Bütün mahkemeler Hıristiyan ahlâkının bekçisine dönüştü (Muchembled, 1978: 194).[42] Bu da mahkemelerin, dolayısı ile merkezî devletin özel hayata müdahale etmesi anlamına geliyordu.

Bunun bir sonucu babanın aile fertleri üzerindeki yetkilerinin takviye edilip artması oldu. Aile fertlerinin

---

[42] Bunun bir neticesi, fuhuşun cürüm hâline getirilmesi oldu. (Geç Orta Çağda fuhuş kısıtlanmakla beraber, önlenemez bir şer olarak müsamaha görmekte idi.)

hayat hakkına dokunamamakla beraber baba "oğulları üzerinde ve hele kızları ve hizmetçileri üzerinde gerçekten mutlak yetkilere sahip idi" (Muchembled, 1978: 198). Çocuk eğitme risaleleri intikamcı bir Tanrı'nın ya da mutlak hükümdarın timsali gibi, erdemli ve korkutucu baba imgesini ısrarla yerleştirmeye çalışıyordu. Bu doğrultuda Tanrı tasavvuru da hem şefkatli hem de ürkütücü bir baba olarak yeniden biçimlendirildi. Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi kraldı. Adlî kurumlar babaların yetkesini korumakta idi.[43] Evlatların herhangi bir şekilde veya ölçüde itaatsizliği cürüm hâline getirildi. İtaatsizliğin yaptırımı para cezası, sürgün, hapis, ceza boyunduruğunda teşhir edilme[44] veya "şerefli telâfi" (kamu önünde küçük düşüren çeşitli uygulamalar) idi. Bütün bunlar babaların otoritesini genişletip bunları "yetkeye saygı, itaat ve hiyerarşi anlayışını aktarmakla görevlendirmekte" idi. Bu yeni 'erdemleri' tüm toplumsal sınıflar benimseyecekti (Muchembled, 1978: 199-200).

Bu değişim doğrudan cinsel ilişkileri de etkiliyordu. Fücur yapanlara, hizmetçi ile zina edenlere, evin kızını baştan çıkaranlara idam cezası verilebiliyordu. Evin beyinin ve oğullarının hizmetçi kızları gebe bırakmasını önlemek zor olduğundan, gebelik ortaya çıkınca hizmetçiye yol vermek mecburî idi; bunu yapmamanın yaptırımı toplum içinde rezil olup afaroz edilmekti. Bunlar

---

43 Hane reisi *lettre de cachet de famille* aracıyla aile fertleri üzerindeki yetkesini uygulamakta devletin desteğinden yararlanıyor idi (Donzelot, 1979: 232). [*Lettre de cachet de famille*: mühürlü aile mektubu. Fransa'da babanın böyle bir mektup (dilekçe) ile yetkililere müracaat ederek çocuğunu hapse koydurma hakkı vardı. Bu talepler hemen hiç reddedilmezdi (ç.n.).]

44 Mahkûmu pazar yeri gibi umuma açık bir mekânda bir süre boynunu, kollarını veya ayaklarını tahta bir gereçle sabitleyerek topluma teşhir etmek cezası (ç.n.).

modern ataerkil ailede fertlerin bedenlerini tacizden korumaktan aciz kaldığını göstermekle kalmamaktadır. Hizmetçi kadınlar evin beyi, oğulları ya da başka erkek akrabalar tarafından ilişkiye zorlanabilmekte idi. Hizmetçi kadınlar çok defa tenha mekânlarda ya da erkeklerin bulunduğu mekânlarda çalıştığından, baştan çıkartılabilmekte veya tecavüze maruz kalabilmekte idi. Bunları korumak için hiçbir tedbir yoktu. Kız gebe kalırsa insanları tecavüze uğradığına da genellikle inandıramazdı. Zira ırza tecavüz hâlinde gebe kalınmayacağı sanılmakta idi (Weisner, 1993: 50). Böylece ahlâk kanunları hizmetçileri "hizaya getiriyordu" (Flandrin, 1976: 93). Bu sadece hizmetçi olarak gözetecekleri hiza değil, aynı zamanda kadın olarak gözetecekleri hiza idi. İlerde görüleceği üzere, hizmetçilerin çoğu kadın ve kızdı. Bunlar hizmetçi konumunda evin beyinin cinsel hamlelerine direnecek yasal teminattan mahrum oldukları gibi, kadın olarak da evlilik dışı gebe kalmanın yasal, toplumsal ve ahlâkî ceremesini çekiyordu.

Ama bu düzeni ihlâl eden babalar (kendi fücur işleyen ya da hane fertlerini gereğince cezalandırmayan babalar) da şiddetle cezalandırılmakta idi. Karısı tarafından aldatılan kocalar sürülmekte idi. Devlet ve hukuk sistemi böylece kendi ideal baba modelini oluşturdu. İdeal baba eşini ve çocuklarını dikkatle gözetecek, cinsel edepsizlik teşkil eden davranışlarına hiç müsamaha göstermeyecek ve kendisi de edepsizlikten uzak duracaktı (Muchembled, 1978: 200, 201).

Bu kurallar devlete yaltaklananların cinsel ahlâk takıntısından ibaret değildi. Devletin toplumu kontrol etmesi gerekiyordu. Cinsellik üzerinde adlî denetim, aile hayatı üzerinde adlî gözetime ve aile hayatına adlî

müdahaleye gerekçe olmakta idi. Toplumsal denetimin bir yöntemi, Tanrı'nın irade ettiği değişmez nizamın toplumda yansıtılması gerektiği telkini idi. Bireyler toplumsal düzene uymaktan başka bir seçenek olmadığı fikrine alışacaktı.[45] Devlet açısından ailenin işlevi bu anlayışı nesilden nesle aktarmaktı. Bu maksatla babanın yetkesi Tanrı'nın yetkesine denk tutuldu; Tanrı'nın yetkesi de mutlak hükümdarınkiyle. Dolaylı olarak bu diğer bütün otoritelerin (kralların, soyluların, toprak sahibi beylerin, papazların) yetkesini meşrulaştırmakta idi (Flandrin, 1976: 117). Bu dönemden itibaren bütün bunlar kendilerini Tanrı'nın temsilcisi olarak gösterme havasına girdi. Öte yandan baba otoritesinin dayandığı temel mesele ya da kullandığı temel araç cinsellikti.

Muchembled'e (1978) göre ataerki evlatlar üzerinde ağır bir baskı oluşturmakla beraber en çok kızları ve kadınları ezdi. Bunu hizmetçilerin akıbetinde ve aile içi nizamı yansıtan sofra etrafındaki dizilişte görebildiğimiz gibi (Muchembled, 1978: 198) kamusal alan ile özel alanın örtüştüğü meselelerde de görebiliriz. On altıncı yüzyılın ikinci yarısında nikâhsız analara karşı yasal yaptırımlar sertleştirildi. Fransa'da 1556 tarihli bir ferman nikâhsız kadınların gebeliklerini yerel makamlara bildirip kaydolmalarını zorunlu kıldı. Kadın gebeliğini ya da doğumunu gizleyip çocuk ölürse cezası idamdı. 1624'te İngiltere'de ve 1690'da İskoçya'da benzer fer-

---

45 Yetkeye itaatin akıl yoluyla seçilen bir davranış olması beklenmiyordu. Siyasî tutumun aileden edinileceği telkin edilmekte idi. İncil'in lafzî bir yorumu insanların "doğal düzen gereği" babalarına itaatle yükümlü olduğu, bu sebeple kendi siyasî tercihlerini yapamayacağını öne sürmekte idi. Başka herhangi bir ilke sistemine dayandırılmadan babasal bir yetke imgesi topluma dayatıldı. Zaten ilkeye gerek de yoktu: Tanrı'nın hikmetinden sual olunmazdı (Schochet, 1975: 11-14).

manlar çıkarıldı (Weisner, 1993: 52; Meiss, 1986: 83-84). Almanya'da bazı kentlerde yönetimler yasalar çıkararak ebeleri evli olmayan gebe kadınları ihbar etmekten ve kürtaj yapan ya da bebeğini öldüren kadınları tespit etmekten sorumlu tuttu. Bu suçların da cezası idamdı (Weissner, 1986: 62, 70-71).[46] Zor doğumlarda bebeğin hayatını kurtarmaya ananınkine göre öncelik verilecekti (Muchembled, 1978: 66). Bu tercihte odak baba idi; babanın çocuğunu kaybetmesinin kendisine mağduriyeti, karısını kaybetmesinden büyük sayılmakta idi (Weissner, 1986: 62). Bu babanın egemenliğinin belirtisi olduğu gibi, devletlerin nüfusu artırma politikasının da bir unsuru idi.[47]

Kadınların hayatını daraltan başka yasalar da vardı. Almanya'da kentlerde vasilerin vesayet yetkileri artırıl-

---

46 Devletin bu hedeflerine ebeleri kendi tarafına çekmeden ulaşması mümkün değildi. On altıncı yüzyıl sonlarında ebeler hakkında, tehlikeli yöntemler uygulayan, işini bilmez hurafeci cadaloz imgesi dolaşmaya başladı. İmge on yedinci yüzyılda tabipler arasında da yerleşti. Pasteur devrine kadar hatta daha sonra bile tabiplerin doğumlardaki başarımı pek parlak olmadığına göre bu imgenin sebebi ne idi? Greilshammer (1991) Flaman kentlerinden verilere dayanarak 1550'den itibaren kent yönetimlerinin ebelerin çalışmasına müdahale ederek öğrenimlerini ve çalışma ruhsatlarını denetlemeye başladığını göstermektedir. 1500'lerin sonlarına doğru Katolik bölgelerinde Kilise de ebelere müdahaleye başladı. Sonuçta ebe öğretiminde vurgu fizyolojiden ve doğum tecrübesinden uzaklaşarak hukuka, devlete sadakate ve dinsel dogmaya kaydı. Bu ebelerin meslekî vasıflarını yitirmesine yol açtı. Ebelerin vasıflarını kaybetmesi İngiltere'de bir asır sonra oldu. Ancak Paris'te Hotel Dieu'de iyi nitelikli meslekî öğretim veren tanınmış bir ebe okulu faaliyetine devam edebildi (Clark, 1982 [1919]: 272-273; 275, 276, 277).

47 Bu politikayı Jean Bodin desteklemişti. Merkantilist nüfus politikasını savunan o idi. Serveti artırmak için "....modern devletin mutlak egemenliği olması gerekiyordu. Bu devletin görevi, yeni ekonominin gereksediği işçileri sağlamaktı. ... [Bodin] bunca kürtajdan, kısırlıktan .. ya da gebelikle sonuçlanmayan bunca cinsel temastan sorumlu olduğunu öne sürdüğü cadılarla ve ebelerle mücadele etmek için devletin kuvvetli bir polis teşkilatı kurmasını istedi. ... gebeliği veya doğumu önleyen [bu gibi kişileri] katil addediyordu" (Meiss, 1986: 84).

dı. Dul kalan kadın erkek vasi tayin ettirmezse, elindeki malın derhal sayımını yaptırıp vasiye teslim etmezse prangaya vuruluyordu. Dul kadınlar zamanla evlatlarının geleceği üzerinde de söz hakkını yitirdi (Weisner, 1986: 23). İngiltere'de VIII. Hanri'nin [Henry] çıkardığı, dul kadınların kendi mülkü olan toprakları elden çıkarma yasağı daha sıkı uygulanmaya başladı. Bu engeli aşmak için dullar vakıf kurarak mülkün gelirinden istifade etmeye yöneldi. Ama vakıf gelirinden yararlanan, vakıf mülküne sahip olmuyordu (Prior, 1990: 203). Sevilla kentinde Güney Amerika'da malı mülkü olan kocalardan dul kalan kadınlar kocalarının işini ancak bir erkek aracıyla devam ettirebiliyordu (Hufton, 1998: 252). Kadınlar genel olarak erkek vesayeti olmadan toplum içinde alenen bir iş yapamaz oldu. Örneğin Almanya'da birçok belediye meclisi, kadınların kendi başlarına seyahat etmesini, kendi başına iş yeri açmasını ya da handa gecelemesini yasakladı (Weisner, 1986: 133, 170).

Evde baskı altına alınmalarına paralel olarak kadınların toplum hayatında rol oynamasını engellemeye, kadınlara kamu alanında bir yer tanımamaya, kamu alanında görünmelerini ve onlara yetki verilmesini engellemeye yönelik eşgüdümlü bir çaba başladı. Özellikle kadın toplulukları bu baskıya maruz kaldı; yönetimler kadınların dinsel topluluklarını bile tehlikeli addediyordu. İspanya'da vecde gelip hayal görme gibi ibadetler uygulayan kadınlardan oluşan *beatas* ve birçok kadının mensup olduğu Kilise dışı bir tarikat olan *Alumbrados* hem devleti hem de kilise yetkililerini karşısında buldu. Bunların halkta uyandırdığı takdir, kadınların doğa uyarınca tabi olması gerektiği yolundaki fikirlerin sorgu-

lanmasına yol açıyordu (Weber, 1993: 222-223).[48] *English Ladies*'e karşı da aynı sebeplerle aynı tavır gösterilmekte idi.[49] Oysa ki bunlar Trent Konsilinde benimsenen, bütün rahipleri rahibeleri toplumsal hizmet yapmak ve öğretim vermek için gerekli eğitimle öğrenimden geçirme politikasını uygulamakta idiler (Kamen, 1971: 235).

Kuzeybatı Avrupa'da Katolik bölgelerinde on altıncı yüzyıl sonlarında ve on yedinci yüzyıl başlarında rahip ve rahibe manastırlarını ıslah etme ve yenilerini kurma furyası oldu (Lekai, 1977: 359-360; Rowlands, 1985: 168, 167). Özellikle Fransa'da yıllarca geriledikten sonra[50] rahibe manastırları tekrar ilgi odağı oldu. Reform-

---

48 Mary Elizabeth Perry'nin *Gender and Disorder in Early Modern Seville* başlıklı eserine (Princeton University Press, 1990) de bakınız. Perry'e göre bu kadın toplulukları ebeveyn kontrolü ve Kilisenin kontrolü dışında kaldığından devlet yöneticilerini endişelendirmekte idi. Bedenleriyle kudret kazanmakla ve bilhassa "... zihnin içinde korunan bir kudret kazanmakla" dinden sapma tehlikesi teşkil etmekte idiler (Perry, 1990: 105, aktaran Weber, 1993: 225). Yani bunlar da başka bir "husumet mahfili" oluyordu.

49 *English Ladies* ('İngiliz Hanımlar') Mary Ward'ın önderliğinde İngiltere'den firar edip kıta Avrupa ülkelerinde soylu genç kızlar için manastır kuran Katolik rahibelerdi. Manastırlarına Kutsal Meryem Ana Kurumu (*Institute of the Blessed Virgin*) denmekte idi. Fakir çocuklar için meccani okullar açmakta ve İngiltere'de misyonerlik yapmakta idiler. Okullarındaki öğretim eğitimbilime uygun ve akademikti. Bu rahibeler alenen seyahat etmekte, bağış toplamakta ve idarî görev yapmakta idi. Faaliyetlerini kraliyet saraylarında da yürütmekte idiler. Bu kurum kadınların kurduğu Cizvit benzeri bir akımdı. Bu hâliyle papazların öfkesini çekti. Yeniden uygulamaya çalışılan, rahibelerin manastırlara kapatılması ilkesini çiğnemekte idi. Dolayısiyle zamanın düzen ve otorite anlayışına ve Karşı Reformun yönelimine ters düşüyordu (Rowland, 1985: 169, 171).

50 Rahibe manastırları fikren ve manen çökmüştü. Sebebi rahibelerin yozlaşıp sefahate düşmesinden ziyade rahibeliğin anlamını kaybetmesi idi. Rahibe manastırları esas itibariyle evlenme ihtimali olmayan kadınların sürüldüğü bir kurum hâline gelmişti. Manastırda kapanmanın esamisi kalmamıştı; rahibeler keyiflerince girip çıkıyordu. Rahibe kıyafeti sıradanlaştı. Manastırlarda vaazlar nadirdi; kitap azdı. Artık rahibe olmak arada sırada kiliseye

dan geçirilen rahibe manastırlarında kapanma ilkesi sıkı şekilde uygulandı. Almanya'da Beguineler, Fransisken tarikatının dünyevî işlerle uğraşan kadın ve erkek üyeleri [*Tertiaries*] ve genel olarak toplum içinde hayır işleri yapan manastır mensupları manastıra kapanma kurallarına riayet etmeye zorlandı (Weisner, 1989, 11). Böylece rahibelerin başka kadınlarla teması kesildi (Davis, 1979a: 75). Muhtemelen Orta Çağdaki manevî otoritelerini de yitirdiler. Buna karşılık özellikle Fransa'da rahibeler ve diğer dindar kadınlar yoksullara yardım etmeye, hastalara bakmaya, yoksul kadınlar için hastahaneler işletmeye, Fransa'nın Kuzey Amerika'daki sömürgesinde misyonerlik yapmaya, genel olarak hayır işleri yürütmeye teşvik edilmekte idi. Ancak vaaz vermelerine müsaade yoktu.[51]

Kamu alanında öne çıkan kadınlara gelince Costa (1989: 108) "on altıncı yüzyılın başlarında Kastilyalı İsabella'nın ... adalet tevzi etmesinin ya da başka görevler üstlenmesinin onun cinsiyetinden olanlara yasak olabileceği aklına gelmezdi" demektedir. Ama ondan altmış yıl sonra Avilalı Azize Theresa[52] kadınları kısıtlayan âdetlere saygılı olduğunu ifade etmeye mecburiyet hissediyordu. Kitap yazmasının kendisini iplik eğirmekten alıkoyduğunu özür gibi beyan etmek ihtiyacını duydu

---

gitmekten ibaret oldu. Hıristiyan ilâhiyatının en temel ilkelerini bilen rahibeler çok azdı. Manastırların ıslahatı kısmen bazı hevesli rahiplerin ve kısmen Mère Angelique örneğinde olduğu gibi bunalan bazı rahibelerin gayretiyle oldu (Decaux, 1972: 661).

51 On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Fransa'da rahibelerin konumu üzerine bir genel bir tasvir için Elizabeth Rapley'in *The Devotes* (1990) eserine, özellikle giriş kısmına bakınız.

52 1515-1562. İspanyol rahibe, mutasavvıf ve Katolik Kilisesinde Karşı Reform yazarlarından (ç.n.).

(Costa, 1989: 109). Bu garabetler İspanya'ya özgü değildi. İngiltere'de 1500'lerin sonlarında güçlü kadın siyasî şahsiyetleri eleştiren bir sanatsal ve edebî akım baş gösterdi.[53] Öte yandan Shakespeare'in *A Midsummer Night's Dream* [Yaz Gecesi Rüyası] oyunu ve Spenser'in *The Fairie Queene*[54] şiiri gibi eserler, I. Elizabeth'in güçlü şahsiyetini ataerkil ideolojiyle bağdaştırmaya çalışıyordu (Stallybrass, 1986: 132; Montrose, 1986: 76, 80).

Kadınlara karşı daha önceleri olmayan bazı tavırların ortaya çıkması halka ataerkinin başarıyla aşılandığını göstermektedir. Meselâ "kadının faziletli zevce imgesi ile orospu imgesi tezatının daha kuvvetle vurgulandığı" görülmektedir (Goldberg, 1966: 112). Kent meclisleri kadınların işte çalışmasını "doğal" evlilik hâline erişinceye kadar geçici bir meşgale olarak görmeye başladı (Weisner, 1986: 192). Ancak kadınlar da aile içi rollerini benimsedi; bu rollerini ahlaki alanın ötesinde aile ekonomisinde ağırlıklarını artırmakta kullandı (Weisner, 1993: 60). Bu yeni değerler her nesle daha da derinden aşılandı (Casey, 1976: 245).

Ataerki Üzerine Sonuç

Önce de belirtildiği gibi Geç Orta Çağda ataerkinin koruyucu bir niteliği vardı. Örfe dayanmakta ya da bireysel davranışlarla ortaya çıkmaktaydı. Daha "mülayim" idi. Ataerkiyle çelişen farklı hukuk sistemleri bunu ko-

53 Bu gibi kadınlara örnek olarak Kraliçe Elizabeth'in yanısıra Catherine de Medici, Fransız soylularının isyanını şiddetle bastıran [naibe] Anne de Beaujeau, İspanya Kraliçesi İsabella ve Hollanda'da üç nesil naibe gösterilebilir (Sachs, 1971: 44).

54 1590-1596 yıllarında yazılmış, İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'i dolaylı olarak yücelten siyasî alegorik epik şiir.

layca kısıtlayabiliyordu. Örneğin kilise hukuku [*canon law*] hiç değilse kâğıt üzerinde, aile zoruyla evlenmeyi engelliyordu. Örf de mirasta kadınların ve küçük oğulların haklarını koruyordu. Buna kıyasla Erken Modern Çağdaki ataerki daha haşin ve acımasızdı. Aile bireylerini ve topluluklarda bireyleri dış müdahalelerden korumak yerine bu sistem her bireyi devlet karşısında, kilise karşısında ve mahallî idareler karşısında yasal açıdan tamamen korunaksız bırakmakta idi. Hâliyle karılarla kocalar, ebeveynlerle evlatlar, efendilerle hizmetçileri arasındaki sosyal mesafe açıldı (Flandrin, 1976: 109). Bu ataerki öncekine göre daha birörnek uygulanmaktaydı; daha kesin bir şekil almıştı; daha çok birbiriyle tutarlı yasalarla yönetmeliklerle desteklenmekte idi.

Önce de anlatmaya çalıştığım gibi ataerki modern dünya-sisteminde toplumsal cinsiyetin ortaya çıkmasının temel sebebi değildi. Ataerki bunun bir öğesi idi. Ataerki tüm toplumsal alanlarda ifade buluyordu: hukukta, iktisadî hayatta, dinî alanda, fikir hayatında, siyasette vs. Bu ataerki eski çağlardan kalma değildi. Bilakis on altıncı yüzyılda yepyeni idi. Ataerkinin kapitalizmle bağlantılı olduğunu düşünmekte Eisenstein haklıydı. Ama bunun zaman dışı olduğunu ya da ezelden beri sürdüğünü sanmakla yanılıyordu. Belki böyle sanmasının sebebi Protestanların erkeğin aile reisliğini Eski Ahit'in belirli bir yorumuna dayandırmış olması ve bu fikrin Avrupa toplumlarına aşılanmış olmasıydı. Ama bu Eisenstein'in belli bir tarih görüşü olduğunu, geçmişte olmuş her şeyin günümüz Avrupa tarihine (her ne ise?) geçtiğine inandığı anlamına da gelmiyor mu? Bu, Sandra Harding'in (1998: 14) ustalıkla eleştirdiği bir felsefî Avrupamerkezcilik örneğidir.

Toplumsal cinsiyet oluşumunun burada inceleyeceğimiz boyutu, kadınları iktisadî alanda marjinalleştirmenin olağanlaşmasıdır. Hukukî usullerle kadınları genel bir ucuz işgücü kitlesine dönüştürmekte devlet ile sermayedarlar tam bir uyum hâlinde görülmektedir. Sonuçta "Orta Çağa kıyasla Rönesansta kadınların bağımsız meşlekî faaliyetleri giderek daha çok kısıtlandı" (Sachs, 1971: 41). Aynı zamanda Orta Çağdan beri kadınların ve erkeklerin meşgul olduğu geçimlik faaliyetler değersizleştirildi; bunları ücretlendirmeye değmediği yolunda ideolojik bir kanaat oluştu. "Uzun" on altıncı yüzyıl boyunca durum gittikçe beter oldu. Seçkin zümre bu dönemde işçileri sindirerek tüm reel ücretleri azalttı ve çalışma şartlarını kötüleştirdi. Ancak ücret kayıpları ve mesleklerin yasaklanması itibariyle kadınlar daha büyük oranda mağdur oldu (Decaux, 1972: 557). Bu eğilimler bugün de devam etmektedir.

Oysa ki 1450'den sonra savaşlarla tahrip olmuş bölgelerde nüfus artışının hızlanması ile iktisadî toparlanma ve büyüme oldu.[55] Toparlanma, "önemli bir olay" denilen İngiltere ile Fransa'nın barışmasına, orduların ülkelerine dönmesine ve halkın kentlerden köylere dönmesine bağlanmaktadır. 1471 ile 1540 arasında aşağı Provence'da nüfus katlandı. Aynı gelişme İle de France'da, Fransa'nın başka yörelerinde, Brabant'ta, Artois'da, Flaman bölgesinde ve Ligurya'da oldu (Bautier, 1971: 233-234).[56]

---

55 Genicot'a göre iktisadî toparlanma 1481 veya 1490'dan önce başlamadı. Birçok bölgede yaklaşık 1510 veya 1520'e kadar kesin bir toparlanma olduğu söylenemez. Tek istisna Poitou'dur. O uzun vadeli trendin 1500'den önce değiştiğini ileri sürmüştür (Genicot, 1966: 684).

56 Örneğin Normandiya'da üretim artışı ile ve küçük ticaretin artması ile kır-

1350'den sonra toprak sahipleri tahıl üretiminden hayvancılığa yönelmişti. 1450'den sonra nüfus artmaya başlayınca köylerde işgücü fazlası oluştu. Bu bizatihi çok önemli olmayabilirdi. Ne var ki (ilerde cadı takibatı kısmında anlatıldığı üzere) toprak sahipleri hukukî yollardan köylülerin toplumsal kazanımlarını iptal etmeye başlamıştı: tarla sınırlarını yeniden çizmeye, feodal yükümleri yeniden ihdas etmeye, ödenmemiş kira ve haraç borçlarını "keşfetmeye", kira sözleşmelerini kendilerine daha avantajlı şartlarla yeniden yazmaya ve köylerin ortak tarlalarını, meralarını kapatmaya giriştiler (Wallerstein, 1976: 109-110). Köylüler yoksullaştı; bu da talep azalması yoluyla bazı kentlerde ve iş kollarında iktisadî bunalıma yol açtı. Bunlar, askerlerin yurtlarına dönmekte olduğu zamana rastladı.[57]

Üçüncü Bölümde sunulan verilerden, Geç Orta Çağda İtalya dışında Avrupa kentlerinde genel olarak kadınların çok değişik seviyelerde gelir kazandığı, çok çeşitli meslekî faaliyetlerde bulunduğu ve çeşitli toplumsal statülere geldiği; neticede erkeklerle denk konuma geldikleri ortaya çıktı.[58] Hatta kadınların birden ziyade meslek

---

salda iktisadî büyüme görüldü. Ama bu büyüme aslında köylülerin daha çok çalışıp emek harcaması ve nüfus artışı sayesinde sağlandı. Bu nüfus artışı daha sonra köylüleri mahvetti (Bois, 1984: 110). Nüfus artışı gıda fiyatlarını artırıp ücretleri bastırdı. Üretimin sınırlandırılması durumu daha da berbat etti. Bütün bunlar toprak beylerinin, kırsaldaki ve kentteki seçkin zümrelerin genel siyaseti idi (Bois, 1984: 367). Sonuçta köylüler yoksullaştı.

57 Nüfus artışının ücretler ve maaşlar üzerindeki etkisi üzerine: İşçiler arasında huzursuzluk olduğu 1440-1460 yıllarında bunlar önceleri olduğu kadar güçlü değildi. Taze işgücünün gelmesi kentlerde işsizliğe yol açtı. İşgücü artarken üretim ve ticaret artmayınca işsiz işçiler kentlerde tehlikeli büyük kitleler oluşturdu. Egemenler bunların geçinme çabalarını "eşkiyalık" diye karaladı. Bir işte çalışanlar da gelirlerini işsizlerle paylaşmamak için onlara eşkiya gözüyle bakmayı tercih etti (Fossier, 1991: 435).

58 Geç Orta Çağda "kadınların çalışma hayatı" erkeklerin yaptığı işlerden uzak-

icra edebilmesi onlara bir meslekî avantaj (daha çok kazanma avantajı) bile sağlamıştı. Erkekler de bunları taklit etmeye çalışmıştı.

1450 ile 1600 arasında ise çalışma hayatında toplumsal cinsiyetin daha katı bir şekilde uygulandığını kaydettik. Kadınların istihdamına yeni kayıtlar getirildi, kadının çalışmasına daha az değer biçilmeye başladı ve kadının evdeki rolü daha çok vurgulanmaya başladı (Honeyman ve Goodman, 1991: 609). Bu durumdan, on beşinci yüzyıldan sonra kadınları dışlama gayretine giren loncalar sorumlu tutulmuştur. Bu değişim Kuzey Avrupa'nın tümünde (Herlihy, 1990: 173) görüldüğü gibi tek tek şehirlerde örneğin Londra'da (Lacey, 1986: 25) ve Köln'de (Wensky, 1982: 448-449; Howell, 1988b: 157) de saptanmıştır.

Kadınların zanaatlardan ve vasıf gerektiren işlerden dışlanarak yüksek gelirli mesleklere girmesi önce kentlerde engellendi (Honeyman ve Goodman, 1991: 610). Bu değişim en yoğun yünlü ve diğer dokuma sanayilerinde oldu. Örneğin İngiltere'de Bristol kentinde Fransa harbinden dönen adamlar krala dilekçe vererek kadınların yünlü dokumacılık yapmasını yasaklamasını talep etti. Yurt dışında krala askerlik yaptıklarından yurda dönüşte bir işe girmeye hakları olduğunu öne sürdüler (Howell, 1986b: 183, 250, 25. dipnot). Hâlen dokumacılıkla geçinen kadınlara dokunulmaması şartıyla bu istek kabul edildi.[59]

---

lığından ya da farkından ziyade, esnekliği ve çeşitliliği ile temayüz ediyordu (Goldberg, 1996: 116). "Kadınlar loncalarda erkeklerle eşit konuma gelebilmekte idi; [ancak] on beşinci yüzyılın sonlarından itibaren loncalardan dışlanmaya başladılar. [Bunun sebebi] artan rekabetti..." (Sachs, 1971: 41).

59 1450'den sonra Güney İngiltere'de dokuma sanayii durgunluğa girdi. Dur-

1455'te Londralı ipekli dokumacı kadınlar kraldan "Lombardiyalılardan" korunma talep etti. Lombadiyalılar dedikleri, Londralı ipek dokumacılarının yüz yıldır rekabet ettiği İtalyan tacirlerdi. On dördüncü yüzyılda kral ipek dokuyan kadınları himaye etmişken on beşinci yüzyılda kral Lombardiyalıların tarafını tuttu. İpek dokumacıları battı. Gerçi bu sırf kadın aleyhtarlığından olmayabilir; kral o sırada kredi almaya çalıştığı Lombardiyalıları memnun etmek istemiş olabilir (Power, 1975: 61). Ne var ki bu, devlet ile sermayedarlar arasında gelişecek ilişkinin ilk örneklerinden biri idi. Bu olaylar kadınları vasıflı zanaatlardan, ticaretten ve yüksek konumlu mesleklerden dışlama yönündeki uzun vadeli eğilimin ilk yaylım ateşi idi.[60]

1450'den sonra kadınların çalıştığı başka mesleklerin toplumsal konumunun da bozulduğunu görüyoruz. Örneğin bira imalâtı Geç Orta Çağda kadınların önemli bir yan faaliyeti ve (Paris'te) kadınların zanaatı olmuştu. İngiltere verilerine göre on beşinci yüzyıl sonlarında bira imalâtı tam bir meslek hâline gelmişti. Ama artık bu işi kadınlar değil, erkekler yapıyordu; ya da bira imalâtını meyhanecilikle veya dükkân işletmeyle birlikte karı kocalar beraber yürütüyordu (Dyers, 1980: 346-350). Bütün kentlerde kadınlar çamaşırcılık,[61] terzilik ve hiz-

---

gunluk Batı Wiltshire'de işçi isyanlarına sebep oldu (Fryde, 1996: 157-158). Kralın kararında başka etkenler kadar bu da etkili olmuş olabilir.

60 Bazı yerlerde kısıtlamalar on dördüncü yüzyılda başladı: Strasbourg'da 1330'da, Speyer'de 1360'da, Hamburg'da 1375'te, Göttingen'de 1403'te. Bunlar kadınların iktisadî hayata katılmasını sınırlandırmaya yönelik sistematik çabalar olmaktan ziyade belediyeler ile dokumacılar arasındaki mücadelelerin sonucu ortaya çıkmıştı. Kadınların çalışmasını kısıtlayan eşgüdümlü çabalar asıl 1450'den sonra başladı (Weisner, 1986: 174).

61 Kentli emekçi kadınlardan birçoğunun yaptığı bu tarz işler idi. Ücreti o kadar düşüktü ki çamaşırcılar ve terziler bazan ikinci iş olarak fuhuş yapmakta

metçilik gibi mesleklere devam etti. Geç Orta Çağda hizmetçilik varlıklı ailelerin kızlarının da girdiği itibarlı bir meslekti; York gibi bazı yerlerde kızların meslek öğrenmesi için seçeneklerden biri idi.[62] On beşinci yüzyılın sonlarında her yerde bu meslek de itibar kaybetmiş ve çalışma şartları da kötüleşmişti. 1480-1490'dan sonra Floransa'da erkeklerin rekabeti kadın hizmetçilerin çalışma şartlarını bozdu. Erkeklerin bu işe yönelmesinin sebebi de sanayide iş bulamamaları idi (Klapisch-Zuber, 1985: 176-177). Köln'de 1494'te hizmetçilerin dükkânda çalışması ve zanaatkârla evlenmesi yasaklandı (Howell, 1988b: 115). Bu yasak Köln'de fakir kadınlara toplumda iki yükselme kapısını kapattı. Fransa'da on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda kentlere göçen kadınlar toplumsal tabakaların en altında birikerek çoğunlukla hizmetçi oldu. Buna karşılık erkek göçmenler her seviyede meslekî tabakaya giriyordu (Davis, 1979a: 69). 1500 yılında York kentine çalışmaya gelen kadınların toplumsal olarak geriye kaydığı kabul edilmekte idi (Goldberg, 1988: 112, 114). On altıncı yüzyılda Almanya'da kentlerde hizmetçilerin bir kısmı özel işlerde çalıştırılmakta, bir kısmı da hastahanelerde, veba hastahanelerinde ya da yetimhanelerde çalıştırılmakta idi. Buralarda aşçı olarak, temizlik ve bakım işlerinde, idareci olarak, sütanne ya da hemşire olarak çalışmakta idiler (Weisner, 1986: 187, 89). Dokumacıların evlerinde hizmetçiler ise yapağı taraklayarak ve iplik eğirerek usta için iplik hazırla-

idi. Zamanla yetkililer bunu yapan kadınları daha şiddetle takip etmeye başladı. Ancak bu işi yapan kadınların sayısı da sürekli arttı. Sebebi lonca kapılarının kadınlara kapatılması ve rahibe manastırlarının kapanması idi (Sachs, 1971: 51; Goldberg, 1988: 120; Weisner, 1986: 102, 104, 107).

62 Londra dışında kadınlar resmen çırak olmuyordu (Goldberg, 1988: 112).

makta idi. Bunlar hep düşük konumlu, düşük ücretli işlerdi. Bu işlerde çalışanların işten ayrılması kısıtlanmıştı; hizmetçilerin kamu alanında ve özel hayatlarında davranışları da kurallarla düzenlenmişti (Weisner, 1986: 83-84).[63] Kadın çalışanların en büyük grubu "hizmetçi" konumundakilerdi.

Bu değişimler kadınların statüsüne halel vermekle beraber en çarpıcı olan loncalardan çıkarılmalarıdır. Bunun da odağı dokumacı loncaları idi. Kadınlar dokumacı loncalarından en çok Almanya'da dışlandı. Muhtelif kentlerde, örneğin 1450'de Richlitz'te ve Augsburg'da, 1458'de Hamburg'da, 1470'de Leipzig'de, 1484'te Strasbourg'da ve Basel'de ve 1509'da Heilbrun'da dokumacı loncaları kadınların sadece örtü dokumasına izin verilmesini ve köylü dokumacıların belde sınırları içinde kumaş satmasının yasaklanmasını sağladı. Geç Orta Çağda olduğu gibi Modern Çağın ilk döneminde de tüm kentlerde zanaatkâr ustalarının atölyelerinde ustanın karısının, kızlarının, oğullarının ve hizmetçilerinin yeri olup kalfaların ve çırakların yanında çalışıyorlardı. 1450'den sonra Almanya'da birçok şehirde dul kadınların atölye işletebileceği süre üzerine yasal kısıtlamalar çıkmaya başladı. Önceleri ustanın ölümünden sonra iki yıllık bir mühlet tanınmışken sonraları bu iki aya kadar düşürüldü (Weisner, 1986: 149, 174, 176, 157). 1511'de İngiltere'de Kingston-upon-Hull'da ve Norwich'te kadınların dokumacı olması yasaklandı. Ancak bu yasak

---

63 Hizmetçinin çalışmasının karşılığı ekseriya barınacak yer ve yemekten ibaretti. Hizmetçi efendisinin yanında 30-40 yıl çalıştığında bile verilen bu idi. Ancak zengin hanelerde çalışmış "rütbeli" hizmetçiler öldüğünde birikmiş bir tasarrufu olabiliyordu. Kadın hizmetçilerin ücreti daima erkek hizmetçilerinkinden düşük idi (Weisner, 1986: 83-84, 89, 91).

da bir sınırlama ile karşılaştı. Bu kentlerde kamu oyu dul kadınların bu işte çalışma hakkını korudu (Clark, 1982 [1919]: 103). Coventry'de ustaların dul karılarının dokumacılık yapmasına müsaade edilmekle beraber bu ruhsat oğlun rüşde ermesine kadardı (Huppert, 1986: 32-33). Londra verileri bu dönemde bu kentte de manifaturacılık yapan kadınların haklarına saldırılar olduğunu göstermektedir. Öyle ki 1509'da Manifaturacılar Cemiyeti[64] kadınların çırak istihdam etme hakkını teyit etmek için çabada bulundu ve kadın üyelerini diğer üyelerin müdahalesinden korumaya çalıştı (Dixon, 1905: 226). Bruges'de, Leiden'de ve Douai'de on beşinci yüzyılın ikinci yarısında kadınlar dokumacılıktan çıkarıldı (Honeyman ve Goodman, 1991: 610). Paris'te kadınlar, kuyumculuk ve ipekçilik gibi o zamana kadar sivrildikleri hemen hemen bütün mesleklerden dışlandı. Kadın loncaları erkeklerin vesayetine girdi. Loncalar ustaların dul karılarının mesleğe devam etme hakkını savunmakla beraber dul kadınlar için başka bir şey yapmadı. Kadın hekimler tamamen yok oldu (Decaux, I, 1972: 558).

Yeni tahditler hem öteden beri bağımsız çalışan zanaatkâr kadınlara, hem de kocasının yanında çalışanlara ve dul kaldıktan sonra işe devam edenlere uygulandı. 1450'den sonra Avrupa'nın tümünde bağımsız çalışan zanaatkâr kadınların sayısı azaldı. Modern Çağın başlarında atölyelerdeki kadınlar artık ekseriya aile bireyleri oluyordu. Weisner (1986: 151) yaklaşık 1450 yıllarında Almanya'da birçok zanaat lonca tüzüğünden "hanım usta" ve "çırak kız" tabirlerinin çıkarıldığını kaydetmek-

---

64 *Drapers' Company*. 1361'de kurulmuş, meslekî yardımlaşma ve hayır işleri yapan, yün ve manifatura tacirleri derneği (ç.n.).

tedir. Demek ki artık bu tabirlerin bir anlamı kalmamıştı. Bu eğilim tedricen yayıldı. İngiltere'de Oxford kentinden veriler 1540'tan sonra çırak sözleşmelerinde *et uxore* [ve eşi] ifadesinin artık geçmediğini göstermektedir (Prior, 1985b: 104). Buna mukabil Lyon'da 1560 gibi ileri bir tarihe kadar ipekli tacirleri mağazadaki işçilerinden bahsederken *compaignons* [erkek kalfa] kelimesi kadar *compaignonnes* [kadın kalfa] kelimesini de kullandıkları oluyordu (Davis, 1982: 59).

Alman loncalarına gelince, kadınların birçok meslekten dışlanmasının yasaları değiştirerek olmadığı söylenmektedir. Bunun yerine loncalar mesleğe girme şartlarını zorlaştırdı. Örgün öğrenim görmüşlük şartı koşulunca kadınlar üst düzey idarecilik, noterlik, eczacılık ve tıptan dışlandı. Ne var ki öğrenimsiz erkekler de dışlandığından bu tedbir kadınlara karşı alınmış olarak algılanmadı (Weisner, 1986: 189). Ama başka yazarlara göre erkekler kent meclislerine kadınlar yüzünden iş bulamıyoruz diye şikâyet etmekte idi; loncalar bu sebeple elbirliğiyle kadınları mesleklerden dışlamaya girişti.[65] Loncalar köylerde kadınların evde yaptığı üretimin kentli zanaatkârlara zarar vermesinden de endişelenmekte idi. Öte yandan loncalar da saldırıya maruz kalıyor; loncaların da devlete karşı çetin siyasî çekişmelere girdiği oluyordu (Honeyman ve Goodman, 1991: 612). Kadınların loncalardan dışlanmasını bu çerçevede görmek lâzım.

---

[65] Örneğin Leiden'de 1478'de çırpıcılar, manifaturacı ustalarına karşı karıları işlerine müdahale ettiği için greve gitti. Yine aynı yıl çırpıcılar, çırpıcı karılarının ya da başka aile fertlerinin kurutmalıklara gitmemesi ve kurutmalıklardan kumaş indirmemesi için talepte bulundu. 1508'de kadınlar ve kızlar apreleme işinden dışlandı. Leiden'de diğer dokuma faaliyetlerinde kadınlar on altıncı yüzyılın ortalarına kadar çalıştı (Howell, 1988b: 72-73).

Bu çatışmanın bir yönü sermayedar girişimcilerin rekabeti idi. En azından 1350'den itibaren ihracat imalâtta bir rol oynamıştı. 1500'den sonra bu rol daha da belirginleşti (Kriedte, 1981: 34). On dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda sınaî faaliyetlerin çoğu kentlerde yürütülmüş idi (Nef, 1962: 10). 1500 sonrasında bazı imalât işleri, özellikle dokumacılık köylere kaydırıldı. Kentlerde işgücüne talep arttıkça arz artmadığından buralarda işgücü pahalandı. Girişimciler ucuz işgücü arayıp bunu kırsalda buldu.[66] Eve iş vererek [*putting-out*] bu işçiler çalıştırılmaya başladı (Kriedte, 1981: 21, 11). Bu gelişmeyi sevkeden dokumaya artan talepti. Kentlerde nüfusun ve talebin artması yünlü kumaşlara da talebi artırdı; keten kumaşlara da uluslar arası talep arttı[67] (Kriedte, 1981: 21, 34).

Bunları sadece nüfus artışı sürüklemiyordu; dünya-ekonomisi oluşumunda üretimde uzmanlaşmadaki değişimler de bunları güdülüyordu. Köyden kente göç gıda talebini artırdı. Bu da piyasaya yönelik tarımsal üretimi artırdı. Polonya gibi bazı bölgelerde tahıl üretimi ve ihracatı yoğunlaştı. Bununla da Batı Avrupa mamullerine, örneğin İngiliz ve Hollanda yünlü dokumalarına talep hızla arttı. "Yeni Dünya"ya ihracatın önemli bir kısmını yün ve keten kumaşlar oluşturmakta idi. 1530'dan

---

66 Örneğin Amiens bölgesinde köylerde ücretler kenttekinden % 50-73 daha düşüktü (Kriedte, 1983: 11).

67 Medick ilk sanayileşme [*proto-industrialization*] dediği olayın bununla başladığını öne sürmektedir. Kendisi bu gelişmelerin sebeplerini köylü ailelerinin dinamiklerinde aramak eğilimindedir (Medick, 1976: 297). İlk sanayileşme terimi sanayileşmeye doğru ilk adım anlamına geldiği için eleştirilmiştir. Çünkü bazı hâllerde sanayileri yok etmeye doğru ilk adımdı. Ayrıca bu terim, köylerde daha önceden var olan demircilik, çatı kaplama, cam üretimi gibi imalât iş kollarını sırf "dünya pazarına" yönelik olmadığı için görmezden gelmektedir (Clarkson, 1985).

sonra bu metaların ticaretteki önemi arttı (Sella, 1974: 367, 356, 361). Aynı zamanda toprak sahiplerinin köylüleri yoksullaştıran yeni uygulamaları kırsalda işgücü arzını artırdı. Angarya şeklindeki kiralar paraya veya aynî kiraya çevrildi; kira anlaşmalarının süresi kısaltıldı; örfe dayanan feodal kiralar kapitalist toprak kirasına dönüştürüldü. Bunlara nüfus artışı, köylerde ortak arazilerin ortak kullanıma kapatılması, artan toplumsal işbölümü ve toplumsal kutuplaşma eklendi. Sonuçta köylü aileleri ikinci bir iş aramaya mecbur kaldı (Kriedte, 1981: 21).

Yevmiyeli çalışan yoksul köylüler için dokuma işlerinin artması bir nimet idi. Genel olarak kadınların işiydi; ama kocalarının kontrolü altında çalışıyorlardı. Aile bütçeleri daralmakta, ama erkekler meyhanede içmek gibi âdetleri sürdürerek geliri harcamakta idi. Hayat standartlarındaki bozulmanın ceremesini kadınlarla çocuklar çekti (Briggs, 1996: 268).

Bu sebeple dokumacı loncaları üzerinde baskılar arttı. İngiltere'de loncalar uğradıkları saldırılara uygun tepkiler geliştirdi. Ama loncalar en çok Almanya'da ve Alçak Ülkeler'de güçlü olduğundan kapitalist rekabet en çok buralarda hissedildi. Fransa'da ise dokumacılık kırsalda daha yaygın olmasına rağmen eve iş verme İngiltere'deki ya da Alçak Ülkeler'deki kadar yayılmadı (Kellenbenz, 1963: 854). Loncalar atölye sayılarını tahdit ederek, kalfaların sadece mirasla usta olmasına izin vererek ve bağımsız erkek ve dul kadınların mesleği icra etme hakkını kısıtlayarak karşılık verdi (Weisner, 1986: 33).

Kısaca loncaların tepkisi kısmen çalışma hayatında cinsiyet ayırımcılığı yapmak oldu. Cinsiyeti çalışmadaki değerlerin kriteri hâline getiren söylem, loncaların ve

kent meclislerinin yönetmeliklerinde görülmektedir. Yasaklar cinsiyete göre belirlenmekte idi: "Loncalar ... kadınların yapabileceği işleri... kısıtlamakla kalmadı; üretken işlerle üretken olmayan işleri sırf cinsiyete göre tanımladılar" (Honeyman ve Goodman, 1991: 612). Sonuçta zanaatkâr kadınların gelirleri azaldı ve dükkânları küçüldü. Bununla birlikte kadın çalışmaya muhtaç olduğunu kanıtladığında (başka iş yapamayacak durumda ya da bakmakla yükümlü yakınları olduğunda) kent meclisleri bu tahditleri uygulamayabiliyordu. Ancak meclisler beldenin yardımlarına bağımlı kitle birikmesini önlemek için bu tür başvuruları tek tek değerlendirerek karar veriyordu (Weisner, 1986: 158).

Yine bu sebeple kadınların düşük yevmiyeli gündelik işlerde çalışmasına da göz yumuluyordu (Honeyman ve Goodman, 1986: 612). Weisner Almanya'daki altı şehirde bu mesleklerin dökümünü vermektedir.[68] Bunlar birçok başka Avrupa kentinde de aynı idi. Bir iki istisna hariç bu meslekler az sermaye ve öğrenim gerektiren, düşük ücretli düşük konumlu işlerdi: pazarda et, av eti, odun, meyve ve sebze, mum, elden düşme giysi ve sair mal satışı; bira yapımı;[69] şarap ve sair alkollü içecek ticareti; kasaplık ve fırıncılıktı. Kasapların ve fırıncıların karıları ve kızları da koca ve babalarının işiyle çok yakından ilgilenmekle birlikte, zamanla bunların toplumsal itibarı azaldı (Weisner, 1986: 195). Tüm kentlerde kadınlar dikiş iğnesi, yüksük, yüzük gibi ufak madenî

---

[68] Almanya'daki bu şehirler Frankfurt am Main, Nürnberg, Stuttgart, Strasburg, Memmingen ve Münih idi.

[69] Orta Çağda kadın işi olan bira imalâtı bu dönemde her yerde erkek mesleği olmağa başladı. Münih'te yönetim kadınların bira imal etmesini ve meyhanelerde çalışmasını yasaklamaya teşebbüs etti. Sonuç alamadı (Weisner, 1986).

eşya yapmaya devam etti; tahta kâse ve kaşık üretiyor, nalbantlık da yapıyorlardı. Loncası olmayan zanaatlarda (örneğin Nürnberg'de altın kuyumculuğunda) kadınlar zanaatı icraya ve çırak çalıştırmaya devam etti (Weisner, 1986: 115-126, 128, 134, 169).

Bu bilgilerin tümüne bakınca gelişmeler azgın bir cinsiyet ayırımcılığından ziyade sınıf mücadelesi içinde değişen şartlarda ortaya çıkan stratejiler olarak okunabilir. Ama bu bilgilerden erkeklerin istedikleri mesleğe girmeyi ya da istedikleri işi seçmeyi hak sayıp, kadınları bundan mahrum ettikleri de ortaya çıkmaktadır. Bu tavır nereden çıktı? Feminist yazarlarda buna cevap yok.[70] Fossier'in dediğine göre on dördüncü yüzyılda işçi isyanlarında çalışmanın bir hak olduğu sık sık dile getirilmekte idi. Nitekim 1337'de Ghent'te çırpıcılar "iş ve hürriyet" sloganıyla ayaklandı. Bu çağrı ustaları hedef aldığı kadar, ustaların köylerde düşük ücretle istihdam ettiği işçileri de hedef alıyordu. Köydeki işçilerin çoğu kadındı. On beşinci yüzyıl ilerledikçe bu kadın işçiler iyice hor görülmeye başladı (Fossier, 1991: 433).[71] Kadınlar artık köylerde ucuz işgücü hâline gelmişti.

---

[70] Bunda da şaşılacak bir şey yok. Genel olarak bu tutuma ataerkillik deyip ezelden beri sürdüğünü kabul edince, neden ortaya çıktığını izah etmeye gerek kalmaz.

[71] On beşinci yüzyılda ve on altıncı yüzyılın başlarında, kalfaların bekâr oğullarının, hizmetçilerin, çırakların, memurların, zanaatkâr ve tacirler oğullarının genç kadınlara topluca tecavüz ettiği sık sık vuku bulmakta idi. Bu toplu tecavüzlere katılanların başka bir sabıkası olmuyordu. Modern çağın başlarında kentlerde fuhuş yaygın olmakla birlikte (Flandrin, 1980 [1977]: 31-32), bu tecavüz vakalarının fahişelere karşı işlendiğine dair literatürde bir belirti yok. İhtimal ki tecavüze uğrayan bu genç kadınlar lonca işçilerini işinden eden ucuz kırsal işgücünden olup, tecavüzler de bir nevi intikam oluyordu.

Sermayedarların gözünde loncalar yatırımı köstekliyordu, çünkü Batı Avrupa'da ücretlerin azalmasına engel teşkil ediyorlardı. Bunu bertaraf etmek gerekiyordu. Loncaların koyduğu kısıtlamaları aşmakta kullanılacak araç devletti. 1530'lara gelindiğinde devletlerin kudreti artmıştı. Avrupa'da ticaretin canlanması ile devletin kuvvetlenmesi birbirini pekiştirdi (Kriedte, 1981: 34). 1550'de, hatta daha da önce devleti yönetenler loncaların koydukları kurallara istisnalar koymaya başlamıştı. Devletler sermayedarlara karşı rekabeti azaltmak için loncaları bastırmaya ve bunları dönüştürmeye girişti. Bu süreç her yerde olmakla beraber elimizde İngiltere ve Fransa'dan veri var. Her iki ülkede loncaları denetim altına alma faaliyeti tüccar sermayedarların rekabet gücünü artırmayı hedeflediği kadar, hükümdarın mahallî idareler üzerindeki yaptırımını, mahallî idareler karşısında gücünü artırmayı da amaçlamakta idi. On altıncı yüzyılda Fransa kralı bütün loncaların başına geçti; lonca yönetmeliklerinin denetimini üstlenip kalfa ücretlerini düzenlemeye başladı ve kalfaların ustalığa terfi etmesi için alet edevata yatırım yapabilmesini şart koştu. Fransa kraliyetinde yöneticiler maaşlı memurdu; buna mukabil İngiltere'de kraliyet idaresini yerel yargıçlar[72] yürütmekte idi. Bu yargıçlar kentli büyük tacirlerden ya da eşraftan, yani sermayesiyle girişimcilik yapanlardan çıkmakta idi. Bunların loncaları yıkma yöntemi lonca kurallarını ve ustaların otoritesini yıpratmaktı. Örneğin çıraklıktan geçmemiş kimselerin herhangi bir meslek ic-

---

[72] *Justice of the peace.* Hukuk öğrenimi olmayan, maaşsız çalışan ve küçük suçlarda ceza verme yetkisi olan yargıç (ç.n.).

ra etmesini serbestleştirdiler; yeni kurulan iş kollarında çıraklığa ilişkin yönetmeliklerin geçersizliğine hükmettiler; buna benzer yöntemlerle lonca düzenlemelerini çökerttiler. Bütün bu müdahaleler aynı sonuçları verdi: ücretlere üst sınırlar kondu; reel ücretlerin azalmasıyla proleterleşme ve nispî yoksulluk arttı; bunlar grevlere, lokavtlara, ustalarla kalfaların ilişkilerinin bozulmasına yol açtı (Nef, 1962: 7, 15-18, 39, 17; Kamen, 1971: 116). Kadınlara inen darbe bunlarla şiddetlendi. Her yerde loncalar zanaatları vasıflı erkeklerin sahası olarak tanımlayıp kadınları kategorik olarak vasıfsız diye sınıflandırdıkça, Geç Orta Çağda çok olağan olan 'kadın zanaatkâr' gittikçe boş bir kavram hâline geldi (Honeyman ve Goodman, 1991: 613).

Kalfalar artık hiç usta olamayacaklarını, ücretli işçi kalmaya mahkûm olduklarını anlayınca Fransa'da (Davis, 1982: 60) ve Almanya'da (Weisner, 1986: 163) kendi loncalarını kurdular. Her yerde kalfalar kadınların çalışmasına karşı en güçlü muhalefeti oluşturdu. Kendi loncalarını kurduklarında evlenme hakkı talep ettiler ve istihdamda rakip olanları (başka kalfaları) her türlü bahane ile işten attırmak için uğraşmaya başladılar.[73] İngiltere'de ustaların karılarının eşleriyle beraber mesleği icra etmesini yasaklatmak için mücadele ettiler. Kalfaların kendi eşlerine gelince, kocalarının işinde onunla birlikte çalışamıyor, kendi başlarına iş aramaya mecbur kalıyordu. Ancak kadınlar yan sanayilerde de çalışamaz hâle geldikçe kalfaların karıları da kocalarının ücretsiz

[73] Bahaneler ya cinsellikle ya da milliyetle bağlantılı idi. Nikâh dışı doğmuş olmak, kişinin ana babasının cinsel edepsizliği, kalabalıkta bir Yahudinin ya da bir fahişenin yanında durmuş olmak, "iffetsiz" bir kadınla evlenmek, ebeveyn rızası olmadan evlenmek gibi suçlamalardı (Weisner, 1986: 123).

hizmetkârı olma çaresizliğine düştü (Clark, 1982: [1919]: 196-197, 234). Kapitalist üretimin nüfuz ettiği her zanaatta bunlar görülüyordu. Yasama bu süreci kolaylaştırdı. Örneğin 1620'de bira imalâtı bu işi meslek olarak yapan erkek imalâtçıların [*Common Brewer*ların[74]] eline geçti. Bu tüketim vergisi tahsilatını kolaylaştırdı (Clark, 1982 [1919]: 224).

Kırsal bölgelerde önceleri cinsiyete göre iş bölümü hiyerarşisi hemen hemen yokken, bu hiyerarşi oraya dahi yayılmaya başladı. Özellikle hizmetçileri etkiledi. Orta Çağda hizmetçilik gençlikte bir dönem yapılan bir işti. Gençler akrabaların ya da aile dostlarının yanında hizmetçi dururdu (Goldberg, 1988: 113). Hufton'un (1998: 72-73) verilerine göre Erken Modern Çağda sadece işçi çocukları, küçük toprak işleyen köylülerin çocukları, zanaatkâr çocukları, bir de evlenirken ebeveyninden maddî yardım göremeyen alt sınıflardan kızlar gençliklerinde hizmetçilik yapıyordu. "Uzun" on altıncı yüzyıldan itibaren Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar hizmetçilik kentte ve köyde kadınların başlıca istihdam alanı oldu (Hufton, 1998: 125). Bazı hâllerde hizmetkârlık kentli kızlara el becerisi öğrenmek için bir yoldu. Lyon'da oğlanların çıraklık ederek beceri kazanmasına karşılık kızların beceri edinme yolu hizmetçilikti; kızlar bu yoldan bir meslekte iş güç sahibi de olabiliyordu (Davis, 1972: 62). Ancak kızlara imkânlar sunan bu liberal düzenleme 1550'den sonra katılaştı.[75]

---

74 Satış için bira imal etmeye ruhsatlı kişiler (ç.n.).

75 Nürnberg'de hizmetçi kızlar bir sene çalışmadan işten ayrılamıyordu. Strasburg'da ve Württemberg'de kent meclisleri hizmetçilerin ücretlerine üst sınırlar koydu ve bunlara hediye verilmesini yasakladı. Yeni bir hanede hizmete girebilmek için öncekinden namusuyla ayrıldığını kanıtlamak şart ko-

İngiltere köylerinden verilerde serf işgücü kalmayınca işverenlerin mevsimlik işgücü sıkıntısı çektiği görülmektedir. Yevmiyeli işçi istihdam edilmekteydi ve hasat zamanında ücretler pek düşük olmuyordu. İşverenler sorunu hizmetçi çalıştırarak çözdü. Bu suretle mevsimlik işgücü sıkıntısı giderilirken gençler de toplumsal kontrol altına alınıyordu. Hizmete oğlanlar da kızlar da alınmaktaydı; ancak kızların başka istihdam seçenekleri daha azdı. Kızlar hizmetçi olunca ev işleri, sağmalcılık, bostan işleri yapıyor (Middleton, 1988: 33) ve erkek rençperlerden genellikle daha düşük ücret alıyordu. Kızlar hizmette peynir üretme gibi beceriler öğrenebiliyordu. Ama çoğu hizmetçiye yaptırılan, sığır suvarmak gibi beceri istemeyen ağır, sıkıcı işlerdi (Hufton, 1998: 76-77). Mahallî ve merkezî yöneticiler "başsız" gençleri hoş görmediğinden "bekâr genç kızların ... hizmete girmeye zorlandığı" muhtemeldir.[76] Almanya'da kentlerde istihdam şartlarını kent meclisleri ve lonca yetkilileri belirlemekte idi.

Bazı bölgelerde tarım faaliyetlerinde ücretli kadın işçilerin durumunu özellikle içler acısı kılan ücret farkları idi. Örneğin on dördüncü yüzyıl sonlarından itibaren bağcılıkta kadınlara erkeğe ödenen ücretin yarısını ödemek pratik bir kural olagelmişti. Bu âdet Güney Fransa'da on altıncı yüzyıl ortalarına kadar sürdü. Sonra

şuldu. Münih'te başkasının yanında çalışan hizmetçiyi kandırarak kendi hizmetine almak, hizmetçinin efendisinin izni olmadan evden çıkması yasaktı. Hırsızlığın ve yalandan hastalanmanın cezası sürgündü. Gerçekten hastalanan hizmetçi de işten çıkarılıp evden atılıyordu. Tüm kentlerde loncalar hizmetçi kızların ev işleri ve yardımcı işler dışında çalıştırılmasını yasaklattı. Bu sınırlama özellikle büyük dokuma sanayii olan bölgelerde uygulanıyordu (Weisner, 1986: 87-89).

76 Middleton'a (1988: 30-33) bakınız. Almanya kırsalında aynı olay için Robisheaux'ya (1989: 107) da bakılabilir.

tüm tarımsal faaliyetlerde kadınlara erkeklere ödenenin % 37'si veya daha da az ücret ödemek adet oldu. Sonuçta ücretlerin nakden ödendiği faaliyetlerde kadınlar sayıca ağır bastı (Le Roy Ladurie, 1966: 277). İngiltere'de de hasat zamanı dışında işleri cinsiyete göre bölüştürme eğilimi olduğundan çiftliklerde kadın hizmetçiler (karınları doyurulmakla beraber) erkeklerin yevmiyesinden çok daha az ücret kazanmakta idi (Middleton, 1988: 36).[77] Almanya'da tarımda iş bulmak üzere köye göçen kentli kadınlar da erkeğin kazandığı ücretin % 50'sini alabiliyordu. Ücrete yemek de dahil olduğu zaman kadınlara erkeklere kıyasla günde daha az öğün verilmekte, verilen yemek de daha kalitesiz olmakta idi, yani et ve alkollü içecek verilmiyordu (Weisner, 1986: 92).[78]

Kadınların beceri gerektiren işlerden ve yüksek statülü mesleklerden dışlanması 1530 civarında hız kazandı, 1550'den sonra iyice hızlandı. Sermayedarın biri ne zaman bir mesleğe veya zanaate karşı rekabete girse ya da mesleğe veya zanaate el koysa bu süreç ivmekte idi. Zaman geçtikçe sermaye biriktirme süreci kendini hissettirmeye başlamıştı. Zenginler daha da palazlandı. Bu durum saray inşaatına, mefruşata, lüks kumaşlara, ipeklilere, Yeni Döşemelikler[79] misali moda yünlülere talebi artırdı. Bu kumaşlar Alçak Ülkelerde on beşinci yüzyılın ikinci yarısından beri üretilmekle birlikte, şimdi üretimi

---

77 Middleton "büyük kapitalist çiftliklerde meslekî uzmanlaşma örüntüsü ... Orta Çağda *famulus*lar arasındaki cinsiyete göre ayırımın... daha da perçinlenmiş hâli gibiydi" demektedir (Middleton, 1988: 33).

78 Kadınlara daha az yemek vermenin gerekçesi kadınların daha az yemek gereksediği idi (Clark, 1982 [1919]: 73).

79 *New Draperies.* İngiltere'de on altıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hollandalı ve Valon göçmenlerin ürettiği, ipek, yün ve keten karışımı hafif kumaşlar (ç.n.).

yayılıyordu. On altıncı yüzyılın ikinci yarısında bunların toplam üretimi birkaç kez katlandı (Sella, 1974: 375).

Kadınların bütün dokuma zanaatlerinden uzaklaştırılması 1550'den sonra her yerde görülmektedir. Nürnberg'deki sırma iplik üretimi gibi birkaç zanaat haricinde (Ennen, 1989: 184) loncalar kadınların çalışmasını kısıtlaya kısıtlaya kadınların zanaat yapmasını imkânsız hâle getirdi. Augsburg'da kadınların çırak yetiştirmesi yasaklandı; kadınlara karşı genelde artan bir düşmanlık gözlendi (Honeyman ve Goodman, 1991: 612). Württemberg'de kasabalarda yönetimler kızların dokumada çırak olmasına zorluklar çıkardı. Stuttgart kızların çırak olmasını açıkça yasakladı; kadınların erkek veya kız çırak yetiştirmesini de yasakladı. 1600'de örtü ve havlu dokumacılarının dul karılarının tekrar evlenmeleri hâlinde dokumacılığı bırakması gerekiyordu. 1604'te Münih'te, Frankfurt'ta, Nürnberg'de ve Memmingen'de kadınlar keten dokumacı loncalarından atıldı. Memmingen'de, Nürnberg'de ve Kempten'de terzi loncaları kadınların bu işte çalışmasını kısıtladı. Birçok kentte loncalar şapka üretimi, çorap örme, eldiven dikme gibi o zamana kadar loncada örgütlenmemiş "serbest" zanaatlara el koyup bu işlerde çalışan kadınlara engel oldu. 1600'e geldikte dul kadınların dahi kalfa istihdam etmesi ve çırak alması yasaklanmıştı. Kadınların zanaatlarda yeni teknik edinip kullanması da engellendi (Weisner, 1986: 177, 178, 156-158). Sevilla'da ipekli dokumacı loncası, ustaların dul karılarının çalışma imkânını giderek daralttı. Kadınlar kentin esas iktisadî faaliyetinden dışlanarak sayısı 3000'i bulan düşük ücretli işçi kitlesine katıldı (Hufton, 1998: 252).

Aynı süreç başka yerlerde de sürmekte idi. Örneğin Cenevre'de *passementerie*[80] zanaatında kadınlar çok faal idi. 1570'te bu zanaatta yardımcı işler yapmaya mecbur edildiler. Passementerie loncası 1584'te kuruldu. Yetim kızlara ve dul kadınlara karşı birer ikişer kısıtlamalar çıktı. 1657'den itibaren kadınların zanaatı kızlarına öğretmesi yasaklandı. Kadının tekrar evlenmesi hâlinde bu işte çalışması yasaklandı. 1600'lerde aynı kısıtlamalar saat imalâtçılarına uygulandı (Monter, 1980: 201-203).

Lyon'da ipekli iş kolunda aynı şeyler oldu.[81] İpekli dokuma kraliyetin denetlediği bir zanaattı. Evli kadınlar *feme sole*lerin yararlandığı çalışma hakkından tam olarak yararlanmasa da sözleşmelerde kendi isimleri yazılmakta ve isimleri vergi kayıtlarında kocanın soyadıyla yazılmaktaydı. 1561'e kadar bu uygulama sürdü. O tarihte ipekli dokuma iş kolu yeni baştan düzenlendi. Düzenleme kadınların usta olmasını kısıtladı; kız çırak yetiştirmeyi yasakladı; ustalığın babadan oğula geçmesini fiilen zorunlu hâle getirerek anadan oğula ya da babadan kıza geçmesini engelledi. Buna karşılık 1583 tarihli bir kanun da ipekli dokuma ustalarını Aumône'daki[82]

80 *Passementerie* ipek, sırma, oya ve boncukla yapılan elbise ve döşeme süslemeleridir (ç.n.).

81 Bu kentte 1550'den sonra da kadınlar bağımsız çalışan zanaatkâr olarak kayıtlara geçiyordu: kadın kayıkçılar, bir mobilyacı, iğneciler, ipekli dokumacıları, ibrişim bükücüleri, bir keten dokumacısı ve bir keten konfeksiyoncuya dair kayıtlar var. Bir altın kuyumcusunun karısı çırak kız yetiştirmekteydi. Çoğu dul olan on sekiz kadın bir matbaa işletiyordu. Davis'in kanısınca, erkek ustalar mesleklerindeki becerileriyle tanınırken, kadınların çoğunun itibarı semtlerinde toplumsal konumlarına dayanıyordu. Ancak matbaacı kadınlar erkek meslektaşları gibi çalışmalarıyla itibar kazanmış idi (Davis, 1982: 66).

82 *Aumône Générale* (Genel Zekât). Lyon'da 1529-1531'de yaşanan kuraklık ve kıtlık sonucu kentte çoğalan yoksulları dilenmekten kurtararak barındırmak, beslemek ve iş vermek için 1531'de kurulmuş hayır kurumu (ç.n.).

yetim çocuklardan ya da yetimhanelerdeki kızlardan başka çırak almasını yasakladı (Davis, 1982: 62-66, 68).

Ücretli çalışan kadınlar ekseriya yoksul ve muhtaçtı. Ücretli kadın işçiler öldüğünde ya da dul kaldığında kız çocuklarının birçoğu fahişe ya da meyhanelerde hizmetçi oluyordu. Elinden iş gelen kadınlar ücret karşılığı oya veya düğme üretebiliyordu. İpek ustaları ipek üretebilen becerili kadın işçi istihdam etmekle beraber on altıncı yüzyılda Lyon'da kadın ipekli kalfalarına erkek kalfalara verilenin yarısı ücret ödenmekte idi. Aumône'un iş sağladığı yoksul ipek üreticilerine diğer ipek üreticilerine ödenen ücretin yarısı ödenmekte idi. Sadece düşük gelirli zanaatlarda erkeklerle kadınların ücretleri eşitti (Davis, 1982: 58-59). On altıncı yüzyılda Montpelier'de (1530), Beziers'de (1580) ve Avignon'da (1594) birer ücret şeması oluşturuldu. Şemalarda ücretler çeşitli olmakla birlikte esas itibariyle yüksek, orta ve düşük diye üç seviyede tespit edilmekte idi. Usta olanlar hariç, kadınlar düşük ücretli işlerde toplanmıştı (Le Roy Ladurie, 1966: 274).

İngiliz yünlü dokuma iş kolu on altıncı yüzyılda kapitalistleşti. İngiltere'nin Lancashire gibi bazı yörelerinde hayvancılık başlıca faaliyet olup bunda çoğunlukla erkek çalıştırılıyordu. Düşük yüksek bütün gelir seviyelerinde ailelerde kadınlar ve çocuklar yün taraklamakla ve iplik eğirmekle meşguldü. 1600'den sonra medyanın altında gelirli ailelerden insanlar kumaş dokumaya başladı (Swain, 1996: 141). 1622'de bir kraliyet komisyonu kapitalist sanayii rekabetten korumak için ev kadınlarının evde dokudukları kumaşları satmaktan menedilmesini tavsiye etti (Clark, 1982 [1919]: 106). Bu da kadınların bir yan faaliyetle para kazanma kapılarından birini daha kapattı.

On yedinci yüzyılda İngiltere ekonomisinde dokuma (yünlü, ipekli, keten dokuma) sanayii tarımdan sonra ikinci en önemli faaliyetti. Kadınlar en çok bu zanaatlarda (genellikle iplik eğirmekte) istihdam edilmekte idi; en düşük ücretler de bu zanaatlarda ödenmekte idi.[83] En yüksek ücretleri kazananlar, geçimi iplik eğirmeye bağımlı olmayanlardı. Sene boyunca ücret geliri kazanmaya muhtaç olmayanların en yüksek ücreti aldığı gibi. Bu dönemde ibrişim bükmek, sim ve sırma ipliği eğirmek yoksul zanaatları oldu (Clark, 1982 [1919]: 93, 142).

İzin verildiği zanaatlarda kadınlar hâlâ çıraklık edebiliyor ve engellenmedikleri vasıf gerektiren mesleklerde çalışabiliyordu; ama bu zanaatlar süratle yok olmaktaydı. Almanya'da kentlerde pazarcı kadınların muhamminlik yapma hakkı kaldırıldı; bu sadece erkeklere mahsus bir meslek hâline geldi (Weisner, 1986: 145-147).[84] İngiltere'de marangozluk ve kırtasiyecilik gibi mesleklerde (buna mücellitler, kitapçılar, matbaacılar dahildi) usta öldüğünde hâlâ karısının haklarına oğulunkinden öncelik verilmekte idi; dul kadın evlenince eski kocasının mesleğini icra etme hakkını yitirmiyordu. Ne var ki 1600 ile 1650 arasında kalfalar ne yapıp yapıp devletten bir *Star Chamber*[85] hükmü çıkartınp "matbaacılık zanaatında çıraklık yapmış hür adamlar" dışında kimsenin

---

83 İngiltere'de kapitalizmin en çok ilerlediği iki iş kolu önce yünlü dokuma, daha sonra da pamuklu dokuma idi (Clark, 1982 [1919]: 98).

84 Muhamminler vefat eden kişinin evine gidip terekeyi birer birer kaydedip her nesnenin değerini biçerdi. Ölen genç olsun yaşlı olsun, zengin olsun fakir olsun, yerli olsun yabancı olsun bu iş yapılırdı. İkinci defa evlenmelerde de envanterler çıkarılırdı. Her türlü varlık son kuruşuna kadar kaydedilmekte idi. 1550'ye kadar muhamminler pazarcı kadınlar olup bu hizmet karşılığında epey bir ücret koparıyorlardı (Weisner, 1986: 143).

85 İngiltere'de kraliyet sarayında bir mahkeme (ç.n.).

istihdam edilmesini yasaklattı. Kızları ve oğlanları istihdam etmek kesinlikle yasaklandı (Clark, 1982 [1919]: 160, 163). Uzun vadede bu kadınları da dışlamaktaydı, zira kadınlar artık çıraklıktan geçemiyordu. Kadınlar kadın şapkacılığı gibi sadece kadınların ihtiyaçlarını karşılayan işler yapmaya devam edebildi (Clark, 1982 [1919]: 234).

Kadınlar zanaatlardan uzaklaştırılınca hizmetçilik, işportacılık, dadılık, hasta bakıcılığı dışında en çok yaptıkları iş iplik eğirmek oldu. "Uzun" on altıncı yüzyılda kadın emeğinin odaklandığı iş, iplik eğirme idi (Swain, 1996: 111). Bu iş bir hüner veya marifet sayılmayıp kadının geçimlik faaliyetinin uzantısı olarak görülüyordu. Kadının geçimlik faaliyeti ise işten sayımlıyordu. Erkeklerin yaptığına iş denirdi; kadınların ise bitmez tükenmez görevleri vardı. Cinsiyetler arası adaletsiz iş bölümüne (Prior. 1985b: 95) ve denk olmayan ücret ödenmesine gerekçe olarak Hazreti Havva'nın menkıbesine atıf yapılıyordu.

Belirttiğimiz gibi on beşinci yüzyıl sonlarında dünya-ekonomisinin artan talebine cevaben dokuma üretimi giderek kapitalistleşmeye başladı. Tacir sermayedarların sorunu, dokumacılara kafi miktarda iplik temin etmek ve bunu ucuza mal etmekti. Bu, on beşinci yüzyılın ikinci yarısında iplik eğiren üreticilere talebi artırdı. Sevilla belgeleri istihdam edilen kadınların çoğunun iplik eğirdiğini göstermektedir (Herlihy, 1990: 170). Weisner'in incelediği Almanya kentlerinde birçok kadın yünlü dokumacılarının evlerinde iplik eğiriyordu ya da bağımsız çalışarak tacir sermayedarın temin ettiği yünü eğiriyordu. Bu ikinci ilişkiye kırsalda da rastlanmaktaydı. Almanya'da keten iplik üretimi tamamen köylerde

yapılmakta idi (Weisner, 1986: 182). Buna mukabil İngiltere'de köylerde yünlü iplik üretimi on altıncı yüzyıldan itibaren yapılmaya başladı. Yünlü iplik üretimi özellikle bazı bölgelerde, örneğin Lancashire'da (Swain, 1996: 182) ve Norwich çevresinde (Clark, 1982 [1919]: 107) yoğunlaştı.[86] Yünlü dokuma sanayiinin kapitalistleşmesiyle yün ipliğine talep muazzam arttı. Buna karşılık keten ipliği eğirme İngiltere'de on yedinci yüzyıla kadar kapitalistleşmedi (Clark, 1982 [1919]: 124).

İplik eğirme ücreti her yerde yetersizdi. Bu ücret aile gelirine küçük bir katkı olmakta, ama bırakın çoluğu çocuğu ve başka aile fertlerini geçindirmeyi, genel olarak bir kişiyi dahi geçindirmeye yetmemekte idi (Medick, 1976: 311; Weisner, 1986: 184; Clark, 1982 [1919]: 123). Bauvais'de 1600'lerde erkek dokumacı kendi geçinecek kadar kazanıyordu ama evli olup çocukları da varsa aç kalıyordu. Dokumacı ve işçi ücretleri kesinlikle aile geçindirecek seviyede değildi. Eve iş alıp [*putting out*la] iplik eğiren kadınlara da erkeklere verilen ücretin üçte biri ödenmekte idi (Huppert, 1986: 25). İngiltere'de iplik eğirme faaliyetinde şöyle bir ücret hiyerarşisi buluyoruz: İplik üretenler içinde en yüksek ücreti buna en az muhtaç olanlar kazanıyordu. Bunlar zengin çiftçi karıları idi. Bunlar yünü satın alıyor, eğiriyor ve iplik fiyatı yükseldiğinde satıyordu. Diğer iplik üreticilerine gelince (ki çoğu işçi karısı idi) manifaturacı sermayedar bunlara yün verip evlerinde eğirtiyordu [*putting-out*la yaptırıyordu]. En düşük ücreti bunlar

86 Lancashire eşrafının muhasebe defterlerinde kadınlara iplik eğirme karşılığı birçok ödeme kaydı görülmektedir (Swain, 1996: 112). 1550'den önce Norwich ahalisinden birçoğu küçük miktarlarda yün eğirmekle meşgul oluyordu (Clark, 1982 [1919]: 107).

alıyordu. Piyasa iplikçisi [*market spinner*] manifaturacıdan biraz daha yüksek ücret ödemekte idi. Bu, yün satın alıp iplik eğirenlere dağıtıp parça başı ücretle iş veren bir aracı idi (Clark, 1982 [1919]: 109-110). Hazin olan şu ki, iplik eğirmek köyde hane halkına çok gerekli bir nakit girişi sağlamasına karşılık üretim yoğun çalışmayı gerektirip çok vakit alıyordu. İplikte sarfedilen zaman hanenin kendine yeterliğini artırmıyordu. Geniş açıdan bakınca kadının iplik eğirmesinden aslında aile mağdur oluyordu. Zira "kadın yoksulluk sebebiyle ücretli iş aldığında ... ücreti kendisini doyurmaya zar zor yettiğinden ... kadının aile için yaptığı üretken faaliyetin kıymeti azalıyordu" (Clark, 1982 [1919]: 145). Parça başı ücretler, yevmiyeler ve hizmetçi ücretleri fiyat artışlarına yetişemiyordu. Bu grupların reel ücretleri, gerçek işçi sayılanlara nispetle daha da büyük oranda eriyordu (Weisner, 1986: 195). Bu sebeple kadınların hayat standardının erkeklere kıyasla daha çok gerilediği tahmin edilebilir.

Zenginleri daha da zenginleştiren süreç yoksulları daha da fakirleştirmekte idi. 1530'lardan itibaren Avrupa'da kent yönetimleri yoksullara yardım mekanizmaları kurmayı gerekli gördü (Briggs, 1996: 296). Bunun gerisinde ayaklanma korkusu vardı (Robisheaux, 1989: 70). Yoksullar sayıca artarken zenginle fakir arasındaki uçurum da derinleşmekteydi.[87] Sonuçta bütün bölgeler-

[87] Bu birkaç etkene hamledilmektedir. Bunlar mülkiyetin az elde toplanması (köylerde ortak toprakların çevrilip kapatılması, dokuma sanayiinde yoğunlaşma) ve sikkelerin tağşiş edilmesiyle satın alma gücünün erimesi idi (Kamen, 1971: 390). Briggs (1996: 295-306) enflasyon izahına katılmaktadır; ona göre 1500'lerde fiyatlar dört ilâ beş katına çıktı. Bodin'in enflasyonu Yeni Dünya'dan altın ve gümüş girişine bağladığını yazmaktadır. Briggs geniş bir kredi sisteminin de işlediğini, bunun insanları ihtiyaçları için daimî su-

de nüfusun büyük bir kısmı yoksuldu. 1580'de Güney Almanya'da hangi köye bakılsa nüfusun % 30 kadarının hiç toprağı olmayıp tamamen ücret gelirine muhtaçtı (Robisheaux, 1989: 72). On yedinci yüzyılın sonlarında Fransa nüfusunun % 75-80 kadarının sefalet içinde olduğu ve İngiltere nüfusunun yarısının yoksulluk sınırının altında yaşadığı tahmin ediliyordu; Hollanda'da bile dilenci ve serseri kaynıyordu (Sella, 1974: 357).

Veriler bu yoksulların büyük bir kısmının kadın ve çocuk olduğunu göstermektedir. San Juan de Dios'un[88] menkıbesinde 1500 kadar erken bir tarihte bile Granada kentinde yoksulların artmış olduğu görülmektedir. Bunların birçoğu kadın ve kızdı (Herlihy, 1990: 171). Durum zamanla düzelmedi. 1541'de Louvain'de yoksul yardımı alabilen 765 kişiden yarısından fazlası çocuktu. Amiens'de 1621-1622 kış mevsiminde kentteki yoksullardan 2350 kişiye yiyecek yardımı yapıldı. Bu rakam 1300 yetişkinden ve 2050 çocuktan oluşmakta idi. 1570 yılında Norwich'te 2300'ü aşkın yoksul vardı. Bundan 1700'ü çocuk, 831'i kadın ve 504'ü erkekti.[89] 1622'de Huddersfield'de 770 yoksuldan 419'u yani % 54'ü çocuktu. Segovya'da 1661'de yoksul yetişkinlerin sayımı yapılmıştı. Bunlardan % 60'ı kadındı. Aynı tarihte Medina del Campo'da yoksulların % 83'ü kadındı (Kamen, 1971: 389).

Tüm ülkelerde başvurulan çare yoksulları bir yere hapsetmek, imkân varsa düşük ücretle çalıştırmaktı.

---

rette borç yükü altında tuttuğunu, bunun da hem yoksullaşmaya hem de fiyat artışlarına neden olduğunu yazmaktadır. Bu yazarların zikretmediği ücretlerin fiyatlarla orantılı artmadığı, ve kadın ücretlerinin göçmesi sonucu hane halkı gelirinin azaldığıdır.

88 İngilizcesi St. John of God. 1495-1550 yıllarında yaşamış, yoksullara ve hastalara hizmetiyle anılan İspanyol aziz (ç.n.).

89 Yani yoksulların % 35'i kadın, % 43'ü çocuk ve % 22'si erkekti.

1500'lerin sonlarında bu uygulama Fransa'da, İngiltere'de, Hollanda'da ve Almanya'da benimsenmişti (Kamen, 1971: 407-408). 1597'de Hollanda'da yayımlanan bir ferman küçük çocukları fiilen köleleştiren işverenleri kınamaktaydı. 1636'da da çocuk çalıştırmak kınandı. Ardından Leiden'de 1638-1648'de dokuma sanayii hızla genişleyince bu iş kolunda çalıştırmak üzere Liege'den 4000 yetim çocuk ithal edildi (Kamen, 1971: 116-117).[90] Bazı yerlerde kadınlarla çocuklar iplik eğirmeye koşuluyor ya da düşük ücretle dokumada çalıştırılıyordu. Lyon'da yoksul kızların birçoğu iplikçilik okullarına gönderilmekteydi. Bunlar yoksul kadınlar için kurulmuş meslek okulu idi. Buralarda kızlara her türlü ipliği bükmek ve eğirmek öğretiliyordu. Yetişen kızlar bu okullarda işi diğerlerine öğretiyordu. Okullar kızları sermayedar imalâtçıların emrine ödünç işçi olarak veriyordu (Davis, 1982: 51). Almanya'da eğirme en çaresiz insanların yapacağı iş olarak görülüyordu. Kent yönetimleri eğirme işini, yetimlere ve fakir çocuklara iane dağıtmaya almaşık bir çare olarak görmekte idi. İplik eğirmek oğlanlara da öğretiliyordu (Weisner, 1986: 184). İngiltere'de de aynı politika yürütülmekteydi (Lipson, 1921: 65). Yetkili makamlar kırsalda yoksulluğa karşı tedbir olarak iplikhaneler kurdu. Bu tedbir (mahalde yargıçlık görevini de yürüten) sermayedar dokumacılara yarıyordu. Zira kullanılan bu işgücü çok ucuzdu.

---

90 Kayda değer ilginç bir husus, iane ile geçinen yoksul kadınlar ve yetimler yani en muhtaç ve siyasî olarak en korunaksızlar haricinde, işçilerin bir yerde sayıca yoğunlaşmasını resmi makamların istemediğidir. Leiden'e yetim çocukların getirilmesi olayı ile İngiltere'de Tudor hanedanı devrinde ücretli işçileri tek binada çalıştırma girişimlerine sarayın olumsuz bakması karşılaştırılabilir. Ücretli işçileri çok bağımlı kılacağı, aynı zamanda işçileri tek binada toplamanın "birleşmelerine ve itaatsizliğe" yol açacağından endişe edilmekte idi (Clark, 1982 [1919]: 99).

Toplumsal cinsiyetin oluşmasında kadınların iktisadî marjinalleştirilmesine ilişkin kısım böylece tamamlandı. Geç Orta Çağda da kadınların iktisadî hiyerarşide düşük konumlu işlerde çalıştığını öne sürenler çıkabilir. Mesele şu ki o dönemde kadınların ucuz işgücü olduğu yolunda kendiliğinden ve genel bir kabul yoktu. Kadınlar fiilen erkeklerle kıyaslanabilir çeşitlilikte ve gelir düzeylerinde meslekî konumlarda çalışıyordu. İş bölümleri esnek ve geçirgendi; kadınlarla erkekler tepki görmeksizin nispeten kolayca rol değiştirebiliyordu. Geç Orta Çağda küçük aile çiftliğinde yapılan işler, "geçimlik" faaliyetler sadece kadınların görevi sayılmadığı gibi, bunları işten saymazlık da edilmiyordu. On altıncı yüzyılda bütün bunlar bozuldu. Bu dönemde kadınların çalışması düşük gelirli düşük konumda birtakım faaliyetlerle sınırlandırıldı; geçimlik çalışmaları değersizleştirildi; kadınların maddî yönden bağımlı olması gerektiği kabul edildi.

Cadı Avı

1450-1550 Dönemi

Toplumsal cinsiyet inşasının üçüncü öğesine geldik. Diğer ikisine nazaran bunun daha epistemolojik bir boyutu var. Briggs ataerki ile cadı avı[91] arasında açık bir ilişki olduğunu inkâr etmekte (Briggs, 1996: 263), ataerkiyi "...her şeyden önce zengin ve kudretlilerin yoksul ve

[91] İngilizce *witch* kavramıyla kastedilen, kötü niyetle büyü yapan (kadın veya erkek) bir insandır. Türkçede cadı kelimesi bunun tam karşılığı değildir. Türkçeye Batı dillerinden "cadı avı" (*witch hunt*) şeklinde çevrilen mecazî ifadenin kökeni Avrupa'da ve Amerika'da insanların büyü yapmakla suçlanıp cezalandırıldığı, burada anlatılan tarihsel olaylardır (ç.n.).

zayıflara zulmüdür" diye tanımlamaktadır (Briggs, 1996: 262). Cadı takibatı ataerkinin bir öğesi olup olmadığı bir yana, ben Carolyn Merchant'i (1980) izleyerek cadı takibatının toplumsal cinsiyet kurmanın bir öğesi olduğu, bu toplumsal cinsiyet inşasının cinsiyetleri hiyerarşilendirmekle kalmadığı, bütün dünyayı hiyerarşiye sokmayı amaçlayan bir çaba olduğu kanısındayım. Kadınlar cadı takibatının başlıca hedefi olmakla beraber, toplumsal cinsiyet özel olarak kadınlara yönelik değildi. Büyü yapmakla suçlananların çoğu kadındı (Merchant, 1980: 312); ama Larner cadı avını bir kadın avından ibaret farzetmeye karşı uyarmıştır. Cadı takibatı cinsiyetle bağlantılı olmakla birlikte cinsiyete özgül değildi (Larner, 1984: 85-87). Suçlananların ve idam edilenlerin birçoğu çocuktu. Erkeklere suç isnadı ve erkeklerin bu sebeple idamı ender olmakla beraber bu da oluyordu. Ancak büyücülüğün neden kadınlarla ilişkilendirildiğini saptamak gerekir. Birçok yazar bizatihi cadı takibatının neden yapıldığına kafa yormuştur. Elspeth Whitney (1995) ve Christina Larner (1984)[92] bir hayli kabarık olan "cadı takibatı literatürünü" tanıttı. Onun için burada literatürü enikonu taramayacağız.

Soruları 1450-1550 dönemi çerçevesinde inceleyeceğiz. Cadıların kadınlarla neden ilişkilendirildiği sorusuna verilebilecek bir cevap, büyücülüğün dinden sapmayla ilişkilendirilmesidir. Orta Çağda skolastik bilginler ile papazlar büyücülük kuramı kurmaya giriştiğinde vaktiyle dinsel sapkınlık kadınlarla ilişkilendirildiğin-

---

[92] Elspeth Whitney'e ("International Trends: The Witch 'She'/The Historian 'He'", *Journal of Women's History*, cilt 7, 3. sayı, güz 1995, 77-101) bakınız. Christina Larner'e (*Witchcraft and Religion*, 1984, 35.-66. sayfalara, özellikle 48.-50. sayfalara) bakınız. Burada zikredilen kaynakların tümü Avrupadaki büyücülükle ilgili değildir.

den büyücüleri kadın olarak tasavvur etmeye başladılar. En azından Joseph Hansen *Zauberwahn: Inquisition und Hexenprozess in Mittelalter*'inde[93] böyle iddia etmektedir. Bu fikir *Malleus Maleficarum*'da destekleyici bir sav olarak ifade edilmiş idi.[94]

Önceki bölümde açıklandığı üzere feodalizmin sona ermesinden en çok mağdur olan kurumlardan biri Katolik Kilisesi idi. Vebadan önce bu kurum eleştirilegelmişti; vebadan sonra da durumu iyileşmedi: Kilise öğretisine iman da, Kiliseye aykırı inançlar da gevşedi. Zaman geçtikçe Kilisenin durumu düzelmiyordu. Giderek kuvvetlenen devlet kurumları, nispeten geniş dünyevî bir sultaya tabiyet talep etmekle Kilisenin otoritesine meydan okuyordu. Kilisenin ve soyluların bazı işlevlerini (vergilendirmeyi, asayiş teminini, "himayeyi"[95]) devlet üstlendi. Buna paralel olarak din dışı bilim (doğa felsefesi) de çok sayıda toplum ve tabiat algılayışı sunmaya başlamıştı. Bunlardan bazısı doğal âlemdeki düzene atıf yaparak yeni oluşmakta olan toplumsal hiyerarşilere itibar kazandırmaya çalışıyordu (Merchant, 1980: 105).[96]

---

93 Metnin açıklaması Monter'dedir (1969: 3).

94 Kramer ve Sprenger'e bakınız (1971: 197, 238). [Bu bölümde 32. dipnota bakınız. ç.n.]

95 "Himaye" eden devlet anlayışı için Frederic Lane'e (*Profits from Power*, 1979) bakınız.

96 Ne Nagel (1961) ne de Kuhn (1970) Orta Çağ paradigmasından doğa felsefesi paradigmasına geçişi doğru dürüst açıklamaktadır. Nagel Orta Çağ biliminde temel sorunun hiyerarşileşmenin mantığı olduğunu söylemektedir. Ona göre ticaret, askerlik bilgisi, seyrüsefer bilgisi vs. bilimden yararlanmakla birlikte, bilimsel araştırmayı bunlar güdülemiyordu. Sonuçta "sanat için sanat" tarzı bir açıklamaya mecbur kalmaktadır (Nagel: 1961: 487, 491). Bu uzmanlar somut bir açıklama yapamayınca Merchant'in izahı makul gelmektedir. Briggs de on altıncı yüzyıldan itibaren "istikrar ve hiyerarşinin Tanrı'nın buyurduğu olağan hâl olduğu inancı üzerine kurulmuş" doğal nizam kuramlarının siyasî düşünceye egemen olduğunu belirtmektedir (Briggs, 1996: 323).

Böylece fen [*science*] hiyerarşik bir toplum düzenini gerekçelendirme işlevini edindi. Bu da Kiliseyi Orta Çağdan beri yürüttüğü bir toplumsal işlevden, yani toplumsal düzeni payandalama işlevinden mahrum etti. On beşinci yüzyılın ikinci yarısında ve on altıncı yüzyıl başlarında Reform hareketi ortaya çıktığında Katolik Kilisesi karşısında bir rakip olduğunu kabullenmek zorunda kaldı.

Konstanz Konsili daha 1420'lerde Katolik Kilisesinin eskisine göre marjinalleşmesini ele almıştı. Konsilde uyanık piskoposlardan biri mevkidaşlarına meleklerden medet dilemektense asıl şeytanın yardımını gereksediklerini söyledi (Marx, 1963: 131). Bu fikri altmış yıl sonra Cenevreli iki Katolik ilâhiyatçı Kramer ve Sprenger sahiplendi. Bunlar ilk baskısı 1486'da yapılan *Malleus Malleficarum* [Kötülük Yapan Kadınların Çekici] başlıklı kitaplarında cadıyı Hıristiyanlıktan çıkmış, şeytana eşlik edip onunla sözleşmiş, bunun karşılığında insanlara, hasata, hayvanlara zarar verme yeteneğini kazanmış insan olarak tanımladılar. Kitap cadıların çoğunlukla kadın olduğunu da bildirmekte idi: "... kadınları ele alalım ve niçin böyle bir hıyanetin erkeklere kıyasla daha çok bunca nahif bir cinsiyette bulunduğunu inceleyelim...." (Kramer ve Spengler, 1951: 41). *Malleus*'deki muhakemeye göre kadınlar özellikle cinsellikte ahlâken zayıf oldukları ve akılca erkeklerden geri oldukları için erkeklere kıyasla kadınların büyücü olması daha muhtemeldi.[97] [98]

---

[97] "...kadın kelimesi şehvet anlamında kullanılmaktadır ... [kadınlar] daha kolayca kandırılır; şeytanın esas hedefi imanı mahvetmek olduğundan tercihan kadınlara saldırır" (Kramer ve Spengler, 1951: 43).

[98] *Malleus Malleficarum* bunun dışında cadıları kovuşturup cezalandırma yöntemlerini de anlatmakta idi (ç.n.).

Kadınların ahlâken zayıf olduğu anlayışı Hıristiyanlığın başlangıcından beri Eski Ahit'in lafzî yorumlarında derin kökleri bulunan bir görüştür. Buna karşılık kadının akılca geriliği, taze bir eklenti idi. Bilinen önceki kadın düşmanı görüşlerle çelişiyordu. Örneğin *Fabliau*lardaki hikâyeler kadınların kurnazlığı etrafında dönüyordu.[99] Aslında *Malleus* o dönemde cadılar hakkında bilinenlerin ve cadılara ilişkin inançların bir özeti idi. Kitaptaki birkaç yenilikten biri kadın düşmanlığına kattığı bu yeni boyuttu (Midelfort, 1972: 22).

Malleus'un yayımlanması ve cadı avının yenilenmesi Katolik papazlarının ve Engizisyon yetkililerinin kudretlerini artırma ve kamu oyunda ön plana çıkma çabası olarak açıklanabilir. Soruşturulacak bir toplumsal tehdit olmasa, engizisyon gibi bir soruşturma kuruluna gerek olmazdı. Protestan ilâhiyatçılar da tabiat üstü bir kamu düşmanına karşı sefere önderlik etmenin itibar kazandırma potansiyelini anlamakta gecikmedi. Martin Luther "... o kültürün büyüye ilişkin inançlarını paylaşıyordu ve bunları pekiştirdi" (Kors ve Peters, 1972: 195). Kalven'in tutumu da farklı değildi (Kors ve Peters, 1972: 202; Monter, 1969: 58-59). Protestanların cadılara ilişkin kuramı Katoliklerin kuramından farklı olmamakla birlikte[100] Protestan ilâhiyatçılar Papalığın cadıla-

---

[99] Fabliau. On üçüncü yüzyılda Kuzeydoğu Fransa'da ortaya çıkmış anonim hikâyeler (ç.n.).

[100] Bir yazara göre Protestanların cadı algılayışı görünüşte Katoliklerinki kadar kadın düşmanlığı içermiyordu, çünkü Luther kadınları fıtren kötü olarak görmeyip, korkudan büyüye yöneldiklerine kani idi. Ancak Luther'e göre cadılık suçlamasına maruz kalmamak için kadınların toplumda ev kadını rolünü kabullenmesi, doğuştan gelen zaaflarını kabul etmesi ve iradesini kocasına ve Tanrı'ya teslim etmesi gerekli idi. Her kadın kendinden sorumlu idi: özgür iradesini kullanacaktı. Bu normdan uzaklaşan kadın özgür iradesini yanlış kullandığından ceremesine katlanmaya mecburdu. Luther böylelikle

rı engizisyonla kovuşturma yöntemine karşı çıktı. Bu ihtilaf konuyu Kilise mahkemelerinin bakacağı safi bir ilâhiyat sorunu olmaktan çıkarıp devletin yargı alanına giren bir cürüme dönüştürdü (Levack, 1988: 173).

Genelde toplum cadı kovuşturmalarını büyük bir hevesle benimsemedi. Larner cadı avlarının kronolojisini çıkarmıştır. *Malleus*'un yayımlanmasından (1486) cadı avının (1560 civarında) doludizgin başlamasına kadar yetmiş beş yıl geçti. Bu ara dönemde Como'da ve Bask ülkesinde bazı cadı davaları görüldü ise de başka yerlerde pek olmadı.[101] Köylüler arasında bazı kadınların insanlara ve hayvanlara kötülük yapabileceği inancı eskiden beri vardı. Ama bu cadı anlayışında şeytanla işbirliği unsuru yoktu. Köylüler kendi hâlinde kalsa asla kitlesel cadı avlarına girişmezdi (Cohn, 1975: 252). Ne var ki bu konularda köylü ve kentli ahali kendi hâline bırakılmadı. 1486-1560 yıllarında matbaanın icadıyla basımı kolaylaşan bir "cadı literatürü" okuma yazma bilenlere[102] büyücülükle ilgili bilgiler yaydı. Literatür *Malleus*'un 'bulgularına' dayanıyordu (Larner, 1984: 42). Cohn *Malleus*'un önemini küçümsese de, bu kitabın yayımlanması resmi bir kurumun (Katolik Kilisesiyle Engizisyon Mahkemelerinin) ve bir kısım halkın indinde şeytana tapma kavramını ve kadınların şeytanla çiftleşebileceği inancını resmi doktrine[103] dönüştürdü. Dinsel

cadılığı itaatkâr ev kadınlarından ziyade, hakkını savunan iddialı kadınlarla ilişkilendiriyordu (Brauner, 1989: 37-41).

101 Ancak Sprenger ile Kramer 1482 ile 1486 arasında İsviçre'de Konstanz piskoposluğunda 48 cadı idam ettiklerini kaydetmiştir (Midelfort, 1972: 71, dipnot).

102 Bunların oranı sanılandan fazla olabilir.

103 Şeytana tapanlar olduğu inancının bu çeşidini ilk defa Bernard de Clairvaux başlattı. Orta Çağda Katolik Kilisesinde kadının cinsellikte aşırı aktif bir ya-

kurumların neden cadı avını teşvik ettiği böylece açıklanmış olmaktadır. Cevabı bu kadar açık olmayan soru, özellikle köylü kadınlarının bu iftiraya uğramasının kime yaradığı ve din dışı makamların ve toplumun neden bu kovuşturmalara katıldığıdır. Burada bir muamma var. Zira önceleri büyücü davalarının çoğunda siyasette sivrilmiş erkekler yargılanmıştı (Larner, 1984: 40-41; Cohn, 1975: 229-230; Muchembled, 1985: 237).[104] Sorun, bir asayiş seferberliğinde kadınların neden sanık durumuna düştüğüdür.

1550-1650 Dönemi

"Uzun" on altıncı yüzyıl iki dönemden oluşmaktadır. İkinci dönemde merkezî devletin iktidarı perçinlendi. O zamana kadar krallar ile prensler, soylularla iktidar mücadelesinde boğuşmuştu. 1539 merkezî devletin tek başına hükümran olduğu tarihtir. Fakat bundan önce bile merkezî devlet düzeni yeniden kurmak, yani kentlerde asayiş sağlamak ve köyde feodal ayrıcalıkları yeniden ihdas etmek için ağırlığını soylulardan, kentli burjuva sınıfından ve "ileri gelen yurttaşlardan" yana koymaya başlamıştı. Cadı avı bu amacı gerçekleştirmekte bir araç oldu.

Cadıların esas kovuşturulduğu yıllar 1550 ile 1650 arasıdır (Kamen, 1971: 244). Başlangıçta cadıların var olup olmadığı kamu oyunda tartışıldı. Doktor Weyer gi-

---

ratık olduğuna dair görüşü yansıtıyordu. Şeytana tapanlar olduğu kanısı on altıncı yüzyıla kadar sıradan halkta ya da din dışı makamlarda rağbet görmedi (Cohn, 1975: 236)

104 Larner'in verdiği bilgiler Kiechheffer'dendir (*European Witch Trials*, 1976, 16-18., 10-14.s.).

bi konuyu şüphe ile karşılayan kilise dışındaki kişilerin görüşlerini çürütmeyi aralarında Jean Bodin'in de bulunduğu bazı devlet adamları iş edindi.[105] Bu tartışma cadıların varlığına dair kuşkulara daha son vermeden dahi nelerin geleceğine dair işaretler veriyordu. 1550 ile 1580 arasında tek tek muhakemeler ve küçük çapta cadı avları artmaya başladı. İngiltere'de, İskoçya'da ve Almanya'da büyücülere karşı yasalar çıkarıldı; aydınlar cadı avlamadan yana tavır gösterdi. Akademiklerin işe karışıp üniversiteleri şeytana tapma kuramları yayan merkezler hâline getirmesiyle panik arttı (Levack, 1988: 174, 179). Gerçi üniversite hocaları istese idi cadı avını durdurabileceği şüphelidir. Üniversiteleri teşkil eden dört fakülteden ilâhiyat fakülteleri baştan cadı kovuşturmasından yana idi. Hukuk fakülteleri zamanla cadıların varlığı görüşünü benimsedi (Bodin bu görüşteki hukuçu akademiklerden biriydi). Felsefe fakültelerinin ise karşı savlar geliştirecek fikrî araçları yoktu. On altıncı yüzyılda cadı kavramına karşı duran en önemli şahsiyet olan Weyer tabipti; onun da böyle bir tartışmayı sürdürecek birikimi yoktu (Monter, 1969: 70-71).

1560'tan sonra cadı kovuşturma işine kilise dışı merkezî ve yerel makamlar el attı. 1580'den sonra panik hâlini aldı. Brandenburg'da, Württemberg'de, Baden'de, Bavyera'da ve Mecklenburg'da toplu davalar açıldı. Fran-

[105] Weyer şeytanla sözleşme iddiasının saçma olduğunu, cadıların melankolik kocakarılar olduğunu öne sürdü (Monter, 1969: 47-48, 37). Bodin Weyer'e saldırısının saiki görünüşte "Tanrı'ya kulluk etmekti" ["for the honor of God"]; gerçekte Bodin cadı meselesinden kuşkulanmaya başlamış kilise dışı yargıçları tekrar ikna etmeye çalışıyordu (Kors ve Edwards, 1972: 215). [Yazar çevirmene 'Tanrı'ya kulluk" ifadesini önce Tanrı, ardından kral, ardından soylular vs. şekinde mertebelendirilmiş evrensel hiyerarşiye tabiyet olarak yorumlamak gerektiğini açıklamıştır. ç.n.]

sa'da, İngiltere'de ve İsviçre'de kovuşturmalar arttı. 1590-1591'de panik İskoçya'ya ve France-Comté'ye ulaştı. On yedinci yüzyılda yargılamalar Alsace'a ve Bamberg'e yayıldı. 1620'den sonra kovuşturmalar yoğunlaştı. 1623 ile 1631 arasında Würzburg piskoposu olan prensin emriyle 900 kişi yakılarak idam edildi. İskoçya'da 1611-1620'de 74 dava, 1629-1630'da 358 dava görüldü. İngiltere'de Essex'te 1645'de 19 kadın cadılıktan hüküm giyerek asıldı. 1649'da İskoçya'da 300 dava daha açıldı; 1661-1662'de küçük panikler sonucu 400 dava açıldı. Bundan sonra kovuşturmalar merkezden uzaklara kaydı. 1669'da İsveç'te bir panik yaşandı; bir kısmı çocuk 85 kişi idam edildi. Massachusetts Bay Colony'de[106] Salem kentinde 1692'de 22 kişi idam edildi. On sekizinci yüzyılda cadı davaları seyrek olup nadiren idamla sonuçlandı; bunun istisnası Polonya idi. Bu ülkede on sekizinci yüzyıldan önce cadı yargılaması olmamıştı (Larner, 1984: 41-43).[107]

Devlet memurlarının yürüttüğü kovuşturmalar coğrafî olarak öncekilerden çok daha geniş olmakla kalmadı. Devlet, yargı cihazının cadılara muamelesini usullere ve standartlara bağlayıp sertleştirdi. Örneğin devletlerin hepsi büyücülüğü *crimen exceptum* yani hüküm vermek için standart kanıtlama usullerinin aranmayacağı bir cürüm saydı (Briggs, 1996: 331; Larner, 1984: 44). Suçlamaların temel dayanağı sanığın, cadıların Sebt toplantısına katıldığı oluyordu. Sanığa bu işkence ile ikrar

106 ABD'de bugünkü Massachusetts eyaletinin İngiliz sömürgesi iken adı (ç.n.).

107 Pirene Dağları hariç, cadı avının İspanya'da çok taraftar toplamamasına hayret edilebilir, çünkü 1500'lerin sonlarında iktisadî sıkıntılar "...İspanya'yı, çöküşünün yüklenebileceği günah keçileri arayışına sevketti" (Wallerstein, 1974: 194-195).

ettirilerek ağzından başka katılımcıların isimleri alınıyordu. Bunun yansıra bir "hukuk devrimi" yapılarak mağdur davacıların yerine devletin memurları geçti. Örneğin İngiltere'de büyü mağdurunun ya da mağdur akrabalarının yerine dava açma işini devlet görevlileri üstleniyordu (Larner, 1984: 51). Böylece muhbirler komşularının ya da akrabalarının idamının sorumundan kurtuluyordu.

Cadı avının bizatihi neden ortaya çıktığı konusunda fikir birliği yoktur. "Klasik feminist" izah diyebileceğimiz bir açıklama, üniversite mezunu hekimlerin bu suretle öğrenimsiz otacıların (bilge köylü kadınların, ebelerin, kocakarı ilaçları bilenlerin) rekabetini bertaraf ettiğidir (Ehrenreich ve English, 1979: 35-39). Geç Orta Çağda üniversite mensuplarının ve bazı kent yönetimlerinin kadın hekimlere kötü gözle baktığı doğru olmakla birlikte, son bölümde belirttiğimiz gibi bu tutum her yerde görülmüyordu. Larner cadı avını kadın otacıları bastırmakla ilişkilendirmenin zor olduğunu söylemektedir; tutuklanan kadınların çoğu insanları iyileştirmekle değil, onlara zarar vermekle suçlanmakta idi; iddianamelerde bir de şeytanla sözleşmekten bahis oluyordu (Larner, 1984: 152). Bu otacı bastırma açıklamasının sakatlığını anlamak için Erken Modern Çağda üniversite mezunu hekimlerin yoksul köylüleri[108] tedavi etmediğini hatırlamak yeter (Cohn, 1975: 249). Zira cadılıkla itham edilenlerin çoğu köylü kadınlardı. Bunlar otacılık

[108] 1500'den sonra Avrupa'nın her yerinde köylüler giderek sefalete düştü. Bunun sebebi hayatın pahalanması, 1500 ile 1640 arasında reel ücretlerin yaklaşık % 50 azalması, ve toprak ağalarının daha çok kira koparması idi. Kentli zanaatkârların durumu da çok daha iyi değildi. Erken Modern Çağ süreğen bir işsizlik dönemiydi (Kamen, 1971: 211-212, 205-206, 397).

yapsa yapsa, tedavi ettikleri köydeki komşuları olabilirdi. Üniversite mezunu hekimler köylerdeki emekçileri ancak on sekizinci yüzyılın sonlarında tedavi etmeye başladı. Ebelik de bu tarihlere kadar kadın mesleği olarak kaldı (Larner, 1984: 152). Öte yandan Augsburg'da cadı olmakla suçlananlar içinde gebe kadınlara yardımla görevli hizmetçi kızlar[109] sayıca kabarıktı (Briggs, 1996: 281).

Bir faraziye daha var. Bu, cadı avında mahkûm edilen kişilerin mallarını müsadere eden hükümdarların ve mahallî idarelerin bu işten maddî kazanç sağladığıdır (Mies, 1986: 86). Almanya'da mahkûm edilenlerin bazısı zengin olduğundan (Levack, 1987: 164) ve Lorrain'de yargıçlar daima müsadere kararı verdiğinden (Monter, 1969: 103) iddia buralar için doğrudur. On yedinci yüzyıl başlarında idama mahkûm cadılara son kutsamayı yapmakla görevlendirilen papaz Friedrich von Spee, yargılamaları alenen eleştirdiği eserinde avukatların ve devlet görevlilerinin sorumlarını öne sürüp çalışmaları karşılığında ücretler talep ederek bu davalardan menfaatlendiğini söylemektedir (Mies, 1986: 87). Bunları bir yana koyarsak itham edilen cadıların çoğu kimsenin kovuşturmadan bir kazanç sağlayamayacağı kadar fakirdi (Levack, 1987: 164). Hatta Kuzey Fransa'da köy yöneticileri bazan büyük masrafları göze alarak cadı kovuşturmaya girişince borçlanıyor ve bu sebeple sanık cadıların kovuşturması senelerce sürebiliyordu (Muchembled, 1985: 259).

Bazı yazarlar en çok yaşlı kadınların suçlanmasında bir sebebi, 1550'den sonra köylülere ve işçilere dayatı-

---

[109] İngilizce *lying-in maid*, Almanca *Kindbetthellerin* (ç.n.).

lan zor iktisadî şartlara tepkide görmektedir (Levack, 1988: 135; Midelfort, 1972: 73-77). Bu açıklamanın bir varyantı suçlamaları, hâli vakti yerinde olanların sayısı artan yoksulların ayaklanmasından korkmasına bağlamaktadır (Muchembled, 1985: 257-258). Açıklamanın başka bir varyantında, cadı inancı ve yol açtığı cadı avları toplumsal ve iktisadî sıkıntıların kabahatini şeytana ve hempalarına yükleme imkânı veriyordu. Böylece cadı avına katılanlar, toplumsal düzeni koruyanların yanında yer alarak ahlâkî üstünlük duygusu ile tatmin oluyorlardı (Levack, 1988: 141-142). McFarlane (1970) ve Thomas (1971)[110] İngiltere bağlamında, eskiden yaşlı kadınlara sadaka verilip yardım yapılırken, Protestanlığın ve hızlı toplumsal iktisadî dönüşümün yaşlı kadınlara yardım yapmamaya gerekçe oluşturduğunu belirtmektedir. Yaşlı kadınlara yardım etmemenin uyardığı vicdanî huzursuzluk, bunları büyücülükle suçlamakla gideriliyordu. Briggs bu nedenselliğin İngiltere'ye özgü olmadığını, Katolik Lorraine bölgesinde de görüldüğünü söylemektedir (Briggs, 1989: 70). Ama McFarlane ile Thomas'ın savı doğru olsa, Katolik bölgelerine nispetle Protestan bölgelerinde daha çok cadı avı görmek gerekirdi. Oysa bu karşılaştırmanın kolayca yapılabileceği Güneydoğu Almanya'da Protestan yörelerde Katolik yörelere nazaran daha az cadı avı olduğu anlaşılmaktadır (Midelfort, 1972: 201-229).

Bütün bu açıklamalarda az çok doğruluk payı olabilir. Ne var ki bunlar şu ya da bu bölgesel özellikle bağ-

---

110 Briggs'in (1989: 69-70) zikrettiği Alan McFarlane'e (*Witchcraft in Tudor and Stuart England*, 1970) ve K. V. Thomas'a (*Religion and the Decline of Magic*, 1971) bakınız.

lantılıdır, oysa cadı kovuşturmaları Batı Avrupa'nın her yerinde oldu. Onun için Avrupa'yı kapsayacak açıklamalar bulmak zorundayız. Eldeki bütün malumatı tarttığımızda cadı avlarına iki izah mantıklı görünmektedir. On altıncı yüzyıl öncelikle düzeni yeniden sağlamakla meşguldü. Sadece toplumsal düzeni sağlamakla değil; alt sınıfların da bir unsuru olduğu bütün doğa üzerinde hâkimiyet kurmakla, doğayı kontrol etmeye çalışmakla meşguldü. Cadı avlarının iki mantıklı izahı aslında bu çabanın iki görüntüsü, iki sonucu gibidir. Açıklamalardan biri, dinsel ve din dışı yöneticilerin kendi önemlerini artırmak, "hizmet" diye yaptıkları baskılara bir toplumsal "ihtiyaç" yaratmak, bu baskıları olumlu ve gerekli göstermek için cadı avlarını icat ettiğidir (Larner, 1984: 88-89).

Devletin ve devleti yönetenlerin bir kamu düşmanına karşı toplumsal düzeni korudukları görüntüsü vermekte menfaati vardı. Toplumsal nizamı yeniden sağlamak birkaç anlama geliyordu. En iyi kamu düşmanı toplumsal olarak kurgulanmış, doğa üstü, "hayalî" bir varlık olabilirdi. Gerçi evvelden halkın muhayyilesinde bu düşmanın prototipleri olmuştu. Olsun. Böyle bir sorun olması, bütün kademelerde devlet yetkililerine, küçük topluluklarda sıradan insanların hayatlarına müdahale edip sımsıkı kontrol etmesine fırsat veriyordu.

Burada hatırlanacak husus, Avrupa'da gelirleri talan edilmiş olan kentli egemenlerin 1400'lerin sonlarında gelirlerini tekrar temin etmeye çabaladığıdır. Arazisini kiraya verenler kazanç elde edemiyordu. Üretimden pay almak gerekiyordu; bunun için de tekrar toprak ve işgücü üzerinde kontrolü sağlamak şarttı (Bloch, 1966: 126). Ama toprak sahipleri köylüden daha çok kira ko-

parmakta çok başarılı olamadı. Beylerin serfliği tekrar kurma, feodal haraçları yeniden canlandırma veya başka tarzda tahakküm etme girişimlerine köylerin topluca direndiği oluyordu. Almanya'da bu direnme 1525 Köylü Savaşına yol açtı (Robisheaux, 1989: 36, 50-66). Fransa'da ise köylü ayaklanmaları yüzyıllardır süregelmişti. Direnmede asıl etkili olan, köyün müşterek toprağı olmasının ve toprakların ekilmesindeki ortaklaşa yükümlerin köylüye verdiği dayanışma duygusu ve köyce ayak direme iradesi idi. Bu pasif direnişi kırmak zordu (Bloch, 1966: 180-181).

Besbelli, masrafa girmeden köylü nüfusu etkili bir şekilde denetim altına almak gerekiyordu; öyle ki "gündelik tahakküm yöntemleri isyanları sürat ve güvenle yatıştıra ve yöneticilerin askerî kuvvet kullanmasına gerek kalmaya" (Robisheaux, 1989: 50). Tedbirlerden biri bütün mezheplerin yürüttüğü nüfusu, özellikle kırsaldaki ahaliyi yeniden Hıristiyanlaştırma kampanyası idi. On altıncı yüzyılda "... din ... hükümdarların ve soyluların ... kırsalda egemenliğini pekiştirme ihtiyacını ... daha iyi karşılamaya başladı" (Robisheaux, 1989: 67). Dinin böyle kullanılması şeytan saplantısına, İncil'e atıflarla cadılara karşı yapılan kışkırtmalara, manevî üstünlük duygularıyla suçluluk duygularına yol açtığı ölçüde bireylerde cemaate aidiyet duygusunu yok etmeye yaradı. Aynı zamanda siyasî ve iktisadî kargaşa toplumda huzursuzluğa sebep oluyordu (Levack, 1988: 174). Devlet kamu düşmanlarını bastıran kurum olarak işlemekle, iktisadî sorunların sebebinin egemenlerin köylülerin haklarını tahrip etmesi ve köylülerin komünal kurumlarını yıkması olduğunu dikkatlerden kaçırıyordu. Bu kuşkusuz komşuları birbirine düşürüyordu.

Devletin neden özellikle kadınları hedef alarak büyücü kovuşturduğunun bir açıklaması şudur. Köylü kadınları köylü avam kültürünün aktarılmasında kilit rol oynamakta idi. Resmi kültür kadınları zayıf, iffetsiz, muhtemelen ruhtan mahrum olarak tasavvur etmesine karşılık, köylüler kadınları halk kültürünü taşıyıp aktaran insanlar olarak görmekte idi; köylü gözünde kadınlar sağlar âlemi ile ölmüşler âlemi arasında, "gerçek" dünya ile ruhlar dünyası arasında aracılık ediyordu; kadınlar toplum ile, hayırlı da muzır da olabilen doğa kuvvetleri arasında aracı oluyorlardı. Kadınlar masal ve hikâye naklediyordu; toplulukların ortak hafızasının hafızları, koruyucuları idiler (Muchembled, 1985: 63, 66, 92). Bu nitelikleriyle devlet ve kilise yöneticileri için tehlike teşkil ediyorlardı; çünkü "...[onlar] ... bin yıl ... Hıristiyanlaştırılmaya direnmiş ya da ... Hıristiyanlığın dış görünümünü kabul edip onu sindirmiş, ama onun içteki manevî kaynağını da korumuş ... çok biçimli esrarlı bir âlemi anlatıyorlardı" (Muchembled, 1985: 70).

Büyücülükle suçlanıp yargılananlar içinde en kalabalık grubun kadınlar olduğu hatırlandığında bu izah anlamlı görünmektedir. Aynı zamanda itham edilen ve idam edilen ikinci en büyük grubun çocuklar olmasını da açıklamaktadır (Muchembled, 1978: 242; Kamen, 1971: 244). Fransa'da köylülerin gözünde

> "küçük çocuklar bugün anlaması zor ... bir rol oynamakta idi; öbür dünya ile bu [dünya] arasında aracılık ediyorlardı; ölüler, çocukların arzuları gibi görünen sözlerle ve eylemlerle sağ kalanlara hitap etmekteydi" (Fossier, 1988: 25).

Almanya'da da bu tarz bir avam kültürü vardı. Bunda Hıristiyan gelenekleri ile büyücülük birbirine karışmış-

tı. On altıncı yüzyıl başlarında vaizler Hıristiyan ayinlerini büyü bozucu bir büyü diye tavsiye etmekte idi. Bu kültürde cadılar şeytandan ziyade, gündelik hayatta olağan bir nahoşluk olarak görülmekteydi. Hatta büyücülerin kudretinden yararlanılabileceğine de inanılıyordu (Briggs, 1996: 103-104). Larner'e göre İskoçya'da cadı kovuşturmasıyla "yetkililer Reform öncesi Hıristiyanlık unsurları bulaşmış bir animizmi bastırmaya çalışmakta idi" (Larner, 1984: 137).

Köylülerin sözlü geleneklerini ve kültür unsurlarını muhafaza edip aktaranlar çoğunlukla kadınlar olunca, bunlar sadece kilisenin uygarlaştırma misyonuna direnen odaklar olmakla kalmıyor, aynı zamanda köylü topluluklarının "hafızası" oluyorlardı. Kadınlar sınırların ve tarlaların tarihçesini, örfe göre kimin ne kadar kira ödemesi gerektiğini ve feodal yükümlerden hangilerinin kimin lehine hangi tarihte iptal edildiğini biliyordu. Böylece toprak sahiplerinin, bunların adamlarının, kâhyaların, avukatların, iş adamlarının vs. ya da eşrafın [*coq de village*ların][111] tarlalara tecavüzlerine, yeni yükümler dayatmalarına ve hak iddialarına karşı koyacak konumda idiler. Bu kadınlar kilise dışı yetkililere böyle bir tehdit oluşturmakta idi. En çok cadı kovuşturulduğu dönemin, ekilebilir toprakların genişlediği ve toprağın değerinin yükselmekte olduğu döneme rastlaması tesadüf olmasa gerek (Kamen, 1971: 201).

Bu bağlamda İngiltere'de, Fransa'da ve Lorraine Dükalığında cadı avlarını ekseriya eşrafın ve eşrafla ortak olanların başlattığı kayda değer. Bunlar burjuva ya da soylu toprak sahipleri ya da kâhyaları değildi; bunlar

[111] Fransızca "köyün horozu". Köyde ticaret ve tarım yapan, posta gibi işlerden sorumlu, hâli vakti yerinde ileri gelen soylu.

"mülk biriktirmekte [soyluları] örnek alan" hâli vakti yerinde köylülerdi; mahallî tabirle *coq de village*lardı, *laboureur*lerdi [zengin köylü] vs. (Bloch, 1966: 185). Yargılamalar sadece tepeden dayatılmıyordu, devletin ve hukukçuların toplumu kontrol etme gayreti ihbarlara dayanıyordu (Briggs, 1996: 338). Bu köylü eşraf, cadı avları tertiplemek suretiyle yeni toplumsal düzeni savunduklarını ve egemen değerleri benimsediklerini gösteriyorlardı. Toplumda şöhretlerini ve yerel kudretlerini artırmayı amaçlıyorlardı (Muchembled, 1985: 255, 268-269; Briggs, 1996: 339).[112] Bu bağlamda önemli bir tespit, İngiltere'de ve Lorraine'de birisi hakkına kuşkunun bir iddianameye dönüşmesinde toplum içinde itibarlı adamların dahli olduğudur (Briggs, 1996: 264-265). Bütün bu toplumsal ikbal hesaplarının dışında, cadı avları aileler içinde münasebetsiz bireyleri bertaraf etmekte, özellikle mirasa konmayı engelleyenleri bertaraf etmekte de kullanılmış olamaz mı? Kocanın karısını ihbarı, karının kocasını ihbarı, kayınları ihbar, çocuk tarafından ebeveynlerini ihbar - bütün bunlar çok yaygındı (Etienne Delcambre, Monter, 1969: 105-107'de).

Cadı avının ikinci saiki daha karmaşık. Bu saik Kiliseye ters düşen, düzen kurmaya engel teşkil eden, kâr kazanma çabasına uygulamada zorluk çıkaran bir dünya görüşünü yok etmekti. Hem köylü inançlarında, hem de daha genel olarak Rönesansta doğayı ve yeryüzünü kadın ile, özellikle besleyen ana imgesi ile bağlantılandıran bir düşünce yaygındı. Bu bir açıdan Amerika yerlilerinin dünyayı tasavvuruna benziyordu. Ne var ki bu imge madenciliği, ormancılığı, hatta kısmen tarımı ve genel olarak kârlı faaliyetleri köstekleмekte idi.

[112] Bu eşrafın toplumda yükselmesine ilişkin Bloch'a (1966: 137) bakınız.

On altıncı yüzyılın başlarından itibaren, hatta daha da öncelerden bu engeli kaldırmaya yönelik bir fikrî çaba oldu. Georg Agricola ve Francis Bacon[113] gibilerince yeni bir değer sistemi geliştirildi: İnsanoğlunun yararına yeryüzü nesneleştirilecek, terbiye edilecek ve sırları keşfedilecekti. Bu yeni değerler eski imgeleri altüst etti (Merchant, 1980: 27-41). Şayet doğa dişi ise onu terbiye etmek gerek idi. Özellikle cadılar asi tabiatı yani kargaşayı simgelemekteydi. Çünkü "cadılar âlemi hiyerarşisizdi ve ruhlarla cinlerle doluydu ... cadı ile onun iradesini uygulayanlar arasında hiyerarşi yoktu" (Merchant, 1980: 140). Geç Orta Çağda avamın dinî inancında kadınlar doğal âlem ile insanlar arasında aracılık yapmaktaydı; doğaya da bir kişilik tanımakta idiler; sonuçta doğayı yağmalayarak kâr eden insanların ve faaliyetlerinin karşısında bir potansiyel kuvvet oluşturdukları açıktı. Böylece cadı avının hedefi başka bir dünya görüşünü kabul ettirmek oluyordu. Bu dünya görüşünde doğa, kullanarak sömürerek insanoğlunun yararlanacağı cansız ruhsuz bir nesne idi. Bu görüşe muhalefet toplum aleyhtarlığı olarak görülmekteydi. Potansiyel olarak muhalefet edebilecekler bile "kamu düşmanı" diye yaftalanmakta idi.

Böylece cadı avları halkın zihnine yeni dünya düzenini yerleştirmeye yaradı. Bu vargımızı birkaç gözlem desteklemektedir. Bu müdahalelerin en yoğun olduğu yerler, önceki yüzyıllarda toplumsal hercümercin ve kargaşanın (Kilise indinde sapkın olan din akımlarının ve işçi isyanlarının) en çok olduğu yörelerdi. Örneğin Bodin cadıları kovuşturmak için öne sürdüğü "Tanrı'ya

[113] Georg Agricola (1494-1555) Alman bilgin. Francis Bacon (1561-1656) İngiliz bilgin ve devlet adamı (ç.n.).

kulluk" gerekçesiyle özünde kralların yetkilerini Tanrı'dan aldığını, Tanrı'dan başkasına sorumlu olmadığını ve krala itaatsizliğin Tanrı'ya itaatsizlik olduğunu[114] savunmakta idi. Bodin'in yorumunda büyücülük Tanrı'ya karşı bir cürümdü. Tanrı'ya karşı cürüm de dolaylı olarak hükümdara karşı, devlete karşı, yine dolaylı olarak seçkin egemenlerin kurduğu toplumsal düzenin tümüne karşı bir cürümdü (Kors ve Peters, 1972: 215). Sonuçta cadılara yapılan zulüm halka, "kargaşayı" simgeleyen ortak bir düşman karşısında kralların, Tanrı'nın, egemenlerin, toplumsal düzenin ve otoritenin birlikte durduğunu kanıtlıyordu. Buna paralel olarak kamunun ortak düşmanı "kargaşa" doğa ile, kadınlarla, yoksullarla ve beyaz ırktan olmayanlarla aynı kefeye konulabiliyordu. (Avrupalılar artık Avrupalı olmayanları köleleştirerek sömürmeye ya da tamamen yok etmeye girişmişti.) Bütün bu "düşmanlar" aralarında ayniyet kurularak, egemenlerin, yetkili makamların, Kilisenin ve devletin temsil ettiği "iyinin" zıddı olarak inşa edilmekte idi (Merchant, 1980, 144).[115] Bu düşmanların birbiriyle bağlantısı, bunlara atfedilen metafizik dişilikti. Bu sebeple bunlar bilinebilir, yenilebilir ve kullanılıp sömürülebilirdi; bunları bilen, yenen vs. ise metafizik erillik ile ilişkilendiriliyordu. Böylece bütün âlem cinsiyete göre ayrıştırılıyordu (Keller, 1985: 79).[116]

---

[114] Ingilizcesi *the divine right of kings* (ç.n.).

[115] Susan Griffin (*Women and Nature*, 1978) kadınların mecazen ve epistemolojik olarak doğa ile ilişkilendirildiğine, yani kullanılacak bir kaynak olarak görüldüğüne dair birçok ilginç örnek vermektedir.

[116] "Fennin ideolojisi, âlemi bilen ve bilinen diye ikiye ayırdıktan sonra ikisi arasında belirli bir ilişki betimlemektedir:... aralarında hiçbir cismanî bağlantı olmayan, birbirinden kökten apayrı bir özne ile bir nesne, ... bir mesafe ve ayrılık ilişkisi. Bilimsel akıl, bilinecek olandan ayrıdır. ... Burada erkeklik

Ortak bir düşmana karşı birlik oluşturmak, köylülerin on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda beylerden kopardığı çeşitli haklara tecavüz etmekte olan merkezî devlete ve mahallî makamlara kamu desteği inşa etmeye yaradı. Bu tecavüzler arasında bugün "özelleştirme" diyeceğimiz bir süreç de vardı. Bu süreçte kullanılmayan araziler üzerinde ortak haklar iptal edilmekte; kandaşların toprak üzerinde miras hakkı iptal edilmekte; *mortmain* gibi eski feodal yükümler tekrar dayatılmaktaydı. Ahaliyi birbirini ihbar ettirerek birbirine düşürmek bu tecavüzlere karşı direnme ihtimalini de azaltmaktaydı. Cadı davaları da dikkatleri iktisadî ve toplumsal sıkıntıların gerçek müsebbibi olan insanlardan ve kurumlardan uzaklaştırıyordu.

Bu bölümde, evcimenlik ideolojisinden destek alan kurumsal müdahalelerle kadınların düşük konumlu, düşük ücretli iş kollarına sürülüşü; bu sürecin olağanlaştırılarak kadınların toplumsal mevkiinin alçaltılışı anlatıldı. Kadınlar somut olarak siyasette, toplumda, hukukta, iktisadî hayatta, sanatta, ... hayatın akla gelebilecek her alanında bağımlı ve tabi konuma düşürüldü. Bunu planlayıp düzenleyenler ucuz işgücü temini peşinde kenetlenen kent yönetimleri, lonca yöneticileri ve girişimci sermayedarlardı; bir de kalfalar misali proleterleştirilmeye beyhude direnen adamlardı. Bunun nasıl olduğu takip eden bölümde ele alınmaktadır. Kadınların marjinalleştirilmesi o tarihlerde başlayıp bugüne değin sürmektedir. Bu arada toplumsal cinsiyetin yapısı elbette değiştirildi; ama toplumsal cinsiyeti sürdürebilmek

---

özerkliği, ayrı olmayı ve uzaklığı, ... daima erkek ve dişi diye tanımlanan ... özne ile nesnenin herhangi bir kaynaşmasının kökten reddini ifade etmektedir" (Keller, 1985: 79).

için değiştirildi. Bu sebeple yapısaldır. Modern dünya-sisteminin yapılarından biri olarak toplumsal cinsiyet, önceleri hiç olmadığı yerlerde de dayatıldı, aşılandı, yaratıldı. Bu savımızı da bir sonraki bölümde işliyoruz.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Sonuç

Üçüncü ve dördüncü bölümlerde sunulan verilerden toplumsal cinsiyetin kapitalizm ile birlikte oluşup onun yapılarından biri hâline geldiği anlaşılmış olmalı. Seçkin zümrenin toplumsal cinsiyeti uygulayışı zamanla değişmekle beraber hiç yok olmadı ve başka mekânlara da taşındı. En genel anlamı ile toplumsal cinsiyet, ataerki ile kadınların iktisaden marjinalleştirilmesini birleştirerek tabi ve bağımlı bir insan grubu yaratmaktadır. Sunduğumuz veriler apaçık gösteriyor ki kadının konumunda 1450'den sonra (ve İtalya'da daha önceden) başlayan bozulma ne arızî bir olaydı, ne de Howell'in (1988b) ima ettiği gibi ailece yapılan üretimin gerilemesinin tali bir sonucuydu. Aksine, toplumsal cinsiyet her çeşitten seçkin zümrelerin kasten meydana getirdiği bir şey idi.

Sıra yönetimlerin ve seçkinlerin toplumsal cinsiyeti neden ve nasıl ürettiği sorusuna gelmektedir. Bunun ce-

vabı iki yönlüdür. Kısaca, toplumsal cinsiyet toplumda huzursuzluğa ve asayişsizliğe yol açan bazı etkenleri bertaraf ederek düzeni yeniden kurmak için oluşturuldu. İkincisi, devlet ve girişimciler için bazı maliyetleri azaltarak ve işgücü istihdamını ucuzlatarak kârları arttırdı. Toplumsal cinsiyeti uygulamakta ve kurumlaştırmakta kullanılan esas mekanizma hukuk oldu. Seçkinler (kırsalda soylular, kentli burjuvalar, devletçi bürokratlar, kilise makamları) yasama üzerinde kontrolünü hiç yitirmemişti. Roma Hukukunu yaydılar, Ortak Hukuku uyguladılar; örfü ve buna dayanan hakları iptal ettiler. Seçkinlerin işçiler, köylüler, dinsel sapkınlar ve kadınlar üzerinde kontrolünü tekrar sağlayan bu araç idi.

Toplumsal cinsiyetin birinci işlevini anlamak için seçkin zümrelerin on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda karşılaştığı toplumsal hercümercin ne kertede olduğunu hatırlamak gerekir. Asayişsizliğin bir veçhesi grevler ve köylü isyanları[1] idi. Daha önce de belirttiğim gibi bunlar köylülerin ve kentli işçilerin maruz kaldıkları somut toplumsal ve iktisadî şartları sınırlı taleplerle protesto ettiği kısa süren eylemlerdi. Bunun yanı sıra kadınlar ve erkekler ücret artışı talep ediyordu. Kadınlar ücretlerini daha hızlı artırmış görünmektedir. Köylü kadınların çocuk yapma şekilleri arazilerin sınırlarını ve toprak işleme haklarını bulandırdığı gibi feodal beylerin angarya yaptırma haklarını da muğlak hâle getirmekte idi. Aynı zamanda Geç Orta Çağda ortaya çıkan, hatta feodal dönemde başlayan önemli bir muhalefet, fikir

[1] İngilizce *peasant wars*, başta 1524-1525 yıllarında Almanya'nın, İsviçre'nin ve Avusturya'nın bazı bölgelerinde çıkan 300000 köylünün katıldığı isyan olmak üzere Avrupa'da çıkan köylü isyanlarını kasteder (ç.n.).

dünyasında ortaya çıkan kıyamdı. Görünürde bunun pek etkisi olmadı. Ne var ki bu kıyamın emeli bütün Hıristiyan âleminde eşitlikçi bir toplumsal dönüşüm gerçekleştirmekti. Toplumda seçkinlerin üzerinde titrediği şeylerin (hiyerarşinin, servetin mülkün azınlık elinde birikmesinin, halk üzerindeki tahakkümün) meşruiyetine şiddetle saldırmakta idi. Kilisenin sapkın saydığı bu hareketlerde kadınlar çok faaldi.

Seçkinlerin bakış açısından bütün bunlar düzensizlik ve kargaşa oluşturuyordu. Onların istediği dinsel sapkınları susturmak, kadınları kontrol altına almak, arazi sınırlarını yeniden tespit etmek, örfî miras vergilerini tekrar uygulatmak, ücretleri azaltmak ve kendi itibar ve otoritelerini tekrar tesis etmekti. "Düzen" servetin azınlığın elinde toplanmasını, hiyerarşiyi vs. tekrar diriltmek idi ise almaşık tasavvurlar besleyenleri susturmak zarurî idi. Bu sorunlara çözümü kapitalizm sağladı.

1993 Temmuz ayında Profesör Wallerstein bir yazışmamızda, kapitalizmin, on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda yükselen işçi, kadın, köylü, dinsel sapkın ve küçük rütbeli papaz isyankârlığına karşı etkili bir tedbir olduğunun kuramlaştırılabileceğini ortaya atmıştı. Seçkinler toplumsal cinsiyetle bir çeşit 'böl ve yönet' politikası başlatarak karşılaştıkları buhranla daha güçlü baş edebildi. Esas itibariyle belirli bir sistemin olmadığı bir tarihsel devirden geçmiş bir dünyada toplumsal cinsiyet, muhalefeti bastırmak, hiyerarşik bir dünya görüşü inşa edip sürdürmek ve işgücünü ucuzlatmak maksadıyla her düzeyde seçkinlerin toplumu tabakalara bölme biçimlerinden biri idi. Irkçılığa benzer şekilde, toplumsal cinsiyet "...orta seviyedeki grupları hizada tutmaya

yarayıp ... onları dünya emniyet teşkilâtının maaşsız neferleri olarak kullanmaktaydı ... böyelikle siyasî yapıları [korumanın] parasal maliyetlerinden önemli ölçüde tasarruf edildi; buna karşılık düzene karşı duran grupların kitleleri seferber etmesi zorlaştı çünkü sistemin mağdurları birbirine düşürülmüştü" (Wallerstein, 1983: 79). Erkeklerin (bu bağlamda erkek işçilerin) orta tabakada bir grup olduğunu, dolayısıyla maaşsız kolluk kuvvetlerinden biri olduğunu düşününce bu önerme gayet makul görünmektedir. Düşük tabakadaki grupları kadınlar, çocuklar, yoksullar ve (1500'ten sonra) Avrupalı olmayanlar teşkil etmekte idi.

Seçkinlerin kadınları kontrol stratejisinde evlilik önemli bir araçtı. Feodalizmde evlilik kurumu hem din dışı hem de dinsel ideolojiye dayanarak kadınların cinselliğini ve üremesini kontrol etmeyi amaçlamıştı. Buna mukabil on altıncı yüzyılda aile ideolojisi, denetimi cinselliğin ötesine genişletti. Kadınların toplumda makbul görülen rollerini sınırladı; hukuk aracıyla kadınları belirli bir sosyal alana kapattı. Hukuku ideoloji destekledi. "Uzun" on altıncı yüzyılın başlarında halk sınıflarında, dinsel ve akademik çevrelerde kadınların ahlâkına ve zihnî yeteneklerine saldırılardaki artışın sebebi böyle izah edilebilir. Bütün bunlar kamuda kadınların yetke kullanmaya ve önderlik etmeye ehil olmadığı kanısını yerleştirmeyi amaçlamakta idi.

Kadınların özel alana kapatılması tamamen mekânsal bir hapsetme değildi. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda kadınlar bazı kamu alanlarında, örneğin pazar yerlerinde görünmekte idi. Ancak bunlar ev işleriyle bağlantılı kamu alanları idi. Evcimenlik ideolojisinin kadınları asıl mahrum ettiği hak, hareket serbestisi idi.

Hiçbir kadın bir erkeğin denetimi dışında olmayacaktı; her kadın bir erkeğin doğrudan otoritesi altında olmalı idi. Bu, kadınların örneğin seyahat hürriyetini; kendi başına oturma, serbestçe toplanma ve örgütlenme haklarını kısıtlamakta idi. Kadınlar kamuoyu oluşturmada, resmi işlerde ya da resmiyet dışında karar alma süreçlerinde kendi başlarına hareket etmemeliydi. Kadınlara sözleşme yapma özgürlüğü de tanınmıyordu.

Seçkinlerin tedbirlerini uygulamakta kullandığı başlıca mekanizma hukuk kurumları idi; bunlar üzerinde hâkimiyeti hiç yitirmemiş idiler. Yukarıda sayılan kısıtlamalar yasalarla dayatıldı; kısıtlamaları uygulamada esas toplumsal mekanizma da evlilik idi. Evlenme kadınlara bir erkeği sosyal denetleyici olarak görevlendirmekte idi; bu erkek iradesini kadına gerekirse zor kullanarak kabul ettirmeye yetkiliydi. Kocalar ile babaların kadınlar ve çocuklar üzerinde hâkimiyeti devletin menfaatini temsil ediyordu - kamu düzeninin sivil kişilerce yürütülmesi idi.

Kadınlar ve çocuklar böylece bir tür kolluk kuvvetine teslim edilmekte idi. Kolluk kuvvetini teşkil eden erkekler kendilerini denetledikleri aile bireylerine, kadınlara çocuklara yakın hissetmiyordu. Zamanla bütün bunlara toptan ataerki denmeye başladı. Bu ataerki on dördüncü ve on beşinci yüzyıllardaki "ataerkinin" tam tersi idi. Bu, hane halkını tabakalara, en az iki tabakaya ayırıyordu.

Şüphesiz bunlar kadınların topluca isyana ve toplumsal dönüşüm tasavvurlarına girişmekten alıkoydu. Üstelik bunlar başka bir cephede de düzeni sağladı. Önce de belirttiğimiz gibi "uzun" on altıncı yüzyılda devlet, müteşebbis sermayedarlar ve kırsalda seçkin zümre-

ler geleneksel üretim düzenlerini yıkmaya çalışmakta idi. Nüfus artışı sebebiyle ücretler yerinde sayarken gıda fiyatları artmakta idi. Bu, kalfalarla ustalar arasında toplumsal ve iktisadî kutuplaşmaya yol açtı. Kutuplaşma (özellikle kentlerde) isyan hareketlerine zemin yarattı. Kent yönetimlerinin en çok çekindiği de buydu. Bu gerilimi yatıştırmak için çare aradılar.

Toplumsal cinsiyetin icadı erkekleri, kadınların toplumsal statüsünün tam zıttı bir yere oturttu. Kadınlar tabi, erkekler de hâkim idi. Kilisenin ve devletin onayladığı ataerkil otorite, erkeklere işçi olarak makbul bir toplumsal kimlik veriyor; erkeklere bir tür toplumsal yetke tanıyor; onlara "özel" alanda insanlar ve mekân üzerinde kontrol, mülk üzerinde yasal tasarruf yetkisi bahşediyordu. Erkeklerin grup olarak kamu hayatında boy gösterme ve söz hakkı vardı. Aile reisi rolleri ve sorumları bu haklarını pekiştiriyordu. Devletin bu durumu gerekçelendirmek için dinsel ideoloji kullanması bu uygulamaların mantıklı bir gerekçesi olmadığını göstermektedir. Onun için bu uygulamalara karşı mantıkla itiraz etmek de mümkün değildi. Yönetici makamların aradığı da zaten mantık değil, körükörüne itaat idi. Tanrı'nın emirleri tartışılamazdı.

Toplumsal cinsiyet erkekleri birer patroncuk, küçük birer "bey"[2] yaptı. Bu, erkeklerden giderek daha az sayıda sahici bey[3] çıkacağı acı gerçeğini unutturup kent-

---

[2] İngilizce metinde *little 'masters'*. Günümüzde Türkçede kadının kocasına saygılı hitabı "bey" olduğundan böyle çevrildi (ç.n.).

[3] Bu cümlede de "bey" diye çevrilen *master* kelimesi İngilizcede aynı zamanda 'zanaat ustası' anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla yazar çok anlamlı bu kelimeyi arda arda iki cümlede kullanarak, proleterleşen erkeğin üretimde 'usta' statüsü kaybının ailede 'bey' statüsünü kazanmasıyla telâfi edildiğini ifade etmektedir (ç.n.).

lerde köylerde isyan ihtimalini azaltmakta idi. Bunun da ötesinde toplumsal cinsiyet ücretli erkekleri çıkar bağıyla yeni toplumsal düzenlemeye bağlayarak, kalfaları on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda köyleri kentleri altüst eden toplumsal kalkışmaları tekrarlamaktan alıkoymakta idi. Toplumsal cinsiyet kadınları "çırak" yapmıyor, "tebaaya" dönüştürüyordu - kadınlar "beylerinin" iradesine tabi oluyordu: beyleri de kocaları ve babaları, dolayısıyla devlet idi.

Devletin erkeklere verdiği ailenin söz sahibi rolünde, erkeğin evin iktisadî işlerini denetleme hakkı da saklı idi. Fiilen de denetliyor idiler. Bundan asıl yararlanan üretim yapan sermayedar oldu. Hatırlanacağı üzere küçük tarımsal üretim yapan hanelerde erkeklerin evde *putting-out* sisteminde fason iplik üreten karılarını denetlemesi gerekiyordu. İtalya'da da yarıcıların [*mezzadro*ların] karılarını işçi olarak kiraya vermeye yetkili olduğu hatırlanmalıdır.

Bütün bunlar üst sınıf erkekleri ile alt sınıftan erkekler arasında, antropologların "zümreleştiren ittifak" diyeceği bir durum oluşturuyordu. Tüm erkeklerin toplumsal olarak kadınlardan üstün olduğu varsayımına dayanıyordu. Tabiî ki bu ittifak esas itibariyle hayalîydi. Ama fark etmiyordu. Bu, nüfusun yarısına diğer yarısına kıyasla bir üstünlük hissi veriyor; kendisini bu üstünlükle tanımlayıp gerçek otoriteye yakınlık hissi vererek toplumsal huzursuzluğu hedefinden saptırıyordu.

Toplumsal cinsiyet kapitalist üretime daha dolaylı yollardan da yaramakta idi. Bir kere evlilik hayatı erkeklerin hayatının idamesi için gerekli hizmetleri bedava sağlamakta idi: aş pişiriliyor, çamaşır yıkanıyor, ev temizleniyor, düşük ücreti idareli kullanarak geçim sağla-

nıyor, eve barka göz kulak olunuyordu. Çalışmaya ücret ödendiği düzende bu hizmetler, sermayedarın işçilere daha düşük ücret ödemesine imkân veriyordu. Üretimi yapan işçilerin hayatını idame ettirmenin ve işçileri üretmenin maliyeti, karıların sunduğu ev hizmetleriyle kısmen bedava karşılanabiliyordu.

Bunlara ilâveten yasalarla ve iktisaden dayatılan evcimenlik, ekonominin temeli olan sosyal bakımdan gerekli emeği ücretsiz ya da az ücrete sunan bir işçi kitlesi de oluşturuyordu. Evcimenlik ve aile ideolojisi bir yandan da kadınların yüksek ücret kazanan işçilere dâhil olamayacağı yargısını pekiştirdi. Kentte ve köyde kadınların sadece düşük ücretli işlerde istihdam edilmesi ve almaşık para kazanma imkânı bulamamaları, kadınları sermayedar girişimciler için ucuz işgücü (bilhassa iplik eğiren işçi) olarak kurmayı kolaylaştırdı. Beri yandan kadınların toplumsal olarak tasarlanan ev kadını rolü, kendisine ihtiyaç kalmadığında kadının aile yuvasına çekilebileceği anlamına gelmekte idi. Bu, sermayedar üreticilere ömrünün bir kısmını çalışarak geçirecek ucuz proleterler sağlamakta idi. Bunlar siyaseten ve iktisaden güçsüz olduğundan düşük ücretle çalıştırılabilecek, istendiğinde işten çıkarılabilecek ve kamuya hiç bir maddî yük teşkil etmeyeceklerdi.[4] Evcimenlik ideolojisinin geliştirilip topluma kabul ettirilmesiyle bu muameleye toplumdan bir tepki de gelmeyecekti. Bu her düzeyde kamu yöneticilerinin göz yumarak teşvikiyle gerçekleştirildi. Bu yöneticilerden bir kısmı bizzat üretici sermayedar idi.

---

[4] Joan Smith vd.nin *Households in the World-Economy* başlıklı eserine bakınız.

Kadınların vasıflı işgücü gerektiren, yüksek ücretli ve itibarlı işlerde çalışması mevzuatla kısıtlanmıştı. Sonuçta kadın işçilerin geliri düşük olduğundan evlenmeye mecbur oluyorlardı. Bu durumda kadınların evlenmeye planlanacak stratejik bir hedef gözüyle bakması anlaşılabilir (Hufton, 1998). Kadınlar topluca yoksullaştırılıp geçinmek için erkeklere, özelliklere kocalarına bağımlı hâle düşürülmeseydi toplumsal cinsiyetin ataerkil yönlerini uygulamak muhtemelen zor olurdu.[5] Böylece toplumsal cinsiyetin iki yönü, ataerki ve kadınların iktisaden çökertilmesi birbirini perçinledi.

Bücher'in bazı yorumlarından toplumsal cinsiyet inşasının sermayedar girişimcilere uzun vadeli dolambaçlı yollardan da kâr sağladığı çıkartılabilir. "Bütün mesleklerin .... anası evde yapılan üretimdir ..." (Bücher, 1968: 308). Bu cümleden sermayedarların kâr edebilmesi için kalfa, zanaatkâr ya da işçi ailelerinin sermayedarlara karşı en ufak bir üretimle dahi rekabet etmemesi gerektiği çıkarsanabilir. Ayrıca sermayedarlar açısından kentte ve köyde bağımlı bir proletaryanın nesil nesil üremesini teminat altına almak gerektiğini de ifade etmektedir.

Her iki hedef de işçi ailelerinin yoksullaşmasını gerektiriyordu. İşçi aileleri yoksullaşarak üretim araçları

---

5 Casey (1976: 245) kadınların neden bu süreçlere karşı mücadele etmediği sorusunu ortaya atmaktadır. Onca, kadınlar direnmedikleri veya direnemedikleri için yenildi. Ama neden direnmedikleri veya direnemedikleri cevapsız kalmaktadır. Davis (1979a: 78) Protestan bölgelerinde ilâhiyat konularında tartışma imkânlarının kadınların gözünü bağladığını; Protestanlığın kadınların (o dönemde gerçekleşmese de) tahsilini ideolojik olarak önemsemesinin kadınları kandırmış olabileceğini yazmıştır. Benim tahminim kadınlar o tarihlerde (bugün de olmadıkları gibi) homojen bir grup değildi. Sınıflar arası artan kutuplaşmadan yararlanan zümrelere (toprak ağası, kentli egemen ve zenginleşen köylü zümrelerine) mensup kadınlar, kapitalizmi oluşturduğunu bildiğimiz dönüşümleri pekâlâ desteklemiş olabilir.

edinemeyince birinci hedef sağlanacaktı. Bücher'in (1968: 333, 335) belirttiği gibi meslek seçimi malî imkânlarla sınırlı olduğundan işçi ailelerinin yoksullaşması ikinci hedefi de sağlıyordu. Kadınların iktisaden marjinalleşmesi, kalfaların ve işçilerin hane halkını bir kişinin ücret gelirine bağımlı kılmakta idi. Bu ücret olsa olsa bir kişiyi geçindirmeye yetebiliyordu. Ailece geçinebilmek için kadınların ve çocukların (nakdî olan ve olmayan) gelirleri erkeğinkine eklenecekti. Gelirlerini bir bütçede toplayan hane halkı kavramının kökeni budur (Wallerstein ve Smith, 1992: 12). Bu durumdaki ailelerde ebeveynin çocuklarını işçilik dışında bir mesleğe yerleştirebilme ihtimali böylece azalıyordu. Bunlara ilâveten kadınların usta olmasını yasaklayarak toplam usta sayısını sınırlamak sermayedara daha çok sermaye teminini mümkün kılmış olabilir.[6]

Üretim yapan sermayedarlar durumdan yararlanırken, genelde erkekler de yararlandı. Ödül sayısının belli olduğu bir yarışmada rakiplerin sayısı azaldıkça her rakibin kazanma ihtimali artar. İstihdam bulma ihtimalinin belirsiz olduğu bir dönemde, özellikle loncaların sistematik şekilde çökertildiği bir durumda istihdam ve geçim imkânları için rekabet eden potansiyel rakiplerin sayısını yarı yarıya azaltmak büyük avantaj sağlıyordu. Erkeklere muhkem birer meslekî kimlik tanındı; genelde bütün erkekler işçi olarak inşa edildi. İşsiz veya ipsiz sapsız dahi olsa, erkeklerin çalışarak geçimini temin

6 Bu sav, Wallerstein'in benzer bir savına naziredir. Wallerstein'e göre herhangi bir tarihte dünyada miktarı belli bir ücret fonu vardır. Bu nedenle herhangi bir zamanda istihdam edilebilecek işçilerin sayısı bellidir. Bazı toplumların ilk defa proleterleşmesi, bu aşamaya önce gelmiş toplumlarda işçilerin işten çıkarılmasına yol açar. Buna koşut olarak, herhangi bir tarihte dünyada yatırımda kullanılabilecek sermayenin sınırlı olduğu düşünülebilir.

etmek toplumsal görevi olduğu gibi, buna hakkı da olduğu zımnen kabul ediliyordu. Böylece erkekler, özellikle lonca sisteminin değişmesiyle toplumsal konumu ve geleceği kötüleşen kalfalar yatıştırıldı.

Kadınlar geçimlik üretim denebilecek bir sektöre sevk edildi. Bu üretime bir karşılık ödenmiyordu. Gerçi kadınlar ezelden beri bu sektörde çalışmıştı. Ama şimdiki farklı idi. On altıncı yüzyıla kadar geçimlik üretim böylesine yaygın ve kesin bir şekilde kadınlarla ilişkilendirilmemişti. O zamana kadar geçimlik üretim kadınların da erkeklerin de yaptığı işlerdi. Bedenen çalışanlara genellikle yüksek statü yakıştırılmamakla beraber, geçimlik üretim faaliyetleri herhangi bir şekilde aşağılık da sayılmamıştı. Ama bundan böyle geçimlik faaliyetlere ücret ödenmediği için toplumda aşağı görülmeye başladı. Aynı şekilde halk arasında insanlara toplumsal konum artık gelir kazanma yeteneğine göre atfedilecekti.[7] Kadınlar geçimlik üretim faaliyetlerine sevk edilip bu faaliyetlere ücret ödenmediğinden kadınların gelirleri azdı ya da hiç yoktu; kadınların toplumsal konumu da bir hiç oldu; kadınlar başkasına bağımlı, müebbeden çocuk konumuna düştü. Elbette ki bütçe açığını kapatmak için aileye "ek" gelir kazanmaları beklenmekte idi. Erkeklerin gelir kazanmaya ve toplumsal itibara hakkı vardı. Kadınlar ise sistematik bir şekilde bu haktan mahrum edildi; ancak zaruret karşısında en düşük statüde işlere giriyorlardı.

Hâliyle bütün bunlar ayaklanma ve sair toplumsal kargaşa ihtimalini azaltmakta, hiyerarşik bir dünya gö-

---

7 Analitik olarak bu önerme doğru olmakla beraber bu fikirleri kimin ilk ortaya attığı konusunda literatür suskundur. Bu fikirlerin; kadınlarla erkeklerin farklı olduğu, eşit olmayan iş bölümüyle toplumsal rollerin Tanrı'nın emri olduğu anlayışının uzantısı olduğu tahmin edilebilir.

rüşünü dayatmakta ve sermayenin üretim maliyetini azaltmakta idi. Aynı zamanda kadın erkek arasında ve yetişkinlerle çocuklar arasında kutuplaşmaya yol açarak toplumsal gerilimleri aile içine yansıtmakta idi. Bölerek yönetmek kadim bir usuldür. Ancak aile içinde kutuplaşmaya yol açmak yetmiyordu. Etkin kontrol, topluluklarda bireyler arasında da kutuplaşma gerektiriyordu. Engels evliliğin mülkiyetle bağlantılı olduğunu söylediğinde yanılmıyordu. Evlenme üzerinde ataerkil kontrol, hem ailevî mülkleri artırma arzusunu, hem de evlilik aracıyla daha genel bir sosyal kontrol arzusunu yansıtmakta idi. Nikâhların iptali ya da "küfüv dışı" evlenmeler mülkün dağılmasına ve toplumsal statü kaybına sebebiyet verdiğinden kimin kiminle evlendiğini sımsıkı denetlemek gerekmekte idi. Buna mukabil maddî yönden küfüvlerin evlenmesinde ısrar, köyde ve kentte kutuplaşmayı artırmaktaydı. Cadı kovuşturmaları da ayrıca toplumu bölücü bir işlev gördü, zira insanların birbirini ihbar ettiği bir ortam yaratmış olmalıdır. Cadı avlarının önemine tekrar değineceğim.

Birinci bölümde Marxistlerle feministlerin ihtilâfına değindiğimizden, sunduğumuz tarihsel verilerin günü geçmiş bu tartışma açısından anlamını değerlendirebiliriz. İlk elde, sunduğumuz malzeme kuram denilen önermeleri verilerle karşılaştırmanın gereğini göstermektedir. Ayrıca ampirik veriler hem zaman içinde değişimi göstermeli (tarihsel, art zamanlı olmalı); hem de aynı tarihteki değişik örnekleri göstermelidir (senkronik, eş zamanlı olmalıdır). Bu çalışmadaki verilerin gösterdiği, işçi sınıfının oluşumu ile toplumsal cinsiyetin oluşumu arasındaki bağlantıdır. Feministlerin anlaması gereken husus ataerkinin geçmiş çağlardan kalıntı bir kurum

olmayıp kapitalizmin yapısal bir öğesi olduğudur. Tarihi daha dikkatli okusalar ataerkinin ezelden beri sürdüğü yargısının nereden çıktığını görebilirlerdi. Öte yandan Marxistlerin de tarihselliği fabrikadan çıkarıp genel toplumsal çerçeveye uygulamaları gerekmekte idi. İşçi, çalışma ve iş yeri toplumsal kategorilerini genişletmeleri gerekmekte idi. Ne Marxistler ne de feministler, ne tarihsel perpektiften ne de başka perspektiften kapitalist sistemin sınırlarının geçmişte ve günümüzde nerede olduğunu saptama zahmetine girdi. İki grup da sınıfın, ırkın, toplumsal cinsiyetin, milliyetin ve toplumu tabakalara ayıran başka tasavvurların oluşmasında devletin rolü üzerinde; hukukun, kültürün ve dinin katkısı üzerinde durmadı. Daha bütünsel bir yaklaşımla toplumsal cinsiyetin kurulmasının ve proleterleşmenin başlangıcı geniş bir çerçevede tarihsel bir süreç olarak izlense idi bu tartışma çıkmazdı. Olayın mahiyetini iki grup da gözden kaçırdı.

Bu tartışma eskimiş olup üzerinde fazla durmaya değmez. Tartışmada her iki taraf da olaya keyiflerine göre seçtikleri çerçevenin dışından bakmaya yanaşmamıştır. Marxistler olayları sınıfların iş yerindeki mücadelesi dışında, hatta daha da dar çerçevede iş yerinde özellikle fabrikada fiziksel olarak yürütülen mücadele dışında bir çerçevede görmeyi reddederken, feministler de olaylara biyolojik çerçeve dışından bakmayı reddetmiştir. Bu hem fazla genel hem de aşırı dışlayıcı kategoriler önce birincisini, sonra sanırım ikincisini de tarihin çöplüğüne sevk etti. Zira ikisi de sistem çapında olan hâdiseleri ele almakta değişik şekillerde yetersiz kaldı. İş yeri mücadeleleri sistemi değiştirmedi. Ataerkine karşı mücadele sistemi değiştirmek bir yana, toplumsal cin-

siyetçiliğin bütününe karşı bir mücadele bile olamadı. Yakın tarih, Marxizmlerin çöküşüne tanık olmakla beraber bazı feminist yazarlar (örneğin Vandana Shiva) ataerkine karşı mücadele bağlamında Marxist projeyi tekrar ele almıştır.

Bu çalışmadan çıkan bir metodolojik sonuç üzerinde durmak istiyorum. Bir süredir dünya-sistemi tahlili yapanlar ile ekonomi politik çalışanlar arasında bir ihtilaf sürmektedir. Bu ihtilaf somut olarak toplumsal ve iktisadî değişimi anlamakta, dünya-sistemindeki yapıları mı, yoksa işçi, sermaye ve devlet arasındaki daha yerel ilişkileri mi incelemenin daha yararlı olduğu etrafında dönmektedir. Tahminimce bu da gereksiz bir akademik kavgadır. Örneğin toplumsal cinsiyetin oluşma sebeplerine baktığımızda saiklerinin dünya-ekonomisi düzlemindeki değişimlerde olduğunu keşfediyoruz. Birçok bölge dünya-sistemine katılarak çevre ekonomisine dönüştürülmese idi yerel olarak vukubulan birçok olay görülmeyecekti: loncalara saldırılar olmayacak, kadınlar tacir üretici denilen sermayedarlar için ucuz işgücüne dönüştürülmeyecekti. Yine dünya piyasası için yün ve keten dokuma üretiminin ancak işgücünün mevziî olarak ucuzlatılmasıyla gerçekleşmiş olabileceği göze çarpmaktadır; uzak mesafeli ticaret için yapılan üretimde sermayedarın taşımacılık maliyetlerini telafi etmek için ücretten kısmaya mecbur olduğunu tahmin edebiliriz. Benzer şekilde lonca üretimi rekabet oluşturduğundan saldırıya maruz kaldı. Öte yandan Londra'nın, Paris'in ve Almanya şehirlerinin mahallî ekonomi politiğinde dünya-ekonomisinin işleyişinin mevziî yansımasını görmekteyiz. Böyle bakınca kadın, erkek, lonca, hukuk, krala kadar her türlü makam sahipleri, sermaye, işçi ve devlet

arasındaki ilişkiler yumağı ile uğraşmaya başlıyoruz. Sonuçta ideal olarak her yöntemin bulguları diğerini geliştirmektedir; ancak yerel dönüşümler dünya-sistemini belirlemekten ziyade dünya-sistemi düzeyindeki değişimler yerel değişimleri belirlemektedir.

Cadı avlarının bilgi kuramı bakımından önemine değinmek istiyorum. Bu olay dünya-ekonomisi düzleminde cereyan etti ve "ötekinin" kadınlaştırılması ile bağlantılı idi. Sherry Ortner (1974) bir yönden haklı idi: kadınlar tabiat ile ilişkilendirilmiştir, ama herhâlde onun sandığı gibi değil. Ortner bu ilişkilendirmenin evrensel olduğunu varsayar. Yanılmaktadır. Aynen ataerki gibi, dişi ve er insanların toplumsal olarak kadın ve erkek olarak tasavvur edilmesi nasıl tarihsel bir döneme ait ise; kadının doğa ile bağlantılandırılması, hele hele fethedilecek, terbiye ve tedip edilecek düşman bir doğa ile ilişkilendirilmesi, başı sonu olan bir döneme tekabül etmektedir. Merchant'in (1980) ve Keller'in gösterdiği gibi bu ilişkilendirme on altıncı yüzyılda düzensiz bir doğanın cadılara, cadıların da bütün kadınlara eşit tutulması ile başladı.

Ardı arkası gelmeyen cadı kovuşturmaları, cadıların mahiyeti ve tehdidi üzerine metinlerin yayımlanması ve cadılar hakkında yayılan dedikodular halkın bilincine dişilikle bağlantılı olumsuz nitelemeler yerleştirdi. Cadı avları böylece hem sıradan hem seçkin Avrupalıların kültür dağarcığına "ötekinin" kim olduğu üzerine bir anlayış yerleştirdi. "Öteki" şu özelliklerden biri ya da birkaçı ile tanınacaktı: cinsel serbestlik, ahlâk duygusu yokluğu, zekâ eksikliği, tertipsizlik, zayıflık, edilgenlik, ürkeklik, tembellik, bağımlılık ve kuşkusuz başka özellikler. Bu nitelemeleri saptamakta *Malleus*'un yazarları

başı çekti; ardından Kilise dışında kişiler ve Luther gibi önde gelen din adamları bu işe katıldı. "Ötekinin" dişi olarak nitelenmesi bugüne değin sürmüştür. Tabiatıyla bütün kadınları aşağılamaktadır.

Ne var ki toplumsal cinsiyet sadece kadınlara uygulanmamıştır. Toplumsal şartları aleyhte değiştirilecek fertler ve topluluklar (yani dünya çapındaki iş bölümü hiyerarşisinde düşük gelirli konuma getirilecek fertler ve topluluklar) da dişileştirilmiştir. Beyaz ırktan olmayan insanlar, göçmen işçiler, kadınlar, yoksullar, doğa - bunların hepsi tarihte şu veya bu dönemde toplumsal cinsiyet kalıbına sokulmuş, dişileştirilmiştir; başka bir ifade ile kadınlara atfedilen olumsuz niteliklerden biri veya birkaçı ile nitelendirilmişlerdir. Bu niteleme, nitelenenlerin gerçek biyolojik cinsiyetine bakmaksızın yapılmıştır. Başta kadınların toplumsal cinsiyetçiliğe maruz kalmaktan hemen hiç kurtulamamasının sebepleri ortada. Ama günü geldiğinde ırk da aynı kalıba sokuldu. Irklara atfedilen özellikler (ya da bazı milliyetlere atfedilen, hatta işçi sınıfına atfedilen özellikler) kadının toplumsal cinsiyetine atfedilenlerle çakışmaktadır: zihnî yetmezlik, ahlâkî gevşeklik, gelişigüzel cinsel ilişkiler, tertipsizlik vs. Irk söz konusu olduğunda bu nitelikleri taşıyanları ayırt eden cildin rengi idi. Bu olumsuz niteliklerle ilişkilendirilen genellikle siyahlar olmakla beraber, bizatihi cilt renginin önemi yoktur. (Bu sebeple Batı Avrupa'da göçmen işçiler beyaz olsa da ekseriya 'zenci' olarak tasavvur edilmektedir.) Belirli fertlere ve topluluklara atfedilen bu nitelikler tarihte bunları hem iktisaden ezmek hem de baskı altında tutup denetlemek için ideolojik gerekçe sağlamıştır. Bu toplulukların kim olduğu, yere ve zamana göre değişmiştir. Toplumsal

cinsiyet ve toplumsal ırk kurgusunun somut biçimlenişi, daima olayın tarihsel şartlarında ortaya çıkmıştır. Toplumsal cinsiyeti ve toplumsal ırkı kuranlar daima seçkinler oldu.

Bu çalışma dünya kadınlarının tarihi değildir. Ancak iddia ettiğim şekilde toplumsal cinsiyet kapitalist dünya-sisteminin yapısal bir öğesi ise, kapitalist dünya-ekonomisine çevre olarak katılan bölgelerde de toplumsal cinsiyetin dayatılmış olması gerekir; hatta toplumsal cinsiyet inşasının dünya-ekonomisine eklemlenme sürecinin bir unsuru olduğu tahmin edilebilir. Toplumsal cinsiyetçilik daha önce bunu hiç görmemiş bölgelere ihraç edilip oralarda ekildi. Zannımca bu özellikle beyaz yerleşimcilerin kurduğu sömürgelerde görülmekle birlikte, sistemin "sadece" kendine eklemleyip çevreleştirdiği bölgeler de bu süreçten muaf kalmadı.[8] Tabiatıyla bunu kanıtlamak epey zor çünkü çoğu bölge için çevreleşme öncesine ve sonrasına dair veri yok. Birinci bölümde belirttiğimiz gibi Mona Etienne ve Eleanor Leacock'un kitapları çoğunlukla şehirli olmayan nüfuslardan çok sayıda örnek vermektedir. Yoshi Hayashi'nin yayımlanmamış doktora tezi (1997) Japonya'da toplumsal cinsiyetin ipek ticaretinin başlaması ve dünya piyasalarına yönelik ipek üretimi ile ortaya çıktığını göstermektedir. Bu, Japonya'nın on dokuzuncu yüzyılda dünya-ekonomisine katılması ve bu ülkede ulus devletin tahkim olması ile bağlantılı idi.

Burada on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda dünya-ekonomisine katılan ve toplumsal cinsiyet oluşum belirtileri gösteren bazı bölgelerden örnekler vereceğim. Do-

[8] Dünya-sistemine katılma sürecinin tasviri için Wallerstein'e (1974, 6. bölüme) bakınız.

ğu Avrupa ile başlayalım. Bu bölge on beşinci yüzyılda tahıl ve sığır ihraç etmeğe başlayıp bu hâliyle on altıncı yüzyılda dünya-ekonomisine eklendi. Doğu Avrupa'da kadın ve çalışma hayatı tarihini inceleyen ikinci el kaynaklar azdır ya da yoktur, özellikle on dokuzuncu yüzyıl öncesi için bulmak zordur (Jaworski ve Enker, 1992: 3). Bugünkü Almanya ile Çek Cumhuriyeti sınırındaki madencilik bölgesinden veriler, on altıncı yüzyılın başlarında burada madencilikte toplumsal cinsiyet ayırımı olmadığını göstermektedir. 1450'de bu bölgedeki gümüş madenlerini kapma hücumuna erkekler de kadınlar da katıldı. Bunlar kendi hesabına çalışan bağımsız madencilerdi (Karant-Nunn, 1993:75). Kadınlar ocaklara nadiren iniyordu; ama ocak dışında filizi ayıklama ve temizleme işleri sadece "kadın işi" olmuyordu; bunları erkekler de yapıyordu. Zamanla madencilik kapitalist bir faaliyete dönüştü. Ancak kadınların bu işte çalışması sebebiyle bağımsız madencilik kapitalist madencilik karşısında o kadar güçlü rekabet ediyordu ki erkek maden işçileri durumdan yakınmaya başladı (Vanja, 1993: 103). Kapitalist madenlerden bazısının sahibi olan dük, en eski madenci meslek örgütüne üyelikten kadınları menetti. Oysa örgütte kadın üyeler çoğunlukta idi. Bu yasak bağımsız madencileri proleterleştirmenin bir aşaması oldu (Karant-Nunn, 1993: 85). Dükün ve diğer maden sahiplerinin kârlarını da artırmaya yaradı. Kadınlar geçici yevmiyeli işçiliğe ve geçimlik faaliyetlere mecbur edilip, madencilikte kadınlar tedricen yok oldu (Vanja, 1993: 104).

Yeni Dünya denilen coğrafyaya dönersek üç yerli Amerikalı topluma dair araştırma bunlarda kadın erkek eşitliğinin farklı ölçülerde olduğunu tespit etmekte, an-

cak Kristof Kolomb gelmeden önce bu toplumlarda Avrupa tarzında bir toplumsal cinsiyet olmadığını göstermektedir. Aztek ülkesinin fethedildiği dönemde Azteklerde erkeklerle kadınlar arasında artan bir hiyerarşi gözlenmekte ise de, asıl göze çarpan toplumsal ayırım soylular ile avam arasında idi. Fetih zamanında bu ayırımlar derinleşmekte idi. Buranın sömürgeleşme süreci başlangıçta kadınlara fatihlerle evlenmek suretiyle konumlarını iyileştirme fırsatı verdi. Ancak 1549'dan sonra toplumsal sınıflar ırk esasına göre şekillendiğinde kadınların konumunda bozulma görüldü (Nash, 1980: 134-148).

İspanyollar And toplumuna[9] toplumsal cinsiyeti soktuğunda ora halkı üzerinde kontrol sağlamaya yaradığı çok açıktır. Toplumsal cinsiyet ayrıca İspanyollara mülk edinmede yaradı ve iktisadî rekabeti önledi. Toplumsal cinsiyet kadınları aynı işi yapan erkek işçilerden daha da düşük ücrete zorla çalıştırılan bir alt proletaryaya dönüştürdü. Anlatısı nispeten uzun olduğundan dipnotta özetlenmiştir.[10]

---

9 Kastedilen başta İnkalar olmak üzere Güney Amerika kıtasının And Dağlarında yaşayan kadim uygarlıklardır (ç.n.).

10 İspanyol fethinden önce And bölgesindeki toplumda kadın erkek ilişkileri daima karşılıklılık ilkesi üzerine kurulmuştu. Bunun toplum hayatındaki belirtileri, ana soyunun ve ata soyunun paralel izlenmesi (kadınların adlarını ve soylarını ana tarafından sürmesi, erkeklerin de baba tarafından sürmesi), kadınlarla erkekler arasında hiyerarşik olmayan ve birbirini tamamlayan bir iş bölümü, dinsel ve idarî görevlerde erkeklerle kadınların paralel makamları olması, ve Cuzco kentinde seçkin sınıftan kadın ve erkeklerin ikili yetke yapısı vardı. Evlenen kadın mülkünü muhafaza edip arazisinin hâsılasını kendisi kontrol ediyordu. Kandaş gruplar içinde yetke cinsiyete değil, yaşa göre belirlenmekte idi. İspanyolların sömürge yönetimi bunları değiştirdi. İspanyol hukukunda kadınlar reşit sayılmadığından mülk idare edemiyor, ticarî tasarrufta bulunamıyordu. And toplumunda imtiyazlı kişiler İspanyol idaresinde de cinsiyetine bakmaksızın imtiyazlarını sürdürdü; bununla birlikte

Üçüncü örnek bugün Labrador Yarımadası denilen bölgedeki Montagnais-Naskapilerdendir. On yedinci yüzyıl başlarında Naskapileri "uygarlaştırmaya" girişen Cizvit papazlarının kaydettikleri, Naskapilarin bir yere daimî yerleşmediklerini, yetkeli bir reisleri olmadığını, çocuklarını cezalandırmadıklarını, kadınların toplumsal iktisadî ve siyasî alanda erkeklerle eşit olduğunu ve Avrupa benzeri bir aile yapısı ve ataerki anlayışlarının hiç olmadığını göstermektedir. Cizvitler bütün bunları kötü gözle gördü. Maalesef bunları değiştirmekte bir ölçüde başarılı da oldular. Misyonerlik faaliyetine başladıktan on yıl sonra Cizvitler Hıristiyanlaştırdıkları adamların artık karılarını ve çocuklarını dövmesiyle avunabiliyordu. Kadınlar sık sık isyan ediyor, misilleme karşılık veriyor ya da firar ediyordu ama artık ataerkil ilişkiler kurulmuştu. Yine de on dokuzuncu yüzyıla kadar kadınlar ürettikleri hâsılayı tasarruf edebildi (Leacock, 1980: 25-42).

Dünya-sistemine eklemlenme sürecinde toplumsal cinsiyet bu halklara kimi yerde daha az, kimi yerde daha çok kabul ettirildi; kimi yerde kabul ettirilemedi. Beyaz ırktan insanların iskânıyla sömürgeleşen ülkelerde

---

kadınlara okuma, zanaatkâr loncalarına üye olma ve idarî makama oturma yolları kapandı. İspanyolların dayattığı vergi ve angarya biçimleri anadan kıza ve babadan oğula toprak intikaline son verdi; köylü erkekleri köylü kadınların tarımsal hâsılayı kontrol hakkına el koymaya sevketti ve intifa haklarını hane reisi erkeklere tahsis etti. İlâveten İspanyollar ataerkil bir aile yapısı dayattı ve Andlı köylü kadınları zorla cariye yaptı. Madenlerde erkeklerin çalıştırıldığı köle benzeri şartlarda kadınlar da iplik eğirmede ve dokumada zorla çalıştırıldı. Kadınlara ve çocuklara erkeklere verilen ücretin yarısı ödenmekte olup bu, asgari geçim için gerekenin altıda biri kadardı. Avrupa'da cadı avı bağlamında ortaya çıkan, kadınların şer güçleriyle işbirliği yaptığı yolundaki görüşü İspanyollar buraya da getirdi. Kadınlar İspanyollara kültürel direniş odağı olarak öne çıktı ise de genel olarak toplumsal konumda gerilediler (Silverblatt, 1980: 149-187).

toplumsal cinsiyet iyi kötü yerleştirildi. On yedinci yüzyılda uzun süre (Rhode Island hariç) Kuzey Amerika'nın doğusundaki İngiliz müstemlekelerinde çok vahşi bir toplumsal cinsiyetçilik hüküm sürdü. 1690'larda bölgenin dünya-ekonomisine katılması, Massachusetts'teki cadı avına rağmen, kadınların ve çocukların üzerindeki baskıyı hafifletti (Koehler, 1980). Buna karşılık Virginia müstemlekesinde on yedinci yüzyılın sonuna doğru ırk ayırımı ve toplumsal cinsiyet ayırımı arttı (Lesbock, 1947; Morgen, 1986).

Öte yandan bell hooks[11] (1981) köle kadınlar insan sayılmadığından toplumsal cinsiyete maruz kalmadıklarını öne sürmektedir. Lesbock'un Virginia'ya dair sunduğu veriler zenci kadınların on yedinci yüzyıla kıyasla on sekizinci yüzyılda daha az toplumsal cinsiyet ayırımına uğramış olabileceğini göstermektedir. Zenciler mülk sahibi olamıyor ve evlenemiyordu. Tarlada işler de katı şekilde bölüşülmüyordu. Böylece toplumsal cinsiyetin önemli kurumlarından biri olan evlilik beyazlarda pekiştirilirken zencilerin evlenmesi engelleniyordu; öte yandan zenci kadınlarla erkekler arası iş bölümü azaldı. Buna karşılık Barbara Bush'un (1990) Karayip bölgesindeki köleliği tasvirinde toplumsal cinsiyet belirgindir; orada kadınlarla erkekler arasında iş bölümü vardı. Erkek kölelerin sayısı kadınlardan fazla idi; buna rağmen erkek köleler büyük çiftliklerde vasıf gerektiren işlerde çalıştırıldığından bunlara daha çok değer verilmekte idi. Tarlada köle takımlarında çalışanların yarıdan çoğu kadındı.[12] Kadın ve erkek kölelerin bir hanede

11 Adının ilk harflerini büyük yazmadığından ben de büyük yazmıyorum.

12 Bu iş bölümünün de hiyerarşilendirilmiş olduğundan emin değilim. Kullandığı ifadelerden Bush'un hiyerarşilendirildiğini varsaydığı anlaşılmaktadır:

karı koca gibi ikamet ettiği yerlerde, kadınlar mutat iki posta mesaiyi yapıyordu: ev işlerine bakıp aş pişirirken tahminimce geçimlik üretimin de büyük kısmını onlar yükleniyordu.

Bu örnekler dünya-ekonomisine katılan bölgelerde toplumsal cinsiyetin daha on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda dayatılmış olduğunu göstermektedir. Ne var ki bütün bunlar kırsal toplumlardı. Söylediklerimizi kuşku ile okuyan bir muarız, kentli toplumlarda (örneğin Çin'de, Hindistan'da veya İslâmî dediğimiz toplumlarda) önceden toplumsal cinsiyet zaten bulunduğundan buralara dayatılmış olmayacağını öne sürebilir. Bu noktada durum belli değildir. Hindistan tarih yazımı, Hintli kadınların konumunu incelemekten yan çizmiştir. Kadının durumu incelendiğinde de bu tarih yazımı sadece çok kadim çağlarla ilgilenmiştir. Kadınların statüsünü toplumsal ya da iktisadî bir bağlama oturtmaya kimse teşebbüs etmedi. Vedaların yazıldığı çağı[13] kadınlar açısından bir "altın çağ" olarak kurmak, popüler edebiyatta bazı mantıksız kurgulara yol açmasına rağmen Hint milliyetçiliğinin oluşturulmasında amaca gayet güzel hizmet etti. Çok ilginç bir veri kadınların statüsünün İngiliz hükümranlığı ile bozulmuş olabileceğini göstermektedir. Önceleri Hindistan tek bir hukukla yönetilen birleşik bir idarî birim değilken, İngilizler buna son vererek Hindistan'ın tümünde Brahmin hukukunun uygulanacağına karar verdi. Brahmin hukuku kadınlara mirası yasakladığından bu düzenleme ile kadınların miras

---

"erkeklere vasıf gerektiren işlerde kullanmak üzere daha çok değer verilmekte idi.." İyi de, bu değerlendirmeyi kim yapıyordu ve belirtisi neydi?

13 Takriben milâttan önceki ikinci bin yıl başından MÖ 600 yılına kadarki dönem (ç.n.).

ve başka haklarını yitirip konumlarının bozulduğunu varsayabiliriz.[14]

Çin'de kadınların toplumsal konumunun tarihi üzerine de çok az çalışılmıştır.[15] Osmanlı İmparatorluğu için de böyledir. Ancak İslâm toplumunda kadınların konumu üzerine azıcık bir ilgi kıpırdanması var. "Feodal" dönemde, büyük ölçüde üst sınıflardan kadınlar üzerine odaklanan öncü araştırmalar, İslâm coğrafyasında kadınların hem mülkiyet haklarında, hem de yargı yoluyla hakkını teminde erkeklerle tarih boyunca değişik derecelerde de olsa hukuken eşit olduğu; kişinin toplumda konumunu, hatta iktidarı ve yetkeyi cinsiyetten ziyade sosyal sınıfın belirlediği kanısını uyandırmaktadır. Batılılar Müslüman kadınların kaçgöçü ile meşgul olup bunu daima bir tür tahakküm olarak yorumlamalarına karşılık, bu kaçgöçün bir veçhesinin iç mekânlar, özellikle ev üzerinde kadının kontrolü olabileceğine dair bir görüş var.[16] Fernand Braudel Merkezinde toplumsal cinsiyet üzerinde çalışan (ve sonra dağılan) bir araştırma grubu Faslı kadınların önceleri erkeklerle aynı ücretleri kazanırken müstemleke olduktan sonra kadın ücretlerinin erkeklerinkinden farklılaştığı yolunda ilginç bir saptama yaptı. Bu durumun kadının İslâmî geleneğe göre kaçgöç edip etmemesiyle bağlantısı yoktu.

---

[14] Uma Chakravati ile Kumkum Roy'un "In Search of Our Past: A Review of the Limitations and Possibilities of the Historiography of Women in Early India" başlıklı makalesine bakınız (*Economic and Political Weekly*, 30 Nisan 1988, WS2-WS10).

[15] J. E. Teng'e bakınız ("The Construction of the "Traditional Chinese Woman" in the Western Academy: A Critical Review", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 22. cilt, 1. sayı, 1996).

[16] Bunun üzerine genel bir izlenim edinmek için Gavin R. G. Hambly'nin (drl.) *Women in the Medieval Islamic World* (1998) kitabındaki makalelere bakınız.

Bunları daha çok araştırmak gerektiği aşikâr; ne var ki konuyu bu bölgelerde araştırmak çok çaba, para ve zaman ister. Dil önemli bir engel. Sıradan Batılı bilim insanı ne Çince, ne Hindistan'da konuşulan dillerinden birini, ne Türkçe, ne Arapça, ne de Farsça bilir. Beri yandan "modernleşmek" isteyen devletler modernleşmenin herkese yaramamış olabileceğini ortaya koyan araştırmalara finansman sağlamaya heves göstermeyebiliyor. Araştırıldığında, buralarda toplumsal cinsiyetin öğelerinden bir veya birkaçının (ataerkinin, ücret farklılaşmasının, ayırımcı yasaların, kadının zapturapt altına alınacak asi doğa âleminin öğesi olduğuna dair dünya görüşünün) dünya-ekonomisine eklemlenmeden önce mevcut olmadığının ortaya çıkacağı tahmin edilebilir. Elbette bu söz konusu bölgelerde kadının vaktiyle yüksek bir konumda olduğu anlamına gelmez. Kastımız sadece şudur: Dünya sistemini yönetenlerin kadınları ezmek için icat ettiği habis yöntemler oralarda önceden yoktu. Özcü muhakemelerden kaçınmak gerekir.

Toplumsal cinsiyetin dünya-sisteminin ve dünya-ekonomisinin yapısal unsuru olduğunu öne sürebilmek için bunun mekânda yayıldığı gibi zaman içinde de sürdüğünü göstermek gerekir. Sürdüğü kesindir. Toplumsal cinsiyetin on dokuzuncu yüzyılın mı ürünü, yoksa on altıncı yüzyılın mı ürünü olduğu konusunda Profesör Wallerstein ile aramızda küçük bir görüş farkı ortaya çıktı. Kendisi birinci görüşte. Buna cevabım, on dokuzuncu yüzyılda herhangi bir olgunun "uzun" on altıncı yüzyıldaki değişimler tamamlanmaksızın olamayacağı idi. Hatırladığım kadarıyla buna kendisi katılmakla beraber toplumsal cinsiyetin on dokuzuncu yüzyıl icadı olduğu görüşünde ısrar etmiştir (*Creating and Transforming Households*, 1992; *Utopistics*, 1998).

On dokuzuncu yüzyılda "orta sınıf" kadınlarını hedefleyen bir evcimenlik ideolojisi olduğu doğrudur. Evde yapılan sınaî üretim haricinde, özellikle evli kadınların ücretli işe girmesinin engellendiği ve ekmek parasını kazananın erkek olduğu, olması gerektiği fikrinin güçlendiği de doğrudur. Bunu Fransız Devrimini takiben toplumsal cinsiyetin yeniden ihyası olarak görmek makul değil midir? On altıncı yüzyılda nasıl toplumsal cinsiyet bir karışıklık döneminden sonra düzeni tekrar kurmak için inşa edildi ise, Fransız Devriminden sonra da aynı amaçla yeniden kurulmuş olamaz mı? On altıncı yüzyılda olduğu gibi on dokuzuncu yüzyılda da seçkin zümrenin zihinleri toplumsal düzeni ve istikrarı yeniden kurmakla meşguldü. Fransız Devrimi halkta beklentiler uyarmıştı. Seçkin zümre bu beklentilere direnmekle birlikte, bunu çok da açıkça yapamıyordu. Liberalizm henüz toplumsal bir felsefe olarak şekillenip güçlenmemişken, Fransa'da Napolyon yasaları ile (Daces, II. Cilt, 1972: 616-623) ve İngiltere'de bağnaz Anglikan mezhebi eliye (Davidoff, 1987) toplumsal cinsiyetin tekrar peyda olması devletin erkeklere yeni statükoda menfaat vererek asayişi ve nizamı tekrar kurabilmesini sağladı. Ama artık bunu yapan mutlak hükümdar değil, ulusal devletti. Aynı zamanda kadınları yüksek ücretli istihdamdan dışlamak suretiyle ömrünün bir kısmını çalışarak geçirecek ucuz bir proletarya yine temin edilmiş oldu.

Bunun bende uyandırdığı izlenim, toplumsal cinsiyetin dünya-sisteminin yapısal bir öğesi olmanın yansıra, devrî bir niteliği de bulunduğudur. Toplumsal cinsiyet her zaman vardır; ama asayişi tekrar ihdas etmek gerektiğinde buna tekrar başvurulur, yeniden vurgulanır,

öne çıkarılır; erkek nüfusu "satın alarak" düzeni tekrar sağlar. Ne yazık ki bu nüfus Marx'ın devrimci sınıf olarak değer verdiği proletaryayı da içermektedir.

Devlet aracıyla toplumda erkeklerin genel olarak üstün tutulması devam etmektedir. Örneğin erkeği ailenin geçimini sağlayan kişi olarak inşa etmek, hane halkı gelirlerinin toplamı üzerinde erkek "aile resinin" aslan payına hakkı veya gelirler üzerinde kontrol yetkisi olduğu anlamına gelmektedir (Smith vd., 1992: 7-12). Ailenin düzenleme ve denetleme işlevi hâlâ sürmektedir. Bu işlevlerden biri düzeni korumak, birey ile toplum arasındaki ilişkileri düzenlemektir. Ancak bu işlevi yürütme tarzı zamandan zamana değişmiştir. Fransız Devriminden sonra aile ilişkilerini düzenleme sorumunun babadan anaya geçtiği öne sürülmüştür. Bu değişim aile içi ilişkilerde yapısal olmaktan ziyade yüzeysel idi. Devletin desteğinde kaba kuvvetle toplumsal kontrol dayatmaktansa, yeni yöntem toplumsal mutsuzluğun sorumunu aileye, özellikle anaya yüklemekteydi. Bu suretle devlet bu sorumdan sıyrılıyordu. Gerek popüler gerek fennî yaklaşımları ile psikoloji bilimi ve eğitim sistemi bu amaç için kullanıldı (Danzelot, 1979: 232).

On dokuzuncu yüzyılda vuku bulan ikinci değişim kadının tabi konumunun gerekçelendirilişinde idi. Bu artık genelde İncil'deki Havva menkıbesine ve günah kavramına dayandırılmıyordu. Kadınlara atfedilen akıl yürütmede yeteneksizlik ve duygusal bozukluk eğilimi şimdi "bilimsel olarak" kanıtlanmakta idi. Bu değişim on dokuzuncu yüzyılda gerçekleştirildi. Aydınlanmanın sonuçlarını yansıtıyordu. Paradigma *görüntüde* değişmişti. Dünyayı her anlamda düzene sokmak için, hiyerarşiye gerekçe sağlamak için kullanılan ideoloji ve fikir

sistemi, din yerine fen oldu. Oysa paradigma, hiyerarşiye gerekçe sunup ideolojik olarak idame ettiren aynı paradigma idi.

Dünya-sisteminin üç mıntıkasında (merkezinde, yarı çevresinde ve çevresinde) hane halkı bileşiminin -başka şeylerin yanısıra- ailenin dünya işgücüne katılmasıyla bağlantılı olduğu kaydedilmiştir (Smith vd. 1992: 13). Bizim bulgularımız da aile bileşiminin ezelden beri aynı olmadığını, tarihte dönem dönem inşa edildiğini göstermektedir. Halkı denetlemek için seçkin zümrelerin aile bileşimleri icat ettiği de olmaktadır, tersinden otoriteye direnmek üzere yeni aile bileşimleri oluştuğu da görülmektedir. Literatürde çok iyice açıklanmayan husus, karı koca ve çocuklardan ibaret olan hane halkı dışındaki hane teşekküllerinin nasıl zamanla yok edildiğidir. On altıncı yüzyılda karı, koca, çocuklar, bir de hizmetçiden oluşan hane halkı, kapitalist üretime rekabet etmeksizin neslin sürmesini, geçimlik geliri ve ücrete bağımı temin ederek sermayenin ihtiyacını en iyi şekilde karşılamakta idi. İşçileştirilen kalfaların da ihtiyaçlarını karşılıyordu. Bu düzenleme istikrarla günümüze kadar gelmiştir. Sadece hizmetçi yok oldu; yerini sermayenin sunduğu çeşitli hizmetler aldı. Çevre toplumlarında ise aile veya hane halkı teşekküllerinde, bölgenin dünya meta zincirlerine katılma şekline bağlı olarak daha çok çeşitlilik görülmektedir (Smith vd. 1992: 13-15).

Günümüzde toplumsal cinsiyet, modern dünya-sisteminin öz yapılarından biridir. Devletin, sermayenin ve çevre toplumlarında çalışan kalkınma "uzmanlarının" erkekleri hane reisi olarak kurmasında; geçimi sağlayanın erkek olduğu söylencesinde; erkeğin meslek sahibi olmaya, maaşa ve başkaca geçim imkânlarına hakkı ol-

duğu varsayımında; kadınların ise esas itibariyle "kişisel ilişkilere" ya da çocuklara ya da mecburen girdikleri yardımcı mesleklere ilgi duyduğu savında toplumsal cinsiyeti devamlı olarak görmekteyiz. Toplumsal cinsiyet kadınlara açık olan mesleklerin ve işlerin nispeten kısıtlı olmasında da hâlâ barizdir. Bu çok önemlidir. Kadınların bu alanda "büyük ilerleme" kaydettiği söylenmekle beraber, gerçekte erkeklere kıyasla çok daha az sayıda meslekte görünmektedirler. Genel olarak bir mesleğin statüsü ve geliri ne kadar yüksek ise, o meslekte o kadar az kadına rastlanır. Kadınlar yüksek statülü mesleklerde (avukatlıkta, hekimlikte, üniversitede) çalıştığında dahi bu mesleklerin düşük kademelerinde yığılmaktadırlar. Bir araştırma dünyada idarî makamların % 14'ünü kadınların işgal ettiğini tespit etmiştir (Neft ve Levine, 1997: 62). Dünyanın hiçbir yerinde kadınların gelirleri erkeklerinkiyle aynı değildir. Ne ücretler, ne maaşlar eşittir; ne de ömür boyu kazanılan gelirler.[17] Örneğin gıda tüketim rakamlarında kadınların ve çocukların yoksulluk oranı erkeklerinkinin birkaç katıdır. Bu çevre bölgelerinde daha da belirgindir. Kadınların genellikle kocalarının geliriyle geçindiği, onun eline baktığı kabul edilmektedir. Bu da her yerde kadınlara daha düşük ücret ödenmesine, daha güvencesiz istihdam edilmesine gerekçe olmaktadır.[18]

İşgücü piyasalarında kadınlar genellikle tali ya da yardımcı işlere alınmaktadır. Eskiden iplik eğirme kadı-

---

17 Ülkeler kadınların kazançlarını erkeklerle kıyaslamakta farklı veriler kullandığından ve tarımsal gelirler de ekseriya dahil edilmediğinden bu önermeyi somutlaştırmak zordur. Sadece dört ulus-devlette kadınların tarım dışı gelirleri erkeklerinkinin % 90'ını aşmaktadır: Tanzanya, Vietnam, Avustralya ve Sri Lanka'da (Neft ve Levine, 1997: 72).

18 Örneğin Pelizzon ve Casparis'e (Hopkins vd. 1995 içinde, 131, 144) ve Tabak'a (Hopkins vd. 1995 içinde, 91-96) bakınız.

na en uygun iş sayılmakta iken, sistemin merkez bölgesinde ve bazı yarı çevre bölgelerinde artık daktiloluk, sekreterlik, hemşirelik ve çocuk bakımı tam kadın mesleği hâline geldi. Kadının vasıfları ne olursa olsun, ne kadar çok dil bilirse bilsin, başka ne yetenekleri olursa olsun işverenler mutlaka basmakalıp "On parmak yazabilir mi?" sorusunu sorar. Bazan bunun varyantı "Hesap makinasını ne hızla kullanır?" ya da benzer bilgisayar beceri sorularıdır. Çevre ülkelerinde kadınlar daha çok küçük çapta pazarlama yaparak, el sanatları ile ve kendi tarımsal üretimini satarak para kazanmaktadır. Kadınların ücretli istihdamı, hemşirelik gibi bazı "geleneksel" kadın işleri yanısıra hizmetçilikte yoğunlaşmaktadır. 1970'lerden bu yana yarı çevrenin bazı mıntıkalarında kadınlar imalât işlerinde çalışmaktadır. Ama bunlar genellikle sendikasız, ücretlerin düşük olduğu istihdamdır: Güneydoğu Asya'da oyuncak üretimi ve elektronik montajı, ABD-Meksika sınırında giysi üretimi, Türkiye'de dokuma sanayii. Bunlar bilinmektedir; bu işler çalışan kadınların malvarlığını artırmamakta, statüsünü yükseltmemektedir.

Toplumsal cinsiyeti hukukî işlemlerde de görmek mümkün. Amerika Birleşik Devletlerinde ipotekli kredi başvurularının yazılışı; kocası ölen kadınların terekeye ortak olduklarını ya da ortak mülkün edinilmesine esas katkıyı kendilerinin yaptığını defalarca ispatlamaya mecbur edilmesi buna örnektir. Bazı çevre bölgelerinde kadınlar toprak edinmekte müşkülatla karşılaşmaktadır. Doğu Afrika'da bu sömürge idarelerinden kalma bir sorundur. Üreme özgürlüğü hakkı (nasıl tanımlanıyorsa) üzerinde hâlâ ihtilâf sürmesi, toplumsal cinsiyetin hâlâ etkin olduğunu göstermektedir. Devlet doğum kontro-

lüyle ya da kürtaj zorlamasıyla hangi kadınların doğurabileceğine, ne zaman doğurabileceğine ve kaç doğum yapabileceğine karar verme yetkisini (az veya çok) kullanmaktadır. Tarihsel sosyalist devletlerde bile bunlara rastlanmakta idi (Mies, 1984).

İktisadî büyümenin yavaşlamasıyla merkez bölgelerinde erkek proletarya dünya-ekonomisinde eski ayrıcalıklı konumunu kaybedince devletler kabarabilecek öfkeyi önlemek için çeşitli kökten dinci akımlar kılıfında bir aile ideolojinin ihyasını teşvik etti. Devletin "aile değerleri" kisvesinde erkeği egemen kılan, kadını eve bağlayan bir aileye dönüş ideolojisini idame çabasında din ancak kısmen işe yaramıştır. Çevre bölgelerinde iktisadî darboğazın ceremesini kadınlar ve çocuklar çekmektedir. 1980'lerde IMF'nin dayattığı yapısal uyum programlarından en çok bunlar etkilenmiştir (Dalla Costa ve Dalla Costa, 1995).[19]

Bu çalışma kadınların düşük gelirli, düşük konumlu istihdamla ilişkisinin sebeplerini açıklamış olmalı. Devletle sermayedarların politikaları, kadınları beş asır boyunca tali geçimlik iş yapan işçi olarak inşa etti. Öyle ki bazı kadınlar bile bu durumu "geleneksel" ve olağan kabul etmektedir. Kadın hareketi yeniden başladıktan otuz yıl sonra bir avuç kadın kamunun gözü önünde yüksek makamlarda oturmaktadır. Bu, cinsiyetler arasında eşitliğe kavuştuğumuzu ya da buna yaklaştığımızı göstermemektedir. Göz boyamadan ibarettir; sadece üst düzeyde bazı postlar üst sınıftan kadınlara verilmekte-

19 Bu programlar dünya çapında insanların geçimine yapılan bir saldırıdan başka bir şey değildir. Bunlar Marx'ın ilkel birikim kavramına benzetilmiştir. Fakat bunlar bir kere vuku bulan süreçler olmayıp kârlar azalmaya başladığında tekrarlanan faaliyetlerdir (Dalla Costa ve Dalla Costa, 1995: 5).

dir. Kadınların "kazanımları" çok sınırlıdır. Bazan fırsat eşitliği (örneğin pozitif ayırımcılık şeklinde) yasalara konmakla beraber, iş yerlerinde kadınla erkeğin fiilen eşitlenmesinden vazgeçtik, fırsatta eşitlik bile hâlâ gerçekleşmemiş bir hayaldir. Liberallerin standart iddiası değişimin yavaş yavaş olduğudur (Wallerstein, 1995). Mevcut durumun yakında değişmeyeceği bellidir. Ama değişim tedricen olmaz. Pozitif ayırımcılık tarzında mevzuat, toplumsal bir talebe kısmî taviz vererek tam çözümü engelleme örneğidir. Ki bunun bile içi boşaltılmaktadır.

Yeni Sol mu? Eski Sol mu? Nereye?

Tüm yeni solcu akımların ve feminizmin sorunu, eskiyi reddederken yeterince seçici olmamaktır. On dokuzuncu yüzyıl liberal programlarında (liberalizmin Marxçı varyantlarında da) birçok hata vardı. Bunlar zımnen eşitlik sağlamakta olduklarını ya da zamanla eşitlik yaratacaklarını vaad ediyorlardı. Yalandı. Bu izmler gelişme, kalkınma, modernleşme ve birikim fikriyatına saplandı. Sermayedarlar gibi, bu hedefleri yüceltince eşitlik sağlamalarına imkân kalmadı. Olsa olsa refah devletçiliği yaparak tüketim seviyesini yükseltebildiler. Refah devleti çok sayıda insan için hayatın zorluklarını hafifletmekle beraber (ki bence kötü bir şey değildi) bunun nimetlerini eşitçe paylaştırmadılar. Refah devletinden en çok istifade edenler devletten transfer alan kadınlar ve çocuklar olmaktan ziyade işsizlik yardımı alabilen, maaşı muntazaman artan ve iş güvencesiyle çalışan beyaz ırktan mavi yakalı erkek işçilerdi. Marxçı, sosyal demokrat ve liberal rejimlerde kadınların kocaları üze-

rinden dolaylı olarak yararlandığı farz edilmektedir. Beri yandan kadınların bedelsiz (veya neredeyse bedelsiz) geçimlik faaliyetleri yürütmesi beklenmekte idi: merkez ülkelerinde aş pişirme, çamaşır yıkama ve sair ev işleri; çevre ülkelerinde ücretsiz tarım işçiliği, çamaşır yıkama, aş pişirme ve saire.

Irklar arası eşitsizliğe gelince, bu rejimler bu sorunu çözmeye yaklaşamadı bile. Beyaz olmayanların sorunlarının çözümünü uzak bir geleceğe ertelediler. Çevre mıntıkalarındaki beyaz olmayan nüfuslar da, merkez ve yarı çevre ülkelerindeki beyaz olmayanlar da aynı durumda idi. Sorunu artık savsaklama imkânı kalmayınca sistemin (devletlerin) tedbiri gelir, statü ve ayrıcalıklar vererek mümkün mertebe çok sayıda bireyi kendi tarafına çekip diğerlerini görmezden gelmekti. Kadınlara yapılanın aynısıydı.

Bu arada yeni sol, eski solu temelden yıkmaya yöneldi. Bir açıdan bunu anlamak mümkün. Belirttiğimiz gibi eski sol sistemin öğesi hâline gelmişti; siyasette kazandıkça devrimciliğini yitirerek eşitlik kurma hedefinden gittikçe uzaklaşıyordu. Wallerstein'in defalarca işaret ettiği gibi eski sol sistemin doruğundaki kurum olan devletin sözcüsü oldu, devleti meşrulaştırdı, onu savundu. Böylece eski sol açıkça olmasa dahi zımnen sistemin öğesi oldu; sisteme genişleme imkânı, miyadını uzatma imkânı ve meşruiyet sağladı.

Çeşitli feminist akımlardan, ırkçılığa karşı akımlardan ve çevrecilerden oluşan yeni sol işte bu sebeplerle eski solun kitle tabanının yansıra ideolojik ve fikrî temellerini çökertmeye girişti. Ama bunu yaparken bir anlamda kendi kendisini de vurdu. Zira asıl düşmanın eski sol değil, sağ olduğunu gözden kaçırdı. Yeni sol fa-

aliyetleriyle eski solun kadar eski sağın da temellerini oymuş olmakla birlikte, yeni sağın sahneye çıkıp kapitalist dünya-sisteminin toplumsal sözleşmesini yeniden düzenlemesine geniş bir imkân verdi.

Bir açıdan bunlar tamamen olumsuz değil. Devletler eski solun onlara bahşettiği meşruiyet kılıfını yitirmiştir. Fakat yeni sol, devletlerin riayet edegeldiği bazı kısıtlamaları kaldırmasına yol açtı; devletlerin baskı yöntemlerinde itidal kalktı; devletler (kan kardeşleri olan) ulus ötesi sermayenin, ulusal sermayenin, mahallî sermayelerin ve küçük sermayedarların en aşırı sömürü zulmünü sınırlamaya son verdi. Böylece dünyada kentlerde köylerde beyaz dışı ırklardan insanları, kadınları, çocukları, gençleri, yoksulları, işçileri, özellikle çevre bölgelerindeki halkları ve tabiatı serbest avlama mevsimini başlattı.

Bunların çoğunu Wallerstein yazılarında ve T. K. Hopkins konuşmalarında irdelemiştir. Yeni değildir. Sorun, buradan nereye? Bir açıdan bakınca dünya-sistemi göçüyor gibidir. Temel kurumu olan devlet zayıflamaktadır. Halkların indinde itibar yitirmiştir ve bazan sanki halka karşı durmaktadır. "Teröre" karşı güvenlik tedbirleri sıradan yurttaşlarla gerçek ya da potansiyel "teröristleri" ayırt etmemektedir.

Geçmişte devrî buhranları aşmakta kullanılan yöntemleri yeniden kullanmak (sistemi yeni ham madde kaynakları, ucuz işgücü kaynakları ve yeni piyasaları bulunan yeni bölgelere yaymak) artık mümkün değildir çünkü her yer sisteme dahil edilmiş bulunmaktadır. Dünyada kentte yaşayanların oranı artmaktadır ve geçinmek için ücretli istihdama muhtaçtır. Dünya nüfusunun giderek artan kısmı örgün öğrenimin semeresini

(yüksek maaş, güvenceli meslek hayatı, artan tüketim) talep etmektedir. Oysa dünya-sistemi bu talepleri karşılayacak durumda değildir. Ama halkları yatıştırmak da gerekmektedir. Seçkin zümrelerin hâkimiyetlerini kabul ettirmek için orta tabakaları tatmin etmesi gerekmekte; ne var ki bu da giderek zorlaşmaktadır. Kısaca sistemi dengeye getirmeye yarayan mekanizmalardan hiçbiri artık işlememektedir, ya da doğru düzgün işlememektedir.

Öte yandan egemenler savaşmadan teslim olmayacaktır. Kapitalizm göçmekte ise, egemenler kısa vadede sineğin kanadından yağ çıkarmak için her türlü yöntemi icat edecektir. Uzun vadede ise bugünkünden çok daha eşitliksiz, daha zalim, çevreyi daha çok tahrip eden, her yönden feci olabilecek bir sistem icat edebilirler. Bu seçeneği henüz tasarımlamış değiller. Egemenlere ve eşitliksiz toplumsal yapılara karşı açık bir direnme de oluşmamaktadır; almaşık toplumsal tasarımlar da üretilmemektedir.

O hâlde bir kargaşa dönemindeyiz. İhtimal bir herçümerce doğru ilerliyoruz. Bu tamamen kötü bir durum değil. Bu çalışmada feodalizmin ve tarihsel bir sistem olarak kapitalizmin incelemesinden çıkardığım, sistemlerin esas itibariyle seçkin egemenlere ayrıcalıklarını pekiştirip işgücünü kontrol etmelerine yarayan birer aygıt olduğudur. Wallerstein'in *mini sistem*[20] dediği sistemler için aynı şey söylenebilir mi emin değilim, ama kanımca dünya-imparatorlukları da böyle nitelenebilir. Bu açıdan, baskıcı, sömürücü ve hiyerarşik bir sisteme

---

[20] Wallerstein işleri bölüşen, kendine yeten ve tek kültürlü olan topluluklara mini sistem demektedir. İlkel avcı toplayıcı ve tarımcı topluluklar mini sistemdir (ç.n.).

anarşi yeğlenir kanısındayım. Hiyerarşiye, zulme, sömürüye karşı durmak demek sistemlere karşı çıkmak demektir. Sistemlere karşı çıkmak da anarşizme meyletmektir.

Anarşi yorucu ve tehlikelidir. Ancak daha iyi seçenekler yokluğunda erdemlerini şöyle sıralayabiliriz: (1) Geleceği seçme imkânı vermektedir. Sistemler almaşıklarını dışlar. Dünyada eşitlikçi bir sistem olmadığına, hatta ufukta da görünmediğine göre kesin bir baskı altında yaşamaktansa belirsizlik içinde olup seçenekleri bulunmak yeğdir. (2) Toplumun en tabanında olanlar (yani sistem sağlam işlerken susturulanlar) kargaşada sesini duyurma imkânı bulur. (3) Egemenler kargaşadan nefret eder. Onlar intizamı arzular çünkü düzenli ortamda insanların nasıl davranacağı kestirilebilir, bu suretle tahakküm altına alınabilir. Anarşide insanlara tahakküm etmek zordur.

Sonuçta şimdilik oyumu anarşiden yana kullanıyorum. Zaten eşitlikçi bir sistemde dahi (böyle bir şey olabilse) eşitlikçiliğe paralel anarşizme meyleden bir düşünce akımı yönetenleri hizada tutmaya yarar. Söyleyeceklerim bu kadar.

Kaynakça

Abels, Richard; Harrison, Ellen, "The Participation of Women in Languedocian Catharism", *Medieval Studies,* c. 41, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto, 1979, 215-251.

Abram, A., "Women Traders in Medieval London", *Economic Journal*, 26, 1916, 276-285.

Agarwal, Bina (ed.), *Structures of Patriarchy: State, Community and Household in Modernising Asia*, Kali for Women, Yeni Delhi.

Anderson, Perry, *Lineages of the Absolutist State*, Verso, Londra, 1986.

Anderson, Perry, *Passages from Antiquity to Feudalism*, New Left Books, Londra, 1974.

Ariés, Philippe; Duby G., *History of Private Life*, Belknap Press, Cambridge, Massachusetts, 1987. (*Özel Hayatın Tarihi*, çev. Turhan Ilgaz; Roza Hakmen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.)

Arther, Marylin, "Liberated Women in the Classical Era", *Becoming Visible: Women in European History*, der. R. Budenthal, Claudia Koonez, Houghton Miflin, Boston, 1977, 60-89.

Aubenas, R., "La Famille dans l'Ancienne Provence", *Annales d'Histoire Economique et Sociale*, 8, 1936, 523-541.

Aymard, Maurice, "From Feudalism to Capitalism in Italy: The Case that Doesn't Fit", *Review: Journal of the Fernand Braudel Center*, c.1, sayı 2, Güz 1982, 131-208.

Bamberger, Joan, "The Myth of Matriarchy: Why Men Rule in Primitive Society," *Women, Culture and Society*, der. Michelle Z. Rosalalo, Louise Lamphere, Stanford University Press, Stanford, CA, 1974.

Barrett, Michèle, *Women's Oppression Today*, Verso, Londra, 1980. (*Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı*, çev. Şen Süer Kaya, Pencere Yayınları, İstanbul, 1995.)

Barthélemy, Dominique,. "Kinship", *Portraits*, Duby, George; Barthélemy, Dominique; de la Roncière, Charles içinde 85-156. *Revelations of the Medieval World, History of Private Life*'ın II. cildi, ed. George Duby, Belknap Press, Cambridge, Massachusetts, 1988, 33-310.

Bassett, "Blackbirding", *Encyclopedia of the Social Sciences*, 1986.

Bautier, Robert Henri, *The Economic Development of Medieval Europe*, Harcourt, Brace, Jovanovich Inc., New York, 1971.

Beneria, Lourdes; Sen, Gita, "Accumulation, Reproduction and Women's Role in Economic Development: Boserup Revisited", *On Work, Historical, Comparative and Theoretical Approaches*, der. R.E. Pahl, Basil Blackwell, Oxford, 1988.

Bennett, Judith M., "Public Power and Authority in the Medieval English Countryside", *Women and Power in the Middle Ages*, der. Mary Erler, Maryanne Kowaleski, University of Georgia Press, Athens, 1988, 18-36.

Bennett, Judith M., *Women in the Medieval English Countryside: Gender and Household, in Brigstock Before the Plague*, Oxford University Press, New York, 1987.

Bennett, Judith, "The Village Ale Wife: Women and Brewing in Fourteenth Century England", *Women and Work in Pre-Industrial Europe,* der. B. Hanawalt, Indiana University Press, Bloomington, 1986, 20-37.

Bennett, Judith M., "Medieval Peasant Marriage: An Examination of Marriage License Fines in Liber Gersumarium", *Pathways to Medieval Peasants: Papers in Medieval Studies,* 2, der. J. A. Raftis, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto, 1981, 193-246.

Bennett, Michael J., "Education and Advancement", *Fifteenth Century Attitudes*, der. Rosemary Horrox, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, 79-96.

Berman, Constance, "Men's Houses, Women's Houses: The Relationship Between the Sexes in Twelfth Century Monasticism", *The Medieval Monastery*, der. Andrew MacLeish, North Star Press, St. Cloud, Minnesota, 1988.

Berman, Constance, *Medieval Agriculture, the Southern French Countryside, and the Early Cistercians*, Transactions of the American Philosophical Society, c. 76, 5. kısım, 1986, American Philosophical Society, Philadelphia, 1986.

Beveridge, Sir William, "Wages in the Winchester Manors", *Economic History Review*, c. a7, sayı 1, Kasım 1936, 22-45.

Bhavnani, Kum Kum; Coulson, Margaret, "Transforming Socialist Feminism", *Feminist Review*, sayı 23, Haziran 1986, 81-91.

Bloch, Marc, *Seigneurie Française et Manoir Anglais*, Librairie Armand Colin, Paris, 1967.

Bloch, Marc, *French Rural History*, çev. Janet Sondheimer, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 1966.

Bloch, Marc, *Melanges. vol. I.,* "The Rise of Dependent Cultivation and Seigniorial Institutions", 210-257. Ayrıca *Cambridge Economic History of Europe* cilt 1, 6. bölüm içinde.

Bloch, Marc, *Feudal Society. vol. I.: The Growth of Ties of Dependence,* çev. A. L. Manyon, Routledge and Keegan Paul, Londra, 1961. (*Feodal Toplum*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2005; *Feodal Toplum*, çev. Melek Fırat, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007.)

Bloch, Marc, *Feudal Society. vol II.: Social classes and Political Organization*, çev. A. L. Manyon, University of Chicago Press, Chicago, 1961.

Bogin, Meg, *The Women Troubadours*, Paddington Press Ltd., New York, 1976.

Bois, Guy, *The Crisis of Feudalism: Economy and Society in Eastern Normandy c.1300-1550*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.

Boissonade, Prosper, *Life and Work in Medieval Europe (Fifth to Fifteenth Centuries)*, çev. Eileen Power, Alfred A. Knopf, New York, 1927.

Bolton, Brenda, "Mulieres Sanctae", *Women in Medieval Society*, der. Susan Moshe Stuart, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1976, 141-158.

Bolton, J. L., *The Medieval English Economy 1150-1500*, J.M. Dent and Sons Ltd., Londra, 1980.

Bouchard, Constance Brittain, *Holy Entrepreneurs*, Cornell University Press, Ithaca, 1991.

Bourin, Monique; Durand, Robert, *Vivre au Village au Moyen Age*, Messidor/Temps Actuels, Paris, 1984.

Boutruche, Robert, *La crise d'une societé*, Les Belles Lettres, Paris, 1963.

Boyd, Catherine E., *Rifreddo: A Cistercian Nunnery in Medieval Italy*, Harvard University Press, Cambridge, 1943.

Braudel, Fernand, *The Identity of France. vol. I: History and Environment*, çev. Siân Reynolds, Harper and Row, New York, 1988.

Braudel, Fernand, "History and the Social Sciences", *Economy and Society in Early Modern Europe: Essays From Annales*, der. P. Burke, Harper and Row, New York, 1972.

Braudel, Fernand, "Qu'est ce que le XVIe Siecle?", *Annales E. S. C.*, VIII, Ocak-Mart 1953, 69-73.

Brauner, Sigrid, "Martin Luther on Witchcraft: A True Reformer?", *The Politics of Gender in Early Modern Europe: vol. XII of Sixteenth Century Essays and Studies*, der. Jean R. Bauk, Allison P. Coudert ve Maryanne C. Horowitz, Sixteenth Century Journal Studies, Kirkville, MO, 1989, 29-42.

Bridbury, A.R., "The Black Death", *Economic History Rev*, 2. dizi, 26, 1973, 577-591.

Briggs, Robin, *Witches and Neighbors*, Viking, New York, 1996.

Briggs, Robin, *Communities of Belief*, Clarendon Press, Oxford, 1989.

Britton, Edward, *The Community of the Vill*, Macmillan, Toronto, 1977.

Brooke, C. N. L., "Gregorian Reform in Action: Clerical Marriage in England 1050-1200", *Cambridge Historical Journal*,c. XII, s. 1, 1956, 1-21.

Brooke, Roselind B.; Christopher, N. L., "St. Clare", *Medieval Women*, der. Derek Baker, Basil Blackwell, Oxford, 1978 içinde 275-287.

Brownmiller, Susan, *Against Our Will: Men, Women and Rape*, Penguin Books, Harmondsworth, 1976.

Bullough, D.A., "Early Medieval Social Groupings: The Terminology of Kinship", *Past and Present* (45), 1969, 3-18.

Bush, Barbara, *Slave Women in Caribbean Society 1650-1838*, Heinemann Publishers (Caribbean), Kingston, 1990.

Bücher, Karl, *Industrial Evolution*, Augustus M. Kelly, New York, 1968.

Bynum, Caroline Walker, *Holy Feast and Holy Fast*, University of California Press, Berkeley, 1987.

Carus-Wilson, E. M., "An Industrial Revolution of the 13th Century", *The Middle Ages and the Renaissance*, Raytheon Education Company, Lexington Massachusetts, 1969 içinde, 41-59.

Carus-Wilson E.M., "An Industrial Revolution of the Thirteenth Century", *Essays in Economic History*, der. E. M. Carus-Wilson, Edward Arnold Publishers Ltd., Londra, 1955 içinde 41-60.

Casey, Kathleen, "The Cheshire Cat: Reconstructing the Experience of Medieval Women", *Liberating Women's History*, University of Illinois Press, Urbana, 1976 içinde 224-249.

Chakravati, Uma; Roy, Kumkum, "In Search of our Past: A Review: Journal of the Fernand Braudel Center of the Limitations and Possibilites of the Historiography of Women in Early India", *Economic and Political Weekly*, 30 Nisan, 1988, WS-2'den WS-10'ye.

Chodorow, Nancy, *The Reproduction of Mothering*, University of California Press, Berkeley, 1978.

Cipolla, C. M., "The Italian and Iberian Peninsulas." VI. Bölümün 5. kısmı: "The Economic Policies of Governments", *Cambridge Economic History of Europe, vol. III: Economic Organization and Policies in the Middle Ages*, der. M. Postan, E. E. Rich ve E. Miller, Cambridge University Press, Cambridge, 1965, 2. baskı içinde.

Clark, Alice, *Working Life of Women in the Seventeenth Century*, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1982. İlk yayımlayan George Routledge and Sons, Ltd., Londra, 1919.

Clarkson, L. A., *Proto-Industrialization: The First Phase of Industrialization?* MacMillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire ve Londra, 1985.

Cohn, Norman, *Europe's Inner Demons*, Basic Books Inc., New York, 1975.

Cohn, Norman, *The Pursuit of the Millenium*, Oxford University Press, New York, 1970.

Coleman, Emily R., "Infanticide in the Early Middle Ages", *Women in Medieval Society*, der. Susan Moshe Stuart, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1976 içinde 47-70.

Coleman Emily R., "Medieval Marriage Characteristics: A Neglected Factor in the History of Medieval Serfdom", *The Journal of Interdisciplinary History*, c. II, sayı 2, Güz 1971, 205-217.

Comaroff, Jean; John, L., "The Colonization of Consciousness in South Africa", *Economy and Society*, c. 18, sayı 3, Ağustos 1989, 267-296.

Contamine Philippe, "Peasant Hearth to Papal Palace: The Fourteenth and Fifteenth Centuries Ch. 2 of Section 4: 'The Uses of Private Space,'" *Revelations of the Medieval World, vol. II of A History of Private Life*, der. George Duby, Belknap Press, Cambridge, 1988 içinde 425-505.

Contamine, Philippe, *La Vie Quotidienne Pendant la Guerre de Cent Ans*, Hachette, Paris, 1976.

Costa Milagros Ortega. "Spanish Women in the Reformation", *Women in Reformation and Counter-Reformation Europe*, der. Sherrin Marshall, Indiana University Press, Bloomington, Ind., 1989 içinde 89-119.

Coste Pierre, "La Vie Pastorale en Provence au Milieu du XIV Siècle", *Etudes Rurales*, sayı 46, Nisan-Haziran 1972, 61-75.

Coudert Allison P., "The Myth of the Improved Status of Protestant Women: The Case of the Witch Craze", *The Politics of Gender in Early Modern* Europe, der. Jean Brink, Allison P. Coudert ve Maryanne C. Horowitz, Sixteenth Century Journal Publishers, Kirksville, MO, 1989 içinde, 61-92.

Dale, Marian K. "The London Silkwomen of the Fifteenth Century," *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 1989, c. 14, sayı 21, 489-501.

Dalla Costa, Mariarosa; Dalla Costa, Giovanna (ed.), *Paying the Price: Women and the Politics of International Economic Strategy*, Zed Books, Londra, 1995.

Dalla Costa, Mariarosa; James, Selma, *The Power of Women and the Subversion of the Community*, Falling Wall Press, Bristol, England, 1973.

Danzelot, Jacques. *The Policing of Families*, çev. Robert Hurley, Pantheon Books, New York, 1979.

Davidoff, Leonore, *Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class*, Hutchinson, Londra, 1987

Davis, Natalie Z., "Women and the Crafts in Sixteenth Century Lyon", *Women and Work in Pre-Industrial Europe*, ed. B. Hanawalt, Indiana University Press, Bloomington, 1986 içinde 167-196.

Davis, Natalie Z. "Women in the Crafts in Sixteenth Century Lyon" *Feminist Studies*, 8, sayı 1, Bahar 1982, 47-77.

Davis, Natalie Z., "City Women and Religious Change", *Society and Culture in Early Modern France*, çev. N. Z. Davis, Stamford University Press, Stamford, CA, 1979a içinde 65-95.

Davis, Natalie, Z. "The Reasons of Misrule", *Society and Culture in Early Modern France*, Stamford University Press, Stamford, CA, 1979b içinde.

Davis, Natalie, Z. "Women on Top", *Society and Culture in Early Modern France*, Stamford University Press, Stamford, CA, 1979c içinde.

de la Roncière, Charles, "Tuscan Notables on the Eve of the Renaissance", *A History of Private Life, vol. II: Revelations of the Medieval World*, ed. George Duby, Belknap Press, Cambridge, Massachusetts, 1988 içinde 157-310.

Decaux, Alain, *Histoire des Françaises: vol. I: La Soumission*, Librairie Académique Perrin, Paris, 1972a.

Decaux, Alain. *Histoire des Françaises: vol. II: La Revolte*, Librairie Académique Perrin, Paris, 1972b.

Delcambre, Etienne, "The Psychology of Lorraine Witchcraft Suspects", *European Witch Craft*, ed. E. William Monter, Wiley, New York, 1969a içinde 95-109.

Delcambre, Etienne, "Witchcraft Trials in Lorraine: Psychology of the Judges", *European Witch Craft*, ed. E. William Mouter, Wiley, New York, 1969b içinde 88-95.

de Matteis, Maria Consiglia, *Donna nel Medioevo: aspetti culturali e di vita quotidiana,* Patrón Editore, Bologna, İtalya, 1986.

Denley, Peter. "The Mediterranean in the Age of the Renaissance 1200-1500", *Oxford Illustrated History of the Middle Ages* içinde 235-296.

de Roover, Raymond, "The Organization of Trade", *Cambridge Economic History of Europe*, c. III, ed. M. M. Postan, E. E. Rich ve Edward Miller, 2. baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 1965 içinde 42-118.

De Windt, Anne, "Peasant Power Structures in Fourteenth Century King's Rypton", *Medieval Studies*, c. 38, 1976, 236-67.

De Windt, E. B., *Land and People in Holywell-cum-Needingworth*, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto, 1972.

Dillard, Heath, *Daughters of the Reconquest: Women in Castillian Town Society 1100-1300*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.

Dixon, E., "Craftswomen in the Livre des Metiers", *Economic Journal*, 5, 1985, 209-28.

Dockès, Pierre, *Medieval Slavery and Liberation*, çev. Arthur Goldhammer, University of Chicago Press, Chicago, 1982. Orijinal başlığı *La Liberation Medièvale*, Flammarion, Paris, 1979.

Doren, A. J., *Le Arti Fiorentine*, çev. G. B. Klein, c. I ve II, Florence F. Mortimer, 1940.

Duby, G.; Perrot, M., *History of Women in the West*, Cambridge, Massachusetts, Belknap Press, 1992. c. 2: *Silences of the Middle Ages*, c. 3: *Renaissance and Enlightenment*. (*Kadınların Tarihi, 2, Ortaçağın Sessizliği*, çev. Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2005. *Kadınların Tarihi, 3, Rönesans ve Aydınlanma Çağı Paradoksları*, çev. Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2005.)

Duby, Georges, *France in the Middle Ages 987-1460*. Basil Blackwell, Cambridge, MA, 1991. (*Le Môyen Age 987-1460*'nin çevirisi).

Duby, Georges, "Le Roman de la Rose", *Mâle Môyen Age*, Flammarion, Paris, 1988a içinde.

Duby, Georges, *Mâle Moyen Âge: De l'amour et autres essais*, Flammarion, Paris, 1988b içinde "Le mariage dans la Société du Haute Môyen Âge", 11-33; "La Renaissance du XII Siècle", 180-202. (*Erkek Ortaçağ Aşka Dair ve Diğer Denemeler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991.)

Duby, Georges, "Situation de la noblesse en France au debut du XIIIe siècle", *Hommes et Structures du Môyen Age: Recueil d'Articles*, Editions de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris, 1984 içinde 20. bölüm.

Duby, Georges, *The Knight, the Lady and the Priest: the Making of Modern Marriage in Medieval France*, Giriş yazarı Natalie Zemon Davis, Pantheon Books, New York, 1983.

Duby, Georges, *Medieval Marriage: Two Models from Twelfth Century France*, çev. Elborg Forster, Johns Hopkins University Press, Baltimore, MD, 1991.

Duby, Georges, "The Structure of Kinship and Nobility", *The Chivalrous Society*, University of California Press, Berkeley, 1977 içinde.

Duby, Georges, *The Early Growth of the European Economy*, çev. Howard B. Clarke, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1974.

Duby, Georges, *Guerriers et Paysans VII-XIIe siècles*, Edition Gallimard, Paris, 1973.

Duby, Georges. "The French Countryside at the end of the 13th Century", *Essays in French Economic History*, ed. Rondo Cameron, Richard D. Irwin Inc. Homewood, Illinios, 1970 içinde. İlk defa "Les campagnes français à la fin du XIIIe siècle: Esquisse d'histoire économique" başlığı altında *Bulletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo*, sayı 74, 1962 içinde 161-173'de yayımlandı.

Duby, Georges, *L'Economie rurale et la vie des campagnes dans l'occident medieval*, Aubier, Paris, 1962.

Dyer, Christopher, *Lords and Peasants in a Changing Society*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980.

Earle, P., "The Female Labour Market in London in the Late Seventeenth and Early 18th Century", *Economic History Review*, 2. dizi, c. XLII, 1989, 328-353.

Echols, Anne; Williams, Marty (ed.), *An Annotated Index of Medieval Women*, Markus Weiner Publishing, New York, 1992.

Eckenstein, Lina, *Women Under Monosticism*, Russell and Russell, New York, 1963. İlk yayımlanma tarihi 1896.

Ehrenreich, Barbara; English, Dierdre, *For Her Own Good: 150 Years of The Experts' Advice to Women,* Anchor Books, Garden City, NY, 1979.

Eisenstein, Z., *The Radical Future of Liberal Feminism*, Longman, New York, 1981.

Elkins, Sharon K., *Holy Women of Twelfth Century England,* University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1988.

Elson, Diane; Pearson, Ruth, "The Subordination of Women and the Internationalisation of Factory Production", *Of Marriage and the Market*, ed. Kate Young, Carol Walkowitz ve Roslyn McCullagh, CSE Books, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1984 içinde 18-40.

Engels, Friedrich, *The Origin of the Family, Private Property and the State*, Penguin, New York, 1972. (*Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. İsmail Yarkın, İnter Yayınları, İstanbul, 2000.)

English, Barbara, *The Lords of Holderness 1086-1260*, Oxford University Press, Oxford, 1979.

Ennen, Edith, *The Medieval Woman,* çev. Edmund Jepheott, Basil Blackwell, Oxford, 1989. (İlk baskısı 1984.)

Espinas, G., "La femme au môyen âge dans les villes Alemandes", *Annales d'Histoire Economique et Sociale*, 8, 1936, 390-393.

Etienne, Mona, "Women, Men, Cloth and Colonization", *Women and Colonization*, der. Mona Etienne, Bergin and Garvey, New York, 1980 içinde 214-238.

Fabian, Johannes, *Time and the Other*, Columbia University Press, New York, 1983. (*Zaman ve Öteki*, çev. Selçuk Budak, Bilim Sanat Yayınları, 1999).

Fell, Christine, *Women in Anglo-Saxon England and The Impact of 1066*, Indiana University Press, Bloomington, 1984.

Firestone, Shulamith, *The Dialectics of Sex*, William Morrow and Company, New York, 1970. (*Cinselliğin Diyalektiği*, çev. Yurdanur Salman, Payel, İstanbul, 1993.)

Flandrin, J. L., "Repression and Change in the Sexual Life of Young People in Medieval and Early Modern Times", *Family and Sexualty in French History*, der. Robert Wheaton ve Tamara K. Harenen, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1980 içinde 27-48. Makalenin ilk yayımlanma tarihi 1977.

Flandrin, Jean-Louis, *Familles - parenté, maison, sexualité dans l'ancienne société*, Hachette, Paris, 1976.

Foreman, Ann, *Femininity as Alienation: Women and the Family in Marxism and Psychoanalysis,* Pluto Press, Londra, 1977.

Fossier, Robert, *La Société Médiévale*, Armand Colin, Paris, 1991.

Fossier, Robert, *Peasant Life in the Medieval West*, çev. Juliet Vale, Basil Blackwell, Oxford, 1988.

Fossier, Robert, *Le Moyen Age: Vol. 2: L'Eveil de l'Europe*, Armand Colin, Paris, 1982.

Fourquin, Guy, *The Anatomy of Popular Rebellion in the Middle Ages, Europe in the Middle Ages, Selected Studies*'in 9. cildi, North Holland Publishing Co., Amsterdam, 1978.

Fourquin, Guy, "Le Premier Môyen Âge", *Histoire de la France Rurale,* c. 1. ed. George Duby, Editions du Seuil, Paris, 1975 içinde 291-376.

Frank, A. G., *World Accumulation*, Macmillan, New York, 1979.

Fryde, E. B., *Peasants and Landlords in Later Medieval England,* St. Martin's Press, New York, 1996.

Gailey, Christine Ward, "Putting Down Sisters and Wives" *Women and Colonisation,* ed. M. Etienne ve E. Leacock, Praeger, New York, 1980 içinde 294-322.

Galetti, Paola, "La Donna Contadina: Figure Femminili nel confratti agrari Italiani dell'Alto Medioevo", *Donne e lavoro nell'Italia mediovale*, der. M. Guiseppina Muzzarelli, Paola Galetti ve Bruno Andreolli, Rosenberg and Sellier, Torino, 1991 içinde 41-54.

Ganshof, Francois Louis; Verholst, Adriaan, "Medieval Agrarian Society in Its Prime", "1. France, The Low Countries, and Western Germany", *Cambridge Economic History of Europe. vol. I. 2nd edition: The Agrarian Life of the Middle Ages*, der. M. M. Postan, Cambridge University Press, Cambridge, 1966 içinde 278-322.

Genicot, Léopold, *Rural Communities in the Medieval West*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, MD, 1990.

Genicot, Léopold, "Crisis: From the Middle Ages to Modern Times", *Cambridge Economic History of Europe. vol. I. 2nd edition: The Agrarian Life of the Middle Ages*, der. M. M. Postan, Cambridge University Press, Cambridge, 1966 içinde 660-741.

Gies, Frances; Gies, Joseph, *Cathedral, Forge and Waterwheel*, Harper Collins, New York, 1994.

Gies, Frances; Gies, Joseph, *Marriage and Family in the Middle Ages*, Harper and Row, New York, 1987.

Gies, Frances; Gies, Joseph, *Women in the Middle Ages*, Thomas Y. Crowell Company, New York, 1976.
Gilchrist, John Thomas, *The Church and Economic Activity in the Middle Ages*, Macmillan, Londra, 1969.
Gilligan, Carol, *In A Different Voice*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1982.
Gold, Penny Schine, *The Lady and the Virgin*, University of Chicago Press, Chicago, 1985.
Goldberg, P. J. P., "Women", *Fifteenth Century Attitudes*, der. Rosemary Horrox, University Press, Cambridge, 1996 içinde 112-131.
Goldberg, P. J. P., "Women in Fifteenth Century Town Life", *Towns and Townspeople in the Fifteenth Century*, der. John S. F. Thompson, Alan Sutton Publishing, Gloucester, UK, 1988 içinde 107-128.
Goody, Jack, *The Development of the Family and Marriage in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1983.
Graves, Coburn V., "English Cistercian Nuns in Lincolnshire", *Speculum*, 54, 1979, 492-499.
Green, Monica, "Women's Medical Practice and Health Care in Medieval Europe", *Signs: Journal of Women in culture and Society*, Kış, 1989, 434-473.
Greilsammer, Myriam, "The Midwife, the Priest, and the Physician: The Subjugation of Midwives in the Low Countries at the End of the Middle Ages", *Journal of Medieval and Renaissance Studies*, c. 21, sayı 2, 1991, 258-329.
Griffin, Susan, *Woman and Nature*, Harper and Row, New York, 1978.
Grundemann, Herbert, *Religious Movements in the Middle Ages*, çev. Steven Rowan, University of Notre Dame Press, Notre Dame ve Londra, 1995.
Guiducci, Armando, *Medioevo Inquieto*, Sansoni Editore, Firenze, 1990.
Hair, P. E. H., "Bridal Pregnancy in Earlier Rural England Further Examined", *Population Studies*, c. 24, sayı 1, 1970, 59-70.

Hajdu, Robert, "The Position of Noble Women in the Pais des Coûtumes 1100-1300", *Journal of Family History*, Yaz 1980, 122-144.

Hambly, Gavin R. G. (ed.), *Women in the Medieval Islamic World*, St. Martin's Press, New York, 1998.

Hamilton, Bernard., "Women in the Crusader States: The Queens of Jerusalem (1100-1190)", *Medieval Women*, der. Derek Baker, Basil Blackwell, Oxford, 1978 içinde 143-175.

Hamilton, Roberta, *The Liberation of Women: A Study of Patriarchy and Capitalism,* George Allen and Unwin, Londra, 1978.

Hanawalt, Barbara, "Peasant Resistance to Royal and Seignieurial Impositions", *Social Unrest in the Late Middle Ages*, der. Francis X. Newman, Center for Medieval and Renaissance Studies, Binghamton, New York, 1986a içinde 23-47.

Hanawalt, Barbara. "Peasant Women's Contribution to the Home Economy in Late Medieval England", *Women and Work in Pre-Industrial Europe*, der. Barbara Hanawalt, Indiana University Press, Bloomington, 1986b içinde 3-19.

Hanawalt, Barbara, "Introduction", *Women and Work in Pre-Industrial Europe*, der. Barbara Hanawalt, Indiana University Press, Bloomington, 1986c içinde.

Hanawalt, Barbara, *The Ties that Bound*, Oxford University Press, New York, 1986d.

Hanawalt, Barbara A, "Community, Conflict, and Social Control: Crime and Justice in the Ramsey Abbey Villages", *Medieval Studies*, c. 39, 1977.

Hanawalt, Barbara, "The Female Felon in Fourteenth Century England," *Women in Medieval Society*, ed. Susan Mosher Stuard, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1976 içinde 125-140. İlk defa yayımlanması *Viator: Medieval and Renaissance Studies*, *Viator: Medieval and Renaissance Studies*, der. Lynn White, c. 5, 1974 içinde 253-68.

Hanley, Sarah, "Engendering the State: Family Formation and State Building in Early Modern France", *French Historical Studies*, c. 15, sayı 1, Bahar 1989, 7-27.

Harding, Sandra, *Is Science Multicultural?*, University of Indiana Press, Bloomington, Indiana, 1998.

Harris, Olivia, "Households as Natural Units", *Of Marriage and the Market*, der. K. Young, Carol Walkowitz ve Roslyn McCullagh, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1984 içinde 136-156.

Hartmann, Heidi. "The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism", *Women and Revolution*, der. Lydia Sargent, Pluto, Londra, 1981 içinde.

Harvey, P. D. A., "The English Inflation of 1180-1220", *Peasants, Knights and Heretics*. R. H. Hilton, Cambridge University Press, Cambridge, 1976a içinde 57-84. İlk defa yayımlanması *Past and Present*, sayı 61, Kasım 1973.

Harvey, Sally, "The Knight and the Knight's Fee in England", *Peasants, Knights and Heretics*, der. R. H. Hilton, Cambridge University Press, Cambridge, 1976b içinde 133-173. İlk defa yayımlanması *Past and Present*, sayı 49, Kasım 1970.

Heer, Friedrich, *The Medieval World: Europe 1100-1350*, New York, The World Publishing Co., 1962.

Heers, Jacques, *L'Occident aux XIVe et XVe Siècles*, Presses Universitaires de France, Paris, 1963.

Herlihy, David, *The Black Death and the Transformation of the West*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1997.

Herlihy, David, "Did Women Have a Renaissance: A Reconsideration", *Women, Family and Society in Medieval Europe*, David Herlihy, der. A. Molho, Berghahn Books Inc., Providence, RI, 1995a içinde 33-56.

Herlihy, David, "The Family and Religious Ideologies in Medieval Europe", *Women, Family and Society in Medieval Europe*, David Herlihy, der. A. Molho, Berghahn Books Inc., Providence, RI, 1995b içinde 154-173.

Herlihy, David, "Santa Caterina and San Bernardino", *Women, Family and Society in Medieval Europe*, David Herlihy, der. A. Molho, Berghahn Books Inc., Providence, RI, 1995c içinde.

Herlihy, David, "Age, Property and Career in Medieval Society", *Women, Family and Society in Medieval Europe*, David Herlihy, der. A. Molho, Berghahn Books Inc., Providence, RI, 1995d içinde.

Herlihy, David, *Opera Muliebra: Women and Work in Medieval Europe,* Temple University Press, Philadelphia, 1990.

Herlihy, David, *Medieval Households*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1985.

Herlihy, David, "The Making of the Medieval Family: Symmetry, Structure and Sentiment", *Journal of Family History*, Yaz 1983 içinde 116-130.

Herlihy, David; Klapisch, Christiane, *Les Tuscans et leur familles: Une étude du Catasto florentin de 1427*, Etudes en sciences sociales, Paris, 1978a.

Herlihy, David, "The Medieval Marriage Market", *Medieval and Renaissance Studies,* 6, Duke University Press, Durham, 1976 içinde 3-27. *The Social History of Italy and Western Europe 700-1500*, XIV. Bölüm olarak Variocum Reprints, Londra, 1978b içinde ayrı basım.

Herlihy, David. "Alienation in Medieval Culture and Society", *Alienation. Concept, Term and Meanings*, der. Frank Johnson, Seminar Press, Inc., New York, 1971 içinde. Herlihy, David. *The Social History of Italy and Western Europe 700-1500*, VIII. Bölüm, Variocum Reprints, Londra, 1978c içinde.

Herlihy, David. "Land, Family and Women in Continental Europe 701-1200", der. Susan Moshe Stuard, *Women in Medieval Society,* University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1976.

Herlihy, David, "Life Expectancies for Women in Medieval Society", *The Role of Woman in the Middle Ages*, der. Rosemarie Morewedge, Albany State University of New York Press, Albany, 1975 içinde 1-22.

Herlihy, David, "Women in Medieval Society", *The Social History of Italy and Western Europe 700-1500*, David Herlihy, IX. Bölüm, Variocum Reprints, Londra, 1978. İlk defa yayımlanması *The Smith History Lecture*, University of St. Thomas, Houston, TX, 1971, 3-17.

Hibbert, A. B., "The Economic Policies of Towns", *Cambridge Economic History of Europe, vol. III: Economic Organization and Policies in the Middle Ages*, der. M. Postan, E. E. Rich ve E. Miller, Cambridge University Press, Cambridge, 1965, 2. baskı içinde.

Hibbert, A. B., "The Origin of the Medieval Town Patriciate", *Past and Present*, sayı 3, Şubat 1953, 15-27.

Hidetoshi, Hoshino, "Rise of Florentine Woolen Industry", *Cloth and Clothing in Medieval Europe*, der. N. B. Harte ve K. G. Ponting, Heinemann Educational Books Ltd., Londra, 1983 içinde 184-204.

Hilton, Rodney, *Class Conflict and the Crisis of Feudalism*, Londra, Hambledon Press, 1985.

Hilton, Rodney, "Women Traders in Medieval England", *Women's Studies*, 1984, c. 11, 139-155.

Hilton, Rodney, *The English Peasantry in the Later Middle Ages*, Oxford, Clarendon Press, 1975.

Hilton, Rodney H., "Freedom and Villeinage in England", *Peasants, Knights and Heretics*, der. R. H. Hilton, Cambridge University Press, Cambridge, 1976 içinde 174-191. İlk defa yayımlanması *Past and Present*, sayı 31, Temmuz 1965.

Hirsch, Marianne; Evelyn, Fox Keller, *Conflicts in Feminism*, Routledge, New York, 1990.

Holmes, George (ed.), *The Oxford Illustrated History of Medieval Europe*, Oxford University Press, Oxford, 1988.

Homans, George, *English Villagers of the Thirteenth Century*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1942.

Honeyman, Katrice; Goodman, Jordan, "Women's Work, Gender Conflict, and Labour Markets in Europe, 1500-1900", *Economic History Review*, XLIV, 4, 1991, 608-628.

Hooks, Bell, *Ain't I a Woman, Black Women and Feminism*, South End Press, Boston, MA, 1981.

Hopkins, Terence K.; Wallerstein, I. (ed.), *The Age of Transition: Trajectory of the World-System (1945-2025)*, Zed Books, Londra, 1996. (*Geçiş Çağı: Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-2025)*, çev. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy, Orhan Akalın, Yücel Kaya, Avesta Yayınları, İstanbul, 2000.)

Hopkins, Terence K.; Wallerstein, I., *Processes of the World-System*, Sage, Beverly Hills, California, 1980.

Homer, *The Illiad of Homer*, çev. Richard Lattimore, University of Chicago Press, Chicago, 1961. (*İlyada*, çev. A. Erhat, A. Kadir, Türkiye İş Bankası, c. 1, 1958, c. 2, 1959, c. 3, 1960, c. 4 1962.)

Howell, Martha, "Citizenship and Gender: Women's Political Status in Northern Medieval Cities", *Women and Power in the Middle Ages*, der. Mary Erler ve Maryanne Kowaleski, University of Georgia Press, Athens, 1988a içinde 37-60.

Howell, Martha C., *Women, Production and Patriarchy in Late Medieval Cities*, University of Chicago Press, Chicago, 1988b.

Howell, Martha C., "Women, The Family, Economy, and the Structures of Market Production in the Cities of Northern Europe during the Late Middle Ages", *Women and Work in Pre-Industrial Europe*, ed. B. Hanawalt, Indiana University Press, Bloomington, 1986 içinde 198-224.

Hufton, Olwen, *The Prospect Before Her: A History of Women in Western Europe 1500-1800*, Vintage Books, New York, 1998.

Hughes, Diane Owen, "Urban Growth and Family Structure in Medieval Genoa", *Past and Present*, sayı 66, 1975 3-28.

Hughes, Diane Owen, "From Brideprice to Dowry in Mediterranean Europe", *Journal of Family History*, c. 3, sayı 3, 1978, 262-296.

Huppert, George, *After the Black Death*, Indiana University Press, Bloomington, 1986.

Hutton, Diane, "Women in Fourteenth Century Shrewsbury", *Women and Work in Pre-Industrial England*, der. Charles Lindsey and Lorna Duffin, Croom Helm, Londra, 1985 içinde 83-99.

Jaworski, Rudolph; Pietrow-Ennker, Bianka (ed.), *Women in Polish Society*, East European Monographs, Columbia University Press, Boulder, CO, 1992.

Johnson, Penelope D., *Equal in Monastic Profession: Religious Women in Medieval France*, University of Chicago Press, Chicago, 1991.

Johsua, Isaac, *La Face Cachée du Môyen Age*, La Breche PEC, Montreuil, 1988.

Jordan, William Chester, *Women and Credit in Pre-Industrial and Developing Societies*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1993.

Kamen, Henry, *European Society 1500-1700*, Hutchinson, Londra, 1984.

Karant-Nunn, Susan C., "From Adventurers to Drones: The Saxon Silver Miners as an Early Proletariat", *The Work Place Before the Factory: Artisans and Proletarians 1500-1800*, der. Thomas Max Safley ve Leonard. N. Rosenband, Cornell University Press, Ithaca, 1993 içinde.

Kellenbenz, Herman, "Industries Rurales en Occident", *Annales*, sayı 5, Eylül-Ekim 1963, 833-882.

Keller, Evelyn Fox, *Reflections on Gender and Science*, Yale University Press, New Haven, 1985.

Kelly, Joan, "Did Women Have a Renaissance?", *Women History and Theory. The Essays of Joan Kelly*, der. Joan Kelly, University of Chicago Press, Chicago, 1984a içinde 19-50.

Kelly, Joan, "Early Feminist Theory and the Querelle des Femmes", *Women History and Theory. The Essays of Joan Kelly*, der. Joan Kelly, University of Chicago Press, Chicago, 1984b içinde 65-109.

Kelly, Joan Gadol, *Women, History and Theory: The Essays of Joan Kelly*, University of Chicago Press, Chicago, 1984.

Kieckhefer, Richard, *European Witch Trials*, University of California Press, Berkeley, 1976.

Kiernan, V. G., "Foreign Mercenaries and Absolute Monarchy", *Past and Present*, 11, Nisan, 1957, 66-86.

Klapisch-Zuber, Christiane, "Women Servants in Florence during the Fourteenth and Fifteenth Centuries", *Women and Work in Pre-Industrial Europe*, der. Barbara Hanawalt, Indiana University Press, Bloomington, 1986 içinde 56-80.

Klapisch-Zuber, Christiane, *Women, Family and Ritual in Renaissance Italy*, University of Chicago Press, Chicago, 1985.

Koebner, Richard, "The Settlement and Colonization of Europe", *Cambridge Economic History of Europe. vol. I. 2nd*

edition: The Agrarian Life of the Middle Ages, der. M. M. Postan, Cambridge University Press, Cambridge, 1966 içinde 1-88.

Koehler, Lyle, *A Search for Power*, University of Illinois Press, Urbana, 1980.

Kors, Alan; Peters, Edward, *Witchcraft in Europe*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1972.

Køtelnikova, Liubova, "La produzione dei Panni di Lana della Campagna Toscana nei Secoli XIII-XIV e la Politica della Cità e delle Arti della Lana", *Produzione, Comercio e Consumo dei Panni di Lana: vol. 2.: Settimani di Studio*, Instituto Internazionale di Storia Economica, F. Datini, Leo S. Loschiki, Firenze, 1976 içinde.

Kowaleski, Maryanne; Bennett, Judith M., "Crafts, Gilds and Women in the Middle Ages: Fifty Years after Marian K. Dale", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, c. 14. sayı 2, 1989, 474-501.

Kowaleski, Maryanne "Women's Work in a Market Town: Exeter in the Late Fourteenth Century", *Women and Work in Pre-Industrial Europe*, der. Barbara Hanawalt, Indiana University Press, Bloomington, 1986 içinde 145-164.

Kramer, Heinrich; Sprenger, Jakob, *Malleus Maleficarum*, 1489 baskısının çevirisi, çev. ve tanıtım yazısı Montague Summers, Pushkin Press, Londra, 1951.

Kriedte, Peter, *Peasants, Landlords and Merchant Capitalists-Europe and the World Economy 1500-1800*, Cambridge University Press, Cambridge, 1983.

Kriedte, Peter, "The Origins, the Agrarian Context, and Conditions in the World Market", *Industrialization before Industrialization*, der. P. Kreidte, Hans Medick ve J. Schliembohm, Cambridge University Press, Cambridge ve Editions de la Maison des sciences de l'homme, Paris, 1981 içinde.

Kuhn, Annette; Wolpe, AnnMarie, *Feminism and Materialism*, Routledge and Keegan Paul, Boston, 1978.

Kuhn, Thomas S., *The Structure of Scientific Revolutions*, ikinci baskı, University of Chicago Press, Chicago, 1970. (*Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çeviren Nilüfer Kuyaş, Alan Yayıncılık, 2006.)

Lacey, Kay E., "Women and Work in Fourteenth and Fifteenth Century London", *Women and Work in PreIndustrial England*, der. Lindsay Charles ve Lorna Duffen, Croom Helm, Londra, 1986 içinde.

Lafitte-Houssat, Jacques, *Troubadours et Cours d'Amour*, Presses Universitaires de France, Paris, 1966.

Lane, Frederic C., *Profits from Power*, Albany, SUNY Press, 1979.

Larner, Christine, *Witchcraft and Religion*, Oxford, Basil B. Blackwell, New York, 1984.

Le Goff, Jacques, "L'apogée de la France urbaine medievale 1150-1350", *Histoire de la France Urbaine*, dizi ed. Georges Duby'nin ikinci kısmı *La Ville Mediѐvale*, c. II der. Jacques Le Goff, Seuil, Paris, 1980a içinde.

Le Goff, Jacques, *Time, Work and Culture in the Middle Ages*, University of Chicago Press, Chicago, 1980b.

Leacock, Eleanor Burke, *Myths of Male Dominance*, Monthly Review, New York, 1981.

Leacock, Eleanor Burke, "Montagnais Women and the Jesuit Program for Colonization", *Women and Colonization*, der. Mona Etienne, Bergin and Garvey, New York, 1980 içinde 25-41.

Leacock, Eleanor Burke, "Women in Egalitarian Societies", *Becoming Visible: Women in European History*, der. R. Bridenthal ve C. Koonz, Houghton Mifflin, Boston, 1977 içinde 11-35.

Lebrun, Frances, "The Two Reformations: Communal Devotion and Personal Piety", *A History of Private Life*, der. Philippe Ariés ve George Duby, c. III, *Passions of the Renaissance*, birinci kısım "Figures of Modernity", Belknap Press, Cambridge, Mass, 1989 içinde.

Leclercq, Jean, *Women and Saint Bernard of Clairuaux*, Cistercian Studies, sayı 104, Cistercian Publications, Kalamazoo, Michigan, 1989.

Leff, Gordon, *Heresy in the Later Middle Ages*, c. I, Manchester University Press, Manchester ve Barnes and Noble, New York 1967.

Lehmann, Andrée, *Le role de la Femme dans l'histoire de la France au Moyen Age*, Editions Bergec Learault, Paris, 1952.

Lekai, Louis, *The Cistercians: Ideals and Reality*, Kent State University Press, Kent, Ohio, 1977.

Lerner, Gerda, *The Creation of Patriarchy*, Oxford University Press, New York, 1986.

Lerner, Robert E., *The Heresy of the Free Spirit in the Later Middle Ages*, University of California Press, Berkeley, 1972.

Lerner, Robert E., *The Age of Adversity: The Fourteenth Century*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1968.

Le Roy Ladurie, Emmanuel, "Les Masses Profondes: La Paysannerie", *Histoire Economie et Sociale de la France*, ed. Brandel ve Labrousse, tome 1, c. 2 (3. kısım), *Paysannerie et Croissance*, bölüm 1, "La Destruction du 'Monde Plein'", Presses Universitaires de France, Paris, 1977 içinde.

Le Roy Ladurie, Emmanuel, *Montaillou, Village Occitan de 1294 à 1324*, Gallimard, Paris, 1975.

Le Roy Ladurie, Emmanuel, *Les Paysans de Languedoc*, S.E.V.P.E.N., Paris, 1966.

Le Roy Ladurie, Emmanuel, *Histoire du Languedoc*, Presses Universitaires de France, Paris, 1962.

Lesbock, Suzanne, *A Share of Honor: Virginia Women 1600-1945*, Virginia State Library, Richmond, 1947.

Levack, Brian P, *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*, Longman, Londra, 1988.

Levi-Strauss, Claude, "The Family", *Man, Culture and Society*, Harry Shapiro ed., gözden geçirilmiş baskı, Oxford University Press, New York, 1971.

Levi-Strauss, Claude. *Structural Anthropology*, Penguin, Harmondsworth, 1971.

Lewis, A. R., "Patterns of Economic Development in Southern France 1050-1271", *Medieval Society in Southern France and Catalonia*, XIII bölüm, Variocum Reprints, Londra, 1984 içinde. İlk yayımlanması *Studies in Medieval and Renaissance History*. New Series III, Vancouver, 1980 içinde.

Lewis, Archibald, *The Development of Southern French and Catalan Society 718-1050*, University of Texas Press, Austin, 1965.

Lewis, P. S., *Later Medieval France: The Polity*, Macmillan, Londra, 1968.

Leyser, K., "Debate: Maternal Kin in Early Medieval Germany: A Reply", *Past and Present*, sayı 49, 1970, 126-134.

Leyser, K., "The German Aristocracy from the Ninth to the Early Twelfth Century", *Past and Present,* sayı 41, Aralık 1968, 25-53.

L'Hermite-Leclercq, Paulette, "The Feudal Order", *A History of Women in the West*, George Duby dizi editörü, eserinde 2. c. *Silences of the Middle Ages*, Christiane Klapisch-Zuber cilt editörü, Harvard University Press Cambridge, MA, 1992 içinde.

Lipson, E., *The History of the Woolen and Worsted Industries*, A & C Block Ltd., Londra, 1921.

Little, Lester K., *Religious Poverty and the Profit Economy in Medieval Europe*, Cornell University Press, Ithaca, 1978.

Lopez, Robert, *The Commerical Revolution of the Middle Ages 950-1350*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1971.

Luzzato, Gino, *An Economic History of Italy*, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1961.

Mack Smith, Dennis, *Medieval Sicily 800-1713*, *A History of Sicily*, c. I, Viking Press, New York, 1968.

Maclean, Ian, *The Renaissance Notion of Woman: A Study in the Fortunes of Scholasticism and Medical Science in European Intellectual Life*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980.

MacLeish, Andrew (ed.), *The Medieval Monastery*, Medieval Studies at Minnesota, 2, North Star Press of St. Cloud Inc., St. Cloud, Minnesota, 1989.

Mangeri, Vincenza, "Immagini del Lavoro Feminile nel Medioevo", *Donne e lavoro nell'Italie medievale*, ed. Maria Giuseppina Muzzarrelli vd., Rosenburg and Sellier, Torino, 1991 içinde 171-204.

Manning, Brian, "The Nobles, the People, and the Constitution", *Past and Present*, 9, Nisan 1956, 42-64.

Marx, Karl, *Capital*, c. I, International Publishers, New York, 1967. Onbirinci baskı 1984. (*Kapital 1. Cilt*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, İstanbul, 1975.)

Marx, Karl, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, International Publishers, New York, 1963. (*Louis Bonaparte'ın Darbesi*, çev. Ahmet Acar, İzlem Yayınları, Ankara, 1967.)

Mate, Mavis, "The Agrarian Economy of South-east England before the Black Death: depressed or bally out?", *Before the Black Death*, der. Bruce M. S. Campbell, Manchester University Press, Manchester, 1991.

Mazzaoui, Maureen, Fennell, *The Italian Cotton Industry in The Later Middle Ages 1100-1600*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.

McDonnell, Ernest W., *The Beguines and Beghards in Medieval Culture with Special Emphasis on the Belgian Scene*, Octagon Books, New York, 1969.

McLaughlin, M., "The Woman Warrior", *Women's Studies*, c. 17, 1990, 193-209.

McNamara, Joann, "Cornelia's Daughters: Paula and Eustochnium", *Women's Studies*, 11, 1984, 9-27.

McNamara, Joann; Wemple, Suzanne F., "Sanctity and Power: The Dual Pursuit of Medieval Women", *Becoming Visible: Women in European History*, der. Renata Bridenthal, C. Koonz, Houghton Mifflin, Boston, 1977 içinde 90-118.

McNamara, Joann; Wemple, Suzanne F., "The Power of Women through the Family in Medieval Europe: 500-1100", *Feminist Studies*, c. 1, sayı 3-4, Kış-Bahar 1973, 126.

Medick, Hans, "The Proto-industrial Family Economy: The structural function of household and family during the transition from peasant society to Industrial Capitalism", *Social History*, sayı 3, Ekim 1976, 291-315.

Merchant, Carolyn, "Ecofeminism", *Terra Femina*, der. Rosiska Darcy de Oliveira ve Corral Thais, Companhia Brasileira de Atres Graficas, Brezilya, 1992.

Merchant, Carolyn, *The Death of Nature*, Perennial Library, New York, 1980.

Middleton, Chris, "Peasants, Patriarchy and the Feudal Mode of Production in England: A Marxist Appraisal: Property and Patriarchal Relations within the Peasantry", *Sociological Review*, c. 29, sayı 1, 1981a, 105-136.

Middleton, Chris, "Peasants, Patriarchy and the Feudal Mode of Production in England: 2. Feudal Lords and the Subordination of Peasant Women", *Sociological Review*, c. 29, sayı 1, 1981b, 137-68.

Middleton, Christopher, "Sexual Division of Labour in Feudal England", *New Left Review*, 1979, 113-114.

Midelfort, H. C. Erik, *Witch Hunting in Southwestern Germany, 1562-1684*, Stanford University Press, Stanford, 1972.

Mies, Maria, *Patriarchy and Accumulation on a World Scale*, Zed Books, Londra, 1986.

Miles, Rosalind, *The Women's History of the World*, Salem House, Topsfield, Massachusetts, 1989.

Miller, Edward and Hatcher, John, *Medieval England: Rural Society and Economic Change 1086-1348*, Longman, Londra, 1978.

Miller, Edward, "The State and Landed Interests in Thirteenth Century France and England", *Change in Medieval Society: Europe North of the Alps 1050-1500*, der. S. Thrupp, Appleton, Century, Crofts, New York, 1964.

Millet, Kate, *Sexual Politics*, Garden City, Doubleday, New York, 1970. (*Cinsel Politika*, çev. Seçkin Selvi, Payel, İstanbul, 1973)

Miskimin, Harry, *The Economy of Early Renaissance History 1300-1460*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey,1969.

Mitchell, Juliet, *Psychoanalysis and Feminism*, Pantheon Books, New York, 1974. (*Psikanaliz ve Feminizm*, çev. Ayşe Kurtuluş, Yaprak Yayınevi, Ankara 1984.)

Mitchell, Juliet, *Women's Estate*, Pantheon Books, New York, 1972.

Mollat, Michel; Wolff, Philippe, *The Popular Revolutions of the Late Middle Ages*, George Allen and Unwin Ltd., Londra, 1973.

Monter, E. William, "Women in Calvinist Geneva (1500-1800)", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, c. 6., sayı 21, 1980, 189-209.

Monter, E. William, "The Pedestal and the Stake: Courtly Love and Witchcraft", *Becoming Visible: Women in European History*, der. R. Bridenthal ve C. Koonz, Houghton Mifflin, Boston, 1977 içinde 119-136.

Monter, E. William (ed.), *European Witchcraft*, John Wiley and Sons, New York, 1969a.

Monter, E. William, "Law, Medicine and the Acceptance of Witchcraft, 1560-1580", *European Witchcraft*, der. E. W. Monter, John Wiley and Sons, New York, 1969b içinde.

Montrose, Louis, "A Midsummer Night's Dream and the Shaping Fantasies of Elizabethan Culture: Gender Power Forum", *Rewriting the Renaissance*, der. Margaret Ferguson, Maureen Quilligan ve Nancy J. Vickers, University of Chicago Press, Chicago, 1986 içinde.

Moore, R. I., *The Formation of a Persecuting Society*, Basil Blackwell, Oxford, 1987.

Morgen, Philip, *Don't Grieve After me: the Black Experience in Virginia 1619*, Hampton University, Hampton, VA, 1986.

Muchembled, Robert, *Popular Culture and Elite Culture in France, 1400-1750*, çev. Lydia Cochrane, Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1985.

Mundy, John H., *Liberty and Political Power in Toulouse*, Columbia University Press, New York, 1954.

Munro, John H., "Industrial Transformations in the north-west European textile trade, c.1290-c.1340: Economic progress or economic crisis", *Before the Black Death*, der. Bruce M. Campbell, Manchester University Press, Manchester, 1991 içinde 110-148.

Munro, John H., "The Medieval Scarlet and the Economics of Sartorial Splendour", *Cloth and Clothing in Medieval Europe: Essayas in Memory of Professor E. M. Carus-*

Wilson, der. K. G. Ponting ve N.B. Harte, Heinemann Educational Books Ltd., Londra, 1983 içinde 13-70.

Nagel, Ernest "The Development of Modern Science", *Chapters in Western Civilization*, der. Columbia Üniversitesi öğretim üyeleri, 3. baskı, Columbia University Press, New York, 1961.

Nash, June, "Aztec Women: The Transition from Status to Class in Empire and Colony", *Women and Colonization*, der. Mona Etienne, Bergin & Garvey, New York, 1980 içinde 134-148.

Neel, Carol, "The Origins of the Beguines", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, c. 14, sayı 21, Kış 1989, 321-341.

Nef, John U., *Industry and Goverment in France and England, 1540-1640*, Cornell University Press, Ithaca, 1962. İlk defa yayımlayan American Philosophical Society, 1940.

Neft, Naomi; Levine, Ann D., *Where Women Stand: An International Report on the Status of Women in 140 Countries*, Random House, New York, 1997.

Neveux, Hugues, "Decline et Reprise: la fluctuation biseculaire", *Histoire de la France Rurale*, dizi ed. Georges Duby'nin birinci kısmı *La Ville Medièvale*, c. II der. Emmanual LeRoy Ladurie, *L'Age Classique des Paysans 1340-1789*, Editions Seuil, Paris, 1975 içinde 19-184.

Nicholas, David, *The Domestic Life of a Medieval City: Women, Children and the Family in Fourteenth Century Ghent*, University of Nebraska Press, Lincoln, 1985.

Noonan, John T. Jr., *Contraception*, Belknap Press, Cambridge, MA, 1986.

Offen, Karen; Pierson, Ruth Roach; Rendall, Jane (ed.), *Writing Women's History*, Indiana University Press, Bloomington, 1991.

Opitz, Claudia, "Life in the Late Middle Ages", *A History of Women in the West*, der. Christiane Klapisch-Zuber, c. II, *Silences of the Middle Ages*, Belknap Press, Cambridge, Massachusetts, 1992 içinde.

Ortner, Sherry B., "Is Female to Male as Nature is to Culture?", *Woman, Culture and Society*. der. Michelle L. Rosaldo,

Louise Lamphere, Stanford University Press, Stanford, CA, 1974 içinde 67-87.

Otis, Leah, "Municipal Wet Nurses in Fifteenth Century Montpellier", *Women and Work in Pre-Industrial Europe*, der. B. Hanawalt, Indiana University Press, Bloomington, 1986 içinde 83-93.

Ozment, Steven, *When Fathers Ruled: Family Life in Reformation Europe*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1983.

Painter, Sidney, *Medieval Society*, üçüncü baskı, Ithaca, Cornell University Press, New York, 1955.

Palliser, D. M., "Urban Society", *Fifteenth Century Attitudes*, der. Rosemary Horrox, Cambridge University Press, Cambridge, 1996 içinde 132-149.

Paolini, Lorenzo, "Le Umiliate al Lavoro", In Muzzarrelli, Maria Giuseppina, Galetti Paola and Andreolli Bruno, (ed.) *Donne e lavoro nell'Italie medievale*, Rosenburg and Sellier, Torino, 1991.

Peck, Russell A., "Social Conscience and the Poets", *Medieval and Renaissance Texts and Studies*, c. 39, *Social Unrest in the Middle Ages*, der. Francis X. Newman, Center for Medieval and Renaissance Studies, Binghamton, New York, 1986 içinde 113-148.

Pelizzon, S., "Grain-Flour 1590-1790", *Review: Journal of the Fernand Braudel Center*, c. XXIII, sayı 1, 2000, 87-196.

Penn, Simon A. C., "Female Wage-Earners in Late Fourteenth Century England", *Agricultural History Review*, 35, 1987, 1-14.

Perroy, Edouard, "Origin of a Contracted Economy: Crises of the 14th Century", *Essays in French Economic History*, der. R. Cameron, Richard Irwin Inc., Hemewood, Illinois, 1970 içinde.

Perroy, E., "Wage Labour in France in the Later Middle Ages", *Economic History Review*, 2. dizi, c. 8, sayı 2, 1955, 232-239.

Peters, Edward, *Heresy and Authority in Medieval Europe: Documents in Translation*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1980.

Pirenne, Henri, *Economic and Social History of Medieval Europe*, çev. I. E. Clegg, Harcourt Brace and World, New York, 1933. (*Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.)

Pomian, Krzysztof, "The Secular Evolution of the Concept of Cycles", *Review: Journal of the Fernand Braudel Center*, c. II, sayı 4, 1979, 563-646.

Postan, Michael M., *The Medieval Economy and Society: An Economic History of Britain in the Middle Ages*, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1972.

Postan, Michael M., *The Famuli, the Estate Labourer in the XIIth and XIIIth Centuries*, Economic History Society, *Economic History Review*, 2. ek, 1957.

Postan, Michael M., "Credit in Medieval Trade", *Essays in Economic History*, der. E. M. Carus-Wilson, c. I, Edward Arnold Publishers Ltd., Londra, 1955 içinde 61-87.

Pounds, N. J. G., *An Economic History of Medieval Europe*, Longman, New York, 1974.

Power, Eileen, *Medieval Women*, der. M. M. Postan, Cambridge University Press, Cambridge, 1975.

Power, Eileen, "The Ménagier's Wife: A Paris Housewife in the Fourteenth Century", *Medieval People*, Barnes and Noble, New York, 1966a, 96-119.

Power, Eileen, *Medieval English Nunneries*, Biblo and Tannen, New York, 1964.

Power, Eileen; Postan, Michael M., *English Trade in the Fifteenth Century*, George Routledge and Sons Ltd., Londra, 1933.

Power, Eileen, "The Position of Women", *The Legacy of the Middle Ages*, der. C. G. Crump ve E. F. Jacobs, Clarendon Press, Oxford, 1926 içinde 401-433.

Prior, Mary, "Wives and Wills 1558-1700", *English Rural Society 1550-1800: Essays in Honour of Joan Thirsk*, der. John Chartres ve David Hey, Cambridge University Press, Cambridge, 1990 içinde 201-225.

Prior, Mary, "Women and the Urban Economy: Oxford 1500-1800", *Women in English Society 1500-1800*, der. Mary Prior, Methuen, Londra ve New York, 1985 içinde 98-117.

Raftis, J. A., "Changes in an English Village after the Black Death", *Medieval Studies*, c.29, 1967, 158-177.

Raftis, J. A., "The Concentration of Responsibility in Five Villages", *Medieval Studies*, c.28, 1966, 92-118.

Rapley, Elizabeth, *The Devotes*, McGill Queen's University Press, Montreal ve Kingston, 1990.

Razi, Zvi, "Family Land and the Village Community in Later Medieval England", *Past and Present*, sayı 93, Kasım 1981, 3-36.

Razi, Zvi, *Life, Marriage and Death in a Medieval Parish*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980.

Reyerson, Kathryn L., "Women in Business in Medieval Montpellier", *Women and Work in Pre-Industrial Europe*, der. B. Hanawalt, Indiana University Press, Bloomington, 1986 içinde 117-144.

Richards, Jeffrey, *Sex, Dissidence and Damnation*, Routledge, Londra, 1991.

Riemer, Eleanor, "Women, Dowries and Capital Investment in Thirteenth Century Sienna", *The Marriage Bargain: Women and Dowries in European History*, der. M. Kaplan, Institute for Research in History and the Haworth Press Inc., New York, 1985 içinde 59-79.

Robisheaux, Thomas Willard, *Rural Society and the Search for Order in Early Modern Germany*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.

Roisin, Simone, "L'efflorescence cistercienne et le courant féminin de piété au XIIIe siècle", *Revue d'Histoire Ecclesiastique*, 39, 1943, 342-398.

Rosaldo, Michelle Zimbalist; Louise Lamphere (ed.), *Woman, Culture and Society*, Stanford University Press, Stanford, 1974.

Rösener, Werner, *Peasants in the Middle Ages*, çev. Alexander Stützer, Polity Press, Oxford, 1992.

Rossiaud, Jacques, "Crises et Consolidatious", *Histoire de la France Urbain*, diziyi yöneten George Duby, 2. cildin 3.

kısmı *La Ville Médiévale des Carolingiens à la Renaissance*, cildi derleyen Jacques Le Goff, le Seuil, Paris, 1980 içinde.

Rowbotham, Sheila, "The Problem with Patriarchy", *People's History and Socialist Theory*, der. Raphael Samuel, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1981 içinde 364-369.

Rowlands, Marie B., "Recusant Women 1560-1640", *Women in English Society 1500-1800*, der. M. Prior, Methuen & Co., Londra ve New York, 1985 içinde.

Sachs, Hannelore, *The Renaissance Woman*, McGraw Hill Book Co., New York, 1971.

Safley, T. M.; Rosenband, Leonard N., "Introduction", *The Work Place Before the Factory: Artisans and Proletarians 1500-1800*, Cornell University Press, Ithaca, 1993.

Sandri, Lucia, "Baliatico Mercenario e Abbandono dei Bambini alle Istituzionie Assisteriziali; Un Medeseuro Disagio Sociale?", *Donne e lavoro nell'Italia mediovale*, der. M. Guiseppina Muzzarelli, Paola Galetti ve Bruno Andreolli, Rosenberg and Sellier, Torino, 1991 içinde.

Schochet, Gordon, *Patriarchalism in Political Thought*, Basic Books, New York, 1975.

Schulenburg, Jane Tibbetts, "Women's Monastic Communities 500-1100: Patterns of Expansion and Decline", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, c. 14, sayı 21, kış 1989, 261-292.

Sée, Henri, *Les Classes Rurales et le Régime Domanial en France au Moyen Age*, Slatkine Reprints, Cenevre, 1980.

Sella D., "European Industries 1500-1700", *The Fontana Economic History of Europe*, c. 2, *The Sixteenth and Seventeenth Centuries*, der. C. M. Cipolla, Fontana, Londra, 1974.

Shahar, Shulamith, *The Fourth Estate: A History of Women in the Middle Ages*, Methuen, New York, 1983.

Sheehan, Michael M. C.S.B. "The Formation and Stability of Marriage in Fourteenth Century England: Evidence of an Ely Register", *Medieval Studies*, c. 33, 1971, 228-263.

Sheehan, Michael M., "The Influence of Canon Law on Property Rights of Women", *Medieval Studies*, c. 25, 1963.

Silverblatt, Irene, "Andean Women under Spanish Rule", *Women and Colonization*, der. Mona Etienne, Bergin and Garvey, New York, 1980 içinde 149-185.

Smith, Jacqueline, "Robert of Arbrissel's Relations with Women", *Medieval Women*, der. Derewk Baker, Basil Blackwell, Oxford, 1978 içinde 175-184.

Smith, Joan, "We Irish Women: Gender, History and the World Economy", *Review: Journal of the Fernand Braudel Center*, XVI, 1, Kış 1993, 1-15.

Smith, Joan; Wallerstein, I., *Creating and Transforming Households*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

Smith, Joan, "Feminism and Analytic Method", *Current Perspectives in Social Theory*, c. 4. JAI Press Inc., Stamford, CT, 1983, 205-223.

Smith, Paul, "Domestic Labour and Marx's Theory of Value", *Feminism and Materialism*, der. Annette Kuhn; AnnMarie Wolpe, Routledge and Keegan Paul, Boston, 1978 içinde 198-219.

Southern, R. W., *Western Society and the Church in the Middle Ages*, Penguin, Harmondsworth, England, 1970.

Southern, R. W., *The Making of the Middle Ages*, onüçüncü baskı, Yale University Press, New Haven, 1967.

Stafford, Pauline, "Sons and Mothers: Family Politics in the Early Middle Ages", *Medieval Women*, der. Derek Baker, Basil Blackwell, Oxford, 1978 içinde 79-100.

Stallybrass, Peter, "Patriarchal Territories: The Body Enclosed", *Rewriting the Renaissance*, der. Margaret Ferguson, Maureen Quilligan ve Nancy J. Vickers, University of Chicago Press, Chicago, 1986 içinde 123-144.

Stenton, Doris Mary, *The English Woman in History*, George Allen and Univice, Londra, 1957.

Strayer, Joseph R., *The Albegensian Crusades*, The Dial Press, New York, 1971.

Strayer, Joseph R., *On the Medieval Origins of the Modern State*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1970.

Strayer, J. L., "The Rationalization of French and English Society in the Thirteenth Century", *Change in Medieval Society:*

Europe North of the Alps 1050-1500, der. S. Thrupp, Appleton-Century Crofts, New York, 1964 içinde 103-115.

Stuard, Susan Moshe, "Ancillary Evidence for the Decline of Medieval Slavery", *Past and Present*, sayı 149, Kasım 1995, 3-28.

Stuard, Susan Moshe, *Women in Medieval History and Historiography*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1987.

Stuard, Susan Moshe, "To Town To Serve: Urban Domestic Slavery in Medieval Ragusa", *Women and Work in Pre-Industrial Europe*, der. B. Hanawalt, Indiana University Press, Bloomington, 1986 içinde 39-55.

Swain, John T., *Industry Before the Industrial Revolution, Northeast Lancashire c1500-1640*, The Chethoun Society, Manchester, 1986.

Tavris, Carol, *The Mismeasure of Woman*, Simon and Schuster, New York, 1992.

The New English Bible, Oxford University Press, Oxford, 1970.

Thompson, James Westfall, *Economic and Social History of the Middle Ages (300-1300)*, c. II, Frederick Ungar Publishing Co., New York, 1966.

Thompson, Sally, "The Problem of the Cistercian Nuns in the Twelfth and Early Thirteenth Centuries", *Medieval Women*, der. Derek Baker, Basil Blackwell, Oxford, 1978 içinde 227-251.

Thorold, Rogers James E., *A History of Agricultural Prices in England*, Clarendon Press, Oxford, 1866.

Thrupp, Sylvia, "Medieval Industry 1000-1500", *Fontana Economic History of Europe*. ed. Carlo Cipolla, Collins/Fontana, Londra, 1972 içinde 221-273.

Thrupp, Sylvia, "The Gilds", *Cambridge Economic History of Europe, vol. III: Economic Organization and Policies in the Middle Ages*, der. M. Postan, E. E. Rich ve E. Miller, Cambridge University Press, Cambridge, 1965, 2. baskı içinde.

Thrupp, Sylvia L., *The Merchant Class of Medieval London (1300-1500)*, University of Chicago Press, Chicago, 1948.

Tilly, Charles, *Coercion, Capital and European States, AD 990-1990*, Basil Blackwell, Cambridge, MA, 1990. (*Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001.)

Titow, J. Z., "Some differences Between Manors and their Effects on the Condition of the Peasant in the Thirteenth Century", *Agricultural History Review*, 10, 1962, 1-13.

Todd, Barbara J., "Free Bench and Free Enterprise", *English Rural Society 1550-1800: Essays in Honour of Joan Thirsk*, der. John Chartres ve David Hey, Cambridge University Press, Cambridge, 1990 içinde 175-200.

Todd, Barbara J., "The Remarrying Widow", *Women in English Society*, der. Mary Prior, Methuen, New York, 1985 içinde.

.Tuchman, Barbara, *A Distant Mirror*, Ballantine Books, New York, 1978.

van Uytnen, Raymond, "Cloth in Medieval Literature of Western Europe", *Cloth and Clothing in Medieval Europe*, der. N. B. Harte ve K. G. Ponting, Heinemann Educational Books, Londra, 1983 içinde 151-183.

van Werveke, H., "The Rise of the Town", *Cambridge Economic History of Europe, vol. III: Economic Organization and Policies in the Middle Ages*, der. M. Postan, E. E. Rich ve E. Miller, Cambridge University Press, Cambridge, 1965, 2. baskı içinde.

Vanja, Christina, "Mining Women in Early Modern European Society", *The Work Place Before the Factory: Artisans and Proletarians 1500-1800*, der. Thomas Max Safley ve Leonard. N. Rosenband, Cornell University Press, Ithaca, 1993 içinde 100-117.

Venarde, Bruce L., *Women's Monasticism and Medieval Society*, Cornell University Press, Ithaca, 1997.

Verdon, Jean, "Recherches sur les monastères féminins dans la France du sud aux IXe-XIe siècles", *Annales du Midi: Revue de la France Méridionale*, sayı 88, 11976b, 117.

Verdon, Jean, "Les moniciles dans la France de l'Ouest aux XIe et XIIe Siècles", *Cahiers de Civilisation Mediévale*, 19, 1976, 247-264.

Verhulst, A., "Economie Rurale de la Flandre au Moyen Age", *Etudes Rurales*, c. 10, 1963, 68-80.
Vilar, Pierre, "Problems of the Formation of Capitalism", *Past and Present*, 10, Kasım 1956, 15-38.
Violante, C., "Hérésies Urbaines et Hérésies Rurales en Italie du 11e au 13e Siècle", *Hérésies et Societés dans l'Europe Pré-Industriel 11e-18e Siècles*, der. J. Le Goff, Mouton & Co., Paris, 1968, 171-197.
Wakefield, Walter L., *Heresy, Crusade and Inquisition in Southern France*, University of California Press, Berkeley, 1974.
Walker, Sue Sheridan, "Widow and Ward: The Feudal Law of Child Custody in Medieval England", *Women in Medieval Society*, ed. Susan Mosher Stuard, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1976 içinde 159-172.
Wallerstein, Immanuel, *Utopistics*, The New Press, New York, 1998. (*Ütopistik ya da 21. Yüzyılın Tarihsel Seçimleri*, çev. Taylan Doğan, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001).
Wallerstein, Immanuel, *After Liberalism*, The New Press, New York, 1995.
Wallerstein, Immanuel, "Households as an Institution of the World-economy", *Creating and Transforming Households*. der. Joan Smith, I. Wallerstein vd., Editions de la Maison des sciences de l'homme, Paris ve Cambridge University Press, Cambridge, 1992a, 3-26.
Wallerstein, Immanuel, "The West, Capitalism and the Modern World-System", *Review: Journal of the Fernand Braudel Center*, XV, sayı 4, Güz 1992b, 561-619.
Wallerstein, Immanuel, *Unthinking Social Science*, Polity Press, Cambridge, 1991. (*Sosyal Bilimleri Düşünmemek*, çev. Taylan Doğan, Avesta Yayınları, İstanbul, 1999.)
Wallerstein, Immanuel, *Historical Capitalism*, Verso, Londra, 1983. (*Tarihsel Kapitalizm*, çev. Necmiye Alpay, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.)
Wallerstein, Immanuel, *The Modern World-System, vol. I: Capitalist Agriculture and the Origins of The European World-Economy in the Sixteenth Century*, Academic Press, New York, 1974. (*Modern Küresel-Sistem*, çev. M. Kürşad Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006.)

Walter, Gérard, *Histoire des Paysans de France*, Flammarion, Paris, 1963.
Weber, Alison, "Between Ecstacy and Exorcism: Religious Negotiation in Sixteenth-Century Spain", *Journal of Medieval and Renaissance Studies*, 23:2, Bahar, 1993.
Webster's Third New International Dictionary.
Weisner, Merry E., *Women and Gender in Early Modern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.
Weisner, Merry E., "Nuns, Wives and Mothers: Women and the Reformation in Germany", *Women in Reformation and Counter-Reformation Europe*, der. Sherrin Marshall, Indiana University Press, Bloomington, 1989.
Weisner, Merry E., "Early Modern Midwifery: A Case Study", *Women and Work in Pre-Industrial Europe*, ed. B. Hanawalt, Indiana University Press, Bloomington, 1986a içinde 94-114.
Weisner, Merry E., "Spinners and Seamstresses: Women in Cloth and Clothing Production", *Rewriting the Renaissance*, der. Margaret Ferguson, Maureen Quilligan ve Nancy J. Vickers, University of Chicago Press, Chicago, 1986b içinde 191-205.
Weisner, Merry, *Working Women in Renaissance Germany*, Rutgers University Press, New Brunswick, NJ, 1986c.
Wensky, Margaret, "Women's Guilds in Cologne in the Later Middle Ages", *Journal of European Economic History*, c. 11, sayı 3, Kış 1982, 631-650.
Wessley, Stephen E., "The Thirteenth Century Guglielmites: Salvation through Women", *Medieval Women*, der. Derek Baker, Basil Blackwell, Oxford, 1978 içinde 289-303.
Wheaton, Robert, "Family and Kinship in Western Europe: The Problem of the Joint Family Household", *Journal of Interdisciplinary History*, 5, 1975, 601-625.
Whelehan, Imelda, *Modern Feminist Thought From the Second Wave to Post Feminism*, New York University Press, New York, 1995.
Whitney, Elspeth, "International Trends: The Witch 'She'/The Historian 'He'", *Journal of Women's History*, c. 7, sayı 3, Güz 1995, 77-101.

Whitton, David, "The Society of Northern Europe in the High Middle Ages 900-1200", *Oxford Illustrated History of Medieval Europe,* der. George Holmes, Oxford University Press, Oxford, 1988 içinde 115-174.

Wyntjes, Sherrin Marshall, "Women in the Reformation Era", *Becoming Visible: Women in European History*, der. Renato Budenthal ve Claudia Koonez, Houghton Miflin, Boston, 1977, 165-191.

Yates, Barbara A., "Colonialism, Education and Work", *Women and Work in Africa,* der. Edna Bay, Westview Press, Boulder, Colorado, 1982 içinde.

Zaretsky, Eli, *Capitalism, the Family and Personal Life*, Perennial Library, New York, 1986.

Zema, Demetrius S. J., "The Houses of Tuscany and of Pierleone in the Crisis of Rome in the Eleventh Century", *Traditio*, II, 1944, 155.

Dizin

A

B

E

F

G

H

I

İ

J

K

L

M

N

O

Ö

P

R

U

Ü

Sheila Margaret
Pelizzon

KADININ KONUMU NASIL DEĞİŞTİ?

Feodalizmden Kapitalizme

Egemen ideoloji, ataerki kurumunun feodalizmden kalma bir zihniyet olduğunu, modern çağın başlamasıyla kadınların özgürleştiğini iddia eder. *Kadının Konumu Nasıl Değişti?* bu görüşün doğruluğunu araştırıyor ve çok farklı bir sonuca ulaşıyor.

Sheila Margaret Pelizzon, Ortaçağ'da ve erken modern çağda Batı Avrupa'da kadının evlilik, aile, miras, çalışma hayatı ve kamusal alandaki konumunda meydana gelen değişimi inceleyerek toplumsal cinsiyetin feodalizmden ziyade kapitalizmin bir yapısal öğesi olduğunu saptamaktadır. Modern çağın ürettiği ataerki, kadını aile ve toplum içinde tâbi bir konuma itmiştir. Ataerki, erkeklerin kapitalist düzene desteğini sağlamış, kadını ucuz işgücüne dönüştürmüş ve sermaye birikimine destek olmuştur.

Bu çalışma feministlerin tarih dışı ataerki kavramını çürütmektedir. Kadınların evden çıkıp üretime katılmakla tâbi olma sorunlarının çözüleceği yolundaki görüşü de çökertmektedir. Kadının toplumsal konumunu incelemekte kullandığı çok yönlü tarihsel maddeci yöntem, kadın sorununa geniş bir perspektif sunmaktadır.

Kadının Konumu Nasıl Değişti? bilimsel yönüyle Ortaçağ ve erken modern Avrupa tarihçilerinin, tarihle ilgilenen sosyologların, çalışma ilişkilerini inceleyen tarihçilerin ve toplumsal cinsiyet araştırmacılarının, genel yaklaşımı ve anlatımıyla da meslekten olmayan tarih meraklılarının ilgisini çekecektir.

Kapak İllüstrasyonu: *Öklid'in kitabında erkeklere geometri okutan kadın tasviri*, 1309-1316.

imge.com.tr

ISBN 978-975-533-624-4

facebook.com/imge.yayinlari
instagram.com/imgekitabevi
pinterest.com/imgekitabevi
twitter.com/imgekitabevi

